

MIKSZÁTH KÁLMÁN
ÖSSZES MŰVEI 8.

MIKSZÁTH KÁLMÁN ÖSSZES MŰVEI

SZERKESZTIK:

BISZTRAY GYULA KIRÁLY ISTVÁN

8. KÖTET

REGÉNYEK
ÉS
NAGYOBB ELBESZÉLÉSEK
VIII.
1895—1897

1958

MIKSZÁTH KÁLMÁN

NE OKOSKODJ, PISTA!
NAGY KUTYA A VICEBÍRÓ
A ZÖLD LÉGY ÉS A SÁRGA MÓKUS
PRAKOVSZKY, A SIKET KOVÁCS
A GAVALLÉROK

1968

Sajtó alá rendezte:
BISZTRAY GYULA

Lektor:
RUBINYI MÓZES

© *Akadémiai Kiadó, 1958*

A költésért Csillag Vera munkája

A kiadásért felel az Akadémiai Kiadó igazgatója
Szerkesztésért felelős: Zrinszky Lászlóné Műszaki felelős: Fülöp Antal
A kézirat beérkezett: 1957. XII. 10. Példányszám: 11 000—19 000
Terjedelem: 21 $\frac{1}{2}$, (A/5) iv + 2 melléklet

46108/58 Akadémiai Nyomda, Budapest — Felelős vezető: Bernát György

NE OKOSKODJ, PISTA!

1895

Olyan elbeszélést már sokat írtak, ahol az író úgy kezelte a megtörtént anyagot, úgy vitte a szálakat s úgy állította szembe a részleteket, hogy a semmiből egy konfliktus következék be.

Hát iszen az is szép mesterség.

De én ehelyett egy olyan konfliktust tudok, amiből nem következik be semmi.

Ennek a története pedig a következő :

Moronyi István és Tóth István rimaszombati illetőségű lakosok barátok voltak, azaz inkább pajtások (barátok ma már csak a klastromban vannak).

Pedig ellentétes természetük volt, mégis csodálatosan vonzódtak egymáshoz. Moronyi kevés szavú, hideg, flegmatikus ember, Tóth ellenben heves véralkatával, hetyke, virtuskodó allűrjeivel mint házsártos »krakéler« szerepelt a Rima folyó melletti kisváros fiatalsága közt.

Két párba volt már, s ez elég dísz egy ilyen kisvárosban, s mindkettő férjes asszony miatt, ami kétségkívül súlyosító körülmény.

Moronyi István nem volt valami nagy szoknyabolond, minélfogva mindjárt az első takaros szoknyába belebotlott. Ugyanis mihelyt megjött az ideje (s ezt az időt a »Budapesti Közlöny« hozza, nem a Garabonciás diák), mihelyt a VIII-ik díjosztályba jutott, átment Tornallyára és elhozta onnan feleségül a gyönyörű Szabó Erzsébetet, akit egy putnoki bálon látott meg harmadéve ; nagy fekete hajával, villogó diószínű szemeivel, rózsaszínű tarlatán szoknyájában mindjárt megigézte. Valami csodálatos melegség futott végig a Moronyi erein. Úgy meggótult, úgy megittasodott a látásától, hogy azt mondta neki a souper-csárdás után :

— No, Erzszi kisasszony, ha az Isten is úgy akarja, mint én, és a miniszter is úgy akarja, mint az Isten, maga lesz az én feleségem, nem más.

Elpirult a leány és feléje legyintett mérgesen a csuromig izzadt csipkés keszkenőjével.

— Úgyan ne beszéljen erről!

Ez Moronyinak szólt, de a beszély-író sok jogai között bizonyosan ott van az is, hogy én fogadjam meg a hősöm helyett, ha nekem úgy tetszik — és ne beszéljek erről. Hát nem beszélek. Minek is? Hiszen millió ember házasodik meg a földgolyóbison évenként. S annak mindnek van valami története, amit föl lehet eresztetni. Ezek a történetek elő is kerülnek az erekyei homályból összes részleteikkel nagy idők múlva s eljutnak egészen az unokáig is, akik kénytelenek meghallgatni, milyen körülmények és viszontagságok között vette el a nagypapa a nagymamát. Rendesen a szekrényfiókok kikeresgélése idején jön szóba, ha a lim-lomok közül kivetődik egy elsárgult menyasszonyi fátyol darabja, vagy egyéb tárgy. Az unokák többnyire ásitának e csodálatos részleteken, melyek a maguk idején oly melegek, bájosak és érzelmesek voltak a két főszereplőre nézve. Mily ízléstelenség volna azonban e sablon házassági történetekkel untatni az egész nagyközönséget, mely szintén megházasodott vagy férjhez ment, majdnem hasonló módon. A variációk a kifejlődésnél körülbelül csak ilyen formák: »Beszéljen a mamával!« (Izgalmas fölhevülésben mondva), vagy: »Beszéljen a leányommal!« (Ünnepélyes hangnemben mondva.)

Igénytelen nézetem szerint elegendő egyszerűen konstatálni, hogy Moronyi István megkérte Szabó Erzsébetet, s a különben kevély Szabó László némi tünődés után hozzáadta ekképpen okoskodván leányai előtt:

— Igaz, hogy Moronyi egyszerű hivatalnok, de kifogástalan ember. És végre is nem adhatom férjhez mindegyiteket Esterházy herceghez, mert házasulandó Esterházy herceg talán egy lehet, legfeljebb kettő. Szabó kisasszony pedig hat van. Ez tehát Maróthy szerint is lehetetlen lévén, Moronyihoz mégysz, punctum.

Így lón, hogy Őrszike a »bati« híres szépségű menyecskék sorába jutott. A jánosi kaputól le a lutheránus templomig,

amiben benne van az egész város, ő volt a legkülönb; őt magasztalták az asszonyok és a férfiak, az ő piros arcát, ingerlő pici lábacskáit, sugár természetét, kellemetes csintalanságát; egyszóval divatban volt a kis Moronyiné, s ha a vasárnapi istenizszeletre új ruhát vett föl, bezzeg volt dolga azon a héten Findura Máté uramnak, a »Három Rózsá« mellett lakozó női kecskének; sorra érkezének boltjába a város előkelő menyecskéi ruhát varratni.

— Szakasztott olyat csináljon, lelkem Findura bácsi, mint a Moronyinéé. Ugyanolyan csipke, azok a szalagok. Még is csinálta a bátyó, de nem volt az őrajtuk olyan szép.

Moronyit mindenki irigyelte, s valóban ő is büszke volt a csinos asszonyra, de úgy a maga módja szerint, nem játszotta a rajongó férjet, még a *gombolyag tartásáig* se vitte, ami tudvalevőleg első stádiuma a papucs-uralom előismerésének. Olyan flegmatikus volt, mint egy angol.

Még a kimenőket is megtartotta legalább háromszor hetenként. Szentül megígérte Tóth barátjának, mielőtt megházasodott, hogy minden a régiben marad. Még az oltárhoz menet is azt súgta neki Tóth, aki vőfély volt, s veszedelmesen csinosnak tartotta a menyasszonyt:

— Cserbe ne hagyj, Pista.

— Semmit se félj, Pista — súgta vissza Moronyi, megszorítva a kenyerespajtás kezét.

S valóban, mindjárt a mézesnapok után azt találta Moronyi, hogy bizonyjal jó a méz is, de a daróci se rossz a »Három Rózsá«-nál. Hiszen haza is hozathatta volna, de mit ér az a Pista nélkül, meg a többi pajtás nélkül?

Hát minden másodnap összejöttek ismét »fejezni«. Azonban ne higgye valaki, mintha meggondolatlan vérontások elé vinném az olvasót, mert meg kell jegyeznem közbe, mit jelent a fejezés Batyiban. Igen ártatlan dolog az. A nemes fiatalság nekidől az ivásnak téli esténkint, iszik-iszik, hogy szinte csicsog már a teste a sok nedvtől, ha hozzá nyúlnak; akkor aztán a végén jön a pincér, összeszámítja az egész cechet és kiveti a *fejekre*. Ez a fejezés. Nem igen halt meg ebbe még ember.

A fiatal asszonyka csak tűrte, tűrte egy darabig a polgári kimenőket minden másodnap, míg egy kicsit meg

nem melegedett a kontya. Mihelyest azonban rájött, hogy merre vannak a csípői, legott fölrakta rájuk a kezeit, hatalmaskodón.

— Az pedig nem járja, hallod-e, hogy engem minden másodnap itthon hagysz unatkozni. Miről jó ez a flangrozás?

— De a barátaim, Erzsike — szabadkozott Pista —, hiszen előre megmondtam magának még az esküvő előtt, és beleegyezett.

Az asszonyka roppant haragos arcot vágott és orrcimpái alig észrevehetően rezegni kezdtek. A rezgő orrcimpák esőt jelentenek. Pedig kár azoknak a szép ragyogó szemeknek átnedvesedni.

— Az akkor volt! Én még kiskorú voltam, nem tudtam, mi a világ, hát nem kötelező rám az akkori beleegyezés. Most nem egyezem bele, értette? Elég a barátságnak egy nap is a hétből, vagy különben kinyitom az ablakot és ki-kiáltom az utcának, hogy maga a legkegyetlenebb, legrosszabb férj a világon.

S ezzel félig duzzogva, félig mosolyogva az ablakhoz futott.

— Kinyissam?

— Ne, ne!

Akármilyen flegmatikus is volt Moronyi, erre mégis megijedt, átfogta az asszonyka derekát, hogy visszatartsa, s elkezdett vele alkudozni.

— Engedjen legalább két napot.

Örzsike a fejét rázta.

— Nem, nem. Mert lássa, kedves férjem-uram, maga az anyaszentegyház is megelégszik egy bőjti nappal, a pén-tekkel, miért kívánjon maga tőlem kettőt?

— Ugyan ne okoskodjék, Erzsike. Egy napot engedhetek, de . . .

— Úgy? — pattant föl egyszerre ingerülten — ha jobban szereted a Tóth barátodat nálamnál, hát akkor mért házasodtál meg? Nem, egy szót se többet. Egy napot adok, uracskám, és egy szemernyivel sem többet.

— Örzi, te kegyetlen vagy.

— Maga pedig udvariatlan.

— Örsike, be kell elégedned öt nappal a hétből, ha szeretsz.

— Nem, nem.

Még csak jobban rázta a gyönyörű fejét.

Moronyi magához húzta és a melléhez szorítá erősen.

— No, hát most rázd a fejcskédet.

Persze nem lehetett mozdítani sem. Erzsike dühbe jött.

— Jaj, de goromba kezed van, mint egy . . .

— Csak mondd ki bátran.

— Mint egy kocsisnak. Ereszd el a fejemet!

— Most már azért sem.

Pedig csak az egyik kezével szoritotta, a másikkal szórakozottan kezdte kikapcsolgatni a mellénye csontgombját.

— No, mit akarsz?

— Huh, de megszúrt valami — szisszent föl Moronyi.

— Mi az ördög ez itt?

— Gombostű — felelte a menyecske diadalmasan, mert a szúrás következtében elbocsátotta Moronyi. — Oh, hála Istennek! Úgy kell, úgy kell!

Mint a megszabadult madár, vidám csicsergéssel, csengő kacagással menekült a szobából ki a kertbe.

Pista lihegve ugrott föl a díványról és utána kiáltotta:

— Gyere vissza, Erzsike!

A menyecske visszafordította a haragos arcát.

— Beleegyezel az egy napba?

— Sűgok valamit.

Fügét mutatott az ujjával.

— Nem kell a sűgásod — kiáltotta vissza.

Szép kicsi kert volt a Moronyié, melyet egy nagynénjétől örökölt a házzal együtt, özvegy Percz Istvánnétól. A nagynéni kincseket talált egyszer a kertben vasfazékban elásva, és mert a leletből a harmadrészt oda kellett adni a magas kincstárnak, emiatti fölháborító bánatában megőrült és a bolondok házában halt meg Budán, hanem a kertet jókarban hagyta hatalmas gyümölcsfákkal, lombos vadgesztenyefasorral a közepén. És ami a legszebb volt, a szelíd Rima vize ott folydogált, locsogva, morogva a kert végiben. A Rima parti bokrai, füzesei voltak a kerítés.

Az egyik szögletben egy kis vörös fedelű gloriette állt, mellette a kutyaház, a néhai Pereczné kedves, nagybundájú Nerójának a lakóhelye, amely a megboldogult asszonyságot mindenüvé követte, amíg élt, a templomot sem véve ki, sőt úgy megszokta, hogy most a halála után egyedül eljár Nero a reggeli misékre. Úgy kell az egyházfinak kikergetni a templomból.

A gloriette-el szemben egy kékre festett faoszlopon egy zöld tollú, piros bóbítás papagáj ugrándozik, rőfnyi hosszú finom láncsal lévén az oszlophoz marasztalva s nagy rikácsolással fogadja az érkező Erzsikét.

Szamár! Szamár! Szamár!

(Hallgass, te csúf állat, de udvariatlan vagy!)

A papagáj természetesen csak ezt az egy szót tudja. Aki rátanította, praktikus ember lehetett, mert ha csak egyetlenegy szóról van szó az egész emberi nyelvből, hát talán ez neki a legalkalmasabb: ezzel szólíthat meg legtöbb embert.

Erzsike szeretett ingerkedni a papagájjal, amely azonfölül tudott még egyebet is, igen jól utánozta például a matrózok veszekedését. Egyszer-másszor mintha valami régi reminiscencia csillanna meg koponyájának szűk lokalitásában, kakas-kukorékolást hallatott, némelykor ismét csirkék csipogását és a ludak gágogását mímelte.

Hogy hol tanulta mindezeket? Hát bizonyosan a hajón, melyen Braziliából hozták. A hajó nyilván baromfit szállított a tengeren, s az se lehetetlen, hogy a matrózok gyakorta veszekedtek. Mért ne akadhatnának olyan matrózok?

Erzsike szerette ezeket hallgatni.

— Úgy érzem magamat — mondogatta a férjének —, mintha ama braziliai hajón ülnék, ha ez állatot hallom.

— Csak vigyázz, lelkecském — tréfálódzott Moronyi —, hogy valahogy meg ne kapd a tengeri betegséget.

Ma azonban nem volt éppen semmi kedve az asszonykának a zöld madárral enyelegni, melyet otthonról hozott (a staffirungjához tartozott a papagáj), odább ment morcosan, mérgesen a kanyargó utakon a kert legvégire, a szomorú fűzről letört egy suhogót, s azzal csapkodta idegesen járva-elve a saját szoknyáját.

Nemsokára hallani lehetett, hogy a papagáj ismét szamaraz valakit. Moronyi jött a kis feleség után. Erzsike észrevette és más útra tért. Moronyi is észrevette és ő is irányt változtatott, hogy eleibe kerülhessen. Hasztalan. Úgy kerülgette egy darabig, mint lovagját a kisiklott táncosné a csárdás hevében.

— Állj meg hát, Erzsike — kiáltott rá messziről a férj. — Ne fuss hát!

— Maga se fusson utánam.

— Hát nem akarsz bevárni?

— Nem.

— Megfoglak.

S Pista keresztülgázolt most a virágpadokon egyenes irányban. A sok szegény violát és fuksziát letaposta irgalmatlanul.

— Segítségért kiáltok, ha hozzám nyúl.

— Ugyan ne okoskodj. Hát mit akarsz voltaképpen?

Erzsike összecuska a tenyerét egy ujjon kívül, ezt az ujjat mutatta messziről.

Egy ujj, egy nap.

Pista két ujjal felelt vissza.

Két ujj, két nap!

— Korhely — sziszegte az asszonyka a fehér foga közt.

Oh, ti aranyos mézeshetek. Az ember kíváncsi, hogy mi lehet a méz alatt. Hát ezek a bohókás jelenetek vannak a méz alatt. Egy ujj, két ujj, ez a vita. Az első vita. És ez mindaddig tart, mígnem az egész kéz, mind az öt ujjával ott ragad valahol, vagy a feleségnél vagy a cimboráknál.

Azután jön az *első »faché«*. Édes, cukros egy bolondság ez a faché is. Egy háború a házasságok közt, afféle golyókkal, aminőket szagos szappanhabból fújnak a gyerekek.

Pista fölhúzza az orrát, amiért az asszonyka nem hagyta magát utolérni, megfogni. »Mindennek vége köztünk«, kiáltja és visszafordul nagy mérgesen, becsapván maga után a kertajtót, — de mert az idő hűvösebbre fordul, a Nina szobalánytól, a tornacon lebzsel, mégis küld egy melegebb kendőt Erzsinek, mert amilyen csacsi, képes volna haragjában órákig elbarangolni a kertben hajadon fővel.

— De ne mondja fiam, Nina, hogy én küldtem.

Erzsike künn ógyeeg egy darabig, de mégis kíváncsi, hogy mit művel ezalatt a zsarnok odabent, hátha már el is vágta a nyakát borotvával. (A minap is irtak efféléről az újságok.)

Bemegy hát, de igyekszik tőle telhetőleg mérges lenni, csörömpöl a csészéssel és nagy dérrrel-dúrral lökdösi az útban álló bútorokat. Zsrr, egy tányér el is tört a pohárszékben, de szerencsére az, amelyik meg volt repedve.

Dúlva-fúlva jár a szobákban, mint egy fölingerült pulyka. (Bocsássa meg, nagysád, önkéntelenül szaladt ki a tollamból ez a banális hasonlat.) Száz keresni valója akad a férje szobájában, valamint annak is a kis szalonban, mert még mindig életben van a zsarnok. Folyton járnak-kelnek nagy ajtócsapkodással, de nem szólnak egymáshoz, hanem igyekeznek vasvillás szemeket vetni egymásra, mindenféle lelkes és lelketlen tárgyakon kimutatni lelkük rettenetes háborgását. Ezen az alapon jut egy kellemetlen rúgáshoz az ájtatos Nero is s nagy vonítással rohan el Pista közeléből a szalonba, ahol a megboldogult Pereczné lábainál szép olajfestményen boldogan szunyókál az ő hú képmása.

— Gyere ide, szegény kutyuskám! Bántottak? Oh, drága jószágom. Hol fáj? Míd fáj? Nem tudsz szólni, ugye? Oh, ha szólni tudnál, tudom, azt mondanád, amit én gondolok. De nem tudsz szólni kutyus, kutyus, árva öreg kutyus. Hadd fújjam meg a helyet, ahol megrúgott az a gonosz... Nyújtsd ide a lábacskádat.

Erzsike pártját fogta a vén árvának, megsimogatta a szép fehér szőrét, aztán kivett a pohárszékéből egy maradék kacsacombot, amit Pista mint kedvenc falatot délről eltett magának.

— Ne, itt van, hú Nero. Ez az övé. Edd meg! Ez legyen neked a kárpótlásod, neki a büntetése.

Nero, úgy látszik, meg volt elégedve ezzel a jogszolgáltatással, mert éppen a kutya-filozófia tartja: »ha vége jó, minden jó«, de Erzsike új szalmacsomót lökött a belvillongások tüzére. Pista kiugrott szobájából és protestált.

— Asszonyom, kikérem az ilyen tréfákat. Ez már sok. Ez már vérbe megy, asszonyom.

Az »asszonyom« megszólítást (amit a mi novellaíróink úgy szeretnek) csak akkor használja a magyar kabátos ember, ha nem bír a természetével, ha nagyon meg akarja sérteni a feleségét. Ez már mintegy a verés helyett van.

Így indult meg újra a feleselés, melynek végén kijelentette Erzsike, hogy válni akar, s nagyot toppantván a lábával, kikergette a kis szalonból.

Azonban meg van írva a bibliában (gondolom, ott van megírva): »ne menjen le a nap a te haragoddal«. A könyvek könyvében mindenki találhat valami neki valót. Ez a passzus alkalmasint a fiatal házásoknak van kitalálva (nem is az országgyűlési pártoknak). Amint a nap elfogy, amint lepegve jön az esthomály, úgy oszon előle a házastársi harag. A szelíd, csöndes este békét lehel. A holdvilág fölszívja az epét, mint az itatóspapiros a tintacsöppet. Az a bolondos kis tücsök, amely valahol a falakban okvetetlenkedik, belecirpeli a maga dalait a napi gondokba.

Egész estig úgyis kifújhatták a haragjukat (hiszen olyan rémítő hosszúak ezek a nyári napok).

A Nina szobalcúny behozza a papagájt éjszakára, fölbontja az ágyakat a hálószobában. Az ágyak egymás mellett vannak . . . De a feleség és férj kerülik egymást, rá se néznek egymásra. Eddig ez könnyű volt, de ezután . . . mi lesz ezután?

A csillagok benéznek a kék mennyboltozatról az ablakon át és hamiskásan hunyorgatnak. Mintha talán tudnák, hogy mi lesz.

De a ürge Nina leereszti a függönyöket és a oukormorzákkal behintett ég künn reked. Helyettük meggyújtja a nagy majolika-lámpát, hogy megterítsen a vacsorához. Két teríték jut az asztalra, mint mindig. A két tányér ott fehérlik bambán, semmitmondón. Komor, kietlen csend van a szobában. Csak a lámpa körül vergődik, csattog két pille.

Nina bejelenti a tekintetes asszonynak, aki könyökére dőlt fejjel ül a sötétben a kis szalonban:

— Tálalva van, kérem alásan.

Erzsike szemében valami édes ármánykodás pajkoskodik, de az arca szomorkás, gondolkozó.

— Benn van már az úr?

— Nincs.

— Hát menjen, mondja meg neki!

Moronyi is azt kérdezi Ninától:

— Benn van már az asszony?

— Nincs.

Moronyi fölriad és szorongó érzésekkel, mint egy bűnös, indul az ebédlőbe. A szalonon kell átmennie. Erzsike már nincs ott. De a falakból száz árnyék lép ki, száz Erzsike. Mintha a ruhájuk suhogását is hallaná, amint lebbenek és elenyésznek a sejtelmes fekete árnyak. Valami sajátos üde illat párolog itt ki a bútorokból, a szőnyegekből és mindenünnen. Mintha az Erzsike hajának lenne az illata.

»Kétségtelenül meg kell engesztelnem a szegény asszonykát!»

Amint belép, oly jól esik neki a barátságos fény az ebédlőben. Sohase volt még olyan nyájas ez a lámpa. Az asszonyka háttal van fordulva, mintha a pohárszékből keresne valamit, s meg se moccan a lépteire. Pedig úgy szeretné látni az arcát, azt a durcás, szép arcot. Hiszen olyan régen látta!...

Ah, milyen meglepetés! A Pista terítéke előtt ott piroslott egy egész kacsa földi maradványa szép ropogásra megsülve. Ohó! Hisz ez egy teljes kárpótlás akar lenni a Nerónak adott combért.

S a bűnbánó Pista elmosolyodott magában:

»Játsszuk a kevélyet, mert úgy látszik, lehet«. A kacsa most több volt, mint egy egyszerű kacsa. Ez most egy szimbólum volt. In hoc signo vinces. A menyecske beadta a derekát.

Leült és jó kedvvel evett meg néhány falatot.

— Pompás egy állat — szólalt meg egyszerre közömbös, hideg hangon. — Honnan hoztad?

Erzsike vissza sem fordult, úgy felelt, kelletlenül, tompán, miközben lassankint kiszedegette hajából a tüket:

— A »Három Rózsá«-ból hozattam, — itt megállott kissé, majd később vontatva hozzátette: — mert tudtam, hogy szereted a kosztját...

A »Három Rózsá« említése lehangolta és megfélemlítette. Egy-két harapást megint lenyelt, mire szelídebben kérdő:

— Mi az, hogy nem ülsz az asztalhoz? Nem kell miattam éhezned. Azt akarod, hogy elmenjek?

Erzsike egy szót se felelt. Csak lógatta bágyadtan, gyerekenesen gömbölyű barackvirágszín karjait jobbra-balra.

— Hát teljességgel nem akarsz enni? — rivallt rá Pista haragosan. — Felelj hát!

— Ha hagysz belőle — felelte alázatosan, csendesen.

A lágyszívű Pistát mélyen meghatotta az alázat. Ez az egy volt, ami ellenállhatatlanul vonzotta őt.

— Ugyan ne bolondozz — szólt szinte elérékenyülve. — Nélküled én sem eszem, nem esik jól.

És lecsapta kését, kanalát, hogy nem eszik. Úgy feküdtek ott e szúrós étkezési szerszámok a fehér abroszon mozdulatlanul, keresztbe, mint a középkori lovagok fegyverei, amiket hódolat jeléül hölgyük lábához tettek.

— De a »Három Rózsá«-nál jól esik, ugye, nélkülem is?

— Az más, akkor te nem vagy ott.

— Nemsokára már itt se leszek. Hozzá kell szoknod.

— Mihhez?

Erzsike akaratlanul megfordult, meg akarta nézni férje arcán, hogy nem tetteti-e magát?

— Hát elfelejtetted már, hogy mit mondtam? — kérdi némi zavarral, akadozva.

— Ugyan mit?

— Hogy válni fogunk — szólt fojtott hangon, s egy olyan ügyes mozdulatával a fejének, hogy a lebontott hajkévje átcsapódott a két válla körül és betakarta pironkodó arcát egészen. (Veszedelmes egy jószág volt.)

— Igaz, eszembe jut — színészkedett Pista. — De olyan egészen bizonyos az?

— Majd meglátod.

— Jó, megbeszéljük — folytatá tettettetett közömbösséggel —, de ülj le hát, kérlek.

S fölkelt fürgén, meg akarta a vállát fogni, hogy erővel leültesse az asztalhoz.

Erzsike nyafogva ugrott félre.

— Jaj, ne nyúlj hozzám. Az nem szabad! Inkább leülök, csak a testemhez ne nyúlj.

S leült nagy bátortalanul, ügyetlenül, mint egy bakfis akl egy fölóra előtt jött ki a sacré coeur-öktől.

Pista maga rakta ki tányérjára a combot meg a szárnyat.

— Így ni, ez itt a jó falat. Meg ez is. Látod, hogy éhes vagy. Igyál egy kis borocskát is rá.

Erzsike étvágygallyal evett s utána csakugyan fölhajtott egy félpohár bort.

— Hát nem koccintasz velem? Mi?

Gondolkozott kissé, úgy tett a fejével, mintha arra illegetné, hogy rázni fogja, de aztán csak féloldalt fordítá (mint ahogy a rózsza van elhajolva a tövében) s behunyván a hamis nagy szemeit, odaütötte a poharát látatlanban a Pistához.

— Szent a béke — mondá Moronyi ünnepélyesen.

— Oh, nem. Ilyen hamar? Az nem lehet. Hiszen tudod, hogy áthághatlan válaszfal van közöttünk.

— Melyik fal?

— Hát a kocsmábajárás.

— Már megint? Ugyan, kicsi, ne légy már olyan akaratos.

Pista is gonosz esont, dévajkodva, orvul nyúlik át hosszú kezével hátul a nyakához, ahol az a rózsaszínű barázda szalad le a ruhaderékba. Alig is lehet azt észrevenni az Erzsi nyakán. A tündérárok kezdeténél a hajkorona tövében apró gyephajak nőnek, lágyabbak a selyemnél. Ezeket kezdte húzogatni a Pista.

— Fáj! Ne húzgáld a hajamat.

— Nem bánom én. A testedhez nem szabad nyúlnom, megtiltottad. Valamit talán mégiscsak szabad. Él nem eresztem addig, míg csak nem ígéred, hogy megbékülsz.

— Te zsvány!

— Békülsz vagy nem békülsz?

— Jó, inkább békülök, mintsem a hajamat kitépázza.

— No, ha megbékültél, hát adj egy csókot.

— Ohó, nem úgy van az, uracskám. Nem úgy szokás a békét kötni.

— No, ugyan hogy? Taníts meg!

— Maga nagyon tudatlan. (S Erzsike arcán most már ármányos mosolygás ül.) A békét úgy szokás kötni, bará-

tocksám, hogy a háborúskodó felek mindegyike enged valamit.

— No persze ; hogy a kecske is jóllakjék és a káposzta is megmaradjon.

— Valóságosan úgy. Majd előadom a proпозиciókat.

— Halljuk!

— Úgy csináljuk a dolgot, hogy megmarad a maga két napja, és én mégis csak egy napig fogom nélkülözni hetenkint.

— Hogy lehet az? — szólta nagy szemeket meresztve Moronyi.

— Kolumbus tojása. Hetenkint egy nap kimenője lesz, egy másik napon pedig meghíhatja ide vacsorára a Tóth Pista barátját. Jó lesz-e így?

— No, ez bizony jó lesz. Nem bánom, — nevetett Moronyi megelégedetten. — Így csakugyan jóllakik a kecske és megmarad a káposzta is. Jó, ha az embernek ilyen okos kis felesége van.

Még egy darabig azon veszekedtek, hogy melyik közülök a kecske, melyik a káposzta, de végre is elálmosodtak, a káposzta megcsókolta a kecskét, a kecske pedig a káposztát, ez volt az első viharnek édes végződése.

Azontúl Tóth Pista minden szerdai napon hivatalos volt hozzájuk. Sőt amidőn ősszel Erzsébet-napkor egy szép gránát-ékszerrel ajándékozta meg Moronyi a menyecskét, az teljesen ellágyult és a nyakába ugrott.

— Édes kis férjecském. Te igazán jó vagy, előzékeny vagy. De én se akarok hátrább maradni. Megengedem, hogy a Tóth Pista barátodat kétszer hozhatod el ezentúl egy héten.

Erre Moronyi is elérékenyült és csak annyit bírt kiejteni, az asszonyka mind a tíz ujját összecsókolva : »Oh lelkem, lelkem!«

Tóth Pista csinos és szeretetreméltó gentleman volt, abból a fajtából, mely közbül áll a jó társaságbeli ifjúnak és a kisvárosi gavallérnak. Amiből az következik, hogy mind a két genre allűrjeit fölvette, mint ahogy az öszvéren rajta van a paripa bélyege, de a samaré is. Büszke volt a szépen kiszítt tajtékszipkáira, de a magasabb, finomabb sportban

is otthonos. Tudta, hány ős kívántatik a kamarássághoz, hol kell a kamarás-kulcsot viselni; melyik rendjellel mi jár, s volt némi fogalma róla, hogy Párizsban a St.-Germain-negyvedben miképpen diskurálnak a legitimista marquis-k és vicomte-ok. Természetesen csak regényekből tudta, de tudta. Nem volt se egészen rossz ember, se egészen jó fiú. Afféle szürke furcsaság. Gyöngédség és durvaság váltakoztak cselekedeteiben, s lelkében az erőszakoskodás tőszomszédságában volt elhelyezve az igazságérzet; mintha egy fiótkban tartana valaki parfümöt és petróleumot.

Egyébiránt elég jó modora, elég jó nagybátyja és elég jó szabója volt. Ez a szentháromság leginkább szükséges a szeleburdi ifjúságnak.

Hogy valami foglalkozása is legyen, a vicensótáriusságot vitte ns. Gömör-vármegyében. Egy kicsit már öreg is volt arra (túl lévén a harmincon), de ez nem ártott a nimbuszának se az asszonyok, se a férfiak előtt, mert a nagybátyja még öregebb volt (túl lévén a hetvenen) s tőle nagy vagyon nézett Pistára.

A nagybácsi, kit a »nagyevő Tóth« nevezettel jeleztek a »csutorák városának« tömérdek Tóthjai közt, óriási gourmand hírében állott, a rosszakarói azt mondták róla, hogy a hasa az istene, a jóakarói pedig azt, hogy okvetlenül a guta fogja megütni. (Meg ám, de mikor?)

A nagyevő Tóth valóságosan ételekre költötte nagy jövedelmét. Finom szakácsot tartott (aki az Andrássy grófoknál szolgált azelőtt) s mindennapra hivatalos volt asztalához nyolc darab diák. Másféle embert sohasem hitt. Az úriemberek nem tudnak enni, mondá, csámcsognak, piszkálnak és finnyáskodnak. De e falánk nebulók gyönyörűséget okoztak neki.

Az iskolai év elején lisztába vette az összes diákokat, fölosztván őket harminc falanxba, minden falanxra nyolc személyt számítva. A falanxok sorba következtek ebédjeire, kötelességük lévén előtte való nap közreműködni az étlap kigondolásában. A soron levő falanx minden tagja tartozott egy cédulára fölírni, mit óhajtott enni másnap, s a cédulát estig a szakács kezeibe származtatni, aki minden cédula átvételénél összeszidta az átadót, kijelentvén előtte, hogy ő az Andrássy grófoknál szolgált azelőtt.

A begyűlt cédulákat fölvitte a szakács cérnára fűzve az uraságnak, aki azokat lefekvés előtt figyelmesen áttekintvén, az ételek különböző nemei mintegy eldefiliroztak *gyomorbeli szemei* előtt; ezekből válogatta meg a másnapi étrendet. S ha valamely föltűnő ötlet nyilvánult egy-egy diák gasztro-nomikus óhajai közt, az másnap egy ezüst forint jutalom-díjat talált a szalvétája alatt. Úgy, hogy az egyesült protes-táns gimnázium egész évben éjjel-nappal azon törte fejét, miféle jó ételt találjon ki a Tóth György uram parázna inyeinek.

A »Pista öcsém«, aki tizediknek vett részt ez érdekes ebédeken, s aki mindennap hallotta György bácsinak a diákok étvágyát sarkantyúzó szavait: »Úgy egyetek a szakácsom főztjéből, fiúk, hogy e fickó az Andrássy grófoknál szolgált azelőtt«, inkább szerette a »Három Rózsa«-beli vacsorákat s még tán ezeknél is jobban a Moronyiné főztjét.

Lassankint otthonos lett barátja házában, maga a szép asszony is megbarátkozott a »borzasztó ember«-rel, mint eleinte nevezte. Örök tavasz honolt a fiatal pár fölött, sohasem veszekedtek többé a »Három Rózsa« miatt. Sőt Erzsike annyira ment engedékenységekben, hogy tekintettel a bekövetkezett téli esték hosszadalmasságára, még egy napot engedett Tóth Pistának, amire Moronyi hálából nagy-lelkűen lemondott az egyetlen heti kimenőjéről is, mond-ván:

— Hisz úgylis csak a Pista kedviért megyek a »Rózsa«-ba. Jobb, ha arra az egy napra is helyembe jön a Pista, itthon mégiscsak kényelmesebb. Aztán neked se olyan unalmas, lelkem. Hiszen annyi bolondságot összefecseg a Pista...

Egyszóval, most már sülve-főve ott volt rendes vendégül a vacsorákhoz. Még a háztartáshoz is hozzájárult, a vadász-sákmányait, vadkant, őzet, nyulakat Moronyiékhöz küldöz-getve. Sőt február végén szerzett valahol két gönci hordó bakatort, azt is oda vitette; — ami egészen illendő dolog volt, mert csak nem ihatja mindig a pajtása borát.

Vidám, fesztelen, mulatságos társalgó volt. Pompásan tudta előadni élményeit s csípős, eleven megjegyzései voltak embertársaira, mindkét nembeliekre. Az Erzsike annyit novetett, kacagott esténkint, hogy a szemei is könnybe

lábbadának, s Moronyi nem győzte mondogatni a távozása után :

— No, ugye kedves gyerek, szívecském, ez a Pista? Az Erzsike csak a fejével bólintott, hogy bizony elég kedves.

Máskor, ha elálmosodott Moronyi, még órákig eltrécselt az asszonykával, belenyúlván beszédjük az éjféletánba, — néha a legombolyítandó pamutját is ő tartotta, s ha ilyenkor fölrezzent álmából Moronyi, mosolyogva jegyzé meg :

— Jó fiú a Pista.

Valóban összeszoktak. Tóth aljegyző úr még délelőtt is át-átszaladt Pista barátjához a megyeházból, persze nem igen találta otthon, de az se baj, egy-két percet elfecsegni a menyecskével, szintén megéri a fáradságot. Csinos és kedves az asszonyka, az egyszer bizonyos.

Így folyt az élet szép csendesen a télen át, anélkül, hogy valami történt volna. De hát mi is történjék egy kis városban? A bálók elmúltak. Erzsike nem igen vett részt bennök. A pletyka, amelyet legalább százegy szemmel kellene festeni (ha Argusnak is száz volt) és olyan éles nyelvvel, mint egy damaszcén kardpenge, és olyan gyors lábbal, mint a zergéé, és olyan nagy fültölcsérekkel, mint a számaré, a pletyka, mondom, megütközött: »Miért nem jön ez a bálba? Oly fiatal és már nem jön. Ennek valami oka lehet.« De ha eljött volna a bálba, a pletyka akkor is fürkész vala: »Miért jár ez a bálba? Csak most keltek össze és már bálozik. Ennek valami oka lehet.«

Azután elmúlt a bőjt is. A pletyka megtalálta az okot, hogy miért nem jár Moronyi többé a korcsmába? Mert Tóth Pista se jár. S miért nem jár Tóth Pista?

Hát azt is tudjuk. De ez már csak *sűgni* való és nem kimondani.

A pletyka tovább szimatolt, mint pihent vizsla.

... Nyomot talált (ez egy vadászeszizmáé), megint egy nyomot (ez egy picinyke cipőcskéé) s ami a két nyom között hézag van, azt a pletyka kitölti, mert a százegy szemű fej leleményes.

Én istenem, mi mindenfélét beszéltek. A kisvárosi ripsz-bútorú szalonoktól kezdve, melyeknek székei, pam-

lagjai kötött kézimunkával vannak díszítve, s melyeknek illatát az almárium tetejére rakott birsalmák adják, egész a kaszinó társalgási szobájáig, ki nem hagyva a Piskalszky-féle cukrászdát a »Három Rózsa« mellett, hova (a Gellért hegye helyett) élemedett úriasszonyok járnak uzsonnázni.

S e sok beszéddel fölvert hírből támadt aztán az a nagy esemény, hogy mikor május végén a megyei dzsentri ifjúság egy szigorúan zártkörű majálist adott a szabadkai erdőben, s mikor Moronyi fölbontotta a meghívóját, csak az volt odaírva »a rendezőség tisztelettel meghívja Moronyi István urat«, semmi több.

A nyomtatott szövegből az »és családját« szavak egy vastag tollvonással keresztül voltak húzva.

Moronyival szédülni kezdett a világ.

— Ki tette ezt velem? — hörögte elsápadva. — Mit akar ez jelenteni?

Igazi lassú ázsiai vér osergedezett a Moronyi ereiben. De a kitörült szó most egyszer szokatlanul fölháborította. Hogy merik kitörülni az ő Erzsikéjét?

Első érzése arra ösztökélte, fölkeresni Tóth Pistát, aki tanácsot adjon. Vette is nyomban a kalapját, melyet a zongorán hagyott a kis szalonban, ahonnan most a varrógép zaja hangzott ki. Éppen az Erzsike majálisi ruháját varrta bent Dobosné asszonyom (akinek híres volt a túje messze földön). Ott feküdtek kiszabva, megfércelve a finom satinszövet darabjai, alaktalanok egyenkint, de mégis a szép asszony búbajos derekának mappája együttvéve. Ah, milyen gúnyosan vigyorogtak most rá a halomra hányt dudorok, fodrok, csipkék és szalagok! S a varrógép mintha rejtélyesen, sötétén zúgná, berregné: Flegma, Panjatovszky! Flegma. flegma, flegma!

(Mesélték egyszer valahol Pista előtt, hogy Panjatovszkynak, valahányszor indulatba gurult, a hú fegyverhordozója mindig megrántotta a mentéjét azzal a figyelmeztetéssel: »Flegma, Panjatovszky!«)

Erzsikének föltűnt a férje izgatottsága.

— Hová mégysz, Pista?

— Egy kis dolgom van a városban.

— Mikor jössz? — kérdé nyugtalanul.

- Azt az Isten tudja — felelte kurtán.
- De hiszen mindjárt ebédclünk.
- Nem bánom.
- Talán elvesztettél valamit?
- Úgy látszik.

Kiszaladt és dühös gesztusokkal, sebes léptekkel rohant egyenesen Tóth Györgyékhez, ahol még ebédnél találta az öreget a diákjaival, — de Tóth Pista nem volt ott.

— Nincs itt a Pista?

Az öreg Tóth György, aki mint karakter volt ismeretes a nyers sókimondása miatt, mérgesen felelte:

— Nincs, nincs. Ott ebédel a »Három Rózsá«-nál, mert vendége van. Megjött Budapestről a másik hú pajtikája.

— Kicsoda?

— Hát az a lump, félbolond gróf Kozsibrovsky.

— A képviselő?

— Az.

— No, azt az Isten hajította le a számomra. Mert éppen egy képviselőre van szükségem.

Az öreg úr zöld ernyője alul csodálkozva tekintett föl Moronyira; most látta éppen csak, hogy az arca dúlt és a szemei vérbe vannak borulva. Rosszat sejtett.

— Mi bajod van, hékás?

Pista félrevonta az öreget és megmutatta neki a majális meghívót.

— A »családja« szó ki van törölve — hörögte zordonan. — A becsületemen esett csorba.

— Úgy? — szólt gúnyosan a nagyevő Tóth. — Most már értem, miért kell neked a képviselő. Ha az ablak eltörik, üvegest keres az ember, ha a csizma kilyukad, foltozó vargát, ha a becsület kicsorbul, képviselő kell hozzá. Hát csak eredj, fiaskám, és keresd meg őket. Ott vannak a »Három Rózsá«-nál.

— És urambátyám nem ad benne tanácsot?

Tóth György bamba képet vágott, nagy szemöldökei fölzaladtak majdnem a kopasz koponyája tetejére.

— Én? Hát tudom is én már az ilyeneket. Asszonydolgok! Hol vannak azok már? Nekem már nem suhog a szoknya rejtélyesen, tizenöt év óta. Ostobaság! Van jó ét-

vágyad? Azt mondod, hogy van. Ha van, akkor mindened van. Eredj haza és egyél nyugodtan, aztán ha megéhezels, megint egyél. Összenézegettem e földi világban hetven esztendő óta sok mindent, de úgy találom, hogy csak egy értékes dolog van benne, az — étvágy. Nem értem már én, fiam, a ti dolgaitokat. Azt mondod, hogy kitörültek egy szót a meghívóból. Hát mi az? Egy kis vonal tintából. Hogy te emiatt úgy fölháborodsz? Azt mondod, hogy ebben az egy kitörült szóban benne vagy a feleséged. Paperlapap! Benne van biz ő a maga szoknyaiban és vállfűzőjében mindenestől, és te ott mindenkor megtalálod. Mit kereskedel hát, barátja az erénynek? Még azt értem, hogy ma délelőtt a szakácsom, aki az Andrássy grófnál szolgált azelőtt, kétségbe volt esve, mert a macska beszabadult a konyhába és felnyalagatta a palacsintához szükséges tejfölét. Az most hiányzik. De mid hiányzik tenedek? Mit keresel és mit akarsz?

— Mindenekelőtt fölvilágosítást akarok kérni a rendezősegtől — mondá Moronyi fojtott hangon.

— Fölvilágosítást vagy magyarázatot? — kérdé élesen az öreg.

— Az mindegy.

— Az nem mindegy, mert magyarázatot adnak, de fölvilágosítást nem.

— Nem értem.

— Ezek sohase mondják meg az igazat. Sima, finom emberek. De talán nem is akarsz az igazat? Te vért akarsz vagy efféléket. Ósmerlek benneteket.

— Nem, én az igazat akarom.

— Hát úgy is jól van, édes fiam. Ahhoz nem kellenek segédek. Van nekem olyan rendőrségem, aminő csak kell. Ha van igazi ok, mindjárt meg fogjuk tudni az igazit. Csak állj ide az ajtóhoz, én majd kissé nyitva hagyom, hogy magad is mindent meghallhass. És most eressz a diákjaim közé.

Moronyi engedelmeskedett; olyan zavart volt a feje, oly kusván kergették egymást a gondolatai, hogy azt se tudta, mit oselekszik. Az öreg Tóth pedig kiment a diákokhoz és így szólt:

— Nos, nem untátok magatokat? Egy kis beszédem volt Moronyival. Derék ember, de még többet ér a felesége, csinos asszony, ugyebár? Ki ösmeri közületek?

Mind ösmerték. Hogyne ösmerték volna? Verseket írtak hozzá majd mindnyájan, ki jambusokban, ki hexameterekben.

— Ej, ej, pernahajdere! Látom, hogy szorgalmasan olvasgatjátok már a Liber Amorumot, Ovidiustól. Te Beke Gyuszi, miért pirultál el annyira? Gyere ide, gazember, hadd nyomjak egy barackot a fejedre. Hanem arra már fogadni mernék veletek egy új tajtékipába, hogy egyitek se tudja, mit pletykáznak a városban a szép asszonyról.

A legkisebb kölyök, Otrokocsy Miska, egyszerre föl tartotta a két ujját, mint mikor a klasszisban feleletre jelentkezik, s mohón kiáltott föl sipító, vékony hangján:

— Én tudom!

Tóth bácsi elkezdett vele évelődni.

— Hoppsza, te kis ragyabunkó! Hogy tudnád? Hát te akarod a tajtékipát? No, no, lássa meg az ember. Hát iszen megkapod, ámbár még nem neked való. De ha tudod a dolgot, hát megkapod, amit mondtam. Mondjad most már te is.

— Az a hír van, kérem alásan, Tóth bácsi, hogy a Moronyinéba szerelmes a Tóth Pista, az asszony meg a Tóth Pistába.

— Ejnye, gizom-gázom, hogy mersz ilyeneket beszélni — kiáltott föl György úr nagy haragra gyúlva —, mindjárt kihozom azt a korbácsot.

S erre a másik szobába tipegett az öreg úr (amíg onnan kijön, azt már ugyan nem várja meg Otrokocsy Miska), s így szólt a megdermedve ott álló Moronyihoz:

— No, most már tudod, hogy a rendezőség által miért töröltették ki a »családja« szót a többi asszonyok, akik nem olyan szépek, mint a te feleséged, de akik nem is jobbak. Most már megkaptad a fölvilágosítást, fiacskám, most már ha akarod, küldhetsz segédeket a magyarázatért is.

Világosság kellett Moronyinak, hát ott volt most a világosság. Igazság kellett neki, nos, itt van az igazság. Ez ő. Csakugyan, csakugyan. A feje zúgott, mintha harangot kongatnának benne, a fogait megcsikordította, mintha meg

akarna valakit enni, de nem volt egy árva szava se. Csak ment, ment, akár az alvajáró, lefelé a lépcsőkön, roskatag léptekkel, lassú mormogással csillapítva magát: »Flegma, Panjatovszky!«

— Semmi flegma! — felelte vissza magának. — Összetöröm a csontjait, összetöröm.

Egy szelindek feküdt keresztbe a lépcső alján, édesdeden szundikált. Moronyi szórakozottságában rálépett. A kutya fölmordult, kinyújtotta nyakát, a lábába akart harapni, de Moronyi félreugrott. A kutya lusta volt, nem vette üldözőbe, szép csendesen visszafeküdt.

Íme egy filozóf! gondolta magában Moronyi. Elképzelte, milyen kellemetlen lenne, ha a kutya meg találta volna harapni a lábikráját. Nem egy baja lenne most, de kettő. Hm, tehát lehetne három vagy négy is? Bizonyisten, még szinte jó, hogy csak egy baja van . . .

A kapu alatt levette a kalapját. Hús májusi szellő meglegyintette a forró fejét; a sürgés-forgás a piacon, a napi élet érlüktetése csillapítólag hatott idegeire s imígy szőtte odább a gondolatait:

»És ez is, hát milyen baj ez is? Miről is vanszó voltaképpen? (A Piskalszky-cukrászda előtt bágyadtan ült le a zöldre festett padra.) Azt mondják, hogy Tóth Pista a feleségembe szerelmes. Tetszik neki. No bizony. Hiszen nincsen fából, hogy ne tetszenék neki. Hát van valaki, akinek nem tetszik? Ha mind le akarnám szúrni és lövöldözni, akiknek tetszik, ki volna irtva a feleváros. Ebbe pedig már a király is beleszólna. Ostobaság tőlem, hogy a Pista csontjait akarom összetörni. No iszen, szép volna, ha a legjobb barátomat inzultálnám — minden ok nélkül. Összeszidom és kitiltom a házamból, ez a korrekt eljárás. Eddig ez világos volna, mint a nap, de azt mondják, hogy a feleségem is szereti a Pistát. Ez, ez! (Sóhajtott és lehorgasztotta a fejét, piszkálta, gurigálta botjával azokat a kis kavicsokat a homokban.) De ennek persze nem a Pista az oka. Mit tehet ő arról? Hát ki az oka? Az Erzsike? Oh, szegény kis lélek, mit tehetne ő a gyenge, gyámoltalan szívével, mikor még én is szerettem azt a zsvány Pistát. Én vagyok az oka, hogy odahoztam a nyakára. Én vagyok a számár, én, én!

S a járókelők látták, hogy dühösen veri a mellét, és tízszer is elmondja egymásután: »En, én vagyok a számár.« (Kár, hogy nem volt ott a papagáj, hogy bizonyította volna neki.)

Még tán sokáig ott monologizált volna, ha rá nem köszönt a saját szakácsnéja, özvegy Pogács Jánosné asszonyom, aki nagy riszálva megyen arra, egy egész kinyílt akácfa-ágot lógatva a kezében.

— Jó napot, tekintetes uram. Vártuk ám ebédre sokáig a kipangott kotyvalékkal.

— Nem jöhettem *neneő*. (Rimaszombatban így szólítják az alsóbb osztálybelit »néni« helyett.) Hol jár erre kegyelmed?

— *Szabóni* voltam. (Így mondják Batyiban »Szabóéknál« helyett.)

(Bolondul jön az ki, ha például Lop Ferencéknél jár valaki, akik az Alsó-Rimasoron laknak.)

— Mit keressett kegyelmed Szabóni? (Szabó volt a »Három Rózsá« bérlője.)

— Levelet vittem oda Tóth úrnak.

— Kitől?

Pogácsné szégyenlősen törülte meg a fején levő piros kendő lecsüngő végével a szája szegleteit, aztán fontoskodva, szemöldök-hunyorítás mellett rátette a két ujját a pirosra festett ajkaira, mondván :

— Bizony, lakat vagyon a szájamon.

— No, hát úgy is jól van, Pogácsné. Csak menjen előre, mindjárt jövök én is.

Főlkelt a padról s céltalanul bandukolt a piac túlsó végére. Semmi kétség, hogy Erzsike írt levelet Pistának. Tehát már leveleznek is. De miért ne lehetne egész ártatlan levelezés? Kottát kérhet, könyvet kérhet, sőt az se lehetetlen, hogy éppen a férje felől tudakozik, aki különös módon ment el otthonról.

Ily elmélkedések közt ért a »Rózsá«-hoz, ahonnan kihallatszott a muzsikaszó. A Pista mulat bent Kozsibrovszkyvall Csak hadd mulasson... Többet nem mulatnak együtt; szakít vele örökre.

Szíve összeszorult erre a gondolatra, de mégis volt ereje elhaladni a vendéglő előtt, haza irányítva a lépteit, pedig belülről csábító ételillatok szivárogtak ki az utcára,

s érezni kezdte az éhséget. Gyomra korgott, s ha a gyomor szól, az annak a jele, hogy a lélek el van csitítva.

Azonban mihelyt a pecsenye-illat megszűnt a további levegő-rétegekben, újra szólásra jegyeztette magát a lélek :

»Ohól (És Pista a homlokára csapott.) Hiszen nekem a rendezőket kell felelősségre vonnom. Persze, Pistát már nem küldhetem hozzájuk, de Kozsibrovskyt ott találom.«

Visszafordult és benyitott a vendéglőajtón. Bent nagy »muri« folyt, nagy duhajkodás. A padló tele volt öntözve borral. Az ajtónál a Pondró Jóska bandája húzta (az első banda ma Pelsőcön van Giléty Kati lakodalmán). A kerek asztalnál, amelyik már erősen föl volt bútorozva üvegekkel, makacsul kesergett egy jó kompánia, kuszált hajjal, lilaszínbe játszó vörös arcokkal. Tóth Pista ingujjra vetkőzve ül az asztalnál, könyökét vörösbor tócsába támasztva, Kozsibrovsky éppen akkor vágott egy boros cilindert a vaskályhához. Gyönyörű az, mikor úgy recsen. Ki is volt még ott? Igaz, a Lengyel Pali, Csetneky Gedeon és a Fekete Gyurka. Mind jó fiúk. Korotnokoy Laci pedig a cigány előtt mórlikázott, éppen akkor komponálván egy keserves nótát, aminek muzsikáját a szegény Pondró Jóskának kellett volna valahogy eltalálni.

Rekedt, öblös hangjából éppen most bontakozott ki a nóta, mintha kis pacsirtát látna az ember kibújni a tojásból.

Szántani kén', tavasz vagyok,
De az ekém széjjel vagyok,
Istenúgyse széjjel vagyok,
Igen nagyon széjjel vagyok.

Belezavarodott, huh, huh! hörgött egyet, aztán oda-
ütött a gordonkás váll-lapockájára, és a falnak tántorodék.

— Becsületemre mondom, széjjel vagyok... nemesi
becsületemre mondom...

Majd elesett, de megint összeszedte magát és a cigány
elé ugrott, dalolva :

A göröndöm Losoncon van,
Járomszögem Putnokon van,
Címőrszögem Pelsőcön van,
Járom, tézslám Gyarmatou van.

Hollah! Itt van a Moronyi Pista!

Erre aztán fölugrottak a cimborák. Lengyel Pali belehagyította örömében a sótartót a nagy bögőbe.

— Ácsi more!

Tóth Pista a nyakába ugrott Moronyinak és összevissza-csókolta: »Emberem vagy, Pista. Csakhogy itt vagy, Pista!«

— Ez már fordulat! — ordította Kozsibrowszky olyan vad hangon, mint egy bölény. — Száz pezsgőt ide!

A pincérek meg se moccantak. Azok már ösmerték a Kozsibrowszky nagy szavait és lapos tárcáját.

De ez egy csöppet se feszélyezte a derék grófot, ki megrázzván előbb Moronyi kezeit, marha erejével a foga közé vett egy roppant súlyos karosszéket a kifeslett bór-szalagjánál fogva és egy fürgé táncot lejtven vele, letette pajkos hódolattal az asztalhoz a Moronyi Pista számára.

— Ide ülj, cimbor! De mi az ördög lelt? Mért vágsz olyan fansali ábrázatot?

Moronyi összeráncolta a homlokát, eltolván a feléje nyújtott poharat.

— Nem iszom.

— Hát velem se koccintasz? — kérdé nyájaskodva Tóth Pista.

— Nem — felelte ez mogorván, szinte sötéten. (Azt akarta mondani »teveled éppen nem«, de csak mégis elnyelte.)

— No, no, ne okoskodj — kérlelgette Lengyel Pali —, ne tettesd magadat, te házipapucsban járó vén farkas!

Mind nekirontottak, mind megbotránkoztak, hogy mi akar ez lenni, még Korotnoky Laci is ott termett, a kis pocakos Csetneky kivette zsebéből a boxerjét s egy döffenettel ijesztgette, ha nem iszik, csak a Fekete Gyuri volt elfoglalva egyébvel, megfogván a korcsmáros kisasszony (Szabó Nellike) kedveno angóra-macskáját, a »Zizit«, ki-peckelte a száját és pezsgőt töltögetett bele. A szegény cica tüszkölt, karmolt, de nyavukolni nem tudott.

Moronyi pedig csak még jobban tiltakozott, hogy komoly ügye van, hogy nem iszik, hiszen még nem is evett ma.

— Ej, lári-fári! Nincs a világon komoly ügy! Csak egy komoly dolog van: a halál.

— Becsületbeli dolog — bökte ki a nagy faggatásokra. — Éppen azért jöttem, hogy veletek tanácskozzam. Gyere kérlek egy kicsit, Kozsibrovsky, és (tette hozzá akadózva, körültekintvén az asztalnál) tégedet is kérnélek, Csetneky.

A fölszólítottak egyszerre komoly arccal emelkedtek föl székeikről. Becsületbeli ügy! Az már más. Egy perc alatt kijózanodtak. Tóth Pista ellenben dacosan, sértődve dülöngette székét a falnak. Mi lehet az, hogy nem őt szólította föl Moronyi?

De Pondró Jóska se rest, egyszerre lecsapta a vonót, úgy látván, mintha két urat elhína valahova a harmadik. Nosza, félbe a nótát, hamar a tányért, mely a brácsos előtt volt, az szokott járni vele, de most észre nem vette az urak mozdulatát. Vetett is rá Pondró egy lesújtó pillantást: »Élhetetlen bibaszt!»

Csetneky egy ötforintost dobott a tányérba, Tóth Pista egy tizest, a selyma Kozsibrovsky ellenben mérgesen kifakadt:

— Ej, eredj a pokolba, hiszen az imént adtam egy százast. — Aztán, mintha a többinek panaszolná: — Sohase láttam ilyen szemtelen Pondrót!

Ezzel bonyúlt a nadrágzsebébe, kivett onnan egy hatost, ketté harapta fogával olyan könnyedén, mint egy mandulát és odadobta a felét a tányérba.

— Ne, itt van!

Ez úri tempó volt. Imponált a primásnak is. A fiúk mosolyogtak, a primás ellenben vörös lett, mint a pulykataréj, rettentő gondolatok forrtak fejében, míg végre kifakadt

— Sázsast? Sázsast? Hát láttam én a sázsast? Azs isten verje meg ezt a brácsost. Egyetlen egyszer nem nízük meg ujsa közst a legyet és ehol ni...

— Miféle legyet? — kérdé kíváncsian Kozsibrovsky.

A fiúk erre megmagyarázták, hogy a Pondró-féle malacbandának a brácsos a pénztárnoka, ellenben egy közönséges házi légy viseli az ellenőri tisztet. A brácsos a tányért hordja a jobb kezében s a balkéz három ujja közé egy legyet szorít, amelyet a tányér visszahozatalánál tartozik mindnyájuk szemeláttára elevenen kieresztteni. E légy bizonyítja tiszta-

kezűségét, mert ha a pénzhez nyúl az ujjaiával, akkor a légy elrepül.

— De gyerünk már.

Átmentek a nagy étterem túlsó szögletébe, ahol Moronyi előadta a sérelmét, — de Kozsibrovsky csínyje miatt alig lehetett komolyan tanácskozni, mivel a cigányok olyan patáliát, olyan fölfordulást csináltak egymás közt, értesülvén az eltűnt százasról, hogy teljesen lehetetlen volt ignorálni.

A brácsos Murka Tóni esküdözött, hogy ő nem tolvaj, hogy az illető úr nem adott egy százast, hanem csak egy forintost, de a vén Pondró nem igen bízott a Murka Tóni igazmondásában, s rikácsoló hangon kiáltozó :

— Vetkezsés les ebből!

Az is lett volna, formális megmotozás, ha a pincérek közbe nem lépnek és föl nem világosítják az indulatok által elragadott Pondró Jóskát : hogy a méltóságos gróf Kozsibrovsky egy figurás ember, akinek sok tréfája, de kevés pénze van. Hát a tréfa valószínűbb, mint a százas.

Kozsibrovsky és Csetneky most már figyelemmel hallgathatták meg a tényálladékat. A gróf lelkiismeretes aprólékossággal vizsgálta meg a corpus delictit, a majálisi meghívót, mint ahogy egy orvos nézi meg a föltakart sebet.

— Kolibri dolog!

Moronyi lelkéről egy nagy kő látszott leesni.

— Azt hiszitek? — kérde halkan.

— Csekélység — ismételte Kozsibrovsky —, a mostani stádiumában csekélység; de lehet belőle valami, mert a kérdés fejlődésképes éppen a felette kényes természete miatt. Eddig azonban csak az egyszerű magyarázatkerés kikerülhetlensége állott be.

Úgy beszélt apodictice és precise a dologról, mint valami egyetemi professzor egy a maga szakmájába vágó incidensről.

Csetneky csak a fejével bólintott :

— Úgy van, úgy. Ha valaki érti, ő érti.

— Ki a főrendező? Mert annál kell reparálni legelőbb.

— Ifjabb báró Uzánecz Miklós.

— Messze lakik?

— Közel.

— Hát menjünk. — Te csak maradj veszteg, Pista, itt várj be minket.

Begombolták a kabátjaikat, a pincér lekefélté róluk a port, a szivarhamut. A tüllel dekorált tükörben megigazították a hajukat, félrecsúszott nyakkendőiket, főlhúzták a kesztyűiket, amint az már illik komoly járatban levő gentlemanekhoz, és eltávoznak, az ajtóküszöbről visszakiáltván:

— Izibe visszajövünk.

A bolond is észrevehette a peckes maguktartásán, az attitűdjeiken, a megkomolyodott arcukon, hogy ők most mint ségének becsületben utaznak.

Moronyi ott maradt egyedül a balszögleti asztalnál és ebédet rendelt. Volt még egy kis maradék hideg malac és borjúvesés. Farkas-falánksággal látott a bekebelezésükhöz, bár a mulató kompánia mindegyre zavarta az átkiabálásaival:

— Hát nem ülsz át, Pista? Megbolondultál? Kire haragszol? Ne okoskodj, Pista!

— Nem ülök át — felelt lakonikus flegmával.

Sértésnek vették a cimborák. Ez casus belli. Ez vért kíván. De minthogy egy pajtás csinálja az inzultust, szépen, simán kell vele bánni. Elküldtek hozzá előbb egy parlamentert, a Fekete Gyurit, aki tisztába hozza a kérdést, miért nem ül át.

Fekete Gyuri visszajött nagy fejcsóválás közt.

— Nem lehet abból semmit kivenni. Csak annyit mond, hogy nem jön át. Meg van a Pista veszve!

Erre aztán megvesztek ők is: Korotnokoy és Fekete Gyuri. Volt a Moronyi feje fölött egy szentkép, az akkori rozsnyói püspöké, ha egyenest nézték. (Rézsút nézve Garibaidit ábrázolta.) Fekete Gyuri egy szakajtó nyers tojást rendelt s arra fogadkoztak, hogy aki hamarább találja el tojással a püspököt, az söpri be az asztalra kiguberált összeget. Tóth Pista csendes, levert maradt és hallgatott mélyen, mint a sír: sőt mikor a tojáshajigálást megkezdték, egyenesen kikelt ellene:

— Nem illik a püspök képét beszennyezni. Megver az Isten!

— Ej mit — mondá Korotnokoy vállat vonva. — Jobb az Isten tíz papnál!

S csak nekiröpítették biz ott a tojásokat, de olyan volt a helyzet, hogy ha valamelyik eltéved, bizonyosan a Moronyi Pistán válik rántottává, sőt ha a képet éri is, Pistának okvetlenül jut a freccsenésből.

Moronyiban kigyúlt most a harag, arca vörös lett, szeme vérbe borult, a halántékai lüktettek, az orrcimpája rezegni kezdett. Főlkapott egy széket és rájok akart rohanni, de egyszerre fölemelkedett helyéből Tóth Pista és eleibe állott a dühöngőnek :

— No, üss meg, öreg, itt vagyok. Engem üss meg, mert tudom, hogy rám haragszol. Ne bántsд ezeket a fiúkat, hisz ezek azért ingerkednek veled, mert szeretnek, apprehendálják, hogy át nem ülsz hozzánk. De te miattam nem ültél át, én vagyok az oka, én bűnhődjem. Itt a fejem, öreg, rajta van mind a két pofám, üssed jobbról, üssed balról. Nem fáj tőled, hidd meg, olyan nagyon, mint a szemrehányó, mogorva nézésed.

Olyan szelíden, olyan behízелgő hangon mondta, hogy Moronyi Pista nemcsak a széket eresztette ki a kezéből, de még a szemeiből is kibuggyant egy kis nedv.

— Ne beszélj, ne beszélj... Az Isten áldjon meg, ne beszélj, mert leveszel a lábamról, pedig... Nem hallgathatom a hangodat, egyszóval... No, jól van, nem bántalak hát, ha tüstént abbahagyjátok azt a sületlenséget a tojásokkal.

Tóth Pista felelni akart, de e percben tűnt föl az ablaknál a nagy sebbel-lobbal lihegve érkező Kozsibrovsky, csak úgy úszott utána a tavaszi köpenyeg két lebegő szárnya, mellette poroszkált élénk gesztusokkal a kis vastag Csetneky.

Moronyi elhalaványodva sietett eléjük a vörös terítékes előterembe.

— No, mi van? — kérdé messziről, rekedtes hangon.
— Széna vagy szalma?

— Jobb a szénánál is — felelte vígan Kozsibrovsky —, valóságos lekaszált rozmarin.

— Hogy-hogy? — kérdé mohón.

— Mindent rendbe hoztunk.

Kozsibrovsky benyúlt a belső zsebébe és egy négy rétbé hajtott iratot vett ki, átnyújtva azt Moronyinak :

— Itt van a feleséged becsülete.

— Köszönöm — rebegte hálásan, megszorogatva a segédek kezeit, aztán átfutotta az iratot. Az volt benne a rendezőség nevében kijelentve, hogy a rendezőségnek nem is volt, nem is lehetett semmi sértő szándéka, akár Moronyi, akár tisztelt neje ellenében, a kitörült szó részint félreértéseken, részint tévedésen alapulván.

— Meg vagyok elégedve — szolt s aróára egyszeribe visszaköltözött régi kedélyessége.

Még egyszer kezet fogott a segédekkel, aztán kivette a tárcáját, kinyitotta és szép gondosan beletette a felesége becsületét.

— No, hallod — szolt Kozsibrovcszky, Moronyit az ablak-fülkébe vonva —, a dolog egy kicsit nehezen ment. Valami pletykák kóvályognak a levegőben.

— Tudom.

— Annál jobb, ha tudod. Mikor még kicsi a tűz, egy kancsó vízzel lehet eloltani.

— Éppen fogom már a fülét.

— A Pistáét? — kottyantotta ki Kozsibrovcszky meg-gondolatlanul.

— Nem. A kancsóét.

— Pszt! Másról beszélj!

Tóth Pista hozzájuk lépett, hogy fölvegye a fonalat a békülésben, ott, ahol Kozsibrovcszkyék jövele megszakította. Amint bizalmasan, barátságosan a Moronyi vállára tette a kezét, kérő szemeivel, meleg szavával: »Légy hozzám őszinte, Pista«, meglágyította, elérzékenyíté; nem volt hozzá szíve többé azt mondani: »Menj innen«, sőt az esze kerekei is elkezdtek visszafelé forogni. Ej, voltaképpen miért is kellene nekem a Pistával rosszba jönnöm? Flegma, Pan-jatovcszky, flegma! Elég, ha a feleséggel nem érintkezik többé. Velem miért ne érintkezhetnék? Mert, hogy a feleséggel nem érintkezik, az az asszonymak talán kellemetlen, nekem ellenben kellemetes, s követeli az okos elővigyázat ott, ahol kár történhetik. De ha velem nem érintkezik, nekem fölötte kellemetlen, anélkül, hogy a feleségemnek kellemes legyen, és az elővigyázat se követeli, mert énbennem nem történhetik kár. Ami logika, hiába, az logika. Az ember

kiveszi a gyerek kezéből a kést, hogy az meg ne vágja vele az ujját, de nem kell azért okvetlenül az ablakon kidobni, beteheti a saját zsebébe, a saját használatára . . .

— Hát mégsem mondod meg, mi a bajod velem? — sürgeté Tóth Pista.

— Nem vet rá az eszed? — kérdé vontatottan a másik Pista.

— Nem.

— Nem vétettél ellenem semmit? Gondolkozzál csak! Tóth Pista egy feszélyező pillantást vetett Kozsibrov-szkyra.

— Miatta beszélhetünk — sietett Moronyi megjegyezni —, ő mindent tud.

— Váltig gondolkozom — motyogta Tóth Pista elkalandozó fejjel. (Vagy csak tettette magát az imposztor.)

— Gondolj a tízparancsolatra — vágott közbe mosolyogva az ötletes Kozsibrov-szky —, ott kell valahol megtalálnod a vétségedet.

— Nem csináltam faragott képeket, nem loptam, nem öltem.

— Csacsi vagy. — Vannak még ott egyéb paragrafusok is. Csak menj tovább, tovább. Tudod könyv nélkül?

Egyszerre föl kacagott Kozsibrov-szky:

— Hopp! Odaértél.

— Miről tudod? — riadt föl Moronyi elsodálkozva.

— A kópé hirtelen elpirult s te ezt nem veszed észre. No, hallod, lelkecském, téged az Isten is férjnek teremtett.

Természetes, hogy erre még csak jobban elpirult Tóth Pista. Ostoba ez a Kozsibrov-szky, hogy ha észrevesz effélet, kiböfönti. Zavarba jött, ügyetlen lett, mint valami diákgyerek, kit csínyen kapnak. Moronyi ellenben nem bírt az újra fölpizskált idegeivel, megfogta Kozsibrov-szky óraláncát (ki ne ránts, te szerencsétlen, mert nincsen a végiben óra) és félrehúzta izgatottan:

— Mit gondolsz, te János, melyik parancsolatnál pirult el?

— Jaj, de buta vagy. Honnan tudhatnám én? De mivel sokára jött rá, hát vegyük a tizedik parancsolatot: **Ne kívánjad felebarátodnak — mondjuk: a papagáját.**

— Hm!

— De már elég volt ennyi — szól most ünnepélyesen Kozsibrowszky és közéjük lépett s elmondván dióhéjba szorítva a majálisi meghívó történetét, így folytatá: — Ami történt, történt; meg kell bocsátani. Az ember gyöngé — azt mondja egy nógrádi földbirtokos, aki valami darabokat írt (a címe nem jut most eszembe). Ne legyen többé harag köztetek, fiúk. Tóth Pista jó gyerek s mindenek fölött gentleman, békét hagy ezután a családi szentélynek, hiszen annyi szép asszony van a világon, gyerekek, ahány virágbogyó a réten...

Tóth Pista igent intett a fejével bűnbánóan és a kezét nyújtotta Moronyi felé.

— Becsületedre mondd, Pista?

— Arra mondom.

— Nem közeledsz többé az Erzsikéhez?

— Soha többé.

Erre aztán Moronyi is odanyújtotta a maga kezét elérzékenyülten, boldogan.

— Üsd szét hamar, Kozsibrowszky János!

Kozsibrowszky szétütötte és odakiáltott Pondrónak:

— Tusst!

Fölharsant a tuss s végre odavihették nagy diadallal a kerek asztalhoz Moronyit.

De lett is erre dinom-dánom, mint mikor nagy tűzre még egy rőzsét tesznek, fölcsapott a lohadó láng élénkebben; új pezsgők, új nóták, új juxok következtek.

Az óra ketyegett a fejük fölött, egyre ketyegett, néha ütött is, de föl se vették. Régen szundikáltak már még azok a kakasok is a Szabó vendéglős baromfi-udvarán, melyek az éjfél kiáltották volt, mikor valakinek eszébe jutott: »Menjünk éjjeli zenét adni.« Mert minden jóra való muri ezzel végződik kis városban. A hallgatag házikók zsalus ablakai előtt (a zsaluk nyílásán át rozmarin, muskátli illata szivárog ki) megállanak a barna fickók szépen karikába, maga az érdekelt fél odalapul a falhoz, hogy ha ő kitekintene, valahogy ravaszul, meg ne lássa, meg ne tudja (mintha bizony meg nem tudná úgysis), de meg jól is esik másrészt, ha valami támasztéka vagyon ilyenkor.

Azután egy jelre szólni kezd a nóta, lágyan, csendesesen, mintha csak a Rima vize csobogna. A levegő édes zsongása belevegyül, az akácfák rejtélyesen susognak, zörögnek. Az az egy kis ablak úgy mosolyog, úgy nevet a fekete éjbe, amelyiknek szól. Utcahosszat a többi ablakok mintha irigy, mogorva szemek volnának. Néha megnyílik egyik-egyik a közellevők közül. Azután kisvártatva becsapják mérgesen.

Hanem az igazi, az nem nyílik meg soha. Csak a bizonytalanság kíváncsi. Ej, hogy is nyílnék meg, hisz alszik a kicsike, alszik. Mindegy az, mindegy az.

Az édes hangok megtalálják azért az ő fülecskáját, beosonnak oda, és ha rossz álma van, megfordítják, égő kazal tetejéről, ingadozó csónak fenekéről ragyogó bálterembe átröpítik, ha pedig jót álmodik, akkor se ártanak, csak azt teszik, hogy a valóság a csaláshoz áll be szolgálatba.

S ha Majmuna tündér beleférceli a nótákat az ő álmaiba : csodálatos az ő lélegzetvétele, sóhajtása is benne látszik lenni a nótákban. Hogy jön el, miképp szivárog át a falakon keresztül, ki hozza, mi hozza, nem tudni ; de hogy ott zsong, ott rezeg, ott piheg, morem állítani.

Egész vándorlás volt ; az alsó Rima-sorról, ahol Beke Emma lakik, a Fekete Gyuri Flammeja, átmentek a jánosi kapuhoz, ott Petki Vilmának adtak éji zenét, a Csetneky óhajlására ; onnan újra visszatértek a nagy piacra a szép Fülöp Istvánné ablaka alá (már ebben a Korotnoky-gyerek a ludas).

Mikor ennek is vége lett, odaszól a Fekete Gyuri Tóthnak :

— Hát mi lesz most, Pista?

Pista fölgyűrte a kabátja ujját és az izmos öklével megfenyegette szilajan az eget ; majd barátja vállára borult szelíden, csöndesen és zokogni kezdett.

— Részeg vagy, Pista.

— Rab vagyok — hasadt ki belőle a keserűség. — Odaadtam a lelkemet a markommal.

Aztán gyűlöletteljes pillantást vetett a szivarjára gyújtogató Kozsibrovskyra.

— Az ütötte szét — hörögte. — Az tudja.

Minden elcsendesedett lassankint. Az emberek még pletykáztak egy darabig a majálisi meghívó afféjéről, de azután meglett maga a majális is a szép, hűvös szabadkai erdőben, mely egész Ósgyánig nyúlik. Igen jól sikerült minden; a lányok sokat táncoltak, az asszonyok is jól mulattak, de Moronyiéék nem voltak ott és Tóth Pista nem táncolt, se nem udvarolt, szóval föltűnően viselte magát.

A majális után visszatért a hétköznapi élet. Kozsibrovsky hazament, miután egy osomó tréfát követett el a városban. A Krikovszky-féle fűszerkereskedésben azt kérdezte roppant komoly képpel a segédektől, megpillantván az ajtónál egy zsák pörköletlen kávé, »mi legyen ez, kérem alásan?«, mire a segédek összenéztek s alattomos vigyorgással mondta az egyik: »Az kávé, uram.« Kozsibrovsky olyan buta képet tudott vágni, aminőt csak akart, de most mégis apprehendált: »Tegyék bolonddá az öregapjukat«, sólt rájuk a küszöbről haragosan, »láttam már kávé, fekete leve szokott lenni«. A segédek majd megpukkadtak neveltükben a buta emberen, s mindenkinek elbeszélték a városban, mígnem kiszült, hogy az a zseniális Kozsibrovsky volt, mire aztán az egész város majdnem megpukkadt neveltében a Krikovszky-üzlet segédein.

Száz és száz csintalanságot tudott elkövetni egy nap alatt (igazán nem való egy honatyához). Egy író barátja is lejött a majálisra, s mikor másnap kivitte megmutatni a piacot, mely híres foszlós fehér cipójáról és a szépen megsült tök-gerezdekről, hát uramfia! amennyi kofa volt a piacon, az mind könyvolvasásban volt elmerülve, odamennek, nézik s íme, valamennyi az illető író műveit olvasta. A jámbor literátor elérte a tréfát és ráförmedt egy kackiás zeheri menyecskére, aki cseresznyét árult és *felfordítva* tartotta a »Magdolna a roszokban« című regényt:

— Mit kap kend ezért az olvasásért?

— Két hatost, kérem alásan.

Egyszóval, Kozsibrovsky hazament az íróval együtt s vele a vígság is, a szép leányok, asszonyok, akik a megyéből összejöttek, elszéledének, nem maradt más az egész mulatságból, csak egy csomó összeizzadt ruhaderék, ráncaiban kiszakadt tüllszoknya s a Kozsibrovsky tréfái, melyekről

még beszélgettek egy darabig — aztán elfelejtettek mindent. Jöttek a csendes szürke napok, amelyeknek nincs története. Én istenem, olyan szegény eseményekben egy kisváros. Néha egy-egy embert kiballotíroznak a kaszinóból, de azt is ritkán (hiszen ezek az emberek egész az unalomig becsületesek), néha egy-egy érzelgős leány szerelmi bánatból beleugrik a Rimába, de azt se teheti mindig — mert a Rima sokszor olyan kicsinnyé teszi magát, hogy a kis iskolás leányok levetik a partján a cipőiket, fölfogják a szoknyácskáikat s mezítláb mennek át rajta, négylevelű lóherét keresni a mamának, tisztesséfüvet a nagymamának. Nekik maguknak meg a vadszegfű is szép.

Nem történik itt uraim (tisztelt olvasók) semmi, hiába várnak tőlem rendkívüli dolgokat. Szomszédok összevesznek, fölpofozzák egymást, ez képviseli a háborús eseményeket. Csapóné asszonyom rajtakapja a férjét, hogy a Lajosék lakodalmán az ebédlő-asztalnál a Vinga Ferenoné csinos, nyerges lábát nyomkodja, s csap egy olyan patáliát, hogy az egész városban híre megyen — ez képviseli a társadalmi korrupciót. Néha valamelyik polgári kéményből eltűnnek a füstölt sonkák és kolbászok, ez képezi a kisváros bűnkrónikáját, és így tovább-tovább.

Természetes, hogy a Moronyi-esetre még sokáig voltak célozgatások — de idők folytával elhalványodott a pletyka is, mint az olyan szövet, mely sokáig volt már a napfényen. A Moronyiék jól éltek — még Nina szobalány se tudott mondani semmi gyanúsat a szomszédasszonyoknak.

Tóth Pista nem járt többé oda, ahhoz semmi kétség se fért. De mikor is járt volna? Moronyi vagy otthon volt, és akkor nem jöhetett volna oda Moronyi szeme elé; ha pedig nem volt otthon, akkor Tóth Pistával volt és akkor még kevésbé jöhetett el Moronyi mellől. Rettenetesen volt ez kigondolva. Vagy az asszony mellett volt ott a porkoláb, vagy a gavallér mellett. Pista tehát megtartotta a becsület-szavát, mert az egész város tudta, hogy le van a szava kötve és mert talán kénytelen is volt megtartani.

De ha Tóth Pista nem járt, más se járt Moronyiékhoz. Az asszony, úgy látszik, restellte a történeteket s alig mutatkozott a nyilvános helyeken, legfőljebb vasárnap a szép

városkertben, melynek élő galagonya-falai híresek messze-földön, ott is mindig férje volt vele, vagy a félkezű Bilinszky, Moronyi anyjának, Bilinszky Magdolnának a testvére, akinek kisgyerek korában elharapta egy dühös vén ártány Eperjesen a bölcsőből kilógó jobb kezecskéjét. Még szerencse, hogy idejében elkergették, mert talán fölfalta volna a gyermeket. E szerencsétlen ártány egyébiránt idők folyamán át sok változáson ment keresztül, majd úgy szerepelt, mint egy kórházi orvos, aki a kápolnai csata után megoperálta a Bilinszky karját, majd úgy, mint egy osztrák dragonyos, ki egy ütközet hevében lenyisszantotta a hősi jobbot.

Ezen az alapon lett a honvédegyelet egyik alelnöke Bilinszky, a tósztokban a »szabadságharc dicső rokkantja«, a követválasztásoknál nagy kortes s a polgári életben kataszteri igazgató.

Rajta kívül más férfi nem is járt Moronyiékhöz, sőt az asszony-vizitek is feltűnően elmaradtak. Oh, ezek a gonosz asszonyok! Még a patkányok is tanulhatnának tőlük. Természetes, hogy a menyecske boldogtalan volt, habár nem mutatta. Elvégre is vékony multság egy vén gavallér, aki Erzsike hűgomnak hívja, néha máriást játszik és rossz kedvében epés célzásokat tesz a rokonság címén, és egy férj, aki ugyan jámbor, mint egy bárány, de éppen a jámborságánál fogva véghetetlenül unalmas.

Őszig csak kihúzták illendő békekességben, közbeesvén három változatos hét az ajnácskői fürdőben, de már a hosszabb estéken gyakran támadt egy kis összezördülés.

— Úgy tartasz engem, mint egy rabot... mint a török asszonyokat szokás — fakadt ki Erzsike egyszermásszor keserűen.

— Mért nem viselted magad becsületesebben.

Erzsike ilyenkor méregre gyullad:

— Van istened, te ember? Azt mered mondani, hogy nem vagyok becsületes?

— Dehogy merem, fiam. Hisz ott tartogatom a becsületedet az asztalfiókomban.

Valóban egy kissé eldurvult Moronyi is. (Hja, nagyon megkopik idők jártával a mézeshetek gyöngédsége). Gyakran hányta szemére a rendezők nyilatkozatát és a zöldszemű

szörny, ahogy banálisán nevezik a féltékenységet, némelykor harapni akart.

De mégsem annyira az Erzsike elégedetlensége és ásitásai aggasztották, mint inkább a Tóth Pista búslakodása.

— Ennek a fiúnak baja van.

Csakugyan oda volt a szegény Pista. Valami búskomorság vett rajta erőt. Nem kellett annak semmi. Járt-kelt elgótulva, kedvetlenül az emberek közt, mint a siket fürj a rozsbán. Nem érdekelte se hír, se multság, se asszony, se más élvezet. Néha egy hétig sem borotválkozott: borostás képpel, elhanyagolt külsővel ténfergett az utcákon. Szent isten, micsoda gavallér volt ez valaha! Ha az utcán nem ógyelgett lehorgasztott fejjel, akkor a korcsmában búslakodott s húzatta fülébe azokat a legkeserűbb nótákat, amik a bánatot úgy föl puffasztják, mint az élesztő a pampuskát.

— Bizony nem tetszik nekem ez a Tóth Pista!

Találgatták, mi baja lehet. Talán szerelmes? Ostobaság, hisz akkor minden reggel ott ülne a borbélynál. Talán a nagybátyjával zördült össze? Ej, dehogy; az öregúr éppen a múlt héten tette le a végrendeletét a közjegyzőhöz az ő javára. Hát ha valami belső betegsége van? Teszem azt, valami galand-féreg.

Ez volt a legvalószínűtlenebb, tehát ezt hitte el Moronyi, s erőszakkal küldött a nyakára egy doktort, aki a galandférget kiűzze belőle.

A doktor megvizsgálta ügyes ravaszkodással, tudtán kívül és azt állította, hogy a Pistának nincsen testi baja; az a baja, hogy unja magát, attól lehet félni, hogy búskomorságba esik (az apja is abban pusztult el).

De hát mi ez ellen a medicina? Meg kellene neki házasodnia, visszanyerné az életkedvét, vagy az is elég volna, ha valakibe beleszeretne.

— Sőt ez még jobb — mondá a doktor (Paczek Ferenc) —, mert ez nem olyan drasztikus szer. Ha csak lehet, mellőzöm a drasztikus szereket.

Nosza, elkezdték most lányos házakhoz csalogatni a cimborák; gyere ide, gyere oda, de Pista összeszidta őket, hagyják őt békében; maga Moronyi a legfurfangosabb terveket gondolta ki, hogy valami érzelmi hálóba sodorhassa,

sőt egyszer annyira ellágyult a bánatán, hogy rászánta magát, mikor négysemközt voltak a »Három Rózsá«-nál, egy igen kényes pontot érinteni, ami neki is fájt.

— Hallod-e, Istvánkám, gyere el velem holnap vagy holnapután Tornallyára. Meglátogatjuk az apósomat. Őt lánya van az öregnek, egyik szebb, mint a másik. Emlékszel-e, hogy valamikor tetszett neked a feleségem?

Pista a fejével bölintott. Emlékezett.

— No, látod, mind az öt szakasztott olyan, mint a testvérük. Jössz-e?

Pista a fejét rázta, hogy nem megy, s Moronyi napról napra aggodóbb arccal ismételtette: »Nem tetszik nekem a Pista«.

Annál kellemesebben érintette tehát egy este, midőn Bilinszky nagybácsi fizetett és elment a »Három Rózsá«-ból, hogy neki korán kell fölkelnie, csak ketten maradván a kerek asztalnál, Tóth Pista feléje fordult a hajdani bizalmas ábrázatával és így szólott:

— Csinálhatnánk egyszer egy görbe napot, Pista.

— Miért ne csinálhatnánk?

— Tudod mit, öreg — kezdé a régi pajkos hangon (Moronyinak csak úgy ugrált tőle a szíve örömeiben) —, azt hallok, cirkusz van Losoncon, szép lovak, szép produkciók és szép lovárnők. Hogy azt mondják, valami elragadó az egyik. Mindig gyengém volt a trikó. Azelőtt neked is, vén imposztor. Mit szólnál hozzá, ha egy kicsit átszaladnánk inkognitó Losoncra, megpezsztetni a leányokat. Ah, pardon, uram, elfelejtettem, hogy ön házas! Teringettét, de hát nem lehetne-e mindamellet? A feleségnek végre is nem kell megtudnia semmit. Hanem ehhez kellene egy kis ürügy és egy kis bátorság.

Moronyi jókedvűen csapta tenyerét a Pistáéba.

— Megyek, öreg. Hogyne mennék a kedvedért? Semmi se könnyebb annál. Mikor menjünk?

— Induljunk holnap, az esti vonattal.

— De hisz akkor nem lehetünk ott az előadáson.

— Látod-e, hogy filiszter vagy? — kacagott föl Pista. (Először kacagott egy félév óta.) — Holnap este megyünk, de a holnaputáni előadásra. Azt gondolod te, hogy a missek

és ladyk készen várnak ránk — s az utolsó percben is megkapjuk. A missek és ladyk bizonyára kapósak, édesem, és holnapután reggel előre kell őket lefoglalni a vacsorához.

— Yes, mylord.

Ezzel a megállapodással váltak el, hozzá téve, hogy ez azonban becsületszó terhe alatt örök titok maradjon — (mert az asszony — mondá Moronyi Pista — érzékeny háziállat). Moronyi még hazakísérte barátját, azután maga is aludni ment, útközben találkozván a vadászatról jövő Fekete Gyurival, akinek legott eldicsekedte.

— Kezd megint magához jönni a Pista.

Otthon mindjárt reggel bejelentette Erzsikének, hogy este Losoncra utazik hivatalos dologban, holnapután, szerdán hazajön, de azért tegyenek a bőröndjébe annyi inget, mintha csütörtökön jönne haza.

— Igazán hivatalos dologban mégysz? — kérdé szokása ellenére Moronyiné.

Elpirult, zavarba jött. Először csalta meg asszonykáját.

— Természetesen lelke, természetesen.

Az asszony nem szólt többet. Nem látszott az arcán se kedvetlenség, se kételkedés, semmiféle érzélem. De a turpisság gyanakodó, azonfelül éles látása van. A turpisság analizál, meglapul és reszket. Szöveget ütött a fejébe, hogy miért kérdezi az asszony, hogy igazán hivatalos dologban megyen-e s miért használja az *igazán* szót? Mintha csipetnyi gúny is volna a hanghordozásában.

Az ördögbe is, csak nincs ezeknek az asszonyoknak valami külön ösztönük? Ejj, képzelődés! A hebehurgya regényírók tulajdonítanak nekik ilyesmit.

Ebben meg is nyugodott Moronyi és egy kalandornak a könnyed vérével hajtattott ki esti hat óra után a Losoncra induló vonathoz. Útközben megállott Tóth Györgyék előtt, fölvette a kocsira Tóth Pistát a nagy sárgabőr táskájával és a cylinderkalap tokjával egyetemben.

Az indóházban élénk, mozgalmas kép tárult ki. Az indóház, ha csak egy kisvárosé is, egy darab nagyvilág: van bizonyos európai szaga, legyenek bár putnoki kofák az utasok. Az ember akaratlanul érzi, hogy az a két vasvágány nem ér

véget, csak messze, messze valahol a tengereknél. Az állomásfőnök és a vasúti örök sapkái, maga az indóházaeska sztereotip kertjével, melyben az állomásfőnöknek acélzöld káposztafejei s elvirágozott georginái zöldülnek, a postaláda a falon, a telegramdrótok az eresz alatt, a jelzőharang az ajtónál: a *világ uníformisa* ez... nincsen már többé külön ott-hon.

Volt vagy tizenöt utas. Egész érdektelen emberek. Egy kövér hentes, aki bundát hozott magával, mert az éjszakák már hűvösek, egy öregleány, guvernant-féle, kézi kosarában eleséggel — úgy látszik, néhány mákos kifli és szőlő — a krispinje zsebéből egy palack kandikált ki, mely kávéval volt megtöltve. Egy hengegő uracs (alkalmasint vigéc) a dérmegcsipte leveles szín alatt ült és finom bort kért a korcsmárostól, de rendre visszautasította fitymálón a fölhozott villányit, badaconsyit.

— Nincs valami finomabb, előkelőbb? — nyafogta negédesen és bizonyosan raccsolt volna is, ha »« lett volna a mondatban.

A vendéglős végre megbosszankodott:

— De igenis — mondá —, van egy palack abból, amit még Mátyás király őfelsége kapált meg, mikor itt Gömörben járt.

— Hát hozza azt!

Legjobban vonta magára a figyelmet az utasok közt egy szöszke, négyéves fiúcska, kinek a nyakára egy fatáblácska volt akasztva e fölírással: »Horváth Palika, utazik Budapestre, Sándor utca 20. sz. alatt özvegy Horváth Ferencnéhez. Kéretik a közönség őt az úton gyámolítani.«

A kis fiúcskával szóba állanak az utasok

— A mamádhoz mégy, kicsike?

— Igen, a mamához, mert beteg — feleli közömbösen.

— Azt mondja a Károly bácsi, hogy meghal.

— Hát Károly bácsi mért nem megy veled?

— Mert Károly bácsi vak és úgyse láthatná a mamát.

Míg kelletlenül felelgetett a gyerkőc, nagy érdeklődéssel vizsgálta a jelzőharangot, közél ment hozzá s már-már utána akart nyúlni, hogy meghúzza, mikor az állomásfőnök ráijesztett:

— Ne bánts, fiúcska — mert az olyan harang, hogy megharap.

Az állomásfőnök most pillantotta meg az érkező Tóth Pistát, sárgabőr szivartáskával az oldalán.

— Szervusz, Pilades! — Ni, te is itt vagy, Orestes? Természetesen. Hova mentek?

— Losoncra.

— Kár, hogy nem Pestig; a kupétokba tettem volna be ezt a gyereket. Miben utaztok?

— Pesztonkaságban semmi esetre sem — felelte Tóth Pista nevetve. — Meddig várunk?

— A feledi vonatra? Mindjárt itt lesz, már jelezték.

Kisvártatva csakugyan berobogott a pályaudvarra s a két jó barát fölkapaszkodék egy elsőosztályú kupéba. Egész egyedül voltak, fölrakták málháikat a horgolt polcokra, aztán, mint ez már szokás, elhelyezkedtek kényelmesen és megnézték az óráikat.

A vonat késett egy kicsit.

Néhány perc volt hét előtt. Az est leszállóban, mintha sötétszürke folyadékkal öntené be a távoli házakat, hegyeket és mezőket. Borongó nyugalom szállt alá. Amint az utasok elhelyezkedtek, még ez a mozgalmas hely is szinte csöndesnek látszott, csak egy-egy kehes gép tüszentette el magát egyszeregyszer és a vaslemezek zörögtek, melyeket a munkások most hordtak föl nagy sebbel-lobbal málhásszekerekre.

— Hopp — kiáltott föl Tóth Pista a homlokára ütve. — Elfelejtettem cigarettát venni. A táskát elhoztam, de cigarettá nincs nálam.

És kinyitotta az ajtót.

— Lekésel — aggódott Moronyi, aki nem volt szivaros.

— Dehogy! Hiszen még csak először csegették.

S ezzel leugrott s futott az indóház kijárata felé, mert a trafik az indóház külső részén volt.

Moronyi kinyitotta az ablakot és a konduktorra kiáltott:

— Hollá konduktor!? A barátom a trafikba szaladt.

Mennyi időnk van még?

— Kétszer is visszajöhet addig — felelte a konduktor, gondolata végéig a mögötte álló vasúti bakterrel közölve: sőt még szerelmet is vallhat időközben a trafikos kisasszonynak.

Moronyi megnyugodott. S valóban ma soká piszmogtak. Egy földbirtokos a lovait meg a hintáját adta föl, mert holnap a saját fogatán akar kikocsizni a lóversenyre Pesten. Ezzel is sok baj volt, sőt a gépet is meg kellett itatni, etetni. Vizet és szenet vettek. A másodszeri csengetés is elhangzott, és Tóth Pista mégse jött. Vitte volna el az ördög azokat a cigarettákat!

Moronyi nyugtalanul hajolt ki az ablakon. A konduktor kezdte sorba lezárni az ajtókat. Künn már sötét volt. Alak mozgott ott elég, de nem lehetett őket fölismerni.

— Pista! Hol vagy, Pista? Siess, Pista!

Senki sem felelt. Senki se jött a kupé felé. Pedig már ott állt a vasúti szolga a harang alatt, hogy megkondítsa, s akkor elindul a vonat — a Pista nélkül. De hiszen ez borzasztó. Hová lett az az ember? Lehetetlen, hogy azóta vissza ne jött volna — ha akart volna.

Hogyan? Ha akart volna? Tehát azt kell föltételezni, hogy nem akart. Teringette, ez furcsa. Igazán, nagyon furcsa! Nyugtalan érzés nyilallott szívéen keresztül s valami alak-talan, megnevezhetlen gyanúféle lopódzott gondolatai közé.

De mégse lehet. Hisz itt van a köpenye, táskája, mindene. Mégse mert volna bolonddá tenni! Hisz ő akarta ezt a losonci utat! Bizonyosan valami baja vagy afférje történt innentől a trafikig vagy visszafelé.

Éppen már fölhangzott a »mehe« s megingott, meglódult az egész vagonkígyó, midőn ki akart ugrani, de az ajtó nem engedett, kétségbeesetten próbálta a másikat a túlsó oldalon, az szerencsére csak be volt téve úgy, hogy szépen leszállhatott. Most már gazdátlanul utazhatnak a táskák Losoncra.

A rosszabbik oldalon szállva le, várnia kellett, míg elhalad a hosszú vonat, csak azután ment fölkeresni Tóth Pistát. A pályaudvaron nem volt sehol. Egyenesen a trafikos-leányhoz fordult.

— Volt itt Tóth úr?

— Volt.

— Cigarettát vett?

— Igen, húsz cigarettát.

— Hová ment innen?

— Visszament az ajtón a pályaudvarra.

— Megfoghatatlan! — hörögte Moronyi.

A szolgálattól és munkásoktól is tudakozódott. Mindenre akadtak szemtanúk: némelyek látták kimenni, mások látták visszamenni.

Annyi kétségtelenül konstatálva lett, hogy a szivarvásárlás után visszament a pályaudvarra. De hova lett hát? A föld csak nem nyelte el.

A telegrafista bizonyosan emlékezett, hogy a vonat elindulása percében mellette futott el.

— Merre felé?

— Nem tudom, nem emlékszem, de hogy a tyúk-szememre hágott sietségében, biztosan tudom, mert még most is fáj.

Moronyi elkáromkodta magát:

— Nem lehetetlen, hogy az a csacsi Pista az utolsó másodpercben valamely legközelebbi kupéba ugrott föl. No, ez cifra dolog!

Kedvetlenül vakarta meg izzadó nagy fejét, hátra-billentve a tarkóra a fajttyúktollas szürke kalapját.

— Mármost mi az ördögöt csináljak? A Pistának sürgönyözzek-e a »Koroná«-ba, hogy miképp maradtam el — de tudom is én azt leírni? Vagy pedig a bőröndjeink miatt sürgönyöztessenek az állomásfőnökkel?

Benyitott Brózik Mihály állomásfőnökhöz és elbeszélte neki az esetet. — Hát hallottál valaha ilyet?

Az gúnyosan mosolygott a patkó alakban lelógó bajusza alatt és így szólt:

— Én azt hiszem, hogy Tóth Pista nem utazott el.

— Miért hiszed azt?

— Miért hiszem? Hát hiszem. Tudom is én, miért hiszem.

— De látták, amint mondom, hogy a trafikból visszajött.

— Igen, mert meg akart győződni, hogy téged elvisz-e a vasút valóban.

— Úgy ám, de senki se látta másodszer kimenni.

— Ostobaság! Mit tudod te azt, hogy a munkások, akik azt állítják, hogy látták kimenni, melyik kimenését

konstatálják? Mert ugye, összesen kétszer kellett kimennie az én föltevésém szerint?

— No, ez igaz — hagyta rá Moronyi megrökönyödve.

— Az időpontra meg, nagyon természetesen, bajos pontosan emlékezni ily zűrzavarban.

— Lehetetlen — pattant föl Moronyi —, határozottan lehetetlen, hogy ne akart volna velem jönni. Hiszen az ő terve volt...

— Éppen az.

— Nem értelek.

— Naiv vagy.

— És mi oka lett volna rá? Azt mondd meg nekem.

Az állomásfőnök vállat vont.

— Hja, azt én nem tudhatom. Hanem az az egy bizonyos, hogy a vasutat hiába szidják a poéták. Szamarak, azt állítják, hogy a vasút a megtettesült próza és megöli a romantikát. Azt merem neked mondani, Pista, hogy innen-onnan olyan szép szerelmi bonyodalmakat lehet vele csinálni, hogy a legjelesebb drámaíró is megnyalja a száját utánok. Én mindig ebből a szempontból nézem a vasúti intézményt és hidd meg, nagy jövője van.

— Bolond vagy, Brózik Miska. A fantázia dolgozik nálad, semmi más.

— Ej, az ördögbe, jönnie kellett a vasútnak ezért is. A világ elunta már az elcsereált leveleket a színpadi bonyodalmakra, a tóban való csolnakázást a szerelem fölébredésére és a kerti lugasokat a legédesebb légyottokra. Jönnie kellett az új világ szörnyetegének, aki kevélyen dübörgi: »Én új ruhába öltöttem a mindenséget«.

— Mondom, fantaszta vagy, Miska. Csak mindig meg fog látszani, hogy valaha színész voltál. Hát kérlek, sürgönyözz a bőröndjeinkért, én majd Pistának lökök föl a drótra egy pár szót.

— Amint akarod.

Csak annyit írt a losonci »Korona« vendéglőbe címezve: »Ne haragudj, lemaradtam, élőszóval bővebben. Reggeli vonattal megyek.«

Erre fogta a pálcáját és mert a pályaudvar előtt nem volt kocsis, gyalog indult haza, elgondolkozva a csodálatos

eseten, hánytorgatva a dolgokat különféleképpen. Szép csöndes este volt, csak az akasztó-domb felől fúj egy kis hűvös szél, mely megsuhogtatta a kukoricaszárait. A növények közül még ezek és a mákok lábán voltak; sietve ment, majdnem izgatottan, valami nyugtalan érzés nógatta, ösztökélte a sietésre. A suhogó kukoricák mintha őhozzá szólának: »Fuss, Fuss!« Elért az iskola nagy épületéhez. A kis patak, mely az ódon épület jobb falát nyalogatja, most még hangosabban locsogott, mint nappal, de az volt most a szava: Csitt! Csitt!

A patikához érve, megcsendült az ajtó és a Tóth György szolgálja jött ki, majdnem fellökve a járdán Moronyit.

— Mi baj, Mátyás? Mit visz?

— Orvosságot. Az urunk hirtelen megbetegedett.

— Ejha!

Moronyi fejében világosság kezdett derengeni. Talán tudatták Pistával, utána futott valaki az indóházba és Pista a beteghez szaladt, zavarában őt nem is értesítve.

— Otthon van Pista úr? — kérdé.

— Nem tudom.

Mint hogy éppen a Tóth-házhoz értek, Moronyi is föl-szaladt megnézni az öreget; hátha ott rögtön megoldódik a mai bonyodalom is.

Az ágyban találta, körülvéve a cselédjeitől. Ott volt a szakács (aki az Andrássy grófoknál szolgált azelőtt), egy citromot facsart a vízbe; ott volt a házvezetőnő, valami pépet fent egy négyyszögletű rongydarabra.

Tóth uram nagyon meghülhetett valahol; köhögött, roppant köhögött, láza is volt és hasgörcsei, melyek koronkint éles fájdalmat okoztak. Moronyi hozzálépett és megtapogatta a homlokát:

— Mi baja, Gyuri bátyám?

— Végem van, meghalok. (Szemeit mély rezignációval fordítá a padlás felé.) Leteszem én már, öcsém, a kanalat örökre.

— Ej, ugyan, dehogy hal meg...

— Hallod-e, hogy hörög a mellem? A marhának is így hörög, mikor haldoklik. Az bizonyos.

— Gyuri bácsi nem marha.

— Azt én jobban tudom.

És nyöszörögve fordult a falnak, intvén a kezével, hogy terhére van a sok kotyogás.

Nem is szólt többé Moronyi, csak a házvezetőnőtől kérdezte, nincs-e itthon Tóth Pista.

— Losoncon van.

Erre aztán fölkerekedett, hazament. A »Három Rózsá«-nál benézett az ablakon, de Tóth Pista ott se volt. — Bilinszky itta a sörét a kerek asztalnál s Korotnoky magyarázott valamit élénk taglejtésekkel. Úgy látszik, hát mégis elutazott a Pista!

Otthon nyitva találta a kis kapuajtót. Végigment az üvegfolyosón, ahova már be voltak hordva télire az Erzsike leanderjei; az egyikben megbotlott, zörej t csinált, mire fölriadt a papagáj és rikácsolni kezdte: szamár, szamár, szamár!

A rikácsolásra kifutott a konyhából Pogácsné és föl-sikoltott nagy ijedten:

— Jézus Mária! A tekintetes úr!

A Pogácsné kiáltására kikukkantott a Nina szobaleány az előszobából, aztán hirtelen becsapta az ajtót.

Csak a Nero feküdt csendesen, egykedvűen a küszöbön.

A konyhából fölséges pecsenyeillat csapódott ki. Nero kéjesen szitta be. Látszott a mozgó fülein és a kinyújtott piros nyelvén, hogy ő most jól érzi magát.

Moronyi átlépett rajta és az előszobán keresztül (Nina már nem volt ott) betoppant az ebédlőbe.

Az ebédlőben égett a lámpa, és Erzsike a Ninával látszott beszélgetni. Sápadt volt az arca, némi zavart lehetett rajta észrevenni.

— Hogyan? — szólt csöndesen, fojtott hangon, szinte túlságosan kevés meglepetést mutatva — te nem utaztál el?

— Lemaradtam — felelte Moronyi kurtán, egy pillantást vetve az asszonyka csinos öltözkéjére. A májszínű szűk selyemszoknyáját viselte és a fekete, testhez simuló bársony ujjast, melyből ingerlően domborodott ki szép alakja. A szűk szoknya alul a szabásánál fogva megszélesedett harang alakban, amit még jobban megnevelt a fodor. Olyan volt ez, mintha egy fölfordított töleszerű tulipánvirág lejtetne feléje.

Egészen melléje lépett, odanyújtván a fehér kezecskéjét, rámosolygott. Nem volt már semmi elfogultság rajta.

— Hát meg se csókolsz?

Fekete szemgolyói káprázatosan csillantak meg egy percere.

— Dehogynem — mondá elvakulva Pista; átfogta a fejét nyakánál fogva, megfordítá balra és megcsókolta a bal arcát, azután megfordítá jobbra és megcsókolta a jobb arcát — ahogy azt a lutheránusoktól látta, amikor csókolóznak.

A gonosz Nina a hátuk mögött állt s fölfújván csinaltan arcát, hajjal benőtt homlokát összeráncolva, fitos orrocskáját ide-oda mozgatva, olyan grimaszokat csinált a csókolózáshoz, hogy Erzsike, aki a tükörből látta, ijedten küldte ki:

— Menjen, fiam, megmondani a szakácsnének, hogy az úr is itthon van.

— Látott — jegyzé meg a férj és fáradtan ereszkedett le a régies, karmazsin mórral behúzott díványra a kályha mellé, mely körül volt rakva birsalmákkal.

Már szinte azt akarta mondani, hogy mindenütt jó, de legjobb otthon. Már szinte melléje akart ülni az Erzsike is, midőn egyszerre megütközés vibrált a tekintetében. Szeme az asztalra esett, ahol két személyre volt megterítve.

— Miért van az asztalon két teríték? — kérdé, firkésző szemeket vetve Erzsikére. — Mintha vendéget várnál.

Erzsike zavartan dadogta:

— Két teríték? Az asztalon? Hogy az asztalon, mondod... Hogy két teríték, mondod...

Megfordult, mintha látni akarná, hogy két teríték-e valóban.

— Ah — szólt azután vontatottan. — Az ostoba Nina. Megszokásból. Ah, az az, ostoba Nina!

De a Moronyi gyanúja már föl volt költve, szeme megélesedett, szaglása megfinomodott. Egy-két erőltetett szippantást tett az orrával:

— Te asszony, itt szivarfüst van! Érzem.

— Ne haragudj. Én gyújtottam rá. Tudod, hogy édes, ami tilos. Szoktam néha, mikor te nem vagy itthon. Hiszen Éva leánya vagyok. No, ne rántsd össze a homlokodat,

sohase teszem többé (melléje ült és elkezdte kacéran az állát simogatni, paskolgatni), jaj, de nagy huncut vagy, kis mizimázi, hogy észrevetted. De mármost beszéld el, bolondom, miért maradtál le a vasútról, hogy történt az?

Kezét a Moronyiéra tette, olyan puha, meleg volt, mint egy fészek. Moronyi alig is vette észre, elég baja volt a gondolataival, melyeket rendezni igyekezett. Kuszán nyargaltak azok koponyájában, míg szemei bambán tapadtak a lámpára, melynek tál alakú árnyéka ott reszketett a szoba mennyezetén.

— Hát igen — kezdé szórakozottan —, leszálltam a kupéból az útitársamat keresni... vagy igaz... teringet-tét, nem jól mondom, az útitársam szállott le és... Miféle kesztyű ez itt?

A dívány bal könyöklőjéről egy sáfrány színű férfikesztyűt emelt föl, mely ott hevert beszédesen, frissen, duzzadtan, mintha még most is benne volna a kéz, mind az öt ujj szinte él benne, látszanak a körmök, hajlások, ráncok. Ellenállhatlan undorral vette két ujjá közé, megfogván a kicsiny csontgombot, gúnyosan fityegtette lefelé.

— Miféle kesztyű ez, asszony?

— Ej, a Bilinszky bácsié — mondá Erzsike elfogulatlanul, fölemelkedvén helyéről, hogy lejjebb igazítsa a lámpát, amely füstölt. — Ő volt itt estefelé. Össze ne szakítsd neki.

— Hazudsz! Ez a kesztyű *jobb kézre való* s Bilinszkynek csak bal keze van.

Ez végzetes fölfedezés volt. Erzsike arca halavánnyá lett, eltakarta a kezeivel s ujjain keresztül csakhamar folyini kezdett az az egyszerű langyos víz, mely a tokaji bornál is több mámort okoz a férfiaknak és több pénzükbe kerül.

Moronyinak fölforrt a vére, a poklok minden romboló erejét érezte izmaiban, ökleit fölemelte — de a tükörből feléje futott a saját fölindult énje és ettől meghökkent. »Flegma, Panjatovszky, flegma, flegma!« Tenyerével izzó homlokára csapott, és állt, ott állt, mintha le volnának gyökerezve a lábai. A síri csöndbe csak az óra ketyegett a pohárszék tetején. Egy kis rézleányka ült a ponduszon és egykedvűen hajsókázott jobbra-balra.

— Emberszagot érzek — hörögte. — Itt valaki van! Add elő, asszony, add elő!

Erzsike csak sírt és egyre sírt, nem felelt egy szót sem. Moronyi egy megvető tekintettel sújtotta, fölkapván a nehéz majolika-lámpát, hogy az ebédlő két oldaláról nyíló szobákat bevilágítsa.

— Gyanítom, ki van itt — mondá remegő hangon, tompán.

Erzsike fölemelte a szép fejét, dacosan, vakmerően.

— No, hát keresd meg. Persze, a hálósobában rejtettem el. Eredj, kutasd át! Így tesznek a gavallér emberek!

— Meg is teszem, föl is kutatom. Ha itt van, rossz helyen van, innen nem menekül. Hiába bizakodol még, szép mákvirág! Az ablakon rostélyok vannak. Fitymálólóg biggyeszted ajkadat? Hát csak biggyeszsd. Kezembe kerül a madárka, mert amíg az egyik szobát nézem, a másikat bezárom.

Ezzel odalépett a balra nyíló hálószoza ajtajához, ráfordította a kulcsot. A féltékenység egy pillanatra okossá és ravasszá tette.

— A hálósobát akartad velem kikutattatni, tehát a másik oldalon lesz. Úgy van-e, ravasz asszonyi állat?

Úgy volt, úgy volt. Erzsike letörve rogyott egy székre, leeresztve fejét, karját, mint egy meglőtt madár a szárnyait.

— Esküszöm — nyögte elhaló hangon —, hogy tiszta vagyok, mint a hó.

— Tiszta — szólt gúnyosan a férj —, mert úgy akarta a véletlen, a végzet. Tudom, haragszol is arra a csúf végzetre, tudom, szeretnéd pofon ütni.

Megcsikorgatta a fogait, szemgolyói vészjóslóan forogtak üregeikben, ebben a furiában kapta föl a lámpát, bevilágítani vele a szalont. S amint ott volt már s a lámpa odavetette bágyadt fényét az öreg monstrum zongora alá, mely úgyszólván a szoba negyedrésztét foglalta el, mindjárt az első pillantásra látszott alatta valami oda nem való, fekete alaktalan tömeg. A szegény öreg zongora, melyhez annyi emlék vonzotta, melynek elsárgult billentyűiből annyiszor csalta ki Erzsike téli estéken át a »Szeretnék szántani« megszokott

hangjait. Úgy fájt neki, úgy fájt, hogy éppen a becsületes vén bútor bújtatja el a bűnös szeretőt.

Lehajolt és fölismerte az ott kukuló Tóth Pistát, bár úgy össze volt zsgorodva, mint a sün.

Nézte, nézte, szótlánul nézte, nagy lelki megvetéssel, meg is látszott ajkai körül a fitymáló vonás, eszébe jutott a mai galád csíny a vasúton, milyen alattomos módon, orvul akarta rászedni s a fitymáló vonást véghetetlen keserűség váltotta föl. Nézte, hogy fetreng ott most, mint egy gombolyag, az a kevély, deli gavallér, arcát a padlóhoz nyomva, mert szegyenli, hogy belenézzenek. Mire viszi az embert a szenvedély... mire viszi. Pedig olyan jó, becsületes fiú másképpen és mégis mit tett? A legjobb barátját zúzta össze! Hitvány portéka az ember. A lélek benne fusermunka. Mit tehet ő róla, hogy ilyennek van teremtvé, szegény, nyomorult! Hiszen a jóakarát megvolt benne... kétségkívül megvolt. A becsületszavát kötötte le, Kozsibrovsky a tanú rá, hogy abba hagyja a dolgot az asszonnyal és mégse tartotta meg. Nézte, egyre nézte, szíve háborgott, végignyargáltak benne az érzelmek, a haragtól kezdve a fájdalomig, a keserűségig, az ellágyulásig sorba, hosszú sorba, és mikor már megsokallta, hogy az még mindig ott kuporog a szegyenben, a gyalázatban, még lejjebb hajolt, majdnem a zongora aljával egy irányban és odaszólt hozzá szemrehányó hangon:

— Nagy kutya vagy, Pista!

Az megmoccan erre, fölszisszenve, mintha inkább várt volna egy revolvergolyót, mint ezt a szemrehányó mondatot, aztán halkán nyöszörögte feleletül:

— Az vagyok, Pista.

Mennyi megalázkodás, megbánás volt a hangjában, szelídség, melegség, mely rezgésbe hozta Moronyi szívét. Mint nagy vihar után szokott, egyszerre lankasztó gyöngesség vett rajta erőt, úgy reszketett kezében a lámpa, hogy vissza kellett vinnie az ebédlő asztalára.

Az asszonyt már nem találta ott. (Volt jó dolga, hogy a konyhába menjen.) Pár percig tanácstalanul járt-kelt, lökdösve az útjában álló székeket. Optimizmusra hajló lelke gyorsan elé rakta külön festő-tégelyeit és kiszínezte velük a történeteket... Ej, talán nem is rossz, hogy végre lehullott

a fátyol mindenről, most legalább mindent tud. És milyen szerencse, hogy idejekorán történt. Más emberek csak akkor tudnak meg ilyesmit, mikor már agancsokat kezdenek eresztetni a szarvaik. De mostanáig . . . hát mi történt mostanáig? Egy bohókás jelenet, semmi más. Bizonyisten, csak egy bohókás jelenet . . . A szegény Tóth Pista ugyan botba ugrott!

Kedélye szinte lecsillapodott, s minden nagyobb harag nélkül szólt be a szalonajtón:

— Gyere hát ki onnan! Örökké ott akarsz maradni?

Tóth Pista nem felelt, hanem kisvártatva hallatszott valami sustorgás a sötétben, amint kifelé kászmálódik, s aztán közelednek a félénk, lassú lépések, kip, kop, míg végre átsuhan az ebédlőn, mint egy árnyék, fejét a váll-lapockái közé és a kabátja gallérjába húzván, lepegve, sunyi gyámtalansággal ódalog egyenest a külső ajtónak, hogy minél előbb künn lehessen.

— Ohó, te! — ripakodott rá Moronyi. — Szeretnél elszaladni, ugye?

Tóth Pista hátrafordult erre a szóra és megállott, nem tudott egészen gyáva lenni.

— Akarsz valamit?

— Nem illik így elmenni, Pista.

— Sok nem illik abból, amit tettem — mondá a küszöbről némi pátosszal és kilépett az előszobába.

Moronyi utána sietett, már akkor az üvegfolysón volt.

— Gyere hát vissza, öreg. Ami történt, történt, meg nem eszlek. Gyere, no!

— Nem, nem — dadogta Tóth Pista és eltűnt az üvegfolysóból.

Pedig miért ne vacsorálhatnának együtt, ha már úgyis megvan az étel? Vanitas vanitatum az élet. De kár, hogy elmegy. Igazán kár. S hogy föl van dúlva a szegény fiú! Jaj, még valami kárt tesz magában a szégyen miatt. Az ő lelkén ugyan ne száradjon . . . S utána futott a kapu aljáig.

— Inkább nem haragszom, csak gyere vissza. Ne menj így el!

Künn sűrű, átláthatlan köd gomolygott, s a szél hatalmasan süvített. Egy pár alak jött, ment az utcán. Hogy melyik közülök Tóth Pista, nemigen lehetett kivenni. Meglehet, már messzebb volt, és csak a járó-kelők hallották, amint harsányan kiáltozta :

— Fordulj vissza, Pista! Ne okoskodj, Pista!

A szél el-elharapott belőle egy fél szót vagy egy egész szót s bevette hangyagnak a maga haszontalan dúdolásába.

A SZERZŐ VÉGSZAVA AZ OLVASÓHOZ

És itt most vége ennek a közönséges történetnek. Pista vagy nem hallotta, vagy okoskodott. Ez egyébiránt többé nem lényeges. Majd megjön a Pista hallása idővel és megunja az okoskodást. Én legalább azt hiszem, ámbar semmi közöm ahhoz, mi történt azután. Megvallom, szeretném elbeszélni, mert tudom, mi történt — de ígéretem nem engedi. Tudom, elfelejtették már, mivel kezdtem e történetkét, tehát még egyszer ide írom :

»Olyan elbeszélést már sokat írtak, ahol az író úgy kezelte a megtörtént anyagot, úgy vitte a szálakat s úgy állította szembe a részleteket, hogy a semmiből egy konfliktus következik.

Hát iszen az is szép mesterség.

De én ehelyett olyan konfliktust tudok, amiből nem következik be semmi.

Íme, ez az a konfliktus és ennél fogva ez a vége az elbeszélésnek.

Én megtartom a szavamat, mert illetlen volna egy gentlemanhoz, ha ily kijelentés után még valami egyebet engedne bekövetkezni.

NAGY KUTYA A VICEBÍRÓ

1895

♪

Vézna, ragyás emberke volt Putnok városának a vicebírása, Szabó Mihály uram. A putnoki vicebíró, még talán maga a bíróság se nagy világi állás, de ha kemény ember állja, hát mégis valami. Szabó Mihály pedig kemény volt, sok fából faragott ember, nem is próbált még anya szülni olyat, aki őrajta kifogjon.

Nem mondhatni, hogy jó ember lett volna, se hogy rossz, de mégis inkább rossz volt; kérlelhetetlen szigorú, szív nélküli; de ha szíve nem is, bezzeg volt két vaskeze, mely erősen maga felé húzott; már az ujjai is úgy állottak valahogy mereven befelé fordítva, s amit egyszer közéjük kapartott, az ki nem jött onnan egykönnyen. Azért is hítták *Kápe-rápe* Mihálynak a diákizáló öreg urak.

Sok esze se volt; nem tudott, teszem azt, olyan szépen szónokolni a városi gyűléseken, mint Kajsz József; de kevés se volt az esze, nem kért mástól kölcsön. Egyetlen szóval kifejezve, nagy kutya volt az öreg.

Azaz, hogy voltaképpen nem is öreg (az ötven év mezsgyéjén innen van), csak a csúnyasága, a torzonborz haja, szakálla miatt tetszett annak és emlegették úgy, mint öreget. Természetes, hogy nem valami nagy szeretetben élt, még kevésbé nagy tekintélyben, és mégis mindig újra és újra megválasztották vicebíró, mert hát úgy beillett ő ebbe az állásba, mint a görce a fába, hogy annak ott kell lenni, hogy az nem is lehet másképp. Még a halála után is, ha ugyan meghal (mert ez az egy nem bizonyos), úgy fog rémleni a putnoki elmékben, hogy új Szabó Mihályt kell választaniok és nem annyira új vicebírót.

Történt pedig a *Kápe-rápe* Mihály vicebíró, idején sok nevezetes dolog. Ezek közé esik amaz istentelen betyár

nak, Kártyi Pistának a garázdálkodása is azon a környéken.

Hosszú rovása volt a ritka szép növésű legénynek a nemes vármegyénél — azaz hogy mit beszélék ? — hiszen a vármegye se volt nemes, hanem csak úgy ide volt hozva valahonnan Csehországból. A vármegyének is sok volt a rovason, s mikor Kártyi Pistát a vésztörvényszék elé állították, amiért öt társával negyven menekülő család szekerreit megrohanta, kirabolta, és a vésztörvényszék elnöke, Küry István uram, az ítélet után — mely három évi fegyházra szólt — elkezdett a szívére beszélni: »Hogy volt lelked, Pista, saját honfitársaidat kifosztani ?« fülig pirult s odaszólt az elnöknek mogorván :

— Én sem hánytorgatok föl az úrnak semmit, az úr se hánytorgasson föl nekem semmit.

Amitől aztán a nagyságos Küry István úr vörösödék el úgy, mint a megfőzött rák.

Kártyi Pista kiállotta a fegyházat, de csak nem javult meg, újra megszervezte bandáját, mihelyt kiszabadult, sőt megszorította hétre, s mindjárt is hét lovat loptak maguk alá a rimaszombati vásáron, mert a gyalog betyár csak félelber.

Természetes, hogy a legszebbet, a lámpásos homlokú Rárót magának tartotta Kártyi, amelyik arról lett híres később, hogy arra a kérdésre, »hány icce bort ittam, édes lovam ?« annyit emelintett, kapált az első bal lábával, amennyit a gazdája megivott. (Amint elszámolta, néha egész gödröt vagdosott ki patájával a Kurintyó csárda előtt.) A félszemű Gerencsér tanította ki erre a mesterségre ; valóban pénzért lehetett volna mutogatni, ha másé.

De így azért fizettek volna szívesen, hogy ne lássák, mert amikor látták, rendesen rajta ült Kártyi Pista is, ami pedig nem kis veszedelem ; — mert Kártyi nem nagyon válogatós a célra vezető eszközökben, kivált, ha szűk idők járnak.

Egy ilyen szűk időszakban (nyár elején, mikor a gazda már elköltötte, amiye tavaly termett, de az idei termés még lábon van), a putnoki vicebíró, Kápe-rápe Mihály a városi tanyára iparkodék. A szekér elé fogott két fekete lovacska lustán, lassan baktatott a homokban, mely a napsugarak

özönében úgy csillámlott, ragyogott, mintha arany szemek volnának közte. Rekkenő, kiállhatatlan hőség volt, a lovakat a legyek molesztálták és ugyancsak csattogtak jobbra-balra a természetadta legyezőikkel, amellet a Pali kocsis is dolgozott az ostorral a hátukon meg a hasuk alatt.

Hátul a szalmából csinált, de már besüppedt ülésen a városbíró szundikált, mellére eresztett nagy feje ide-oda lóbálózék, akár az órainga, de csak szundikált, nem aludt; a pipát erősen tartotta agyara közt és az füstölt is; mindössze a szeme volt behunyva, mint a vén nyúlé. Egy-egy zökkenőnél fölpliszlantott, aztán megint betapadtak a szemhéjai, mintha mézgával volnának bekenve.

Ment, mendegélt a két lovacska, s bizony öreg dél lett, mire a Pity nevű bükkös erdőhöz érkezének. Semmi emberi lény nem látszott sem közelben, sem távolban, egy leányt kivéve. Roppant kecses volt így messziről is, kurta kék szoknyájában, amint az erdőből kibukkant. Mintha egy búzavirág lépegetne a búzák felé.

Nyúlánk volt és nagyon fiatalnak látszott. Gyermekeleány lehet. Csodálatos, hogy nem lehetett látni egész jól odáig és mégis bizonyos volt, hogy az szép nőszemély. Miért? Hát tudja isten. A szemnek még a látáson túl is van talán valami felfedező ereje. A szem is tud sejteni.

A leány lihegve látszott kifelé iparkodni az erdő végső fái közül, mintha kergetnék. Egyszer-egyszer megiramodott, futni kezdett, de a nagy rőzseköteg a hátán, mely alatt szinte roskadozni látszott, alig engedhette a szaladást.

Most egyszerre megállt... A Pali kocsisnak, aki millió fa közt is hamarabb látta meg egy szoknyát (szeme van hozzá, punctum), mint két fehérchseléd közt ezer fát, észrevette legott, hogy a rőzseköteges leány figyelmessé lett a szekerekre. Ni, csakugyan. Erre fordul. Integet valamit, sőt kiált is.

Szabó Mihály uram, kiből egy hegyesbe végződő szalma-kalapnál nem látszott ki egyéb, hirtelen fölütötte fejét a távolról jött hangra, szétnézett és kérdé a kocsisról:

— Mit kiált a fruska?

— Nem hallok belőle egy mukkot se. Toldom pedig fülem a tenyeremmel is, nemzetes bíró uram.

A leány lerántotta most piros kendőjét a fejről és azt lebegtette feléjük olyanforma mozdulatokkal, mintha visszafordulásra intené őket.

— Talán a kocsinak van valami baja?

Körülnézték, de lócs, kerék, tengely, saraglya, minden rendben van.

A vicebíró kíváncsi lett.

— Ugorj csak le, fiam, szaladj utána, kérdezd meg, mit akar?

A kocsis leugrott, oldalt eleibe iramodott egy darabon, míg annyira közel ért, hogy megérthetné a hangját. Jaj, de milyen szép hangja volt.

— Fordulának vissza, jó emberek! Zsiványokat pillantottam meg az erdőben, ebédjüket sütik egy nagy fa alatt.

S aztán lelkendezve futott a rozsok között rézsút, ki az útra, a nagy rőzseköteg alatt egyszer-egyszer megbotolva.

A Kápe-rápe megértvén a leány kiáltzásait a visszatért Palitól, újra a kocsiülésbe ereszkedett nagy flegmával.

— Bizonyosan valami favágóktól ijedt meg. Fiala leánynak látszik.

— Hamar lett lú, mint a szegény ember csikaja — felelte a kocsis a maga észjárása szerint, nyilván a rőzsekötegre célozván, melyet a leánynak cipelnie kellett.

Aztán, mielőtt visszaült volna a kocsira, előbb letört egy pár gallyat és a lovak szerszámja alá tűzte.

— Ez is hűsít — mondá —, és ez is kergeti a legyeket. Annyi a légy, hogy a farkuk már nem elegendő légycsapónak.

— Okos emberek a csehek — szólt közbe a Kápe-rápe —, azok két farkat adtak a saját oroszlánuknak. Tudják azok a módját.

Erre fölugrott a kocsira Pali is, kezébe vette a gyeplőt ostort, hátraszólván:

— Hát ne forduljunk vissza?

— No, az volna még szép! — mordult meg a vicebíró, s azzal újra becsukta a szemeit, szundikálni kezdett, a két ló pedig vidámabban rakosgatta a lábait odább. Az óriás bükkök cikcakkos árnyakban lerajzolva feküdtek kétfelül az út mentén. S bár meg se mozdultak a falevelek s maga a rőt

agyagföld is szinte lihegni látszott a nagy melegtől, a páfrányok, a kígyóhagymák lankadtan eresztették le leveleiket, mégiscsak árnyékosabb volt itt, mint a szabad mezőn. Az erdő nem zúgott most, mint őszkor vagy tavaszkor, még csak nem is susogott, hanem csak lélegzett. De édes volt, balzsamos volt most ez a könnyed lehelete is.

Mély csönd honolt az erdőn, legföljebb a rigó füttyentette el magát a sűrűségben, vagy egy megiramodott mókuszörrentette meg a bokrokat, midőn a Tóbiás-féle akol-romoknál, a tisztás felől lovak patkóinak dübörgése bontakozott ki, s egy pillanat nem sok, ott toppant mellettük, akár a forgószél, vagy hét lovas betyár.

— Hopp ! Egy tapodtat se odább !

Pali megállította a lovakat, de nem is tehetett egyebet, mert fogta már az egyiknek a zabláját Máthé Miklós, a Kártyibanda óriása, egy ölesnél nagyobb ember.

A vicebíró csodálkozva nyitotta föl a szemeit ; inkább a megállás ébresztette föl, mint a lódobaj.

— No, mi az — kérdé nagy léleknyugalommal —, miért álltál meg, Palkó fiam ?

De nem Palkó felelt (nem volt az se holt, se eleven most), maga Kártyi Pista ugratott melléje, ő világosította föl.

— Hát azért állt meg biz ő, mert megállítottuk.

— Úgy ? — szólott az öreg félálmosan. A kialudt pipáját a lőcshöz ütögetve kezdte kiverni. — És miért állítottátok meg ?

— Hát nem ösmer engem ? — kérdé a közömbös fogadtatás miatt szinte sértődve a haramiavezér. — Én vagyok a Kártyi Pista !

Nagy hatást várt a bemutatástól, de hasztalan, mert a vicebíró egy csöppet se látszott csodálkozni ; kikeresett a mellényzsebből egy gyufát, meggyújtotta a saját combján, de biz az elaludt egy gyöngé széláramban, hát odaszólt Kártyi Pistának :

— Tartsd csak, fiam, egy kicsit a kalapodat élébe !

Kártyi Pistát annyira zavarba hozta ez a fesztelen kívánság, hogy szépen lekapta a pörge kalapját, mely mellé egy halvány pirosba játszó georginarózsa volt tűzve, és tartotta élébe, míg rágyújtott.

— Látom, valami urasági helyen jártatok — dűnnyögte az orrán keresztül, mert a szája el volt foglalva, egész tüdőjéből pőfékelve a gyulladozó plántát.

— Miről tudja ?

— Erről a rózsáról. Paraszt-kertekben nincs, csak a kisasszonyoknak nyílik ez a fajta.

— Hát eltalálta. Csakugyan ott jártunk a palánkai tisztartónál.

— Nos, és eresztett-e egy kis szórt ? Mert csak nem jártatok talán pusztán ezért a rózsáért ?

Olyan bizalmaskodó, olyan természetes volt minden szava, hogy a Kártyi Pista még jobban kikökönt a zordon szerepéből.

— Két zsák zabot adott a lovainknak.

A Strázsa Gyuri meg a Lótusz Janosi nyerge mögött csakugyan ott terpeszkedett egy-egy puffadt öreg zsák idomtalanul szétállva.

— Az ám, látom már — mosolygott a Kápe-rápe Mihály, a szemöldökeit fölhúzva —, hát egyebet nem adott ?

— Dehogy adott.

— Ejnye, a fősvény medve ! De hát végre is mi közöm hozzá ? Térjünk át a dologra, amici, mi az ördögért állítottatok meg a szekeremet ? Csak talán nem akartok tőlem is valamit ?

— A pénzt akarjuk — szólt most durván Kártyi. — Adja elő !

A félszemére vak Gerencsér is odalépett, miután előbb kivette pisztolyát a kápából, ráordított fenyegetően, nyegle kevély hangon :

— Úgy van ! Ki azzal a bugyellárisal, vén salabakter, vagy különben baj lesz.

Szabó Mihály uram olyan kordialis, derült ábrázatot vágott ehhez, mint aki valamely embertársának egy megengedhető ártalmatlan ügyefogyottságán mulatozik.

— No, ugyan jó helyen kereskedtek — kacagott fel édesdeden. — Hogy nem szégyenlitek magatokat ilyen ostobaságra gondolni ? Hiába vágsz savanyú pofákat, Gerencsér, mert amit én mondok, az úgy van. Hogy azt mondjátok, én adjak pénz. No, még mit ? Hát én, fiaim, pénzt nem adok, de

gyertek hát ide közelebb. Mit húzódozol tőlem úgy, Benyák Jóska, meg nem eszlek ; igazítsuk el barátságosan a dolgot magunk közt, mert okos szóbul ért az ember.

Az ősze csavarodott Benyákot, aki ahhoz volt szokva, hogy a megtámadott utasok sápadjanak, reszkessenek, amint biztatni kezdte a vicebíró, hogy ne féljen, nem eszi meg, úgy kihozta sodrából, hogy az nem is gondolkozott többé (úgy elbénult egyszerre), valami nyomasztó, szorongató hit fogta el, egy sajtáságos érzés, hogy a vicebíró csakugyan megehetné, ha akarná : lesütötte szemeit, és engedelmesen kullogott előre. A többiek is időbb jöttek, egyik-másik leszállt a nyeregből, részint bámész ösztönből, részint meg reménykedésből, de valamennyije mintegy megzsibbasztva a kirablandó utas fesztelen kedélyessége által. Ej no ! Az ördög látott ilyet ! Még neki áll följebb.

— Hát mondom, nem adhatok nektek pénzt ; mégpedig nem adhatok azért : pro primo (s itt a bütykös nagyujját külön kiemelte magyarázatul), mert nem tartozom nektek. Így van-e, vagy nincs ?

Egy hang sem felelt ; minden szem a magyarázó kezein csüngött, mint az iskolás gyerekek a tanítóén. Csodálatos alkotású két kéz volt, mint két gereblye.

— Nem adok továbbá pénzt pro secundo azért, mert a putnoki embertől még akkor is nehéz pénzt látni, ha tartozik.

A félszemű Gerencsér helyeslően kurjantott föl, nagy, szőrrel egészen benőtt fejét megbólintva :

— Az már úgy van ! Igaz. A putnoki nép komisz nép !

De mindez nem zavarta Szabó uramat, éppen a harmadik ujját sorakoztatta már a másik kettő mellé.

— Pro tertio, nem adhatok pénzt azért, gyermekeim, mert nincsen.

Az ördög vigye el a harmadik ujját, ez hangolta le őket legjobban, pedig ezen még gyűrű is volt, egy vaskos ezüst pecsétgyűrű s mégis ez jelezte a szegénységet.

— Ugyan ne hallgassuk — kiáltott föl türelmetlenül Strázsa Jóska. — Csak nem vagytok talán kíváncsiak mind a tíz ujjára ? Görbe az mind a tíz. Végezni kell vele.

S ezzel vállon ragadta vasmarkával, a fülébe dörögve :

— Pénzt, imposztor !

— Ne ízetlenkedj, Jóska gyerek, azt mondom — mordult rá haragosan a vicebíró. — Szép gyerek vagy, derék legény vagy, de mért teszed magad erőnek-erejével ostobának ?

— Nem vagyok én ostoba — mentegetőzött Strázsa Jóska megszelídülve az elejtett dicsérő szavak által —, de éppen azért nem hiteti el velem a nemzetes úr, hogy nincsen pénze.

— Úgy ? Hát már nem vagyok imposztor ? Hát már nemzetes úr vagyok ? Ez már más. Ha te becsületesen beszélsz, fiam, én is becsületesen felelek. Hát igenis, van egy forintom. Ehol van ni. (Belenyúlt a mellénye zsebébe és kihúzta.) Csakhogy úgy nézettek rám, hogy én mindennap ebéd után megiszom a magam két icce borát, ma is meg kell innom a Kurintyó-csárdában — sőt még az igazat megvallva, nem is ebédeltem, egy kis rántottát csináltatok a korcsmárosnéval. Ezért kell a forint és nem is adom ki a markomból, inkább meghalok.

Lótusz Jancsi megtaszította Kárti Pistát :

— Ugyan, hogy nem restelsz a vén csipással piszmogni. Lefózi az magát a szentlelket is. Gyerünk ! Hagyjuk itt. Mert úgy segéljen, hogy a végén még ő visz el tőlünk valamit.

Volt a Lótusz Jancsi föllépésében valami gavalléros előkelőség, ami hirtelen átragadt a pajtásaira, egynémelyike menni akart, maga Gerencsér is így szólt :

— Igaza van. Nem érdemes vele szóba állni. Menjünk, cimborák !

És a kengyelbe tette a lábát.

Kárti is átvette a Rárót, melynek kantárát eddig Szirom Gazsi tartotta — a legújabb betyár, aki most volt beruházkodás alatt, lova már volt, de csizmája még nem. (Az ördög vigye el ezeket a csizmadiákat, ők is nagy urak, mert nem utazgatnak portékáikkal vásárokra a nagy melegben.) Mezítláb tartotta a vezér lovát. Ezek az inashetek. Csak addig tart, míg valami jeles dolgot csinál.

Kárti átvette a kantárt, maga is menni akart, de a szegénylegények egy részén látszott a habozás, ők még

maradni szeretnének. remélték, hátha ki lehet valami vasalni a vicebírótól, erősebb eszközökkel.

Észrevette ezt a Kápe-rápe s tartóztatni kezdé valamennyit.

— Ugyan ne menjetek hát ! Csak nem haragudtatok talán meg ? Hova a pokolba siettek ? Beszéljessünk még egy kicsit. A ti lovacskáitok is pihennek, az enyémekek is. Rájok fér szegényekre.

Nem szívesen látta ugyanis, hogy a tisztességesebb rész lóra kázmálódik s visszamarad a durvább szemétje ; nem sajnált vakmerően még egy tromfot kiadni

— Aztán az igazat megvallva, van még itt nálam harminchat forint, itt van a bőrtárcámban. (Kihúzta belső zsebéből a tárcát s megröpködtette előttük a harminchat forintost.) Megmutattam. Miért ne mutatnám meg ? Annyi az, harminchat forint, se több, se kevesebb. Mert amit én beszélek, az olyan szent, mint amit a pap beszél a prédikáló székről. Ez aztán olyan pénz, amit elvehettek. Ezt a harminchat forintot nem bánom.

De már erre a szóra megint visszatértek a haramiák, mintha egy láthatatlan dróttal újra magához rántotta volna valamennyiüket ; csak Lótusz Jancsi nem szállt le a lováról, se egy lépést nem tett előbbre, hanem csak mosolygott, fitymálón, megvetőleg.

A Kápe-rápe ellenben most kezdett elemébe jönni, hátratolta a nagy szalmakalapot s még a mellényét is végig kigombolta nagy kedélyesen, miközben a nyitott bőrtárcával gesztikulált.

— Ez a harminchat forintocska ugyanis a napszámósoké. Azoknak viszem ki a heti bérét a tanyára. Földhözragadt szegény emberek verejtékkel szerzett pénzecsskéje, egyiké két forint, másiké ötven krajcár. Hát biz ezek keserves garasok, ha már éppenséggel nem találtak többé pénzes zsidót és gazdag földesurat, hát ez is jó lesz. Majd megmondom az éhes napszámósoknak, hogy : »Volt, nincs, elvitte a híres Kártyi Pista, akiről ti nótákat énekeltek.«

Kártyi Pista fölszisszent, mintha kígyó marta volna meg :

— Nem kell — hörögte tompán. — Nemesember volt az apám, én sem vagyok csirkefogó.

Lótusz fölkiáltott mérgesen :

— Ne lefetyelj hát vele !

— Gyere, Pista ! — nógatták hárman is.

— Békasóból nem facsarsz kenderolajat.

— Menjünk.

Még a komiszabbak is egyszerre elsöprődtek, mintha varázslatszerűen gyökerestül fújta volna el őket a megkínált harminchat forinttal.

Most meg már éppen a vicebírónak állott feljebb, elő is vette mindjárt a szemrehányó ábrázatát.

— Hát nem kell, mi ? No, jó. Akkor hát visszateszem, de ne mondjátok legalább, hogy nem vagyok irántatok jó szívvvel.

— Ahogy vesszük — jegyzé meg Strázsa Jóska, aki legtovább maradt vissza, az izzasztón és a zsabrákon igazítva valamit —, szopik is, harap is az úr egyszerre, mint a kis malac.

A vicebíró is igyekezett lecsúfolni a Strázsa Jóskát, nagy füstfelhőket fújva maga előtt.

— Hát csak igazgasd is meg azt a lovat, mert úgy fest, mintha most szaladt volna ki valami svalizsér alól. Mikor fordul, olyan azzal az elálló zabos zsákkal, mint a dományi szélmalom. Vesszek meg, ha nem olyan.

A szó csak szó, de szúrós, ha igaz szó. Magának a nyalka Jóskának sem tetszett a készség, a zsáknak oda kellene lapulnia a ló hasához, az már bizonyos. Így nem maradhat, kinevetik. Káromkodott egyet, aztán kioldotta a madzagját, hagyván kiömleni a zab felét az útra, míg a zsák hajlékonyabb, lazább lett.

A vicebíró oldalba lökte pipaszárával a minden ízében reszkető Palkót.

— Ugorj le, fiam, és szedd föl hamar azt a zabocskát, jó lesz a mi tátosainknak.

— Hát nem mondtam — kiáltá Lótusz Janosi az elől ügető vezérre —, hogy ő kaparint el tőlünk valamit ?

A félszemű Gerencsér fejét csóválta :

— Nincsen ehhez fogható nagy kutya a világon.

A vicebíró pedig fölszedetvén a zabot az itató vödörbe, mely a saraglyárol lógott le láncon, újra megtöltötte kialudt pipáját. »No, most már biztasd a lovakat, Palkó!« aztán lefeküdt hasmánt a szekérben, úgy, hogy őbelőle egy csöpp se látszódjék, de ő maga mindent lásson a kocsi kis likaicsain keresztül.

Hát biz a betyárok szépen elnyargaltak a Berente patakig, mely egészen ide csillogott, mint egy elnyújtózkodott kígyó; ott a hídnál, ahol három út összejön, tanakodni látszottak egy kicsinyég, s aztán ki jobbra, ki balra kettesével-hármasával eloszlottak, maga Kártyi Pista egyenest indult meg a putnoki úton. Meg lehetett ösmerni messziről, a rózsá piroslott a kalapja mellett.

Mikor már semmit se láthatott belőlük, a vicebíró fölült rendesen, mint előbb s vércseszemeivel gombát nézetgetett az út mellett s ahol észrevett egyet, leszállította a Palkó érte: hogy majd megsüttetik a Kurintyóban.

Találtak is néhányat, de lassankint elfogyott az erdő, s hirtelen más dolog kötötte le a Kápe-rápe figyelmét.

Túl az erdőn ugyanis a Kabolyiné asszonyom mákföldjével folytatódott a földgolyóbis. Éppen nyílt a mák, öröm volt végignézni rajta, amint kacérkodik, hajladozik ezer meg ezer növény színes patyolat szoknyácskában. De nem ez kötötte le a figyelmét, sokkalta inkább az, hogy a mákfejek közt egyszerre csak megpillantott egy rezes sisakot, azután megint egyet és még egyet. Gondolta magában: ezek aligha a Kabolyiné magjából nőttek ide.

Hamar kisült, hogy nem. Egy hang fölkiáltott:

— Hó, hahó! Álljon meg, bíró uram!

A Tremér hadnagy volt, aki Tornaalján feküdt az ezredével. Ő bújt ki a mákok közül legelsőbben, amint Szabó Mihályt felösmerte.

— Hó, hahó! Nem vett észre valami gyanúsat az erdőben?

— De bizony.

— Talán látott is valamit, bíró uram?

— Úgy lehet, láttam is, hadnagy uram. Attól függ, miről van szó?

— Mi a Kártyiék olfogatására vagyunk kiküldve.

— Ejnye, éppen az imént beszéltem velök.
— Lehetetlen. Önt is kirabolták ?
— No, már azt mégse tették.
— Hogyan ? Hát nem bántották önt ? — csodálkozott a kis hadnagy. — Megfoghatatlan.
— Pedig igen egyszerű — jegyzé meg a vicebíró. — Nekik megvan a hozzávaló szívük, hogy bántsanak, de nekem megvan a hozzávaló eszem, hogy ne bántsanak.
— És merre mentek ?
— Eloszlottak azok a Berente pataknál, mint a füst.
— Kártyi merre tartott ?
— Úgy sejtem a város felé. Lehet, hogy ott lesz munkája az éjjel. Ma virradóra is kiásták Sós Péter sertésólját valami gazemberek.

A hadnagy megfújta valami sípot, mire hullámszerűen mozogni kezdtek a mák-fejek, s egyszerre tizenkét katona bukkant ki, akiket a hadnagy legott nyeregbe ültetett, mert a lovaik lent legeltek a völgymélyedésben. Az egyik katona elővezette a hadnagy pejkancáját is.

— Utánuk nyargalunk. Ön is visszatér velünk, bíró uram, és fölvilágosításokkal szolgál.

Kápe-rápe kedvetlen arcot vágott.

— Az már nem lehet.

— De ha rendelem a császár nevében.

A vállait kezdte vonogatni.

— A császár nevében ? Jó, jó. Én lojális ember vagyok, nekem meg lehet azt rendelni, én meg is tenném, de nekem gyomrom is van (azt el nem törülte még semmi paragrafus), s ennek hiába mondanám : »Légy tele, gyomrocskám, a császár nevében«, azért az mégis korogna. Én még ma semmit sem ettem hadnagy uram, — nekem a Kurintyóba kell elélnem.

Szerencsére volt a hadnagy tarisznyájában egy fél sonka, a kulacsában bor. Szabó Mihály tehát visszaindult kocsiján a katonasággal, megmutatván útközben a helyet, ahol a rablási kísérlet történt, majd odább a keresztutakat, ahol a rablók széteszlottak. A nyomok elmosódtak, szétfolytak a homokban, a szemközt jövő utasok, akiket a vicebíró kérdezett ki (mert a katonák csak németül tudtak), semmi útbaigazítást nem adtak.

Nagy kutya a vicebíró (1896. kiad.)
Jankó János rajzai

Cél nélkül mentek hát. Azaz legalább meghálnak Putnokon, eltöltik jól az estét; kérdezte is a hadnagy: van-e sörház Putnokon?

— Van bizony, mert megisszák ám a sört a magyarok is, ámbátor még Pázmány Péter «séppel csapott sárgalé-
nek nevezte az irataiban.

Ezt aztán minden áron le akarta németre fordítani a mellette lovagló hadnagynak s addig-addig küszködék vele, hogy egész a város széléig, a kenderáztatókig értek, ahol a gyalogúton az Asztalos Jánosék palánkjánál megvillant szemel előtt a rózsét vivő leány. No, ez ugyan lassan járt, hogy még utolérték.

A vicebíró megállította a szekeret és odaintette a leányzót. A katonák is megállottak, körülfogták kíváncsian, mert útközben már szó volt róla, mint aki legelőbb figyelmeztette Szabó Mihályt a zsványokra.

— Ez az? — kérdé a hadnagy németül.

— Ez.

Pulchra persona — szólta aztán diákul, hogy a közlegények ne értsék. (Szép fehérszemély.)

De igazán szép is volt; hát még mikor közelebb jött; messziről olyan nyim-nyámnak látszott, véznának, gyöngének, fejletlennek, pedig csak finom volt, mint egy hercegisasszony. Egy hercegisasszony parasztszoknyában, mezítláb. Az arcán ott volt még a gyermekkor hamvassága, de a szemeiből már a tudás izzó parázsa villogott ki. Sugár, vékony természetű frissesség, bűbáj ömlött el. Az ingváll félrecsúszott a bal vállán egy darabon s láttatni engedte a hófehér vállát, azzal a kék folttal, amit a rózsét összetartó kötél vágott rajta. Bizony vétek érte.

— Gyere csak közelebb, kisleányom!

— Nem vagyok én leány, nemzetes uram. Asszony vagyok én.

Mosolygott egy kicsit, miközben hamisan eltolta a kendőt a fejről, mintha csak véletlenül igazítaná; szurokfelete hajából egy nagy kontykorona tornyosodott alatta.

— Sós Ferenc az uram, vincellér Pribolszki úrénál.

— Az a lócsalábú ? Ősmerem. Csúnya urad van, fiam.
Hát az apád kicsoda ?

— Az apám Nagy Antal, én pedig Nagy Veróna. Az apám csász most a Pityben, azelőtt Asztalos Jánoséknál szolgált.

— Bánom is én. Jobb szeretném tudni, hogy az anyád hol szolgált. De most csak azt kérdem, nem láttad-e az úton Kártyit vagy valamely társát, nem ért utol ?

— Nem — felelte a menyecske fojtott hangon.

A vicebíró összeráncolta homlokát, az egyik szemét kicsinyre összehúzván, ami szokása volt némelykor.

— Igazat szólj, menyecske, igazat szólj. Igazán nem láttad ?

— Nem láttam.

— Meg mernél esküdni ?

Az asszonyka lehajtotta fejét.

— Fusson ki a két szemem, ha láttam.

(Jaj, de nagy kár lenne pedig, ha az a két ragyogó szem kifutna.)

— Mit mond ? — kérdezé a hadnagy.

— Hogy semmit se látott — felelt a vicebíró németül. Aztán újra a menyecskéhez fordult.

— Gyere még közelebb, valamit súgok a füledbe ; hajolj idebb hozzám ; így ni, hogy az a mamlasz kocsis se hallja.

Veronka engedelmeskedett.

— Az a georgina-rózsa, ami a melledre van tűzve, a Kártyi kalapján volt ezelőtt két órával.

Verona halotthalvány lett, reszketni kezdett egész testében. Jaj, csakugyan a rózsa, az áruló rózsa ! Ösztönszerűleg tépte le kebléről és az ingváll nyílásán begyömöszölte hirtelen. De későn volt az már.

— Tudod-e, hogy most vesztőhelyre kerülnél, ha én akarnám — suttogta a bíró ; — a hóhér ütné le a fejedet, ha én nem volnék.

— Tudom, tudom — nyögte összetörve és a fogai vacogtak, míg a keble nyugtalanul pihegett, hullámzott, hogy szinte látni lehetett a vékony, megizzadt testhez tapadó ingvállon keresztül.

De az ingváll se tapadt oda olyan nagyon rá, mint a Szabó Mihály szeme.

— Bizony leesne most a fejed, szívecském — suttogta odább a vén kutya —, ha én nem volnék olyan jó ember s ha a te fejed nem volna olyan szép fej.

Ah ! Úgy érezte, mintha hernyó másznék az arcán ; egyszerre odakapott, zavartan, de nem hernyó volt, hanem csak a vicebíró éhes szeme.

— Mentsem meg — lihegte —, bizony megszolgalom a nemzetes úrnak.

A vicebíró ravaszul pislantott rá, mint a vén kanári az eleje ejtett cukormorzására.

— Persze, hogy megszolgalod — szólt, még jobban halkítva a hangját. — Mit adtál Kártyinak a rózsáért ?

— Semmit.

— No, no !

— Bizonyisten, semmit.

Rövid, szinte kínos csönd támadt, a bíró zavartan keresett szavakat. Az Asztalos Jánosék kertjéből egy meleg széláram fölszedte a nyíló akácok illatát, odahömpölygette és még jobban megkábította vele a gonosz fejét.

— Hát jól van, Veronka. Amit majd Kártyi kér a rózsáért, azt adod nekem a hallgatásért.

Vér szökött a Veronka fejébe. Ott lüktetett, nyargalt a finom fehér arcbőre alatt.

— Jaj, nemzetes uram, nem illik az, amit gondol !

Sírva fakadt, könnyei lecsepegtek a kötényére : »Istenem, istenem !« A kezeit tördelte. »Mi lesz velem, mi lesz ?« Hangja megcsuklott :

— Gondoljon a jó nemzetes asszonyra. Ugyan ne tréfáljon, nemzetes uram.

De ahelyett, hogy ellágyult volna, haragos, neheztelő arcot vágott.

— Ahogy tetszik, fiam. Én mosom a kezeimet (s valóságosan elkezdte dörzsölni a kezeit, mint a kereskedők, mikor alkuszna). Mért mentsem én meg ingyen az életedet ? Hiszen magad is beláthatod. Nincs annak semmi értelme. Vagy beleegyezel, vagy szólok. Határozz, hát ! Szóljak ?

Veronka lehúzta kendőjét szégyenlősen egész az orra
hegyéig és egy hirtelen eltökéléssel alig hallhatóan rebegte
— Ne szóljon !

*

A vicebíró szólt :

— Hajts, Palkó !

A katonáknak mondá :

— Nem tud a kicsike semmit, pedig eleget faggattam
másra is fakasztottam. Nagy csacsi a kicsike.

A ZÖLD LÉGY ÉS A SÁRGA MÓKUS

1895

Betegen feküdt az öreg paraszt, a falu nábobja. Isten ítéletet tartott őfelette, mutatván a többi halandóknak is.

»Mik vagytok? Semmik se vagytok. Itt van Gál János, akivel a szolgabíró is kezét fog, akit Gál bácsinak szólítanak a falubeli kis konteszkék, mert gazdag és ő a legtöbb köztetek. De énnekem mindegy az. Én azért leütöm Gál Jánost. Éspedig csak úgy szőrmentében ütöm le, mint mikor a kalászból kipereg egy szem, egy legyintésre. Nem küldök ellene éhes farkast, aki megegye, se nem döntök le erős tölgyet, amelyik agyonüsse. Elég lesz neki te is, kis legyecske. Szállj, szállj és csípd meg őkegyelmét.«

Igenis úgy történt; egy légy csípte meg a Gál János uram kezét, s az egyszerre dagadni, pirosodni, aztán feketedni kezdett, mindig odább, feljebb.

A kastélybeli úrnő és a pap rávették, hogy azonnal doktort híjon.

— Jó — mondá Gál uram —; hadd menjen el a kocsi a létai *kilógusért*.

De az úrnő mindenáron a fővárosba akart sürgönyözni Birli egyetemi professzorért, akinek az eljövetele háromszáz forintba kerül ugyan, de aztán érti a mesterségét. »Ej, bolondság — mordult fel a parasztkirály —, az a parányi légy végre is nem tehetett bennem háromszáz forint ára kárt.« De a nagyságos asszonyka, a falu jóltevője, addig-addig erősködött, így-úgy, ő maga fizeti ki a háromszáz forintot a pesti professzornak, míg közbeszólt Gál uram:

— De már abból semmi se lesz. Inkább még én toldom meg egy ötvenessel.

A sürgöny hát elment, s a délutáni vonattal megérkezett a hetedhét országon híres doktor, a Birli József. Fiatalos,

vézna úr volt, nagy köcsögkalappal, pápaszemmel. Nem ért az egész emberke öt garast. S mégis ennek fognak fizetni háromszáz forintot.

A vasúti állomásnál a Gál uram kocsija várta, künn a Gál-portán pedig a Gálné fogadta.

— Maga a pesti doktor ? Isten hozta ! No, csak jöjjön be, lelkem, mert már olyan parádét csap belőle az uram, mintha veszett kutya harapta volna meg s nem egy haszontalan légy.

Pedig dehogy csapott belőle parádét Gál János. Nem szólt az semmit, ha nem kérdezték ; ha kérdezték is, keveset szólt. Ott feküdt a lócán egykedvűen. A bundája összegyűrve vánkosul szolgált a feje alatt, a pipája pedig vígan füstölt a fogai közt.

— No, mi a baj, öreg ? — kérdé a kis Birli szapora beszédjével. — Hallom, hogy valami légy csípte meg.

— Az ám, egy légy — felelte a beteg vontatottan.

— Miféle légy volt az ?

— Hát egy zöld légy — mondá kurtán.

— No, csak kérdezze ki, lelkem, ha már itt van — szólt közbe Gálné asszonyom —, nekem a pitvarban van dolgom, kilenc kenyerem a kemencében.

— Jól van, jól, *néni* — hagyta rá a doktor szórakozottan.

De már erre a szóra visszafordult Gálné, fűrge keze két ujjával egyetlen rántásra hátratulván fejről a pettyes kendőt, mely az arcát eltakarta.

— Volnánk pedig olyan fiatalok, mint az úr — vetette oda félvállról, félig bosszankodva, félig incselkedve. — Úgy látszik, nem jól lát azon a két ablakon, ami a szemén van.

S fordult egyet a sarkán, mint az orsó. Ingerlőn suhogott, ropogott rajta minden mozdulatánál a tömérdek kikeményített szoknya.

A tudós professzor elálmélkodva nézett rá ; csinos volt, ördögösen csinos volt s valóban fiatal, sokkal fiatalabb a doktornál, hát még az őszbe csavarodott gazdánál. Már éppen valami mentegetőzészéjét akart hebegni, mikor az asszony becsapta maga után az ajtót. Oh, be nagy mamlaszok azok a nagy tudósok !

— Nő, hát mutassa azt a kezét.

Gál uram szó nélkül odanyújtotta nagy lustán a fájós kezét.

— Fáj-e nagyon ?

— Meglehetősen — mondá Gál uram egy rettenetes füstmacskát eresztve, mely a mestergerenda felé szállt kígyózó karikában. Kedvteléssel nézett utána, ameddig csak láthatta.

Az orvos megnézte a feldagadt kart s ijedten kiáltott fel :

— Baj, nagy baj. Ez hulla-légy volt.

— Hát lehetett — felelte flegmával Gál János, csak-hogy mondjon valamit —, biz az lehetett, mert azt az egyet mindjárt láttam, hogy nem a mi legyeink familiájából való.

— Nem jól értett meg, bátyóka. Azt mondom, hogy olyan légy volt, amelyik előbb egy holttesten lakmározott.

— Ejnye, szentségtörő, pákosztos férges ! — fakadt ki Gál János minden ijedelem és bosszankodás nélkül, inkább csak szokásból az istentelen és illetlen dolgok elkövetésének hallatánál.

— Ezer szerencse, hogy nem késtem el, mert most még segíthetünk, de holnap már későn lett volna. Holnap már meghalt volna kend.

— Vajon ? — szólt az öreg parasztkirály, megnyomkodva a pipa hamuját.

— A vérmérgezés gyorsan megy. Így is sietnünk kell. Itt nincs egyéb hátra, gazd'uram, erősítse meg kend a szívét, le kell vágni az egyik kezét.

— Az én kezemet ? — kérdé elesodálkozva, s aztán valami csendes irónia-féle mosolygás kezdett mutatkozni az ajka körül ; volt abban egy kis fitymálás, egy kis megvetés, csodálatos fatalizmussal összekeverve.

— Bizony a magáét. Annak meg kell lenni.

Gál uram egy szót se szólt, csak a fejét rázta és pipázott szépen, csendesen.

— De lássa — szólt a doktor rábeszélő hangon —, hiszen fájni sem fog, elaltatom ; mire fölébred vége a bajnak, meg van mentve. Így ellenben holnap ilyenkorra meghal, mert a vérmérgezés tovább harapózik. Az Isten se mentheti meg.

— Ugyan hagyjon békét — mordult fel Gál uram, mintha restellné a sok dib-dáb beszédet, azért tehát, amint

hanyatt feküdt, egyszerűen befordult a falnak és behunyta a szemeit.

Az orvost megijesztette ez a makacosság s kiment a pítvarba, ahol a menyecske sürgött-forgott a kemencénél, melynek mélyében ott pirultak a széles puffadt kenyerek, kívül pedig kubikba rakott parazsak villogtak, piroslottak, hamvasszürke ruhába bújva el lassanként.

— No, mi baja az öregnek ? — kérdé a menyecske szinte közömbösen, elől felkapcsolt szoknyáit szemérmatosan leeresztve; jóval felül a bokán látszanék különben formás fehér lába, s nem minden férfiszem érdemli meg, hogy hizzalják.

— Hát biz az rosszul van, éppen azért jöttem ki, hogy magát kérjem, beszélje rá a férjét —

— Mire ?

— Hogy engedje a kezét levágni.

— Szent Isten ! a kezét ?

A menyecske olyan fehér lett, mint a fal, a foga összevacogott s reszketve hebegte :

— És meg kell történnie ?

— Meg, minden áron. Minden perc veszedelem. Vérmérgezés *van jelen* (ezt nem én mondom így, a doktor mondta); ha a keze el nem *távolítatik* azonnal, a halál bekövetkezésének megakadályozása kizártnak tekinthető.

— Azaz, hogy meghal az uram.

— Holnap menthetetlenül bekövetkezik a haláleset. Nincs segítség.

Az asszony arca olyan vérvörös lett, mint egy mályvárózsza, s a szemei úgy fénylettek, csillogtak, mint azok a parazsak a kemence torka előtt.

— Jöjjön, jöjjön — sürgeté Birli —, szóljon neki, vegye rá, magára hallgatni fog.

Az asszony csipőjére tette az egyik kezét negédesen, kihívóan, a másik kezének a nagy ujját a szájába vitte és a körmével megesebentette az egyik fogát (ami egy finom fajtája a magyar parasztnál a fügemutatásnak).

— Ezt ni ! Hát olyan asszonynak néz engem az úr, aki elég jó lesz egy csonka ember feleségének?... Hiszen a szemem égne ki. No, még az kellene !

S ezzel mint a forgószél berontott a szobába, izgatott hangon felkiáltott :

— Ne hagyj magadat metélni, János ! Ne hallgass a doktorra, János !

Az öreg barátságosan pislantott fel a berontott némbre s aztán megbiztatta, mint a gyereket szokás :

— Ne félj, Kriska ! Semmi se lesz belőle. Van énnekem eszem, Kriska. Nem halok én meg darabonkint.

Birli kétségsbeesett s a rábeszélés minden fegyverét előszedte.

— Ne legyen kegyetlen, jó asszony ; becsületemre mondom, meghal holnap ez a szegény ember, ha el nem vágom a kezét. S magát is csodálom, Gál uram, olyan okos ember, hallom, bíró is volt, és mégse látja a borzasztó következményeket. Mi az : egy kéz ? Hányszor látott egészséges, vidám egykezü katonákat. Igaz-e vagy nem ?

— Hát igaz — hagyta rá a paraszt-nábob.

— Aztán (most egy parasztot fogó furfang jutott eszébe Birlinek) a háromszáz forintot úgylis meg kell fizetnie, akár, vágom le a kezét, akár nem. Hát bizony kár már most ellenkeznie. Öt perc az egész operáció. Katonadolog. Meg is van már fizetve — csak éppen a beleegyezése kell. — Aztán nekem is nagy lelki megnyugvás, hogy egy derék embert mentettem meg, és hogy a háromszáz forintját nem húztam ki ingyen a fiókjából.

Gál János gondolkozni látszott, de csak azon gondolkozott biz ő, hogy mivel nyugtassa meg a bőbeszédű doktort.

— Hát írjon érte — mondá — valami zsírt !

Csodálatos az a közömbösség, az a fatalizmus, amellyel meghal a magyar paraszt, makacsság nélkül, keserűség nélkül. Azt mondja magában : »az én sorom már betelt« és meghajtja az akaratát és szelíden diktálja tollba a nótárius úrnak az utolsó intézkedését, vagy pedig azt mondja magában : »minek vagyok én már itt tovább«, mint ahogy Csépi Marci tette, mikor a baktérségből kimaradt, megkérdezvén a feleségétől : van-e még valamijök ? — Hát volt még egy egész kenyerek meg a hordó alján egy kis nyers káposztájuk, ezt ette a Marci két napig szakadatlan ; mikor az utolsó kenyeret bevágta, másnap estefelé, lefeküdt a kemencepadkára, a csizmáit a

feje alá tette, behunyta a szemeit és meghalt, mivelhogy elhatározta, mert nem volt itt semmi dolga, se keresnivalója többé.

Nem rém öléltte a kaszás ember — hanem csak afféle kedélyes alak, aki egy kicsit szinte hozzátartozik a familiához ; ő vitte el magával a nagyapót is, nagyanyót is *deszkát árulni Földvárra*, a napamasszony kezéből is ő vette ki a kanalat örökre. Nem igazságtalan, mert mindenüvé elmegy, nem ellenség, mert akit lekaszabol, annak mindnek elveszi minden baját. Azért is a neve »Halál koma«. Mert csak koma ő, nem valami nagy hatalom, jön, megy a bolondos kaszájával egy felsőbb rendelés szerint, s figyelmezteti is a jámbor hívő lelkeket barátságos jóakarattal, már amennyire az ő ügyefogyottságától telik, hogy merre jár s van-e valami szándéka.

Nem tökéletes biz ez, — de amiye van, azzal ad hírt ; ahogy teheti, úgy teszi. Ott van a kakukk madara, az meg tudja mondani, ha kérdezik : ki meddig él ? Magától az se szól. Ami magától szól, az nem is jó. Egyszer csak elpattan egy üvegpohár az asztalon, ez már azt jelenti hogy »készülj«. Halál koma üzen. A legvégén odarepedes a kuvik az ablakhoz. Halál koma üzeni, hogy már jön, hogy már itt van az egyik lába, lehet már a papot hivatni.

Egyszóval, a halál nem olyan félelmetes itt, mint a tükréből fésülködő úri népség előtt : ott csak azok fogadják néha nyájasan, akiktől elvesz valakit ; itt sokszor maga az útramenő is örül neki — s amelyik nem örül, legalább egykedvűen veszi.

Bizony Gál János uramat sem bírta megijeszteni a doktor, hasztalanul hordott össze hetet-havat ; váltig csak azt mondta :

— Lesz, ami lesz. Ne is erőltesse.

Közben eljöttek a község honorációrai, a tiszteletes úr, a nótárius, meg a kastélyos asszonyság, s azok elővették sorba a beteget.

— Olyan szép az élet — rajzolta eleven színekkel a tiszteletes —, az Isten napját látni fölkelni reggel, lenyugodni este, belehelni fák, füvek illatát, érezni, hogy egyik részre vagyunk ennek a főséges pezsgésnek, elevenségnek, melyet Isten keze igazít. Minden egyes nap ajándék az Úrtól. Egyet

sem szabad könnyelműen eldobni. Kegyelmedet sok jóval áldotta meg az Isten és jót tenni úgyis csak egy kézzel kell.

A kastélybeli asszonyosság kiskorú gyermekeit hozta szóba (az első feleségétől is három maradt), akiket felnevelni keresztényi feladata. Vének kitérni előle makacssággal, kishitűséggel.

— Úgy, úgy — szólt közbe a jegyző. — Szépen gyűjtött nekik. És miért? Hogy most az árvaszék kezére jussanak, hogy a vármegye elsemmizze amijök van.

Gál uram megmozdult, mintha nyugtalanítaná a felvetett eshetőség, hogy a hatalmas Gál-birtok szétesik, de aztán bizonyos ájtatossággal mondá:

— Az Isten viseli a gyerekek gondját, aki hatalmasabb, mint a vármegye.

— Azt én ugyan nem tapasztaltam — szalad ki a nótárius istentelen szájából.

(Az Isten szolgája lesütötte a szemeit, de bizony egy szóval se fogta pártját gazdájának a vármegyével szemben.)

Nem, nem, ezt az őrült makacsságot lehetetlen megtörni, lerázni vele ezt a rettenes közönyt képtelenek. Az orvos mérges szemeket vetett Gálnéra, ki sűrűn be-beszaladt a kenyérsütés mellől.

— Amit mondtam, mondtam — ismételté untalan. — Nem engedem metélni apjukomat.

— Hallgasson! — förmedt rá a doktor szenvedélyes fölháborodással. — Az bűn, amit tesz.

Gálné szemei zöldes szikrákat hánytak a doktor felé.

— Hogy én hallgassak? — Hangja gúnyolódó árnyalatba csapott át, sugár derekát begyeskedően rezgettette jobbra-balra. (Ezt a kacérkodást a »csípők játékának« hívják.) — Hát még mit? Nincs egyéb kívánsága? Tudja meg, édes úr, hogy a kakas szemetjén a tyúk is valami.

Gál uram higgadt bölcsességgel sietett megakasztani a készülő összecsapást.

— No, no, Kriska! Ne tüzelj, Kriska, ne okoskodj. Eredj le inkább, fiacskám a pincébe és hozz fel egy üveg bort a vendégeknek. Az orvos úr is szomjas lehet. Micsoda illetlenség, hogy még eddig semmivel se kínáltad meg. Ne hara-

gudj az orvos úrra, Kriska, hiszen ő végre is jót akarna velem — az ő esze szerint.

Szívesen engedték borért menni. Mert legalább meg lehet még kísérteni távollétében egy rábeszélési rohamot. Beszéltek, mohón, sebesen, egyszerre hárman is, felhoztak minden érvet, csalogatót, hogy az egész műtét nem lesz fájdalmasabb a méhcsípésnél, elrettentőt, hogy milyen szomorú feküdni abban a nyirkos földben : a gazda semmit sem szólt, hallgatta, hallgatta és egyre pipázott, kékes, szelíd szeme unottan kalandozék a szoba ismerős tárgyain, a mestergerendán elhelyezett holmin, a tálason, a Ferenc József király és az öreg Kossuth arcképein, mert a magyar parasztházakban egymás mellett vannak ők (kik az életben oly távol estek), mindenik ráma mögött egy-egy gally szentelt barka beszúrva.

Gyorsan jött az asszony a borral — nem is felelhetett a szuttjongatott gazda, most már nem is felelt, az asszonyt kérdezte :

— Melyik hordóból hoztad ?

— A két-akósból.

— Jó, de a halotti toromon majd a mellette levő hordót üttesd, fiam, csapra, mert úgy láttam, amikor feltöltöttem, hogy romlóban van. Ezt kell hát a toron meginni, Kriska.

Ebben a nyugodt, egyszerű rezignációban benne volt nemcsak a magyar gazda körültekintő gondossága, mely a halál utánra is kiterjed, de egyszersmind a tagadó válasz a rábeszélési erőlködésekre.

Be is látta Birli és kezdte húzogatni a kesztyűit :

— Hasztalan itt minden.

— Nekem van még egy ötletem — súgta az úrnő. —

Várjon !

Kisurrant az udvarra, összekeresni a Gál gyerekeit, akik aztán néhány perő múlva egy-egy ezüstpénzzel a markukban előcsörtettek betanult bögéssel, visitással.

— Ne haljon meg, édesapánk, ne haljon meg !

A kis Boriska, egy szép, szöszke jószág, összetette könyörgőn a kezeckéit :

— Engedje levágnai a kezét, apuka !

— Engedje ! Engedje ! — követelték az eperfáról lecsalogatott fiúk, maszatos képpel.

Az öreg elmosolyodott s elcsöppent a jó kedélyének egy erőszakosan kisajtott csöppje.

— Persze szeretnétek, gézengúzok, mert azt hiszitek, hogy a bal kezemmel már nem tudnálak elnászpángolni. Pedig tudnálak. Nem volna semmi hasznatok belőle — tette hozzá szelíd szomorúsággal.

De ők abból vajmi keveset hallottak már, mert Gálné asszonyom jóval előbb találta meg a cirokseprőt a kuckóban, s ennek a láttára vesd el magad, kotródtak kifelé lóhalálában.

Erre már az úrnő is lemondott az operáció lehetőségéről.

— Igaza van, Birli. Itt hiába erőlködünk. Menjünk.

— Most már nekem van egy ötletem — súgta Birli.

Birli kihitta a szobából a jegyzőt.

— Van-e itt a faluban valami pletykázó vénasszony?

— Ej! iszen másforma sincs.

— De mégis melyik a legpletykásabb?

— Sok tökéletes van e nemben — felelte a nótárius —, de mégis talán legkülönb Mátyás Lázárné, a sárga mókusa.

— Miért nevezik sárga mókusnak?

— Mert sárga az arca, mint a kacsa lába, s olyan alakú, mint a mókusé — a lelke még sárgább az irigységtől.

— Messze lakik innen? Vezessen kérem oda, míg befognak.

A nótárius nevetett.

— Szívesen. Itt lakik a harmadik szomszédban. Talán házasodik a professzor úr? Mert a sárga mókus híres gügyü. Abból él.

— Mi az a gügyü?

— Az, aki a falun a házasságokat összeboronálja.

— Szép mesterség. Éppen arra van szükségem. De előbb megkérem Gálnét, hogy fogasson be.

— Szívesen megteszi.

— Úgy látszik.

Egy nyalka legény, strucctollas kalappal, itatta a lovakat a vályúnál az udvaron. Birli ráösmert, hogy ez a kocsis, aki hozta az állomástól. Hiszen már maga a strucctoll is ismertető, hogy kocsis, más azt nem viseli; a juhász kalapjára árvalányhaj dukál, a béresére kerti rózsza, a kerülőőre darutoll.

— Hogy hívják önt ? — kérde a professzor a legénytől.
Az csak nézett rá, tétován, aztán maga körül, sehogy sem tudta eltalálni, mi lehet, ki lehet az az »őne«.

— Mi a neve, barátom ?

— Az enyim ? Nagy Pali.

— Maga a kocsis ?

— Hát persze.

— No, hát mondja meg, Nagy Pali, az asszonynak, hogy menni szeretnék, fogasson be. Ön pedig, kedves jegyző úr, legyen szíves, vezessen el egy percre a »sárga mókus«-hoz.

A harmadik házban lakott a sárga mókus. A jegyző meghúzta a malacfarkalakú madzagot a kapuajtón, s ott álltak egyszeribe a sárga mókus előtt, aki kendert tiltott az udvaron.

— Ez a pesti úr szeretne magával beszélni, Rebék néni !

A szikár, magas anyóka, akinek arca valóban hasonlatos volt a mókuséhoz, megnyálazta erre az ujját és kezdte vele a lelógó hajtincseit a halántékához tapasztani. Még ő is szebb akart lenni. Asszony volt.

— Beszéljen.

— Majd csak négy szemközt.

— Akkor ne jöjjön másodmagával, mert nekem is megvan a két szemem.

— Oh jaj ! Van Rebék néninek talán száz szeme is — jegyzé meg a nótárius.

Ez az udvariasság nyilván jól esett Mátyásnének, mert valami mosolyféle szaladgált ajkainak hegy-völgyes, ráncos környékén.

— Látok, amit látok — felelte bizonyos megelégedettséggel —, de sokat eltakar előlem is Moléna királyné köténye. Isten a füvekbe, fákba és az emberi szívekbe rejtette el a nagy titkait, én azokat kiszedegetem, összerakom és ez az egész tudásom.

— Hát éppen ilyesvalamit akarok én is megtudni — mondá a doktor.

— Jöjjön utánam !

A boszorkány bevezette a házba, mely egyetlen szobából állott. A fal mellett köröskörül tyúkok és ludak ültek

KOLOMAN MIKSZÁTH

Die
grüne fliege

NOVELLEN

A zöld légy és a sárga mókus
és Mikszáth egyéb novelláinak német nyelvű kiadása (1937)

kosarakban a tojásaikon s roppant csipogással és gágogással fogadták a vendéget. A tűzhelyen csodálatos illatú folyadékok rotyogtak a fazekakban; az orvos finom orra kiérezte a tisztesfű és a zsálya szagát. Fent a mestergerendán nagy kötegekben sorakoztak egymás mellé különböző száraz füvek és növények (bájitalok és megrontások főzésére alkalmasak), míg a horpadt falon a tulipános szuszék fölött, zsinórra fűzve, mint a paprikák, aszalt gyíkok, békaesontvázak lógtak alá.

Rebék asszony megtörült egy széket a kötényével, intvén a doktornak, hogy üljön le.

— No, hát mit akar? — kérdé aztán.

A doktor kivett a zsebéből két ezüstforintot, odanyújtotta Rebéknek:

— Egy-két igaz szóért jöttem.

— Úgy? — mondá félig gúnyosan, félig csodálkozva a boszorkány. — Hát magának nem tisztesfű kell, se nem aszalt gyík, hogy az ingkorcába bevarrja, hanem igaz szó kell? Hát pénzen kell már venni az igaz szót, mi? Jó. Megkapja az igaz szót.

Utálatosan vigyorgott s csörgette markában a két ezüstforintost. — Hm. Erre a portékára még nem volt eddig vevő. Én csak a szerelemre tartottam eddig boltot. De nem tesz semmit, adok én igaz szót is. Mit akar?

— Beleszerettem itt a faluban egy asszonyba és azt akarnám elérni, hogy ő is belém szeressen.

A vénasszony nagy sopánkodva csapta össze a tenyerét.

— Oh jaj, az bizony baj! Hogy megszeresse magát? Hiszen úgy néz ki, galambom, mint egy madárijesztő. Az igazat akarta, hát az igazat mondom.

Birli elmosolyodott:

— Nagyon jól van, Mátyásné, meg vagyok elégedve, mert ez igaz lehet, de szívesen áldoznék ám pénzt, selymet, ékszer; van miből.

Rebék asszony elgondolkozott.

— Végre is minden rózsát le lehet szakítani — mondá. — Ki légyen az illető nőszemély?

— Gál Jánosné.

A vén boszorkány felkacagott.

— Azt nem lehet. Szép asszony, kacér asszony, de mégsem lehet.

— De hiszen kend mondja, hogy minden rózsza leszakítható.

— Kivévén, amelyik már a más poharában hervadozik. Éppen ezt akarta Birli tudni, ezért jött ide.

— Ki az a más ? — kérdé mohón.

— A szép kocsis, a Nagy Pali.

— Tehát szerelem van köztük ?

— Az asszony bizonyosan szereti, mert az én boltomban járt a legény szerelme végett.

— Mit adott neki ?

— Tavalyi folyókavirágnak összetört porát, hogy az italába vegyítse.

— Gyanít-e valamit Gál János ?

Mátyásné vállat vont.

— Gál János okos ember, de az asszonyi ravaszság átugorja a férfi-bölcsességet.

Birli mindent tudott s most már sietve otthagyta a boszorkányt. Ideje is volt visszatérni ; a Gálék udvarán már türelmetlenül toporzékolt a két befogott pej. A kocsi a pitvar irányában állt, s Nagy Pali kényelmesen be-beszélgetett a pitvarba selyma nevetgéléssel, hol hátracsúsztatván, hol a szemébe vágván a struccotollas kalapját, kényes bajuszpödörgetéssel.

— Nem hoz egy kis lángost, szépséges gazd'asszonyka ?

— Eredj, cudar, hadd süssön neked a Csillag korcsmárosné, mert tudom, hogy megállsz ott itatni, — kötődött a kocsisal egy friss, csengő hang a pitvarból. (Bizisten a Gálné hangja.)

— Ha megállok is — felelte a legény —, csak a szomjas lovaimért teszem.

— Ugyan, hát te magad nem vagy szomjas ?

— Olyan rossz bora van, mint az ecet.

— De a csókja, mondják, olyan édes, mint a méz.

— Nem kóstoltam.

— Így görbülj meg ? . . .

Tovább is folyt volna a párbeszéd, de beléptek a doktor és a jegyző a pitvarba, hol éppen a lángosokat kenté lúdzsirral a menyecske, maga is olyan pirosan, mint a láng.

Letette a zöldmázás tálat hirtelen s kezdte kikapcsolni a pruszlikját. Egymás után váltak tágabbra a pruszlik határszélei. . . az egyik kapocs el is pattant, leesett a földre. (A Pali, aki kényelmesen belátott ide a kocsiról, nagy dévajkodással »látókát« csinált szeme elé a tenyeréből.) A doktor csak nézte a szemvesztő jelenetet: mi lesz itt —, de bizony nem lett valami különösebb dolog, mindössze kivett a kebeléből három összehajtogatott százast.

— Tessék a fáradságáért, doktor úr!

— Jól van — mondá az orvos hidegen —, de a maga lelkén lesz, szép asszony, hogy nem érdemeltem meg jobban.

— Jól van — felelte a szép asszony —, elbírja azt az én lelkem!

— Hát isten neki. Rakassa fel, kérem, a holmimat a kocsira, addig beszaladok elbúcsúzni a gazdához.

Gál János még mindig ott feküdt, ahol elhagytuk. A pipája nem égett már, a szeméit behunyta, mintha szunyókálni akarna.

Az ajtónyílásra felpillantott a félszemével.

— Búcsúzni jöttem, gazd'uram.

— Hát elmegy? — kérdé közömbösen.

— Nincs itt már semmi dolgom.

— Az anyjuk odaadta a pénzt?

— Megkaptam tőle. Jaj, de szép egy asszony!

A beteg kinyitotta erre a szóra másik szemét is, s amint odanyújtotta a doktornak az egészséges kezét búcsúzásra, úgy félvállról odavetette rövid szóval:

— Ugye?

— Az a gyönyörű kis szája, mint a piros szamóca — lelkesedett a doktor.

— Az ám! — Szinte úgy rémlett, hogy derűs mosolygás játszadozik a deres bajsza körül.

— Hej, de jó lesz kóstolgatni annak a zsvány Palinak. Az öreg Gál összerendezent.

— Miféle Palinak? Mit beszél, doktor, mit beszél?

A doktor a szájára ütött, mintha restellné, hogy elszólta magát.

— Ostobaság. Semmi közöm hozzá. Az embernek végre is szeme van és esze van, lát és észrevesz egyet-mást. Meg-

vallom, mindjárt feltűnt, hogy nem engedte a kend kezét elvágatni. Hát kendnek nem tűnt fel? De most már értem. Persze, persze.

Gál János indulatosan rázta meg ökleit a levegőben. Eszébe se jutott, hogy az egyik karja meg van dagadva. Főlordított, nagyon fájt neki.

— Jaj, a kezem, a kezem. Hallgasson, hallgasson, doktor!

— Egy szót se szólok többet.

A beteg melléből kínos hörgés tört fel, s a balkezevel megragadta Birlit:

— Milyen Pali? — dörögte tompa hangon. — Ki az a Pali?

— Ej, hát igazán semmit sem tud? A Nagy Paliról van szó, arról a sugár legényről, aki magoknál szolgál.

A parasztkirály arca fehér lett, mint a fal, ajkai reszkettek, a vér mind a szívére tódult. Nem fájt már a keze egy csöppet sem.

Hirtelen a homlokára ütött és fölszisszent.

— Ostoba voltam... Észre kellett volna már vennem. Ah, ez az asszony... Ez a kígyó asszony.

— Ne szidja a menyecskét, gazd'uram — vágott közbe a doktor. — Vér van benne s a vére viszi. Fialat is, s meglehet, még eddig ártatlan, de hát végre is csak férjhez kell mennie, ha egyszer kend nem lesz... Kend pedig már nem lesz.

Erős, mély sóhajtással mozdult meg a nábob kínos fekhelyén.

— Hát mi kára van abban kegyelmednek, hogy férjhez megy? Ugye semmi; mert arról már úgyse tud a sír fenekén. No, azzal meg éppen mit törődik, hogy csinos férjet szemelt ki magának, deli, hetyke legényt, ezt a Palit.

Az öreg fogainak a vicсорitása hangzott, mint két egymáshoz dörzsölt ráspoly.

— Ne legyen irigy, Gál uram. Bizony vétek volna annak a remek asszonyderéknak haszon nélkül elfonnyadni. A Pali nem bolond, hogy bele ne harapjon az almába, melyet feléje hímhál a szél, és jól teszi az asszony is, ha élni akar. Itt csak kend a hibás, kend az oktondi, Gál uram...

Gál uram nyögött egyet, a homlokáról csurgott az izzadság, lelkében forrt a keserűség. Jaj, mindjárt kicsordul.

— Mert lássa, Gál uram, jobb volna azt a finom derekat *egy kézzel is ölelgetni, mint sehogy!*

Ez már sok volt. Felugrott fekhelyéről, mint egy föl-pizskált szelindek, vad morgással, s kinyújtván megdagadt karját a doktor felé, a szenvedélytől ziháló hangon hörögte:

— Vegye ki hát a kését az úr!

PRAKOVSZKY, A SIKET KOVÁCS

1895 – 1896

I. FEJEZET

A LÁNYOK, A SZOMSZÉDOK ÉS A HADNAGY

Öregapám egész héten pipázott és káromkodott; a pipázásért édesanyám haragudott, aki köhécselő volt és a füst a torkát kaparta, az istenkáromlásért az öreganyám, aki istenfélő volt, veszekedett rá váltig:

— Ej, János, János! Hogy nem szégyenled magad. János, úgy lebecsmérelni a legfőbb lényt, urunkat, teremteteket. Szörnyűség hallgatni. Bizony bizony, mondom neked beléd üt egyszer a mennykő, János.

— Több esze van az Istennek, mint neked, meg nekem . . . ilyen-olyan adta! — fakadt ki az én öregapám. — Bízd te csak a dolgot ránk, kettőnkre tudom én, mit csinálók.

S valóban, az öreg szépen ki tudott jönni az Istennel. Az Isten szerette őt, szép, hosszú öregséget adott neki s beարnyozta sok örömmel, hanem másrészt ő is megosinálta a magát, ha hat napig szidta az Űristent, hetednapon, vasárnap, megborotválkozott, fölvette legszebb ünneplőjét, felült a bricskára, rossz időben, jó időben egyaránt áthajtatott a harmadik faluba, Krizsnóóra, a templomba (közelebb nem volt lutheránus eklézsia) és egész délelőtt nagy áhítattal zengedezte az Istent dicsérő zsoltárokat. Ami rosszat rárakott ő szent felségére egész héten, azt mind visszaszította vasárnap, s ezzel vége. Hát iszen azért jó az Isten . . . éppen ebben van a jósága, hogy egy imádsággal ezer káromkodást lehet az ő fekete táblájáról letörölni.

Mikor már egy csöppet nagyobb lettem, engem is magával hordott a templomba, és én szerettem is vele járni, eleinte azért, mert az uszánci völgyben a sima úton megengedte, hogy én hajtsam a lovakat — az volt ám a nagy élvezet —, hátha még nem rontotta volna azzal, hogy elvette

tőlem az ostort, mert roppantul kímélte a lovakat, a viláért sem engedte volna őket trappban menni, az egész hajtás voltaképpen csak a gyepöltartásból állt — de hát ez is valami —, néha mégis sikerült a gyepőlőszíjak emelgetésével, csapkodtatásával megindítani a lovakat.

Az öreg káromkodott, szidott ilyenkor.

— Mit röpködsz? Rohanni szeretnél, he? Nem elég neked, hogy maguktól mennek a lovacskák? Adta teremtette kölyke, no nézd meg! Pelyváért kapom én a lovat? Nekem ugyan ne röpködj azzal a gyepőlővel, mert én nem akarok a világból kiszaladni.

Később mint gimnazista csak a vakációkon át jártam Krizsnócra az öreggel, de akkor már a leányok érdekeltek, akik ott ültek az oltár két oldalán, a politúrozott családi padokban... a környékbeli kurtanemesség lányhajtásai, a Krúdy kisasszonyok, két szöszke, Folkusházy Vilma, a kis fitos, a deli Vér-lányok négyen, mint az orgonasípok, bogárfekete hajkoronákkal. És aki nekem a legjobban tetszett, nagy, almatag kék szemével: a szarvas-növésű Gáll Piroska.

Hogy miért tetszett a legjobban? Isten tudja — a Vér-leányok közt szebb is volt, hozzám illőbb is volt, de mégis csak az tetszett. Talán éppen azért, mert ő volt a legnagyobb, legerősebb. Lehetett vagy huszonkétéves. Néztem, néztem a hosszú unalmas prédikációk alatt, s valami nevezhetetlen bizsergés futott át a véremen, néztem, örökké csak néztem és úgy éreztem, hogy száz esztendeig sem unnam el nézni. El is gondoltam magamban, hogy ha egyszer megházasodom, ez a Gáll Piroska lesz a feleségem, senki más.

A nagymama ugyan (aki pedig bölcs volt a házassági dolgokban) másképpen szokta fölállítani a kor-arányokat. Szerinte a menyasszony félannyi idős legyen mint a vőlegény s azonfelül még hét esztendő. Viszontagságos gügyüi működésének ez a tapasztalata, mint egy leszűrt, megkeményedett aranyigazság csillogott előtte. A harmincéves ember felesége ezek szerint legyen *huszonkétéves*, a negyvenévesé legyen *huszonhét*, az ötvenéves embernek ellenben a *harminckétéves* fehérszemély felel meg. Ez a jó házasság erkölcsi fundamentuma.

Igen ám, de én csak tizenhatéves voltam s a nagymama módusa szerint csak tizenötéves leány illet meg. Kell az ördögnek ilyen tascból!

Hét év volt tehát a differencia. De hát olyan nagy válaszfal e hét év? Ej, az idő végtelenjében, azt mondja a történelmi professzorunk, tíz év csak egy pillanat, hét év tehát egy pillanat se. Hét évnyi differenciát egyébiránt a nagymama is lehetőknek tartott a házasságbeli boldogsághoz, bizonyos kivételes esetekben.

Egyszóval, nem volna benne semmi csodálatos, ha Gáll Piroska bevárná, míg a diplomát megszerzem. Lássuk csak, mikor lesz az? Hát körülbelül tíz év múlva. Akkor én leszek huszonhatéves, Piroska pedig lesz harminckétéves, holott a nagymama regulájával a huszonhat éves embernek húsz éves feleség kell, lesz tehát a differencia akkor tizenkét esztendő, ami már a történelmi tanárunk szerint is több mint egy pillanat. Átkozott mathézis! . . . Megöl ez az örökös távolodás . . .

Hanem ezen nem lehetett segíteni. Mindegy, azért még ma is kedvesen emlékszem e vasárnapokra, s még ma is átmelegszik szívem, ha e tiszta homlokú falusi kisasszonyokra gondolok, akik ott ültek csöndesen, illedelmesen, pipacsvirágos kalapjuk alatt, egyszerű perkál-ruháikban, melyek mégis olyan takarosak, igézők voltak az én szememben . . .

* * *

Lassankint megismertem a templomba járó nyáj legfőbbjeit: a kövér Csúry Mártont, aki rendesen elaludt s nagyokat hortyogott a prédikációk alatt; a buzgón imádkozó szép özvegyet, Buzinkayné, akinek az imakönyve, amint megnyálazott ujjával levelezett benne, tele volt száraz virágokkal és levendula-levelekkel . . .

A kisasszonyok imakönyvei is ilyenek voltak . . . Csak-hogy kevesebb száraz virág volt még bennük. Ah, ezek a kedves kis kapcsolós könyvek!

Még most is, hosszú évek múlva, midőn úgyszólván könyvek közt élek, egyszer csak elfog a csömör tőlük s megszáll valami csodálatos vágy egy olyan könyv után, melyben

száraz levendulalevél van — nem pedig nagy ideák és nagy megfigyelések.

Talán nem is a könyv az, amire szomjazom ; hanem a falu, a kis templom emléke rezeget a szívemben . . . Újra látom még egyszer az akkori alakokat. A sovány, nyurga Krizsnóczy Pált, a falu ős urainak utolsó ivadékát, amint címeres külön padjából legelteti szemét a falu hajadonain, kik balról állnak az oltár körül, mivelhogy leülésre csak a főkötő jogosítja a fehérnépet ; szagos rezedacsokor van a mellükön, ahol a virágos selyemnagykendő két szárnya összetalálkozik, hogy onnan aztán hátracsavarodjék. Színes pántlikában végződő varkocsaik lelógnak hátul az ezerráncú szoknyán, némelyiké a bokáig. A fiatalúr rajtuk szemeli ki oszillogó üvegkarikáján át, melyiknek az apja kap feles földet az idén.

De mégis leginkább a mi padunkra emlékszem. Elöl a nagyapám ült, úgy énekelt, de úgy énekelt, hogy a verejték csurgott le a halántékáról ; a közvetlen szomszédja természetesen én voltam, hiszhalván szemeimet az említett Gáll Piroskán ; de ha ő arra felénk találta vetni a delejes tekintetét, bezzeg lesütöttem én a magamét, pedig vetette ám elég sokszor egy időben . . . de erről majd később szólok. Mellettem balról Pornya József úr ült, a kasznár (a rigyi pusztáról) ; ott volt nyáron minden vasárnap, s a gazdasági követelmények szerint imádkozék esőért vagy szép időért, s az isten viselkedése szerint dobott a perselybe vagy egy fényes huszast, vagy egy krajcárt, ez utóbbit néha elégedetlen dörmögéssel : »Erre a hétre ez is sok«. A kasznár után következett kék dókájában Funtyik, a kilencvenéves molnár, akit olyan köhögési roham fogott el egyszer-kétszer az istentisztelet alatt, hogy a pap kénytelen volt mindég megállni a prédikációban, míg kiköhögte magát. Egészen a falhoz jutott Prakovszky, a siket kovács, s szemmel látható ájtossággal éneklé szép bariton hangon a zsoltárokat, de mint-hogy az orgonaszót nem hallotta, sem a többiek éneklését, hol elől járt, hol hátul járt, rontva a harmóniát, mosolygást osalt a hívek ajkaira nem ritkán.

A kurátort igen bosszantá a dolog és többször meg-nógatta a tiszteletes urat, hogy Prakovszky uramat el kellene

az énekléstől tiltani, de a tiszteletes bele nem ugrott ezen cselekedetbe.

— Az Isten siketté tette Prakovszkyt — mondá az ő széles, világos előadásával — és nem némává. De tehette volna némává is. Mert az neki semmibe se kerül. De nem tette, hát én se teszem, mert én csak a szolgálja vagyok.

— Hm — mondá a kurátor —, meglehet, hogy tetszik neki a Prakovszky hangja. Mert átkozott szép hangja van.

— Bizony nem lehetetlen . . .

A kurátor ennek következtében egyet fordított a politikáján és a végén is kivitte, hogy a kántornak kellett a Prakovszky éneklése szerint orgonálni.

Mindez azonban nem hagyott volna nagyobb nyomot sem az eklézsia történetében, sem énelöttem, ha egyszer valami olyas nem történik Prakovszkyval, amin már százszor gondolkoztam azóta s amit sohase fogok tudni megmagyarázni. Apró, nyápic emberke volt, nagy fejjel, hosszú kezekkel, a modora kiállhatatlan volt, mert mindenbe bele szólt, azért is hitták gúnyosan »mindentudó Prakovszkynak« — de igaz is, hogy szeretett olvasgatni, s tudott is majd mindent, de mindent rosszul.

Valaki, teszem azt, említette Zrínyi Miklóst. Prakovszky közbeszólt :

— Kár, hogy lefejezték szegényt a Szent György-téren.

Vagy, mondjuk, a nagy Napóleon felől beszélgettek. Prakovszky abba is belekottyant :

— Az, aki Szent Ilonát vette el feleségül?

De ez egy csöppet se vont le a tekintélyéből. Krizsnócon ezek is ismeretek. Ha valakinek sok búzája van, ha rossz is, azért az mégis búza.

Öregapám kedvelte Prakovszkyt ; mindég az ő udvarán álltunk meg (szemben a templommal lakott), s istentisztelet előtt mindég kikérdezte tőle a politikát, mert a kovácsműhelyek azon időben az újságokat pótolták.

Messziről jött utasok megálltak a kovácsműhelyek előtt kocsit tataroztatni, lovat patkoltatni, s ami hírt összeszedtek útközben, azt kicserélték a kovácsnál új hírekért, melyeket más országrészből jött utasok hagytak ott.

Prakovszky a sok mindenféle hírből aztán ki tudta kombinálni a háborút és békét. Az utas újságolja például, hogy náluk ennyiért és ennyiért veszik a zabot. Kutyateremtette, ez a háborút jelenti, mert különben nem vennék annyiért. Máskor másik utas beszéli, hogy a fiút hazaeresztették a katonaságtól, mert valami tályog támadt a lábán. Prakovszky fölsóhajt, mert neki is van katona fia, sóhajt, de egyszersmind konstatálja a békét.

— Quo modo valemus, domine Prakovszky? — szokta kérdezni a nagyapa.

— Valde bene, domine spectabilis.

— Quid novum?

Erre jöttek aztán a kovács közlései, amire a nagyapa ámult-bámult, káromkodott és hüledezett, hogy még nagyobb közlékenységre tüzelje.

— Magának ördöge van, domine Prakovszky. Maga mégis nagy talentum. Hol a pokolból szedi ezeket?

Prakovszky ilyenkor szerényen behúzza a nagy fejét a sovány váll-lapockái közé s azon a sajtáságos, érthetetlen *éparos nyelven* felelte, mely a fiskálisok stílusából van összefogdosva :

— Ej no, hát csak tudja az ember a dolgok mibenlétének hátrafordulását a szándékuk szerint.

Hanem ez mind régebben történt, mikor még nem volt annyira siket; a pöröly és a kalapács zaja még jobban megrongálta azóta a fül-dobhártyáit, úgyhogy most már kellemetlen vele beszélni, sőt nem is lehet, csak nagy kiabálással. A siketségével elhanyaglott a Prakovszky jelentősége is. Nem hallja már a patkoltató utasok elbeszéléseit, vagy ha hallja is, rosszul hallja; se őt nem kérdezik többé a helybeli kurtanemesek, mert ha kérdeznék, se tudhatna érdekeseket mondani, pedig lehetőleg szereti eltitkolni, hogy siket. Úgy rémlik neki, hogy csak az emberek hangja lett gyöngébb, mintha susogna az egész világ, s nincsen vége-hossza ha elkezd sopánkodni :

— Milyen tüdők! Milyen hitvány tüdők ezek a mai tüdők!

Némelykor rászól az emberekre, akik egymással beszélgetnek : »Mit titkolóztok előttem, beszéljetek hangosabban!«

Prakovszky makacs abban a hitében, hogy ő csak nagyot hall egy kicsit, úgy mint azelőtt. S éppen azért válik nevetésessé, hogy mert a saját füle megromlott, azt mondja a világnak: »Rossz a tüdőd«. Ha megadná magát, nem volna nevetéses. A világ könnyebben megbocsát olyan gyöngeséget, amit az illető is elismer — de ha disputára kerül a dolog, a világnak mindig igaza lesz. Mert a világ a többség, Prakovszky pedig a kisebbség.

És még ez az alávaló Bodri is mit csinál? Ez a hálátlan kutya, amelyet fia után legjobban szeret, szintén odacsatlakozott a többséghez. Beszűntette egy darab idő óta az ugatást, elnémult. Észrevette a Prakovszky siketségét. Szívtelen vén filozófus, így okoskodott magában: Minek ugassak én, ha a gazdám úgyse hallja? Hát bolond vagyok én, hogy egy siket embernek prézsmítáljak? A jobbik eszéhez nyúlt a Bodri és ezentúl csak a kabátját rángatta meg Prakovszkynak, ha idegent szimatolt meg a kovácsműhely portáján.

Prakovszky rendesen megrúgta ezért a Bodrit: »Csiba, te gyalázatos!« Nehéz szíve volt rá, sohasem simogatta meg azontúl a hosszú, fehér szőrét, húsz éves barátság szakadt meg köztük amiatt, hogy a Bodri észrevette a siketségét. (Árt a túlságos *okosság* még az állatnak is.)

Az emberektől szintén kezdett visszahúzódni Prakovszky. Mert az történt vele Gáll Józseféknél József-napkor, hogy a vacsoránál őt is felköszöntötte az ékesszavú Halóczy Kristóf, mondván:

— Van itt egy másik érdemes József is, mégpedig nemes Prakovszky József uram...

Amire nagy pironkodással kezdte magát szerényre illegetni Prakovszky. A selyma Halóczy azonban csak ezt az elejét kiáltotta sztentori hangon, a többinél leereszté a hangját, kezdte összeszidni Prakovszkyt hetediziglen, föl-sorolván mindennemű fogyatékoságát és megszapulván minden szennyesét; ámde Prakovszky csak mosolygott, egyre mosolygott és mikor a szónok azzal végzé: »komisz kutya kend, Prakovszky« és összecsengtek a poharak, a kovács elérzékenyülve s mégis méltóságteljesen tipegett Halóczyhoz, megszorogtatván mind a két kezét:

— Szép volt, jaj de szép volt. Sohasem fogom elfelejteni a hozzám való szívességét.

No, de milyen nevetés tört ki most a vendégek közt, még a szép Piroska is kacagott, de úgy kacagott — hogy bizony a bolond is észrevehette, hogy mi volt a köszöntő belsejében.

Prakovszky tehát elfordult neheztelésében az emberektől, akik észrevették és kigúnyolták a siketségét, és csak vasárnaponként mutatkozott köztük a templomban, énekelvén a zsoldárokat. (Azelőtt nem volt templomba járó.)

Az emberek ezért is kigúnyolták Prakovszkyt :

— Az Istenhez fordult, pedig az tette siketté.

De tán nem is az Isten miatt jár a templomba Prakovszky. Furcsa nyáj ez itt. Ha egy láthatatlan szellem kihajigálná azokat, akik valami másért járnak ide, nem tudom, hogy nézne ki a templom? Hát úgy, hogy a pap se maradna bent, mert az meg éppenséggel a hívek miatt jár be.

Buzinkayné a szép selyemruháit szereti mutogatni. Gáll Piroska az alabástromfogait csillogtatja, azért énekel folytonosan. Mindenki kevély valamire, s mindenki szeret irigységet kelteni a többiekben. Ez az élet. És mindenik talál magában olyan tulajdonságot, amit meg kell bámulni. Ez az ember. Vegyük például az öreg Funtyikot, a molnárt, annak már nincs se haja, se foga, se selyemviganója. Igen, de vannak évei. Több éve, mint a többinek, tehát kevély az éveire (mert valamire csak kell kevélynek lennie, amíg meleg). Igaz, hogy az éveket senki sem irigyli, de legalább bámulja. S az is valami. Funtyiknak a bámulat is jól esik. Kilencvenötévesnek hazudja magát, pedig csak kilencven, de gondolja magában : hadd bámuljanak még jobban!

No, és Prakovszky? Ej, hát a hangját szereti bámultatni, a szép bariton hangját, azért ül ott a falnál mindig, azért énekel, s szíve megtelik büszkeséggel, hogy neki olyan hangja van. Mióta nem hallja, még szebbnek képzei azt. Milyen boldogok a többiek, hogy hallják! Az arcokról, a mozduló szájokról véli leolvasni, hogy így szólnak az emberek egymáshoz hajolva :

— Micsoda isteni hangja van ennek a Prakovszkynak!

— Kár, hogy siket szegény — teszik hozzá.

— Sose kár az, hisz ő csak a mi hangunkat hallaná, az pedig nem ér semmit, de ha mi siketülnénk meg, az lenne a nagy kár, mert nem hallanánk az ő hangját.

Persze, ez a párbeszéd csak az ő képzeletében folyik le, de mindegy, ha örömet okoz neki.

És még ez mind semmi ahhoz képest, mikor a *huszár hazafőn*. Akkor kell a siket Prakovszkyt megnézni, szeme csillog, magatartása kevély, még piros szegfűt is tűz a kabátja gomblyukába; künn az utcán félrevágott kalappal jár s a csizmaszárba legényesen bele van szúrva a kurta szárú tajték-pipa, ha talán nem volna az agyaráin.

Mert a huszár a nagyobbik büszkesége Prakovszkynak és nem a hangja. A huszár az ő egyetlen fia, aki, ha itthon nincs, a száztornyú Mailandban fekszik ezredével, s aki nélkül olyan egyedül állna a világon, mint az ujjam, mivel-hogy több gyerek nem volt, de nem is lehetett, az egyik jött, a másik ment, hű életetpárja, nemes Turtsányi Zsuzsánna, megszülte a huszárt és meghalt.

Hanem iszen nem is szült anya annál egyhamar különbet, olyan az, akár a gyertyaszál, csinos, nyalka s az a fölséges aranyzsinórzatú ruha rajta! Mert már a hadnagyságig vitte, pedig nincs több huszonötévesnél, lesz abból még talán őbester is valamikor!

Hadnagy Prakovszky Sándor minden második évben otthon, Krizsnócon töltötte szabadságidejét. Többször találkozunk vele. Nagypám váltig hánytorgatta:

— Ennek a mihaszna kovácsnak milyen fia van! Hát van esze a gólyának, hogy olyan helyre viszi? Szép, okos, deli legény. Ha asszony volnék, mindjárt *elkőhinteném* magamat. (A falusi szerelemben a mesterséges köhintés jelenti virágnyelven a *vágyat*.) Ha pedig neked volnék (ezt nekem mondta), őt venném mintának. Pompás egy hadnagy!

Mikor így itthon van hadnagy Prakovszky, kivirágzik a sorsa idősb Prakovszkynak; hívják névnapra, születésnapra, még a lúdölés is jogcím, s ha végigmennék a krizsnói nagy-utcán, minden kis ablak megnyílik, amelyikben muskátli van — mintha mosolygós lányfejek nőnének egyszeribe a muskátliból... A Sándor kardja úgy oszörömpöl, a nyíló

ablakok úgy csikorognak, s az öreg szíve úgy dobog, hogy még ő maga is hallja.

Az Isten házába is együtt ballagnak vasárnap. A fiú egy kicsit elől megy, az öreg szándékosan el-elmaradozik mellőle, hogy lássa, hogy gyönyörködjék benne oldalvást. A környékbeli fiatal urak, akik ott künn ácsorognak a gyepes templomudvaron, hagyván eldefilirozni előttük a pironkodó fehérnépet, mind kezet fognak a hadnaggyal. Hogy vagy, Sándor? Isten hozott, Sándor!

Aztán a templomba lépnek. Minden szem oda néz, az asszonyok szájából kiesik az ének, még az öregje is hátrafordul, suhogás támad szerteszéjjel az asszonyi oldalon, mint mikor új lapra fordítanak az énekes-könyvben, s az egész templomban végigmorajlik a hír:

— Itt van a fiatal Prakovszky!

Ah, a fiatal Prakovszky! Milyen takaros, milyen deli. Hiába no, a huszár a legszebb katona a világon. Jó, hogy a kántor is abba nem hagyja bámészkodásában az orgonálást.

A kis, öreg Prakovszky ott aprózza lépteit utána. Csak azért aprózza, hogy tovább tartson a diadalmas bevonulása, fekete, gömbölyű szemei szúrón, fönnhéjázón futnak végig a gyülekezeten, mintha mondaná: »Hát ilyen gyereket mutassanak. Azért, hogy én siket vagyok, mégis ilyen fiam van nekem«.

Nézzétek a kidüllesztett mellét az öregnek! S milyen otthonosan, fesztelenül lépked most az ekhós templomi kövezeten, még útközben belekapva a zsoldárba, ott, ahol rossz füleivel sikerült elfogni az első hangot.

Aztán beül a padunkba a szokott helyére, ezt el nem hagyná a viláért sem; a hadnagy nem fér be oda, ő a mögötünk levő padba jut, éppen az én hátam irányába.

Azért mondom el apróra, mert ez hozott tévedésbe. Egyszer csak elkezdett a Gáll Piroska szórakozott lenni s lopva odatekingetni felém. Szívem izgatottan dobbant meg az új bársonymellényem alatt, melyet pünkösdre kaptam. Mindjárt akkor hittem erről a gyönyörű mellényről (hiszen minden ruhadarabomtól ilyen csodákat föltételeztem), hogy nem fog neki tudni ellenállni a Piroska.

Hát csakugyan. No, végre az enyém vagy, Tündérszép Ilona, most már megfogtalak. Vágott rám a szeme s úgy össze-vissza gyűjtogatott a prédikáció alatt, hogy az öregapám látván a kimelegedett arcomat, rányomta a nagy tenyerét a homlokomra :

— Nincs neked lázad, te kölyök?

II. FEJEZET

ÁMOR SZEKERÉT ÖKRÖK HÚZZÁK

Erősebb volt a láznál és édesebb a méznél. Egész héten csak az ő tekintete volt eszemben, az a búbájos nézés, két tűzgolyónak perzselő csiklandozása. Nem bírtam másra gondolni, csak őrá. Hát persze, hiszen minden egyéb, ami még van a világon, egyszerű haszontalanság...

A levegő megtelt valami csodálatos zsongással. Titkos szózatok keletkeztek az erdőkből, mikor hazafelé hajtattunk az uszánci völgyön.

Mintha ez nem a tegnapi világ volna már. A tegnapi még aludott, dermedten, hidegen, némán, s most minden mozdul, forr; futnak a roszok pajkosan, nevetnek ki belőle a pipacsok kedvesen, locsog a patak vígan. (Százszor mentem én már erre, de sohasem hallottam ezt a patakot.)

Ah, milyen hosszú volt ez a hét... lassan jött a következő vasárnap. Pedig a jövő vasárnaptól sokat vártam, csinálván magamban vakmerő terveket, hogy talán meg is szólítom a Piroskát. Megszólítom. Megteszem. Lesz, ami lesz. A macska fél, nem én. Csakhogy mit mondok neki?

Szép napok voltak ezek! Hja, hja, milyen fürge volt még akkor a fantáziám, csak inteni kellett neki: Hozd ide a Piroskát — és ott állott. Szakasztott úgy, ahogy volt, minden mozdulatával, amint elbiggyesztette ajkait negédesen, amint égre emelte a szemeit szeráfyszerűen, amint kinyitja a száját éneklésre, mire különböző vonalak és mélyedések támadnak a nyakán, amelyről fekete zsinóron egy kis arany szív fityeg le a mellére. Látom a kék-pettyes perkál-szoknyáját, három fodorral alul, az everlasting-topánkából is kikandikál egy csücsök. Mindez valami sajátos, valami csodálatos. Hiszen a többi leányokon is van szoknya, meg

oipó, de tudjaisten, nem olyan. Piroskát a gráciák öltöztetik...

S aztán egyszerre csak szerettem magam lenni. Mindenki terhemre volt. Elhúzódtam egész órákra a méhesbe és elkezdtem megfaragni az első verset... Oh, istenem, az első vers! Van-e még valami meleg a szívetek környékén, hogy megértsetek, mi az első vers?

Hát a szerelem érkezését jelenti ez. Jön a legnagyobb potentát a világon.

Nem jelzik érkezését harsonák, mint a királyét, vagy nem jön dübörögve, mint a hétfejű sárkány, hogy előre nazahajtja a buzogányát... hanem csöndesen, szinte lopva, megszállja a szívet valami szent bolondság, érzések bősége bugyog, árad és forr bent, — amiket versben izzad ki a lélek, mint ahogy az erdei föld különféle gombákat hoz az eső után, jelezvén velök, hogy meg van termékenyítve.

Hanem a következő vasárnap még messze volt s egy igen szomorú katasztrófa jött közbe. Pénteken kiment apám a kis bricskán az aratókat megnézni s valahol útközben egy zökkenőnél eltört a bricska rúdja.

— Vigye el az ördög — sopánkodott az öregapám — most már nem mehetünk el vasárnap Krizsnóóra.

S mindezt olyan egyszerűen mondta, mintha csak egy tényér tört volna el. Nincs ebben az én öregapámban emberi szív.

Meg voltam semmisülve. Nem emlékszem, hogy történt volna valaha ilyen megrendítő eset. Eltört a tengely tehát nem mehetünk a templomba.

Igyekeztem az öregot kapacitálni, hátha holnap még megcsinálja a kovács.

— Dehogy csinálja a lusta kutya, egy hétig is elpiszogat vele.

— De hát végre is, kedves nagyapa, maga olyan vallásos ember hírében áll, hogy kár elmaradnia, miért ne fogathatnánk egy közönséges szekérbe, mint a parasztok?

— Nem vagyok bolond, hogy kirázassam a lelketem.

— Legfeljebb jobb étvágya lesz utána. És az Istennek is jobban fog tetszeni, hogy egy kicsit szenved érte...

Az öreg felpattant nagy mérgesen.

— Nem ettem nadragulyát. Ha ő szent felségének tetszik az, hogy a templomba járjak, hát akkor ne törje össze a bricskámát, punktum.

Szóval úgy fordult, hogy a jövő vasárnap itthon maradunk, és volt egy új fájdalmas verstémám: »Az eltörött kocsihoz«.

Hanem a gondviselés leleményes (s az Ámor gyereknek nem kis befolyása lehet a felnőttebb istentársai közt), szombaton délre az öregbéres, Bozsicska Mihály kieresztette a négy ökrünket a tagban a lóherésre.

Éppen az ebédnél ültünk, mikor hírül hozták a tag tájékaról jött parasztok, hogy a négy ökrünk fel van fújódva.

Nosza, lett erre ijedelem. Mert a fölfújódás lehet súlyos kimenetelű eset is. A gasztronomikus élvezeteket senki sem fizeti oly drágán, mint az ökör, talán azért is híják ökörnek. Hiszen az ember is megfizeti, de csak valamikor. Azért, hogy ma élvez, talán húsz év múlva fájdul meg a keresztosontja, de a szegény ökör mindjárt fizet.

Rögtön fölugráltunk és szaladtunk a tag felé. Az öregapám káromkodott, mint az eső, de amellet lassan lépdegélt apám egy kőolajkorsóval elől szaladt, én utána.

— Bele kell ütni a lyukas tört... csak a tört — kiabálta a nagyapa —, a kőolaj új, ami új az ostobaság..

De még alig jutottunk a Pap Márton rétjéhez, már láttuk jönni Bozsicska Mihályt a dűlőúton, amint búsan, lehorgasztott fejjel hajtott maga előtt egyetlen ökröt, éppen a barna fejű Bimbót. De hogy nézett ki a szegény Bimból Szuszogott, mint egy duda, a szája tele volt nyállal, s a két oldala, bár már meglohadvá kissé, még mindig úgy járt, emelkedett, mint a fújtató a kovácsműhelyekben.

— Hát a többi három? — kiáltott rá az apám aggodalmasan, amint közelebb értünk.

Bozsicska nem bírt szóhoz jutni, csak leeresztette kezeit, mint a szomorúfűzfa a gallyakat.

— Beszél-sz-e vagy nem? — förmedt rá most már haragosabban.

Erre aztán kitörték a könnyek a Bozsicska szemeiből és végigfolytak a nagy bajuszán.

— Meghaltak a többiek, tekintetes uram... Csak mi ketten maradtunk a Bimbóval.

Szegény atyám nagyon le volt verve, vakarta a fejét és szidta a megboldogult ökröket.

— Átkozott falánk dögök. Ilyet tenni, de ilyet tenni. Mikor éppen pénzszerűkében vagyok. Hát mit gondoltak rólam? Hogy nekem bankóprésem van?

De minthogy optimista volt, mindenben a jó részleteket kereste (s aki keres, meg is találja).

— Lám a Bimbó. Ez a becsületes, hű Bimbó, ez megmaradt. Megemberelte magát. Mit gondolsz, Bozsicska, ugye megmarad a Bimbó?

Bozsicska sirt, mint egy gyerek, nem gondolt ő semmit, hanem csak azt hajtotta folyvást:

— Üssön agyon, tekintetes uram, üssön agyon.

— Majd számár vagyok, hogy becsukjanak érted. Ami történt, történt. Hanem a Bimbó ugye megmarad, Bozsicska?

Bozsicska a könnyein keresztül vetett egy futólagos pillantást a Bimbóra.

— Igenis, megmarad a Bimbó!

Ezen aztán úgy megörült az én apácám, hogy elkezdte veregetni, vakargatni a Bimbó lapockáját, egy kis kőolajat töltött a szájába, mire egész megnyugodva indultunk tovább a tagra, az étvágy mártírjaihoz, ahol nagy csődület volt már; a szomszédos földekről mind odasereglettek a mezei munkások, sőt Babaj, a vályogvető cigány is ott settenkedett már a purdékkal, dörzsölgetve a piszkos tenyereit, folytonosan szidva a rajkókat:

— Ne vigyorogj, te bibas, mert még azst hisi azs uraság, hogy mi sedtük rá erre azs Istent. Pedig nigy hete, hogy nem imádkoztam.

Apámon most már semmi bankódás nem látszott, egykedvűen rendelkezett a történendők iránt; a bőröket el kell vinni a vargához — pompás csizmák lesznek belőlük; a húsból ki kell méretni a javát fele áron (hadd szaladjon el valaki a Patyinákhoz, a mészárosához), a rosszabb része pedig legyen a Babajé. A rajkók táncoltak örömlükben, ami őt is jókedvre hangolta s némi humorral mondta, a nagy, feltöretlen ugarra tekintve:

— Sokat kellett volna még dolgozniok!... A végén is jól jártak. A magok szempontjából jobb nekik így.

És ez volt az utolsó szó, ez volt az elparentálása a Villámnak, a Virágnak és a Rendesnek.

Ezzel aztán hazaindultunk, s mikor az öregapám szürke bekecse kibukkant a »Király kalapja« nevű domb mögül (az öreg még csak most ért idáig a tipegésével), apám majdnem vígan kiáltá feléje :

— A Bimbó megmaradt, apóka . . .

Mintha egyéb törekvése se lett volna a családjunknak, mint hogy a Bimbó megmaradjon.

Hazamenet megbeszélték a pénzbeli kérdést.

Ökröt okvetlenül venni kell. Társakat kell szerezni a Bimbónak. Szép ökröket kell venni, amelyek hozzáillenek a Bimbóhoz. Igen, de a pénz? Hol vegyük a pénzt? Onnan vegyük, ahol van. De hol van?

— Hát van a krizsnóci Gáll Józsefnek — mondá nagyapám.

— Az igaz, annak van. Hát kérni kellene tőle, ha nem venne nagy kamatot. Holnap úgyis vasárnap, átszaladhatnál hozzá, apóka. Kikölcsönözzük a paptól a kis kocsiját.

A nagyapó bólintott a fejével, hogy jól van, az én szívem pedig ugrált örömben, hogy meglátom holnap Piroskát.

III. FEJEZET

A TISZTELETESNÉ DINNYÉI

Úgy is lett ; másnap, mint rendszeren minden vasárnap, ott ültünk a templomban, szokott helyeinken. Sohasem szólt még olyan szépen az orgona, mint most, a kántor belelehelte egész lelkét s a Prakovszky éneke is úgy bűgött, úgy emelkedett fölfelé diadalmasan, hogy szinte verni látszott a hatalmas fehér boltozatot, melyre egyetlen szem volt kifestve. Egy szem. Maga az Isten. Emberi fantázia összekeresett mindent, ami a földön van és nem bírt találni megfelelő fogalmat, nem bírta összerakni sziklákból, felhők-ből, lángokból a legfőbb Úr alakját, a láthatatlanét. Mire aztán kivett az emberből egy részt, egyetlen szemet és azt mondta :
»Ilyen az Isten!«

Egy szem, amely lát mindent, hall mindent és tud mindent. Egy szem, amely ha jó ember nézi, rámosolyog szelíden, biztatólag, ha gonosz ember nézi, rámered szigorúan, fenyegetően.

Titáni gondolat volt, mely egy nagy ihlet percében születhetett. Az Isten is az emberből merített, társat akarván melléje teremteni, kivette az egyik oldalbordáját és abból formálta meg a másik ember alakját. Nos, hát az ember is ehhez a forráshoz nyúlt, vette a saját szemét és abból formálta meg az Isten képét

De hát, bármily pogánynak tartott volna is a nagyapa, ha megtudja, — másféle szemek érdekeltek most engem : nem a boltozatra voltak ezek festve, hanem a Piroska, sima, fehér homloka alatt ragyogtak, majd álmatagon, fáradtan, mint a lehunyó csillagok majd élénken, pajkosan, mint lobogó pásztortüzek. S kéjesen megreszketve az örömtől, vettem észre, hogy tekintetük rajtam mászkál s behat a csontig, a velőig.

Szívem vadul dobogott s szerettem volna belekiáltani a zsoldárokba, az »Erős várunk nekünk az Isten«-be :

— Biztos, egészen biztos most már, hogy szeret.

Elpirultam a halántékomig s lesütve a fejemet, a vilá-
gért sem mertem volna odapillantani, mert éreztem, hogy tekinteteink találkozónának, s isten a megmondhatója, mi lenne abból (talán meg is gyúlna a templom). Szemem elé emeltem a zsoldáros könyvet, mint egy rövidlátó, aki az ének-
lésbe van elmerülve, s lopva, a könyv mellől néztem a szép cseresznyevirágszín arcát, azt az igéző átmenetet a homloktól a pofácskákhoz. Hát még az a gyönyörűséges áll, amiben az arc végződött, egy kis vágánnyal a közepén, mintha valami liliputi tündérpataknak lenne az elhagyott medre. Nem bánta, hogy eltakar a nagy bolondos énekes könyv, azért csak egyre nevetgélt felém. No lám, milyen huncut a kicsike. Tudja, észrevette, hogy a könyv csak taktika és én jól látom azért minden mozdulatát.

Előfogott a közlékenység viszketege, a boldogtalan sze-
relem hallgatag, magába zárkózott, de a viszonzott szerelem ki akar törni, dicsekedő. Nem bírtam kiállni a hallgatást, mint ahogy nem lehet túrni a szomjúságot, mindenáron beszélnem kellett felőle.

— Nagyapa, maga ugye mindenkit ösmer?

— Mindenkit, fiacskám.

— Az a fekete selyemruhás asszony nem Gállné?

— Nem, az a Krúdyné, a Gállné az a szürkeruhás, a másik padban, az aranyaszomántos főkötővel.

— Hát az, aki mellette ül? (Oly fojtott, remegő volt a hangom, mintha bűnt készülnék elkövetni.)

— Az a leánykája, a Piroska.

— Csinos leány — mondám tettetett egykedvűséggel.

— Helyes kis fruska — szólt az öreg —, de a ládája se kutya.

— Gazdagok?

— Az apja sokat összeharácsolt a parasztoktól. Régen föl kellett volna akasztani. Legalább megkíméltek volna attól, hogy most hozzá menjek.

Oh, az borzasztó lenne, gondoltam. Most akasztott ember lánya lenne a Piroska.

— Hozzájuk megy a nagyapa? — kérdém félénken.
— Igen, de ne fecsegy már annyit.
— Engem is magával visz?
— Ahogy akarod.
— Elmegyek, nagyapa.
— Ejnye, mordizom adta kölyke, téged az a leány húz már oda.

Mínta hájjal kenegetnének, olyan jól esett, hogy legalább gyanúsítanak vele. Tehát a dolog mégse örültség, mégis lehetséges.

— Dehogy, nagyapa — mentegetőztem. — Hogy gondolhat olyat?

— No, no. Jól van, no . . . Csak maradj még a Cornelius Neposnál, az Ovidius Nasora ráérsz még. Az igaz, hogy én már a »mensánál« kezdtem, de viszont az is igaz . . .

— Mi, nagyapa?

— Hogy az én koromban szebbek voltak a fehérnépek.

— Ugyan, nagyapa! A Gáll Piroskánál is?

— Ahá, gazember, elárultad magadat. De most már idenez a pap, pszt, egy szót se.

A prédikáció első részében tartott a tiszteletes úr, azon a különös tót nyelven beszélve, mely a lutheránus szószékek specialitása; valami ormóttan keverék az összes szláv nyelvekből, »Isten nyelvének« hívják egymás közt a papok. És csakugyan az lehet, mert az Isten alkalmasint érti, de a tót gyülekezet nem. A papokért se mernék jót állni.

A prédikáció alatt is persze egyre a Piroskára ügyeltem szememre tapasztott ujjaimon keresztül; szórakozottan látszott babrálni az imakönyvében, amelynek lapjai közül egyszer csak kivett egy fehér papirkockát (messziről láttam, hogy valami rá van írva), nézegette, és amint nézte, olyan bánatos lett az arca, mint egy madonnáé. Aztán ráfújt, mintha röpködtetni akarná, majd az ujjai közt sustorgatta, mígnem végre elkezdte összehajtogatni négyrét, ahogy a leveleket szokás, ezalatt szemérmatosan lesütötte a fejcsékéjét, mint egy bűnbánó Magdolna, és betette a kis cédulát a zsebébe.

Mikor vége lett a prédikációnak, megint megszólalt az orgona, a szép, karcsú kisasszonyok bekapsolták az ima-

könyveiket, fölhúzták kesztyűiket, mamáik lesimígtatták a gyűrött szoknyáikat, mire megindulának kifelé bizonyos rátartisággal és mégis szerényen, mint a szarvas-üszök. Kicsi topánkáik kip-kop, kip-kop belekopogtak édesen a templomi kőveken a kántor énekébe — mert már ilyenkor eloszlóban csak a kántor erőlteti a torkát és néhány rosszmellű vén-asszony, aki a fiatal kor bűneit akarja behozni.

Piroska is ott lépdelt anyja után, a padsorok között, egyszerre felém fordította a fejét, s szemei egyetlen villanatából valami zöldes láng csapott ki, olyan, minő a bolygó tűz, mely inteni látszik a vándornak: jer utánam!

Valóságosan bolond lettem ettől, s nem várván be, míg öregapám bekapcsolja a könyvet, zsebre vágja az ökuláréját, egyet szippant a burnót-szelencéjéből, aztán kimozdul a padból, helyet engedve az utána következőknek, hirtelen áthajítottam magam a padon s követtem Piroskáékat.

— Ne te ne! Mi lelt téged? — morogta utánam az öregem. — Megkergült ez a fiú!

De bántam is én. Egy titkos érzés, egy megmagyarázhatlan ösztön súgta, hogy a Piroska utolsó pillantása azt jelenté: »Kövessen ön, fiatalember, szívemnek örök szerelme.« (Hiszen ilyenformán megy ez a regényekben is.)

Csak mentem, mentem utána, mint a vak légy, és beszíttam az illatot, ami a hajából kiáradott. Egyetlen egyszer fordult csak vissza, de valahova hátrább nézett a fejem fölött el; engem észre se látszott venni. Oh, de ravasz, de ravasz.

Ilyenkor nagy a tolongás, mindenki kifelé igyekszik, úgyhogy valóságos torlódás áll be az ajtónál. A parasztok a prédikációt bírálgatják fönnhangon.

— Mintha már hallottam volna valamikor a mai szentbeszédet. *

— Nehezen tanul már az öreg tiszteletes úr újat.

— De nehezen is felejtí a régít.

A tolongás miatt egyszer-kétszer meg kell állaniok a kimenőknek: azalatt odaérnek a hátramaradtak is. A siket Prakovszky bosszúsan döfködi jobbra-balra a parasztságot.

— Mi bújt kendtekbe, hogy minduntalan megállnak? Miféle móres az? Hát nem látják, ki jön itt? Király öfelségének tisztje. Helyet, helyet a hadnagy fiamnak!

A nagy megrekedésben, tolongásban beleakadt dohány-szín kabátjának ezüst gombja valami asszonyi kendőrojtba, s nem a rojt szakadt ki, amint ráncigálni kezdte, hanem a gomb, nagyot csendülve a köveken.

— Leesett a gombja, Prakovszky úr — huhogja a fülébe Pornya József, a rigyi kasznár.

Mindegy, most úgyse lehet érte lehajolni, hát legalább rangosan odaveti

— Ej no, több is vezett az orosházi kovácsnál.

(Azt akarta mondani: *Mohácsnál*, de az ismeretes nóta miatt ez a tudománya is elcsesérelődött.)

Ott künn aztán szétoszlik a tömeg a világ négy tája felé. Gállék csinos, vadszólóval befuttatott tornácos háza túl van a Neszte-patakon, mely kettészeli Krizsnócot, mint ahogy az öreg Duna elvágja Pestet Budától. De minthogy az a palló, mely a felső végén van, nagy kerülés, s bár kicsiny a Neszte, de mégse mehetnek át rajta az úri asszonyok anélkül, hogy a topánjaikat be ne sározzák és a szoknyaikat föl ne emeljék, hacsak egy kicsit is, és minekutána a bűnös gondolatokra sarkantyúzók bokáknak a látása lelki veszedelmére lehetne a gonosz krizsnóci férfinépnek, mely csak az imént tisztult meg a földi salaktól az istenházában, ennél fogva meg nagyon engedve vasárnapokon, hogy a Nesztén túl lakó úri familiák, ott semmihez nem nyúlva, a tiszteletes úr kertjén mehessenek keresztül, mely átterjedvén a patakon túlra is, csinos festett hidacszkával van átnyergelve.

Ezúttal is arra mentek a patakon túli mágnások, köztük a Gállék is. Én mindenütt utánok kullogtam, messziről lesve a kellő percet, midőn megszólíthatom szegény epedő galambomat s csatlakozhatom hozzája. Mert meg voltam győződve, hogy terve van velem, hogy történik majd valami. Talán másfelé megy a mamája, s egyedül maradván, inteni fog. Olyasvalamit is reméltem, hogy tip-top, egyszerű csak mellém sompolyog valami lefátyolozott vénasszony, sovány arcú, hosszú orrú, s így suttog ajkára illesztett csontos ujjai

mögül: »Őn a föld legszerencsésebb halandója, uram, azt üzeni Donna Piroska...«

(Ej, bolond, vagyok! Hiszen nem Sevillában élünk, hanem Krizsnócon.)

Az asszonyok roppant trics-tracs közt haladtak a ribizke- és pöszméte-bokrok között. Mindenik beszélt, hébe-hóba közbekacagott (nagyon gúnyosan kritizálhattak valakit), valóságos zúrzavarrá folyt össze a diskurzusuk, úgy hangzott messziről, mint a zsidó-iskola: »veres lajbi, kék lajbi, sárga lajbi.« Egy-egy nevezetesebb virágágnál vagy gyümölcsfánál megálltak, mert a tiszteletes úr nagy pomológus volt s messze vidéken dicsért körtéi voltak. Némelyikük a napernyőjével próbált leütni egy-egyet. Jaj, ha meglátná a tiszteletes úr, bizony nagyobb lármát csinálna a körtéjeért, mint a paradicsomban volt az almáért.

Aztán elkanyarodnak az útból oldalt a barázdán a tiszteletesné asszony dinnyéit megnézni — azokat a fölséges ananászokat. Ez már elengedhetlen. A tiszteletes asszony meg is fogja kérdezni, amelyekkel találkozik:

— Láttá, lelkem ténsasszony, a dinnyéimet? Ugye, nagyon megnöttek? Különösen a Gyuri fejlődik hatalmasan. De a Júlia is jóízú lesz. Hát a Margitka? Egyébiránt legtöbbet várok a ráncosbőrű Zsuzsikától, máris sárgul és micsoda szaga van.

A tiszteletesné asszonynak nem voltak gyermekei, a dinnyéit kereszteli el leány- és fiúnevekre, s odaszurkálja neveiket kötőtűvel a hátukra: ismeri egyenkint s úgy gondolzza, úgy beszél róluk, mint a gyermekeiről — míg aztán a végén megeszi őket, mint Saturnus a gyerekeit s szájjával csettentve mondja:

— A Katának nagyon zamatos volt a húsa.

Míg az asszonyságok a dinnyéket nézték, addig a Piroska elődalgott tőlük az indaborított terület túlsó szélére, s lehajolt, mintha valami apró virágot nézne meg közléről vagy a dinnyeinda aranyásárga virágharangjából valami bogarat akarna kivenni. (Jaj, a kis mamlasz, még meg találja a darázs csípni.) Hajolt, hajolt lejjebb, de háttal a mamának meg a néniknek s akkor aztán nagy óvatosan kivette zsebéből a kis fehér papírkockát, amit a templomban láttam és betette

a harangba. Körülnézett, hogy nem ügyelt-e rá senki és az a félívben összehajlott szép termet újra egyenes, délceg lett, mint a liliomszál.

Mindent láttam, mindent tudtam. Levelet írt . . . levelet írt . . . ! Hát ugye, jól sejtettem? Csak meg ne bolondulnék örömömben. Kezemet a szívemre tapasztottam, hogy az utánam jövők ne hallják a rettentő dobogását. A nap sohase sütött ilyen verőfényvel, mintha megolvadt volna az egész s most folyadékban csurogna le a fákra és füvekre, a felhők lágyan, szelíden vonultak el a hegyek fölött, mint óriás fátyolszövetek, s beléjük öltözött asszonyalakok foszlottak ki a fantázia előtt. A madarak csodálatos módon énekeltek a tiszteletes úr fáin — még talán a körték is énekeltek. Az a dinnyevirág, az a recés aranyharang pedig csengett, bongott, kacagott, mintha az egész természetből az ő nevetése hallatszanék ki legjobban.

Pedig iszen nem volt benne semmi földfeletti, *bibányos* asszonyok el nem varázsolták, csak az a levél volt benne.

Türelmetlenül vártam, hogy elmenjenek. Borzasztó, hogy annyit ácsorognak. Hát nincs ezeknek otthon semmi dolguk? Végre elindultak vissza a barázdán a középső ösvényre s azon a híd felé.

Most már lecsaptam a zsákmányra, egy iramodással ott termettem a dinnye virágjánál.

Piroska visszapillantott a kert végéről, és amint megvillant szép arca a fák közül, a rémület látszott rajta. De talán képzelődöm.

Sietve vettem ki a fehér papírt; a finom betűk, mint póklábak, keresztülverődtek rajta.

No most! Reszketve kezdtem kibontani, mikor egyszerre egy kemény kéz nehezedett a vállamra.

— Adja ide rögtön azt a papírt! — rázott föl ugyanakkor egy parancsoló hang.

Mintha egy sújtó végzet műve lenne, az első percben össze akartam esni és megadni magamat. Hanem ösztönszerűleg előbb mégis megfordultam, hogyan néz hát ki az a végzet.

Hát biz az most hadnagynak volt öltözve. Prakovszky Sándor állt előttem.

— Hogy mert olyasmit elvenni — förmedt rám —, ami nem önt illeti?

— Mit mond? — feleltem végtelen zavarral. — Ki mászt illetne?

A hadnagy fölkacagott s fitymáló, könnyed hangon mondá:

— Menjen a pokolba madárfészkeket kiszedni, de nem a mások leveleit.

Ez dühbe hozott, olyan vörös lettem, mint a skarlát posztó.

— Ez az én levelem.

— Ideadja most mindjárt?

Még mindig nem eresztette el a tarkómat, hanem csak jobban összeszorította.

— Nem adom — hörögtem. — Inkább meghalok, de nem adom.

— Ejnye, mihaszna suhanca! — pattant föl a hadnagy, s eleresztvén nyakamat, a jobbik kezem után kapott, melyben a levélkét csukoritottam össze oly erővel, ahogy csak bírtam, hogy ki ne nyithassa, s ezalatt a balkezemmel kihúztam a bicskámat és a fogaimmal próbáltam kinyitni.

— Meghalsz, hadnagy — hörögtem.

Észrevette, kicsavarta a kezemből és behajította a petrezselymek közé. Sohasem bírtam megtalálni többé a szép csontnyelű penecilusomat.

Aztán kinyitotta a jobbik markomat is, olyan keze volt annak, mint a vas: rúgtam, kapáltam, karmoltam, haraptam, de nem használt semmit, kivette a levélkét, megráncigálta a fületem becsületesen (még most, vén koromban is elfut az epe, ha erre a jelenetre gondolok), aztán hátba ütött és egyet lökött rajtam, amitől úgy odagurultam a dinnyék közé, mint egy labda.

Ah, hogy meg nem nyílt akkor alattam a porhanyós föld, a dinnyék ágya, hogy végképp elnyelt volna. Mi keresnivalóm lehetne még nekem a világon ilyenek után? Semmi.

De hát a bosszú? Igen, a bosszú! Új vért éreztem pezsegni ereimben, s fölugorván, mint egykor Toldi Miklós, kitéptem gyökerestől egy mintegy háromujjnyi nagyságú körtefacsemetét, hogy utána fussak és megüssöm vele.

Futottam, mint a bolond, vissza a kerten a templom felé, amerre a hadnagy elment a levelemmel. Oh, borzasztó, borzasztó. Ilyesmi talán sohase történt, hogy valakinek elvegyék a levelét. És hogy bánt velem. Fitymálón, lenézéssel, mint egy grammatistával. Megcsikorgattam a fogaimat, és csak rohantam, rohantam.

Amint azonban fölszakítanám a kertajtót, egyszerre előttem állt a nagyapa, majdnem föltaszítottam a szegény öreget.

— Hohó! hohó? hova szaladsz, amice? Mi az ördög lelt téged? Hát megvesztél? A ruhád be van sározva. Hol hemperegtél, nebuló?

— Nem vagyok én nebuló — mondám zihálva és remegve az indulattól —, kikérem ezt a szót . . .

— Micsoda? Nem vagy nebuló? Kikéred? Tőlem? (Összecsapta a kezét.) Szent isten, megőrült és vicispánnak képzelet magát. Kit kerget a tekintetes alispán úr?

Ez a gúnyos hang félig észre térített; kezdtem sejteni, hogy milyen nevetséges figura lehetek a nagyapa szemében.

— Senkit, nagyapa.

Roppant ijedség fogott el csak a pusztá gondolatra is, hogy a levél története kisülhet.

— Föl vagy indulva, mintha birkóztál volna.

— Nagy melegem van.

— De hát ez a fustély vagy fácska, amit a kezeden tartasz?

— Ez? — hebegtem zavartan. — Kigyomláltam itt a tiszteletesék kertjében.

— Úgy? Hát azért szaladtál ki előre a templomból, hogy a tiszteletesné asszony kertjét kigyomláljad?

— Szenvedélyem, nagyapa.

— Jó, hogy tudom, majd otthon ezentúl te fogod a kertet gyomlálni. Hanem hallod-e, fickó, ez nem laboda, se szerbtövis, hanem hasznos facsemete . . .

— Nem illett be a gruppba.

Az öreg a fejét csóválta :

— Jó, jó ez a nagy szépészeti érzék, de ha meglátja a tiszteletes úr, tudom, lesz nemulass. Dobd ki hamar a kerfi-

té: en, ha az életed kedves, és gyere. Távozzunk innen, amilyen sebesen csak lehet.

Tompa zsibbadtság vett rajtam erőt a nagy fölindulás után. Mentem szótlanul, lehorgasztott fejjel, gépiesen az öreg után, mint egy engedelmes kutya.

Átmentünk a kis hídon, melyre vízililiomok kúsztak föl a Nesztéből. Alig volt benne víz. Csak éppen annyi, hogy a falubeli fecskék ihassanak s vigyenek belőle ragasztékot a fészkeikhez. Ott cikáztak fölötte, mint fekete nyilak és csicseregtek vígan a Szűz Mária madarai.

Az öreg úr próbált útközben kivallatni:

— Bántott valaki?

— Nem.

— Bánt valami?

— Nem.

— No-no, gyerek . . . (s mind aggodalmasabb, sötétebb lett ráncos, kövér arca.) Te valami tilosba tévedtél. Veled okvetlenül valami történt. Ki vagy a képedből kelve. Mordizom adta, vallod ki rögtön, hogy mi történt. Egy, kettő, három . . .

— Elvesztettem, nagyapa, a penecilusomat.

Szegény öreg apókám elmosolyodott az ősz bajusza alatt édesdeden, örült, hogy végre rájött a bajra, mintha kő esett volna le a szívéről.

— Oh, no — mondá apró lépteit fürgébbekre szedve —, még egyszer majd azt hallom, amice, hogy a fejedet vesztetted el. Ezt a nagy buksi fejedet.

Megfordult és egy barackot nyomott a fejemre, nagy haragosan, összevont szemölddel.

— Majd a kutya vesz neked ezentúl penecilust.

S ezalatt szépen a zsebembe csúsztatta a maga gyöngyházás bicskáját, kis fűrészszel, kis ráspollyal és három acélpengével.

IV. FEJEZET

GÁLL ÉS CSALÁDJA

Gáll József uram egy vén önző volt, csupa epe, csupa malícia, akinek főtörekvése mennél jobban megkeseríteni azoknak az életét, akik hozzá tartoznak. Azokat pedig, akik hozzá nem tartoznak, igyekezett minél szeretetreméltóbban behálózni, aztán megnyúzni. Óreg volt már, egykorú a nagypámmal, valaha együtt farsangoltak a híres pásztói bálokon. A gépezet nagyon megromlott — köszvénye is volt, rosszul is látott és csak két mankón tudott járni-kelni. Néha föl-emelte az egyiket és megvert vele valakit, akire éppen megharagudott.

Ott járt-kelt napestig, sokszor éjjel is (mert már aludni sem tudott), a portáján, zöld ernyőt viselve a szemei fölött, s nem volt neki semmi más gondolata, csak ő maga, örökké ő maga.

Hiába próbálta szórakoztatni a felesége, aki hozzá aránylag fiatal volt.

— Eső lesz, Józsikám.

Rá se nézett, végtelen unalommal, gorombán felelte :

— Nem tudom.

Kisvártatva megint megszólalt az asszony :

— Már esik is, Józsikám.

— Nem bánom.

Némelykor Piroska hozzásimult, ahogy leány szokta cirógatni az apját, végighúzogatta kis, puha kezét tar koponyáján.

— Nincs már nekem hajam — ordított föl, öklét fenyegetően rázva az ég felé.

Egy tekintetre sem méltatta övéit, csak járt-kelt, morogva, dülva, haragot szikrázó szemekkel, néha-néha megütötte mankójával vagy a falat, vagy a padlót, avagy a

bútorokat, aszerint, amerre járt, s nagy fájdalmasan, szemrehányón hörögte :

— Már én hetvenéves vagyok.

Mintha azt mondaná a nejének és a leányának :
»Nosza, vegyétek hát le rólam az éveimet, ha úgy szerettek.«

Egy-egy görcsös, fuldokló köhögés meg-megrázta sovány testét, csontos képe vörös lett, mint a karmazsin, és néhány fehér szőrszál búsan lengedett az állán.

— Ugat a halál kutyája!

S megint köhögött egy verset.

Ha vendég volt a háznál s megdicsért valami ételt, az öreg dühe nem ösmert határt.

— Nekem már nincsen fogam.

S rettentő pillantásokat vetett nejeire és leányára, mintha azok szedték volna el a fogait. Irigyelte, hogy foguk van. Nem volt az megalégedve a világon semmivel. Ha rossznak ígérkezett a termés, vége-hossza nem volt a sopánkodásnak. »Éhen halunk . . . Oh, éhen halunk«, süvítette a felesége fülébe. Egy pár perc múlva, ha újra látta, rákiáltott :

— Éhen halunk!

Ha azonban azt jelentették a béresei, hogy bő termés van, akkor is kitört belőle a fájdalmas fölszisszenés :

— Mit ér, ha másnak is termett?

Mikor odaértünk, Gállné fogadott bennünket a pítvarban, már ekkor le volt vetve az ünneplője.

— Jó napot, jó napot. Hol veszi itt magát, ahol a madár se jár?

— Hát csak eljöttem. Itthon van a »fiú«?

Ezt az elnevezést se sokszor hallhatta Gállné az uráról, egy kicsit idegenszerűen is hangzott fülében, csak később mosolyodott el rajta.

— Itthon van, tessék besétálni. Ah, ez az unoka, ugye? Boszorkányos Varga János, de nagy fiú már! Hogy hívják?

— No, mért nem felelsz? — mondá a nagypapa, felém fordulva.

— Pali vagyok.

— Szép név. A gróf Zichyék kis fiát is így keresztelték, hasonlóképpen így hívják a méltóságos főispán úr unokáját is, és az jó is, okos is, mert Péter-Pál napja júniusra esik, és akkor már van minden, tök, főzelék, hízlalt liba, kácsa, malac, még főtt kukorica is, de a József-naptól az Isten menten, nincs akkor semmi, de semmi, és sokszor hiszem, bátyámuram lelkem, hogy belebolondulok.

Lassan-lassan Gállné is az öreg urához idomult s még a keresztneveket is a saját kényelme szempontjából ítélte meg.

— Egyedül van a fiú?

— Nem. Egy morva fiatalember van nála, aki a lucsivnai földekre alkszik. De azért csak tessék bemenni.

— A lucsivnai földekre? — képedt el a nagyapám — hát van olyan szamár a világon, aki azokat megveszi?

Gállné ezenközben félrelebbentette a fehér lepedőt, mely az ajtót eltakarva függöny gyanánt lógott le, hogy ha az ajtó nyílik, a legyek be ne mehessenek az így támadt nyíláson a szobákba, és kinyitván az ajtót, betuszkolt bennünket a szobába.

Ott ült a *fiú* az asztalnál, a két mankója keresztbe téve feküdt előtte, mialatt nagy számadásokat csinált krétával az asztalon; vele szemben egy úriasan öltözött idegen férfi ült, gyér szőke hajjal és bajusszal; csinos ember volt, nagyon is csinos, a mézeskalácsos szívekre ragasztott képeken fordulnak elő az effajta pofák.

— Szervusz, Józsi! — kiálta rá az öregem s mintha vidám napsugár lopóznék be hangjával a rideg szobába. — Rám ismersz-e még, ördögös fickó?

Az öreg Gáll letette a krétát az asztalra és följebb tolt a homlokán a zöld ernyőt.

— Én már nem látok — bömbölte fenyegetően.

De azért mégis ráismert a nagyapámra s dühtől remegő ajakkal nyöszörögte:

— Ti még mind éltek és bot nélkül jártok.

— Hát megvagyunk lassacskán, hála istennek.

— Mit hoztál? — kérdé nyugtalanul.

— Valami kis dologban szeretnék veled beszélni, ha nem lenne terhedre.

— Nekem minden terhemre van — szólt kategorice.
— De hát már mindegy, öljetek meg!

— Négyszemkőzt szeretném eligazítani a soromat.

— Az nem lehet — tört ki nagy méreggel. — Majd bolond vagyok, hogy ezt a morvát eleresszem a szemem elől. Ha csak egy percre elhagynám, rábeszelnék az ellenségeim, hogy ne vegye meg a lucsvinnal földjeimet. Nem, nem, a morvát, ezt a becsületes morvát nem hagyhatom. A morva az enyém. Ha akarsz, beszélj előtte, úgyse tud magyarul egy szót se. Hát az a gyerek kicsoda?

— Az unokám.

— Nekem nincs! — kiáltott föl és rázta az ökleit és fölemelte az egyik mankót; a szegény Gállné megijedt, hogy belehajítja, s szépen elpárolgott a szobából.

De nem hajította a mankót senkibe, csupán megkop-pantotta vele az asztalt háromszor (ez pótolta Gálléknál a csöngettyűt), — a három koppanásra egyszerre elhalt a szomszéd szobában a zongorahang, pedig ugyancsak kezdett már kibontakozni a »Szeretnék szántani« a makacs billentyűkből. De most vége lett, megnyílt a szobaajtó, s Piroska dugta ki a szép fejecskéjét.

— Mit parancsol, apácska? (Oh, be édesen csengett a hangja.)

Mindnyájan oda néztünk. A morva úr fölkelte és meg-hajította magát a kisasszony előtt.

— Mutasson be Gáll úr a leányának — mondá németül.

Az öreg egy fitymáló pillantást vetett a lucsvinnai földék vevőjére, mint aki ilyen dibdabságért fárasztja, s aztán kelletlenül szótagolá:

— Anton Dubek, derék ember, Brünnből.

Piroska csinos pukedlit vágott ki — de eközben meg-pillantott engem, aki egy pohárszék mellett álltam, s halotti sápadtság borítá el ovál arcát.

— Vezesd el a fiút, Piroska, mutogasd meg neki a kertet.

Elpirultam, a fejem zúgni kezdett, azt hittem, nem tudok mozdulni, de a leány közelebb lépett hozzám, s halkán mondá, anélkül, hogy a szemembe mert volna nézni:

— Sohase volt még nálunk?

— Soha — feleltem remegő hangon.

— Meg akarja nézni a kertünket? — szólta aztán olyan fölényes pártfogói mosollyal, mint ahogy a nénik szoktak elbánni nagyon apró fiúkkal.

Csak a fejemmel bólintottam. Nem voltam képes egy szót kiejteni, annyira agyonnyomta kedélyemet az a hit, hogy kis fiúcska gyanánt kezel.

— Jöjjön — szólta csöndesen, álmatagon, a szemeit lesütve. — Nem valami szép kert, de van benne szép kuglizó, halastó... és milyen bolondos halastó. Majd meglátja.

Elindultam utána, végigmentünk a pitvaron, az ambientuson, szóttanul, elgondolkozva. Csodálatos félenkség, elfogultság nehezült ránk. Piroska igyekezett természetes lenni s eltakarni a nyugtalanságát, de nekem úgy tetszett, mintha izgatottan, lopva keresne meg a tekintete, amikor szerét teheti.

— Szereti a virágokat? — kérdé végre.

— Nem.

— Még nem? — tette hozzá.

Úgy bántott, úgy fájt ez a »még nem«, mintha azt mondta volna: »te még gyerek vagy.«

V. FEJEZET

ÉVA ÉS AZ ALMA

A kert mellett a gyepen falusi gyerekek játszották a libát és a farkast. Űde gyermekhangon csengett a gazdasszonyka és a libái közt kifejlődött párbeszéd.

— Gyertek haza, libuskáim!

— Nem mehetünk!

— Miért?

— Farkas van a híd alatt!

— Mit csinál?

— Mosdik.

— Mihez törülködik?

— Aranyos keszkenőhöz.

A farkas (a Folkusházyék hétéves Gyusziya), nagy fogvicsorgatva állt oldalt a gazdasszonyka és libái közt, ugrásra készen: a csöppnyi libák összebújva reszkettek, eperevéstől maszatos pofácskáikon a valódi félelem látszott, míg a gazdasszony: a kis Krúdy Zsófi (vagy nyolcéves kisasszonyka), a kötényével is integetve, hívta, csalogatta őket haza.

Nem tudom, mi lelte Piroskát, talán a zavarából akart kizökkenni, egyszerre csak odafutott Gyuszihoz, a farkashoz, átnyalabolta és megbiztatta a libákat:

— Megfogtam a farkast, gyertek át hamar!

— Eresszen el, Piroska néni, mert megharapom — fenyegetőzik a gonoszszívű farkas, de bizony csak nem eresztette azt Piroska, míg a libák mind át nem szálltak kis gazdasszonyukhoz.

Én csak bámultam, ámultam. Hiszen nem én vagyok a gyerek, hanem ő. És még ez a gyerekség is hogy illik neki!

Azután visszatért hozzám s újra elkomolyodott, kinyitotta a kertajtót s úgy jött mellettem, mintha az orra vére folyna. Nem volt valami sok látnivaló ezen a kerten; csak

olyan volt, mint a falusi nemesek kertjei szoktak lenni. Kerekes kút a közpén, a kút mellett szomorúfűzfa, virágok a méhes előtt, leginkább olyanok, hogy a méheknek is jó legyen, de a háznép igényeit is kielégítse; teljes violák, rózsák a kisasszony hajába, kecskeszegfű, rozmarin a szolgálók mellesokrába, georgina-rózsák a bojtár és a kocsis kalapja mellé vasárnapra, ha netalán a szeretőjük nem küldene. Volt itt nagy tarka-barkaságban minden, lugas, folyókával befuttatva, burgundia a tehenek számára, egy szögletben Szent Pál füve, amivel a teát pótolják a krizsnóci uraságok; egy helyütt beástak a földbe egy hat akós hordót s abban tartogatták a halakat, ez volt a halastó; messze a kert háttérében, a kukorica közt egy kicsiny területet »Schiának« hittak egymásközt nagy titokban, ott volt elültetve a Gáll uram dohánypalántája. Szóval, nem volt ebben a kertben semmi nevezetes látnivaló, de ha tele lett volna is a világ növényesodáival, én ugyan nem törődtem volna velök.

Így mentünk, mendegéltünk, zavartan, feszélyezve, míg végre Piroska megállt egy barackfánál, melynek a tetrcjén néhány szem barack piroslott. Fölágaskodott utána, de el nem érte egyiket sem.

Mintha emiatt énrám haragudott volna meg, odaszólt bizonyos ellenséges indulattal:

— Miért néz rám olyan különösen?

— Én? — hebegtem s minden vér a fejembe gyűlt.

— Nem, én nem néztem... Én egyáltalában nem szoktam nézni.

— Nem szokott nézni! — kacagott föl és lehajolva, mintegy szórakozottságból fölvelt az útról egy száraz gallyat, amit nagy ívben lógázott aztán a hóna alatt.

Habozva tett előre egy-két lépést, mintha küszködnék magával, hogy előhozza-e a kínos kérdést, mely e percben hihetőleg foglalkoztatta és lehangolta. Úgy látszik, félnék modorom (lehetne biz azt gyámoltalanságnak is mondani) fölbátorította s hirtelen elhatározással megfordult, egészen közel lépett hozzám, úgy, hogy a leheletét éreztem. Kezét rátette a vállamra. Egész testem összerándult a kéjtől, úgy látszott, hogy a kabáton át is érzem meleg vérének folydogá-

lását a tenyerében, szememet behunytam és azt hiszem, e másodperchez fogható édességben sem azelőtt, sem azóta nem volt részem.

— Ön jó fiúnak látszik — szólt lágyan, behízelgő hangon —, adja kérem vissza!...

— Mit? — hörögtem rekedten, fázékonyan.

— A leveletem — felelte ő —, láttam, hogy a pap kertjében kivette a dinnyevirágból. No, ugye visszaadja?

Rám mosolygott várakozásteljesen. Soha ilyen mosoly! Össze volt az rakva harmatból, napfényből, kérésből, parancsolásból.

Egy vén szilvafához kellett támaszkodnom, mert se lábamat, se kezemet nem tudtam most hova tenni.

— Oh, kisasszony, képzelje, mi történt... Elvették tőlem a levelet.

— Elvették! — kiáltott föl, elejtve ijedtében kezéből a száraz gallyat. Ajkai megremegtek s az életszín elhagyta arcát. — Ki vette el?

— A fiatal Prakovszky, a hadnagy.

— A hadnagy? — tagolta nagy meglepetéssel s arca olyan bamba, csodálkozó lett, mint azoké a buta kis bakfiseké, de az igazi színe hirtelen visszatért. — És ön odaadta a hadnagynak?

— Mert erősebb volt, kicsavarta a kezemből, azt mondta, hogy a levél neki szól.

Piroska összeráncolta a homlokát és gúnyosan biggyesztette el ajkait.

— Furcsa eljárás a hadnagytól... nem szép eljárás.

— Hát nem neki szólt? — kérdém mohón.

— Persze nem — felelte közömbösen. — Hogy is gondolhat olyat? No, az volna szép...

Oroszláni bátorságot öntött szívembe e szavakkal; amire nem hittem volna magamat képesnek, vakmerően megfogtam a kezét:

— Szóljon, csak egy szót szóljon, oh, csak egy szót — hebegtem —, engem illetett a levél?

Nem felelt, de a kezét se húzta ki az enyémből, csak az arcát fordította el.

— Hiszen olvasta — szölt azután fáradtan, elhalón, mintha ki akarna térni a kérdés elöl, pedig talán éppen ő akart puhatólózni.

— Nem volt hozzá időm.

— Úgy? — Mindjárt elvette a levelet az a hadnagy? Oh, ezek a borzasztó katonák! De persze, ön nem engedte egykönnyen?

— Erősködtem, amíg lehetett.

— Szent isten, az egy egész birkózás lehetett! Talán mások is látták?

— Senki sem járt akkor a kertben.

— De a nagyapának csak megmondta? — kérdé nyugtalanul.

— Senkinek sem.

— Maga derék ember. Felejtse is el kérem az egészet, ha csakugyan érdeklődik irántam.

És a kaeórkodás bűvölő fénye osillant ki szeméből.

— Ha érdeklődöm-e? Mindennap verseket írok magához. Oh, kisasszony, az életemet adta vissza. Megöltem volna magamat, ha a levél a hadnagynak szööl és nem nekem... Mondja hát kérem, hogy nekem szööl.

Le akartam térdepelni a kavicsos útra, de Piroska észrevette, megfenyegetett az ujjával.

— Ne legyen bolondos, mert megharagszom és elszaladok. Még valaki benéz a kerítésen és kinevet bennünket.

— Hát nekem szööl a levél?... .

— Ej persze, kinek is szöólna másnak.

— Akkor hát visszamegyek és ha életembe kerül is, visszaveszem a hadnagytól.

Piroska megütöddött:

— No, csak az kellene, hogy botrányt csináljon a dologból. Ami történt, megtörtént, úgy kell hagyni. Ha maga odamenne lármát csapni, az egész környék megtudná, s mi lenne akkor énbélelem?

Szemeim megittasodtak bűbajos alakjának nézegetésében, agyam eltompult, gépiesen dadogtam:

— Igaz, igaz. De mégis csak tudnom kell, mi volt a levélben.

— Az, hogy látni akarom, hogy ejtse valami módját, velem beszélhetni — mindössze ennyi volt s ez már megtörtént... A véletlen jó barát volt.

— De hát ezután... ezután? — sürgetém lázasan, türelmetlenül.

— Várjunk és várjunk. Az idő mindent meghoz. Legyen okos és hallgató, mert ha csak egy szót ejt el valahol mindezekről, a levélről, a hadnagyról, a mostani beszélgetésről, velem ebben az életben nem beszél többé...

— Harapófogóval se vesznek ki belőlem egy szót sem... Soha, soha, Piroska.

Piroska vidáman ágaskodott föl most újra a törpe barackfa tetejéig s lábujjhegyre állva sikerült a legfelsőbb gallyról leszakítania egy barackot... csak éppen egyet.

— Megvan! Itt van!

Olyan könnyű volt most már a teste is, a lelke is, mint egy lepkeé.

Beleharapott a fehér fogacskáival. Összecsucsorodott a szép kis szája. Jaj, de jó!

Éppen a felét harapta el. A másik felét nekem nyújtotta, azzal az önfeleddt, csintalan bizalmaskodással, mely a csontokat is megmelegíti az emberben.

— No, itt van magának is. Ne sírjon!

Az egy pohár is már valami, amiből egymás után isznak a szerelmesek, de hát még egy barack, amelynek az egyik felét megette az egyik és a megmaradt felerészt kicsipkázta a fogaival.

Éva is így kínálhatta meg Ádámot az almával. Csak-hogy Éva azért, hogy Ádám mindent tudjon, Piroska pedig azért, hogy én semmit se tudjak. A paradicsom itt is, ott is egyszerre eltűnt a gyümölcs megízlése után.

Nem Gábor arkangyal kergetett ki a lángpallossal, hanem egy szurtos szolgáló toppant elénk.

— Kisasszony, tessék bejönni.

Engem földig sújtott ez a váratlan beavatkozás, de az én szívemnek első bálványa vígan mondá:

— Megyünk, Panni, megyünk. Megterített már?

— Igenis, kisasszonyka.

— A morva úr is itt ebédel?

— Igenis, kisasszonyka.

Ah, istenem! Az első kétely lopózott szívembe. Milyen könnyedén veszi, hogy most elhíják, elszakítják tőlem. És még olyan számárságokat is ráér megkérdezni, hogy itt ebédel-e a morva? Pokolba a morvával ilyenkor, midőn ilyen szerencsétlenség ér bennünket.

Szerettem volna neki emiatt szemrehányást tenni, de nem lehetett a Panni miatt, akivel élénk beszélgetésbe merült; soha nem gyűlöltem meg úgy emberi lényt, mint ezt a fecsegő Pannit.

Úgy értünk be a szobába, hogy egy bizalmas szót se lehetett miatta váltani. A nagypapa, úgy látszik, már végzett volt és csak rám várt, botját, kalapját a kezében tartva.

— Eszerint abba maradunk — mondá —, hogy a napokban eljövök.

Gáll a fejével biccentett, majd a kezét dörzsölgette.

— Hát felfúvódtak az ökröcskék... az ökröcskék.

Valami különös vidámság ömlött el gonosz, sárga arcán.

Tetszett neki az ökrök felfúvódása — ahogy nagypapám később mondá — egyrészt azért, hogy más szegényedik, másrészt azért, mert minden egyes elhalt ökrrel emelkedik az életben maradt ökrök értéke. S az övéi életben vannak.

Odanyújtotta nagypapámnak a száraz, eres kezét búcsúzásra:

— Ah, a lucerna... a friss lucerna... Az jóízű lehet. Az ördögbe is, roppant ízlett nekik... Mit gondolsz?... Az olyan lehet nekik, mint nekünk a pampuska, ha-ha-ha...

Fölnevetett a saját idétlen tréfáján, de a száraz, szaggatott kacaja egyszerre fuldokló, görcsös köhögésbe szaladt át. Kuc! kuc! kiáltá a morva úr ijedten és egy pohár vízért rohant a pohárszékhez. Gáll megfogózkodék az asztalba mind a két kezével és rázta, rázta a fejét, szemei kidülledtek és a fehérjük pirosolni kezdett, halántékain kolbász-vastagságnyira dagadtak az erek, nyaka, arca téglaszínű lett, majd átjátszódtott sötét lilaszínbe, mire berohant Gállné asszonyom a konyhából és kezdte a hátát verni, úgyhogy apránként kiköhögte magát és gyilkos szemforgatással hörgő:

— Már én meghalok!

— Halsz az ördögbe — biztatta meg a nagyapám —, de ha meghalsz is, hát megígérem neked, hogy én is ide Krizsnóra temetetem magamat és *megint bálózunk együtt*, mint Pásztón valamikor.

Vigyorgott, bizonyosan a fiatalkori bűnei jutottak eszébe. Máskor is szenvedhetlen volt, de ha vigyorgott, még utálatosabb lett; szája fölszaladt a füléig s látni lehetett a fogak üregeit, az ínyekben csak néhol feketedett egy-egy oszka agyar.

— Ostobaság! — susogta, összehúzva magát, mint egy beteg kukik, mialatt valami sóhajféle szörcsögött föl a melléből. — A papok megosalnak bennünket! Meglásd, János, hogy nincs ott semmi . . .

Az én jó nagyapám hamiskásan mosolygott, ahogy ő szokott, amikor tréfálózott.

— A papoknak én sem hinnék, Józsi, de a cseh muzsikuskok . . . Teringette, a cseh muzsikuskok csak nem hazudtak.

Gáll uram nagyot csapott most tenyerével az asztalra. Egy sereg ostoba légy azt hitte a krétával leírt számokra, hogy porcukorból vannak oda kiöntve, s leszállott nyalakodni a semmire. (Hát ezeknek a szemtelen kicsi teremtményeknek is vannak csalódásaik?) Édesség helyett a végső katasztrófa várt néhányra. A Gáll uram tenyere alatt meghalt vagy három . . .

— Ej no — mondá az öreg, nagyapámhoz fordulva a három légy kezére mázolt tetemével —, hiszed te azt, hogy ezek föltámadnak és még egyszer repülni fognak?

Eközben talán az eszmetársítás révén a Gállné kezeire talált vetni egy pillantást s borzasztó dolgot fedezett föl. Az asszony kezei zsírosak voltak.

Egyszerre rémítő perspektíva nyílt meg előtte.

— Végem van! — ordított fel indulatosan, fölkapta az egyik mankót, fölugrott és a felesége felé sújtott.

De a fürge Gállné, ki hozzá volt szokva az effélékhez, s mindig résen állt, félreugrott, minek következtében a dühös ember elveszté az egyensúlyt és fölbukott a padlón.

— Oh, a kabátom! — jajveszékelte, mialatt föltápászkodott . . . A préda lélek . . . Meghalsz, te préda, te meg-

gondolatlan, te elátkozott kezűl! Jaj, a legfinomabb gácsi posztól! S ez az asszony teszi ezt? Huh, huh, megfűlölk! Négy vánkoscihát hozott a házhoz, három lepedőt . . . nem többet. Tönkretesznek, elpusztítanak . . . Mint koldus halok meg.

Menekülni igyekeztünk a szobából Gállné után, akin megesezt e nagy szégyen. Éppen szalonnát aprított volt a konyhában, midőn az ura köhögési rohamát hallotta, berohant a jó lélek s hirtelenében meg nem gondolta, hogy amint szokás szerint hátba ütögeti a fuldokló öreget, a zsírtól fénylő tenyerének nyoma ott maradozik a kabát posztóján.

Nagyapám igen röstellte a jelenetet s finom ösztönével igyekezett lefaragni a szcéna jelentőségéből. Künn a pitvarban a búcsúzásnál kedélyesen említé :

— Házsártos a fiú egy kicsit, hűgomasszony.

Gállné, úgy látszik, nem talált rajta semmi rendkívülit, közömbösen vont vállat:

— Nem illik megszólni, lelkiem bátyám, de tessék elhinni, az első felesége rontotta el. Én már azóta is sokat javítottam a természetén.

Azon gondolkoztam, milyen lehetett Gáll *javitatlan* állapotában — azaz gondolkoztam volna, ha nem Piroskán jár minden gondolatom. Lestem az ajtók nyílását. Csak kilép, vagy innen, vagy onnan? Lehetetlen, hogy elő nem jöjjön, egy édes pillantást cserélni. Úgy szerettem volna, ha a nagyapa még mond valamit, ha egy anekdotába kezd . . . Mert jönni fog, okvetetlen elő kell jönnie.

Nem mutatkozott . . . A szolgáló keresztülvitte a levest a pitvaron az ebédlőbe. Mennünk kellett, de ő csak nem jött. Ugyan, hogy képes magát visszatartani? Megfoghatatlan! Talán valamelyik ablaknál les majd rám, sóhajtozva nézi, hogyan megyek ki a kapujokon . . .

Keresztülmentünk az udvaron (de fárasztó, nehéz volt minden lépésem!), végigsiklott szemem valamennyi ablakon : volt is egy fukszia meg egy kaktusz az egyikben, de az ő fejecskéje nem volt ott. Vajon hol lehet, melyik szobában? De sokért nem adnám, ha most olyan hatalmam volna, mint az Aladiné az »Ezeregy éj«-ben, beh megparancsolnám legott

a szellemeknek: Bontsátok el a házat fölötte, először a fedeleket, aztán a falakat, hogy még egyszer lássam... Hiszen el is felejtettem már, hogy néz ki. Próbáltam elővarázsolni arcát, haját, szemét, de összefolyt a kép, nem lehetett. (Oh, de ostoba fejem van!)

Istenem, olyan szomorú volt, olyan rideg volt így elmenni, hogy nem is láttam. S mikor az utolsó lécsík is elmaradt a Gállék kertkerítéséből, csak akkor éreztem, hogy mennyivel szomorúbb, ha már semmit sem látok a portájokból. De hátha ott van valahol vagy a kapunál, vagy a kertben, s valamelyik fa mögül integet búcsút a fehér keszkenőjével? Kétszer, háromszor is visszafordultam. Senki, semmi. Csak a leeresztett zöld zsálok merednek rám bambán, üresen, mint óriási smaragdszemek...

A nagyapa rám mordult:

— Mit nézegetsz hátra minduntalan?

— Mintha felhőket látnék a Gállék csűrje mögül az ég peremén.

— Ej, bolondság. Nem lesz a héten eső. Nem láttad, hogy a rigyi kasznár egy huszást dobott a perselybe?

Vakító fényözönben csúszott a nap a tiszta kék égbolt legközepén. Még azt a kis vizet is felszüröcsölgeti estig, ami a Nesztében bujkál iszalagok és szederindák között, meg-nedvesítve a kavicsok hátát, odább szívároga a kövek talpa alatt.

Kocsink a templom mellett várt ránk. Míg odaértünk, eltartott egy jó negyedóráig, addig a nagyapa elbeszélte küldetésének eredményét. A vén gazember nem adott pénzt, hanem megígérte vasárnapra, ha addig eladja a lucsivnai földeket. Hát mármint minden a morván fordul meg. Tizenkét forint interest kéri a gyehennára való, hogy füljön meg vasárnapig — azaz hogy inkább a jövő héten füljön meg. Mondhatom, szepeg a másvilágtól. Huh, micsoda tűzrakás lesz ennek a katilana alatt a pokolban! S ezt körülbelül ő is sejti, mert nemigen hisz a cseh muzsikuskoknak.

— Kik azok a cseh muzsikuskok, nagyapa?

— Mit? Te még nem hallottad a cseh muzsikuskok legendáját?

— Nem.

— No pedig az igen jól van kigondolva a dinom-
dánomozó Krizsnócra. Majd elbeszélem útközben.

És csakugyan, amint elhagytuk a falu szélső házait,
a malmot, a Révész-féle aklot és a szérűs pajtákat, amint
a temetőhöz értünk, előkereste az öreg a tajtékpipáját,
megtönte, rágyújtott s elbeszélte a muzsikusok törté-
netét.

VI. FEJEZET

A CSEHEK KRIZSNÓCON

Három cseh muzsikus vándorolt erre keresztül, a köpcös Zahrada, a kecskeszakállú Safranyik és a hórihorgas Zajcsek. Nem közönséges a kalandjuk. Kézdi Kovács Zsigmond megyei esküdt, aki ott lakott, ahol most az özvegy doktorné, kihallgatta őket az eset után s jegyzőkönyvbe vette a vallomásaikat. Ma is ott vagynak és megolvashatók a faluházán, őrzik a helység vasládájában három lakat alatt, mint valami kincset.

A vándor muzsikusok Zólyom felől jöttek, szép csöndes nyári estén, s ahogy elhagyták a Lopata-erdőt s leszálltak a völgybe, azt mondják ők, nagy, sűrű köd volt s olyan szuroksötétség lett, hogy alig lehetett az országutat megismerni.

Nemigen lehettek messze Krizsnóctól, talán egy-két puskalövésnyire, de persze nem tudhatták, ablak nem fénylett az éjben; arról az oldalról, ahol mi most megyünk, fák, pajták, aklok takarják el a krizsnóci lakóházakat, s egyikük sem járt világeletemben ezen a tájon. Megszólamlott tehát Zahrada, a legöregebbik:

— Kutyául elfáradtam, *kamarádok*, lehet, hogy hamar érünk falut, de az is lehet, hogy sokára se érünk, én hát azt mondanám, jó lesz kifogni a szürkéket, feküdjünk le itt, ahol vagyunk.

Safranyik is azon a nézetten volt:

— Hát persze. Ma úgysem *akar a kovács kalapálni*. (Safranyik t. i. a holdat értette, amelyben egy kalapáló kovács alakja látható.)

Egy szó, mint száz, a szegény ördögök (talán éppen a helytt, ahol most megyünk) átlépték a garádot, leszerszámozták a szürkéket, azaz lehúzták a csizmaikat. Mindenik csizma

kását kért, azaz el volt szakadva, fejük alá tették a cók-mók-jukat, a hegedűt maguk mellé, aztán leheveredtek. Éppen a sarjút kaszálták a réteken. A király se alszik olyan illatos hálószobában.

De alighogy behunyták a szemüket, vagy talán be se hunyták, mert akkor nem láthatták volna, egy hosszú sor ablak kezdett kigyúlni alig pár száz lépésnyire.

Safranyik vette legelőbb észre :

— Hopp, Zahrada, Zajcsek! Itt valami kastély világít éppen az orrunk előtt. Föl, Zahrada, Zajcsek, hátha kaphatnánk ott egy kis enni-inni valót.

Mind éheseek voltak (a szomjúságról nem is beszéltek), nosza, fölugráltak, fogták a hegedűiket és mentek a kastély felé.

És csakugyan egy nagy kastély volt, tizenhárom ablakos frontja kivilágítva csak úgy ragyogott az éjszakába. S ott bent milyen élet, elevenség ; tiz-húsz szakácsné is sürgött-forgott a konyhában, az egyik a mártást kavarta, a másik a pampuskát sütötte, krumplit hámozott a harmadik, ez mákot tört, az habot vert, a sok finom étel szaga majd leütötte a lábukról a mi muzsikusainkat — hisz a friss sarjű-illat is jó illat odakünn, de ez mégis csak más.

Hát még bent a termekben! Ünneplő ruhába öltözött nemes urak és asszonyságok ültek az italoktól, pecsenyéktől görnyedő asztaloknál. Csengett a pohár, vidám cihározás, kacaj tölté be a fényes márványpalotát. A gróf Waldsteinoké se különb az aranyos Prágában.

De milyen öröm és hejehuja lett, mikor a muzsikusokat megpillantották. Egy vöröshajú, ragyás ember, ezüst-gombos dolmányban, sarkantyús csizmában elibük ugrott, nagy peckesen :

— Hollá, fickók, no éppen jókor jöttetek. Elő azt a hegedűt!

Nem kéretek magukat, ami magyar nóta rájuk ragadt útközben, előcsalogatták a húrokból. A lakomázók fiatalja fölugrott az asztaltól, deli menyecskek, liliom természetű hajadonok, hosszú szakállú aggastyánok, bajusztalan sihederek, s elkezdtek rakni, aprózni, ahogy isten tudni adta. Az új csizmák talpa kopogott, csikorgott, a selyem viganók

kígyóztak, suhogtak, s csak úgy porzott, reosegett a padló — száz lábnak a szilaj dobajától.

Egy pirosposztag, harmincéves korú menyecske, régi módi vuklikkal, szép aranyesipkés pillangós főkötőben, mennyszínű rokolyában, kiállott a Zahrada elé, csípőjére vágta az egyik kezét, a másikkal a csipkés keszkenőjét emelgette a levegőbe, rezegtetvén a füle mellett, úgy járta a csárdást animóval, riszálósan, mint a parancsolat. Némelykor toppantott is a kicsi lábaival.

— Tyuhaj, sose halunk meg!

Egyszer-egyszer széles jó kedvében kirántott egy-egy férfit az asztaltól, s úgy megtáncolt vele, hogy gyönyörűség volt. No, nézd (roppant csodálkoztak Safranyikék), még a kövér tokás papot is fölráncigálja a borospoharak mellől.

— Ucou, tisztelendő atyám, magának úgyis pihent lába van.

Bizony beugrott a tisztelendő úr, de azt mondja, ő csak »podzabuoskit« tud, a híres tót táncot — no, de hiszen Zajcsek mestere annak —, kezdenek tehát tótul lehelni a hegedűk, s a tisztelendő úr mind jobban belebőszül a bolondos táncba. Csörög nyakában a nagy, nehéz aranylánc . . .

— Kemény gyerek a pap — suttogják köröskörül. — Bezzeg eltitkolta odalent, hogy mi lakik benne.

A zeneszóra a szomszéd termekből is elősereglettek s egyre szaporodának a táncolók, ki könnyű dolmányban, ki prémes bekecsben (az ördög látott olyant ebben a nagy hőségben), öreg, hetvenéves párok is lejtettek nagy kurjongatásokkal, pezsgő csatarával . . .

Az egyik csinos leánynak (szőke volt, koszorú a fején, nagy arany fülbevalók a vértelen fülecskéjében) egyszerre lemaradt a cipősarka.

— Ki varrta azt a cipőt?

— Prakovszky.

— Hol van Prakovszky? No, megállj, fuser! Elő kell hozni Prakovszkyt. Hadd ragassza föl csirizzel.

Tízen is szaladtak Prakovszkyért. Azt mondták, durákot játszik Krúdy Péter urammal és a nótáriussal valahol a negyedik szobában.

Ezalatt folyton sütöttek, főztek a konyhában, szünetlenül hordták az ételeket, italokat szépen öltözött, kacér parasztleányok, piros szattyáncsizmákban, nagy, sarkig lelógó kendőkben, melyek a derékon voltak átkötve. A hosszú, beláthatatlan asztalnál, mely végighúzódott a termen, amelyikben a cseh muzsikuskok játszottak, folyton jöttek-mentek, hullámoztak az étkezők, néha egy pohárfelköszöntő is kihasadt a felvillanyozott elmékből... de abból csak a köpcös Zahrada értett valamit, akire útközben ráragadt egy kis magyar szó.

Egy sovány fiatalember állott föl, egy nagy szemölcsessel a két szeme között, emelvén poharát nemes, nemzetes és vitélő Folkusházy Márton uramra, eldicserte annak utódjait és mindennemű leszármazottját (Zahrada gondolta magában: számár ember lehet ez a szemölcsös, hiszen az őüket szokás magasztalni — azok vetnek fényt az emberekre Magyarországon), de biz az a dédunokáit kezdte most ragyogó szavakkal dicsőíteni és végzé: »az Isten halassa meg őket minél előbb«.

A megtisztelt férfiú, aki az asztalfőn ült, elérzékenyülve bólingatott a fejével, az egész társaság koccintott vele, mire aztán ő is fölugrott, a karjára kapott egy lila-ruhás öreg dámát, akinek a feje be volt hajporral öntve, odatípegtek Safranyikhoz és a fülébe súgtak valamit. (Azt mondja Safranyik, hogy rettenetes dohszagúak voltak.)

Erre aztán Safranyik intett a két kamerádnak, hogy hallgassanak el, s ő maga hegedülte a menüett ütemeit.

A két öregecske elkezdett hajlongani, csoszogni, begyeskedni finoman, kecsesen, lassan andalogva. Mindez olyan furcsa és mégis olyan előkelő volt. A struettollak lobogtak, rezegtek az öreg asszonyka fejdíszén, az öreg úr pedig a kalapját tartotta a hóna alatt, s úgy illegette-billegette a kis sovány testét, mint egy röpülésre készülődő veréb. Egyszer csak kiesett a vén dáma kezéből az aranyos legyezője: Zahrada odaugrott, fölemelte, de az öreg dáma elmosolyodott és egy kézintéssel selypíté (egy foga se volt):

— Csak tartsa, kérem, egy darabig.

Azután tudja isten, ellibbentek valamerre, Zahrada csak folyton őrizte a legyezőt, de senki se jött érte. Most

egy tüzes osárdás következett: az arany pillangós főköttőjű asszony úgy nekiindult a frissiben, hogy lekapta aranyos gyöngyös főköttőjét és odanyomta a hórihorgas Zajcsek fejébe, olyan kis feje volt a Zajcseknek, hogy csakúgy lötyögött rajta. Lett persze erre nevetés... kitört a duhajkodás s száz apró csintalanság.

Egy percre megszűnt a táno. Egy karneolgomboos atillájú kövér öreg úr így szólott: »Hej, micsoda mőres ez, a muzsikusok se nem esznek, se nem isznak?« No, lett erre sürgés-forgás. A piros szattyán-csizmás szolgáló leányok behoztak egy kis asztalt s odarakták a maradék ételt, rétest, nyúlpeosenyét, sült malacot, finom krizsnóci bakatort kupákban, a hatalmas rigyi szilvapálinkát butykosokban.

A muzsikusok fölakasztották hegedűiket a falon a fogasokra, aztán letelepedének és lakmározának... De milyen finom volt minden! Csak ne lett volna mindennek sajátságos doh szaga! Az idő nem igen lehetett már fiatal, a gyertyák majdnem tövig égtek, a széláram (valahol ablak lehet nyitva) kísértetiesen lobogtatta... Az összegyűlt nemes urak, asszonyságok és kisasszonyok föl és alá tolongva, hullámozva fecsegték, pletykáztak, kergetődztek. A terem egyik szögletében »hogy tetszik«-et játszottak a fiatalabbak, egy másik csoportban fehér csipkés keszkenőt hajigáltak egymásra, »haragszom rád«-ot kiáltozva, s aki eltévesztette, zálogot kellett neki adni, aminek az lett a vége, hogy apránkint minden aranygyűrű s fülbevaló a zálogbíró kezébe került egy garmadába, mire megjegyzé egy fürge, púpos emberke, valami kasznárforma:

— A mi utódaink igazán ostobák. Kiássák az aranyat a földből nagy költséggel s aztán megint beássák a földbe nagy költséggel.

Egy másik okulárés, borotvált aroú emberke, aki kivette burnót-szelencéjét a zsebéből és szippantott, sorba járt, mindenkivel kezet szorított s kedveskedő hangon tudakolta:

— Hogy érzi itt magát?

— Jól, doktor. Igen pompásan, doktor.

Az okulárés emberke a kezeit dörzsölte:

— Nekem köszönheti, hogy itt van (s kevélyen veregette a horpadt mellét).

Minden olyan szép, olyan vidám volt . . . Zahrada nem győzte nézni a sok karcsú asszonykát s oldalba is döfte egyszer Safranyikot s kacintott hamiskásan a szemeivel :

— Melyiket választanád közülök ?

Safranyik egy pajzán mosolygású barnára mutatott, aki közel a tükörnél állt. A kacér hölgyecske legott észrevette a Safranyik éhes tekintetét (meglehet, hallotta is szavait), visszakacintott a Safranyikra, de úgy, hogy ez egész testében megborzongott, mindjárt kilelte a hideg. Még furcsábban járt a selyma Zajcsek, aki egy ételhordó leány derekát próbálta megcsipkedni, de úgy megszúrta valami (mintha egy éles csont lett volna), hogy felszisszent s azóta csendesen viselte magát, azaz ivott, de ivott Zahrada is, mindnyájánál többet ivott Safranyik, még mindig kezében tartva az öreg hajporos dáma legyezőjét . . . (de már jöhetne is érte az öregecske!) Kezdek letapadozni a szempilláik . . . Csak félfüllel hallották már a zsongást-bongást, míg végre némaság és csönd lett, miattuk akár föl is fordulhat az egész világ, mélységes álomba merülének.

Mikor fölébredtek és megdörzsölték a szemeiket, reggel volt . . . A nap arany tányérja fölbukkant a málnádi kopasz hegy mögül.

Szétnéztek, hogy hol vannak. Hát a krizsnói temetőben voltak, a hegedűik föl voltak akasztva a sírkeresztekre. Safranyik feje mellett, mintha arról csúszott volna le, egy nagy emberi koponya hevert (a pillangós arany főkötő helyett, amit a menyecske a fejére tett), Zahrada pedig egy lapockasontot szorongatott görcsösen a markában.

Rémülten ugráltak föl a jámborok s fogvacogva rohantak be a faluba, ahol is elbeszélték az eset minden apró részleteit, melyekből a hüledező falusiak ráösmertek vala régen eltemetett apáikra és anyáikra, még a ruhák is ugyanazok voltak, amikben eltemették.

Mindez igen csodálatos és hihetetlen volt, de éppen azért készségesen elhitték (hogyne, mikor három olyan becsületes ember látta) s tejben-vajban fürösztötték a három osehét, kik aztán az egész telet Krizsnócon töltötték s házról-

háza járván vendégségbe, a téli estéken elmesélték az elhalt apák tivornyázását a fiaknak és unokáknak. A történet mindig több-több lett. Vagy Zahradának, vagy a Safranyiknak jutottak még eszébe valami új és pikáns részletek túlvilági nemzeti uraimékról — amit bizony megint meg kellett hallgatniok a nemes familiáknak —, újra invitáltatának vacsorákra és vendégségekre a muzsikusok.

Míg végre megharaguvék és közbelépett tiszteletes Szírotka Sámuel uram, a mostani papunknak az elődje, ki is maga elé hívatván ama cseheket, megdorgálá őket ember-ségesen, amint kellett.

— Szerelmes atyámfiai az Úrban! Ebben a faluban én vagyok arra hivatva, hogy a másvilágról hazudozzak, nem pedigien kendtek; tehát csak annyit mondok, hogy kotródjanak el kendtek, mert különben megkeserülik kendtek.

S erre a cseh muzsikusok csakugyan elkotródtak, de a nevezetes legendát itt hagyták — és nő az most már magától is.

VII. FEJEZET

ELSŐ CSALÓDÁS

Később még igen sokszor hallottam, mindenki tudta a környéken a halottak bálját és meséltek az egyes személyekről.

A kis szőke leány, akinek a cipósarka leesett, egy Melniky kisasszony — a cipójét Prakovszky varrta (a most élő kovácsnak a nagyapja), a pillangós főkötőjű menyecske Krizsnóczy Barnabásnak volt a neje a múlt század végén, (nagyon kikapó természetű volt, isten nyugosztalja), az öreg hajporozott dáma bizonyos Schremmer kapitányné szül. báró Szepessy Karolina, Mária Terézia udvarhölgye volt; a kapitány elesett a hétéves háborúban, s a vén báróné a rigyi pusztára vonult és most a krizsnóci temetőben fekszik; az okulárés emberke, Blatny járási orvos, ideát is olyan édeskés, pipiskedő ember volt stb.

Szerettem volna a Piroska őseiről tudni valamit, kérdeztem is itt-ott, hogy hát Gállékból senki sem volt a bálon?

— Ugyan ki lett volna? — felelte az öreg szakácsnének, aki krizsnóci származású volt — hiszen az öreg Gáll a leg- rongyosabb csurapében temette el az édesapját, még csizmát sem engedett húzni a lábára, mondván, hogy minek az a másvilágon? Hát persze, hogy a bálba sem mehetett el, a szegény lélek, tisztességesen öltözött halottak közé.

A fantasztikus elbeszélés roppant hatott a kedélyemre, jele, hogy a mai napig híven emlékszem rá, pedig már túl járok a negyvenen; csodálatos, ódon fénnel vont a szememben az egyszerű krizsnóci nemeseket, akik olyan pompát fejtenek ki a haláluk után.

Egész héten elábrándoztam arról, hogy valaha én is ott pihenek a krizsnóci temetőben, persze Piroska mellett,

poraink összevegyülnek, s azokat az urakat, hölgyeket, akiknek a csehek muzsikáltak, egyszer majd színről színre látjuk.

De hát még addig! Hogy lesz addig? Volt anyag az elmélkedésre, visszaidéztem a kerti jelenetből Piroska viselkedését, minden szavát összeraktam még egyszer, mint az összetört cserepeket szokás . . . Ott ültem egész délutánokon át a méhesben, s amint jöttek-mentek lassú dongással a méhek, úgy szálltak, érkeztek reményeim, kételyeim. Istenem, milyen jó ezeknek a csöppnyi méheknek, hogy csak az édeset veszik ki a virágokból.

Nehezen, nyugtalanul vártam ismét a következő vasárnapot. Így fogom már én várni valamennyit, míg csak teljes bizonyosságot nem szerzek. De mikor lesz az, hol találom meg? Az oltárnál? Mily messzeség! Olyan csüggedés fogott el, hogy sírni szerettem volna. Mért nem tudtam előbb születni? De hát a végén kibékültem abban a gondolatban, hogy mégis engem szeret. Mért kételkedjem benne? Hiszen nem ostromoltam, nem alkalmatlankodtam neki, ő kezdte. Aztán eszembe jutott a dinnyevirág, a hadnagy és dühtől forrt föl a vérem.

A hét folyamán a szüleim is nem ritkán emlegették Gállékat. Egy pár krizsnóci ember a hetivásárra menve, megfordult nálunk s elpletykáltak egyet-mást. Különösen olyan dolgokra fordult a szó gyakrabban, amelyek szüleimet érdekelték. Én mohón nyeltem mindent, ami csak távolról is érinthette a krizsnóci viszonyokat . . . Ah, az az ezer meg ezer apró megjegyzés, ami másnak semmi, ezek a színes, elhajigált kavicsok, milyen képeket tudtam én belőlük kirakni magamnak!

Elbeszélték, hogy a morva csakugyan megvette a lucsivnai földeket ötezer forinton ; mikor a szerződést megkötötték és a pénzt leolvasta, a gonoszlelkű Gáll megveregette a vállát s kárörvendő mosollyal mondá : »Ön derék ember, Dubek úr, de a pénzzel nem tud bánni, lássa, én ezer forintért is odaadtam volna a lucsivnai földeket, mert azokban nem terem meg pohanka-kásánál egyéb.« Amire elkacagta magát a morva és visszavágott ilyenképpen : »Ön pedig okos ember, Gáll úr, de a földjei értékét nem ösmeri : lássa, én százezer

forintot is megadtam volna a földekért, mert azok belsejében vagyonokat érő kőszén van.*

Mind több-több hír jött Dubekről. Hogy okvetlenül bányát nyit Lucsivnán, hogy a mérnököket már a jövő hétre várja, hogy meg akarja venni az utolsó Krizsnóczytól a fényes krizsnóci kastélyt és abban telepszik meg . . . Az öreg Gáll dühéről egész regekör támadt, mint jár-kel azóta toporzékolva, haját tépve és átkozva a brünni gazembert, aki becsapta.

Atyám arcára mély barázdákat vontak e hírek. A nagy optimistát könnyen szállta meg az aggodalom.

— Talán meg se kapjuk tőle az ígért pénzt, ha haragszik.

— Ne félj te attól — biztatta a nagyapa. — Tizenkettes kamatra még a feleségét is ideadná.

Egy este, mikor beléptem az ebédlőnkbe (gondolom pénteken volt), a nagymama Prakovszky hadnagyról beszélt valamit az anyámmal. A nagyapó a karosszékekben pipázott és gyönyörködni látszott az asszonyok megrökönyödésén. Valószínű, hogy ő hozott valami hírt a székvárosból, ahol a sörházban nyilván krizsnóci ismerősökkel találkozott. Mert minden héten bement a közeli városba s haláltozott egy koszorú fűgét a mamának, egy pár kiflit a nagymamának és egy sereg mende-mondát mindkettőjüknek.

— Oh, oh — hajtotta egyre a mamám, sebesen kezelve a kötőtűket —, tehát a kis Prakovszky hadnagy? No, lássa az ember. De nincs is rossz ízlése.

— A leány igen csinos és jó parti . . . — bizonyítja a nagymama — s a hadnagyok, ezek a gonosz fattyúk, jól tudják, hogy mitől döglük a légy.

— Tudnak azok ördögöt — vágott közbe a nagyapa. — Ha én a fiatal Prakovszkynak volnék, kutyateremtette, nem volnék én se Majlandban, se Krizsnócon, ki se mozdulnék Bécsből, csupa hercegasszonyok vállfűzőjét bontogatnám, azon alul el se kezdeném, kutyateremtette . . .

A nagymama föltolta okuláréját a homlokára s egy haragos mosollyal az arcán, mely olyan kedves, tiszta volt, mint a téli napfény, fölemelte az öklét és megfenyegette az öreget :

— Vén csont! Vén csont! Hogy nem szégyelled magad?
A nagyapa nyelvvel csettentett, nyilván a nagymama bosszantására, aztán füttyörészve kiment az ajtón.

(Én pedig azon tűnődtem, hogy a különféle életpályák közül melyikhez tartozik a hercegasszonyi vállfűzők kibontogatása? Talán a szabómesterséghez?)

— Én a leányt csodálom, mamácska — szolt most az édes mamám. — Mertem volna én valaha ilyesmit tenni a te hátad mögött? Pedig milyen szelédnek, ártatlannak látszik . . .

— Úgy szokott az lenni, fiacskám. A fehér lilomnak is fekete az árnyéka.

— Kiről beszélnek a mamáék? — kérdém elfojtott hangon.

— Persze! Azt éppen neked kell tudni — pattant föl az öregmama gúnyolódva. — Hát még mi kellene? Nem akarnád ezt a harisnyát bestopponni? No, nézd a kíváncsi kölyköt! Takarodsz ki mindjárt a nagyapádhoz a szé-rűre! . . .

Még igen sokszor jutott eszembe vasárnapig a mamáék e homályos, hézagos beszélgetése, próbáltam azt kitöltögetni, fölépíteni kedvezően is, de bizonyos kényelmetlen érzést, lehangoltságot mindig meghagyott bennem. Rossz sejtelmek szorongatták szívemet vasárnap, midőn a kész kötelezvénnyel ismét Krizsnóóra hajtattunk, s minthogy korábban érkez-tünk a szokottnál, nagyapám így szolt a templomnál a kocsis-nak :

— Ne állj meg itt, Miska, hajts egyenesen Gállékhoz!

A híd miatt a falu túlsó végére kellett kerülni. Mire megálltunk Gállék előtt, Gállné és Piroska már útban voltak a templom felé. Ott mentek a Zeheryék háza előtt, a vad-gesztényék alatt, ahonnan aztán keresztülvágnak a réten.

Mindjárt megösmertem őket, pedig nem volt könnyű az akkori divat mellett. Hátról minden nő egyformának látszott. A csúf krinolin uralkodott. Mindegy, az akkori asszonyokat mégis csak úgy szerették az akkori férfiak, mint ingerlő szabású szoknyáikban a mostaniakat a mostaniak.

Azonfelül új kalapja is volt Piroskának, mely egészen eltakarta fejét, nyakát; széles, fehér szalmakalap, melynek

karimájáról félvben fityegett le egy sárga szalag, peremét pedig piciny rózsabimbók köríték, mint a líptól tótok kalapjait a csigák. És mégis mindjártraösmertem. Ez csak a Piroska lehet. Járása, rengése, minden mozdulata költészetet lehelt; még a sárga pántlika is bizonyos ritmusban repkedett, hánykolódott a derekán.

— No, én bemegyek, végzek az öreggel — mondá a nagyapa —, ha akarsz, bejöhetsz, ha pedig nem, akkor menj vissza kocsin a templomhoz, én majd gyalog, a pap kertjén közelebb kapom.

— Csak menjen hát a nagyapa egyedül.

Engedtem bemenni, a kocsiszt pedig utasítottam, hogy csak menjen vissza a hídon a templomhoz, én majd gyalog megyek.

Nem lett volna nehéz Gállékat utolérni, de én ezt nem akartam; hiszen ott van a mama, nem merek csatlakozni, de Piroska, ha ő is úgy szeret, mint én őt, bizonyosan megérzi, az a csodálatos, megmagyarázhatlan ösztön megsúgja neki, hogy ott vagyok a háta mögött, hogy kísérem, mint az árnyéka... aztán hátrafordul, én köszönök, ő elpirul és... és... De nem elég-e ennyi is?

Mentem tehát utánok, Piroska bizony nem fordult vissza, néha megállt a réten, lehajolt, leszakított valamit, (talán négylevelű lóherét vagy mezei virágot), aztán, mint a kis bárány, vígan szökdelt (egyszer-egyszer pajkosságból mazurka-lépésekben) az anyja után, míg ismét utolérte.

Majd megettem a szemeimmel, kivált mikor a pap kertjében valami elszáradt ribizke-ág beleakadt a galambszín szoknyájába s úgy vonszolta maga után a kicsike.

No, ezt most mindjárt észreveszi és hátrafordul. Elállt a lélegzetem. Ebből nagy esemény fejlődhetik! Észreveszik és megállnak, hogy eltávolítsák a szoknyából, s míg ezzel bibelődnek, nekem is oda fog kelleni érnem, mert csak nem állhatok meg, míg a dolgukat elvégzik.

De vajon illik-e, szabad-e olyankor érkezni valakinek, mikor egy szép leánynak a toilettejét hozzák rendbe?

Addig-addig tűnődtem, míg csakugyan észrevette Piroska, hogy valamit hurcol, s anélkül, hogy hátranézett volna, fölmarkolta bal kezével a szoknyáit és kicsapta onnan

a csintalan kis gallyat. Jaj, kicsillant szemkápráztatóan a piciny fekete topán és a formás boka . . .

Aztán csendesen mentek előttem a szűk, kavicsos úton, halkan beszélgetve valamiről ; a kis diófánál Piroska hirtelen balra csapott, a zöldséges ágyak felé. Az anyja ráfordult :

— Hová mégy?

— Megnézem a dinnyéket, mama, hogy mennyit nőttek egy hét óta.

— Ráérnél visszafelé is.

De a Piroska nem tágitott, keresztülgázolt a lóherén meg az apró cserjéken, a dinnyék felé.

— Olyan vagy, mint egy kis csikó — duruzsolt Gállné —, egyre ficáncolsz, észre sem veszem, mikor elmaradsz vagy elszaladsz mellőlem. Máskor csengettyút is kötök a nyakadra, hogy mindig halljam, merre vagy.

De bánta is Piroska a zsörtölődést, odafutott a múlt heti dinnyevirághoz, lehajolt és (oly jól láttam, hogy meg merek rá esküdni) kivett belőle egy összehajtogatott levélkét s hirtelen begyömöszölte az előlgomboló ruhaderék hasadékán át a keblébe.

Azon csodálkozom, hogy én akkor ott mindjárt meg nem haltam. Mégis erős barom az ember.

Elborult velem a világ. Hát így vagyunk? Ej no, kisasszony, hát levelet vett föl a dinnye-harangból? De hiszen a kisasszony engem szeret, azt mondta ma egy hete. Ezt a levelet pedig nem én írtam. Hát valaki más írta s arról magácskának tudomása van, mert kereste a levelet. Lámlám, a hadnagy úrba vagyunk szerelmesek, s engem elhallgattatni méltóztatott azzal a kis csalással, hogy nekem szolt a levél. Itt van ez a jámbor diák, az mindent elhisz, tegyünk bolonddá ; lakat kell a szájára, hát tegyünk rá rózsaszín lakatot. Köszönöm, kisasszony, szépen köszönöm. Hiszen jól van, minden jól van, hiszen én úgy se szoltam volna és így se szólok. De mit is szólnék? Hiszen nem történt semmi ; semmi egyéb, csak egy kicsit a szívemet törte össze.

Utána néztem homályosodó szemekkel, éppen akkor tűnt el alakja a kertajtóban az anyjái után. Végtelen keserűség érzete fogott el, fölemeltem öklömet, nem is tudom miért, talán az eget akartam megfenyegetni, vagy csak a levegőben

suhintani a Prakovszky hadnagy odaképzelt alakja felé, nem tudom én, mit akartam, csak arra emlékszem, hogy ez az illetlen mondás tört ki belőlem :

— Eredj, eredj, kis ringyó, imádkozni!

Volt ebben düh, irigység, fájdalom, lemondás, sértett hiúság, megvetés. Csodálatos vegyülék egyetlen szóban.

Aztán a lábammal dobbantottam a pázsitra : »El vagy temetve örökre.«

Az ám! Ha egy leány emlékét, az első leányét, olyan könnyű volna elkaparni, mint egy kihűlt emberi testet! Sokáig, nagyon sokáig tartott még ez a temetés . . .

Odabotorkáztam önkénytelenül a nevezetes dinnye-
virághoz. Ott nevetett, ott himbálózott a szélben, mely végig-
suhant most a kerten, s melytől fázékonyan zörrentek össze
a fák gallyai.

Ez hát a szerelmesek levél-szekrénye. Két bársony-
dölmányos darázs lakmározott benne akkor is. Ezek már
azóta jöttek ide. Vidáman döngtek és hemperegtek a sárga
hímorban, el se képzelve, hogy milyen veszedelem fenyegeti
a vendégfogadjukat.

Az volt az első gondolatom, hogy legázolom, össze-
taposom a csizmasarkammal, de aztán mást gondoltam, s egy
kis tiszta papirost szakítva le egy nálam levő levélről, meg-
szúrtam az ujjamat egy tövissel s a kibuggyanó vércsöppek-
ből odaírtam : »Legyen átkozott a szerelmetek«.

Betettem óvatosan a dinnyevirág kelyhébe a cédulát.
Hiszen te ártatlan vagy, kis virágharang. Téged nem bántalak.
Hanem add át nekik ezt a levelemet!

Éppen jött már a nagyapa s messziről kiabálta :

— Hát itt vagy, fiókó? Nem tudtál nélkülem bemenni?
Mi? Megint a kertet gyomlálod, amice? No, de most alaposan
elkéstünk. Azt hiszem, a prédikáció is folyik már. Mindegy,
legalább elvégeztem a dolgunkat.

— Megkapta a pénzt?

— Meg ám, de a »fiú« előre akarta lehúzni a kama-
tokat, kis híja, hogy össze nem verekedtünk e pokol
fajzatjával.

Azzal besiettünk a templomba, még szólt az orgona,
de a helyeinkről elkéstünk, az én helyemen Dubek ült, a

lucsvnai földek új birtokosa, ketten be nem férhettünk volna a padba.

Én tehát hátramentem a parasztok közé, ahol üres hely volt, ott szinte jobban éreztem magamat háborgó lelkeimmel. Bár elhatároztam, hogy oda nem nézek, hogy nem törődöm vele, mégis egyre láttam gonosz tündéremet.

Ő egyetlenegyszer sem keresett föl a tekintetével, észre sem vette, hogy a templomban vagyok, hanem örökké a hadnagyot nézegette lopva... igen, a hadnagyot, aki rendes helyén, a Dubek háta mögött ült. Igen, igen: oh milyen ostoba voltam! — hiszen eddig is mindig a hadnagyot nézte, ővele kacérkodott s én saját magamat gondoltam.

Most már minden világos lett. A mamáék pénteki beszélgetése, a rémület Piroska arcán, mikor múlt vasárnap visszafordult a kertben s látta, hogy a levelét én veszem ki, nem a hadnagy, aztán az elfogultság, mikor a saját kertjünkben vezetgetett (félt, hogy már fecsegtem vagy fecsegnifogok), inkább rám hagyta szegényke, hogy engem szeret... de milyen erőtetett volt mindez, észre kellett volna vennem. Igaza lehet a nagyapának, hogy én még éretlen tacskozó vagyok.

Hol mentegettem, hol vádoltam fölváltva őt és magamat, de mindenesetre én voltam a legboldogtalanabb most ebben a templomban, s míg a hívők éneke ájtatosan szállt föl a magasba, az én hánykolódó bűnös lelkemből keserű szemrehányások fakadtak.

— Isten, isten, itt a saját házában mondom meg, hogy nem jól kormányzol. Miért sújtottál most le engem? Hát nem tettem én jó vizsgát, hát nem vagyok engedelmes a szüleimnek vagy a te parancsaidnak? És mennyire szeretem őt, te látod, te tudod, mért kell hát neki mást szeretnie?

VIII. FEJEZET

IDILL AZ ERDŐBEN

Ez első szerelmem története; egy csöppnyi méz egy akó ürömben, de ez a csöpp édes volt, olyan édes...

Mindenki érezte langyos fuvallatát a tavasznak. Mások talán szerencsésebbek voltak nálamnál, nekem csak egy vékonyka napsugár jutott — nekik talán sok sugár, egész kékék... de az eredmény mindegy, hiszen azért becses az első tavaszi napfény, mert még nem valóság, hanem egy csillám, egy ígéret, egy előre szálló hírnök, mely dermedt mezőkre lehel rá, dermedt szíveket ébresztget és elenyészik, mint egy álom.

Minek előlegezni a perzselő nyártól tavasz elején? A hitelező nyár vissza nem bocsát a tavaszhoz, hanem hirtelen beletaszít az őszbe, s az ősz felmordul: »Adós, fizess!»

Oh, talán jó is, hogy csak ennyi volt; mindössze egy gally, mely kihajlik a kerítésen a paradicsom-kertből — nincs rajta gyümölcs, még virág se... csak éppen sejtetni hagyja, hogy ott milyenek a fák...

Igen, csak ennyi volt... már úgylis végét járta a vakáció. Többet nem láttam ebben az esztendőben a krizsnóci templomot, csak még kívülről egyszer, midőn néhány nap múlva erre vitt édesanyám vissza a l—i gimnáziumba.

Az uszanci réteknél nyúl futott köröszkül az úton a kocsink előtt. A mamám ijedten rezzent össze.

— Ez rossz jel, szívecském, megbuksz az idén.

— X-szel, mama?

— Már én csak úgy beszélek, édes fiam, ahogy a mi eleink szólottanak. Ne bántsd te engem. Jó az nekem már erre a rövid időre, amíg élek.

Az ilyenekkel meg tudott a mamám ríkatni és ez neki nyilván jól esett, mert aztán lecsókolhatta a könnyeimet.

A krizsnóci temetőnél, ahol olyan pompásan mulattak a csehek, a rudas lónak leesett a patkója.

— No, ez jól kezdődik! — káromkodott a kocsis, leugrott és fölszedte a porból.

A mama még jobban megijedt és már azon gondolkozott, ne forduljanak-e vissza? Nem, mégse. Hisz a visszafordulás már maga is szerencsétlenséget hoz, a végzetet semmi esetre se lehet vele kiengesztelni. Aztán mit mondana szegény apád? Tehát csak menjünk, isten hírével. A patkót majd fölveri hamarosan a krizsnóci kovács.

Prakovszky éppen künn foglalatoskodék a műhely előtt, hol két rozszant kocsi, egy szétszedett eke hevert, néhány új kerék és egy köszörűkő, melyet a kovácsinas forgatott. Az öreg a legénnyel egy tüzes ráfot húzott föl egy kerékre.

De milyen furcsa volt, alig lehetett ráösmerni a vasárnapi ünnepélyes énekesre így munkaközben, csupa korom volt az arca s szemefehérjei csodálatosan tűntek elő a feketeségből, ingét egész a vállperecig feltúrta, karja hasonlóan piszkos volt és fekete pettyes a rászállott szikráktól, melyektől a ruháját egy a nyaknál kezdődő bőrkötény óvta, abból lógott ki a mell táján egy dohányzacskónak a sallangja.

Amint megösmerté anyámat, ki leszállt a kocsinkról, rámosolygott és tiszteletből a földhöz paskolta a fekete gombakalapját.

— Leesett a lovunk patkója, Prakovszky úr.

— Köszönöm, meglehetősen — felelte nyájasan a kovács.

— Ha szíves volna fölverni.

— Az bizony meghalt szegény, régen meghalt — mondá szomorúan és a kezét dörzsölte. — Az Isten akarata törvény, hiába, homines pisci, az ember nem mehet bottal a gondviselés ellen.

A Miska kocsis észrevette, hogy a társalgás ferdén megy, a rövidebb végét fogta a dolognak, odanyomta a kovács markába a patkót és belékurjantott a fülébe:

— Ezt verje föl ni a májszter úr!

Nagy sebbel-lobbal hozzálátott. A Sármányt kifogták, odakötötték a cölöphöz s Miska tartotta az első lábát, míg a patkolás tartott; Prakovszky szája egyre darált ezalatt.

— Bizony, csak magam vagyok, mint az ujjam. Az a fiú, az igaz, megvan, nagy örömöm, nagy büszkeségem, de abból is nagy úr lett. Bolond voltam, hogy taníttattam. Kinek? A királynak. Hát adott nekem a király valaha valamit? És még ha legalább király volna, de mikor csak császár... Nem volt érdemes, tekintetes asszonyka, tessék elhinni. Maholnap generálissá teszik a Sándorkát és akkor szégyenelni fogja az apját. Pedig hát a kovácmesterség se oszmadiaság. Régi krónikákban olvasom, hogy maga Kis Pál cár is üres idejében nem röstelkedett lovakat patkolni.

— Nagy Péter cár, mama.

— Ugyan hallgass, mindegy az.

— A fiú most itthon van, de aztán megint nem látom hosszú ideig. Még talán a temetésemre sem jöhet haza. Pedig érzem, nemsokára végem lesz. Gyengülök erősen, mindenem romlik. A nagy kalapácsot már alig bírom, a kicsiny hangot már alig hallom. Egyszóval, a kalapácsokból a kicsi kell, a hangokból a nagy (kedélyesen nevetett ezen az ötletén). Összeszorul a szívem, ha rá gondolok, hogy a szabadságideje letelik és újra elmegy. Rossz sejtelmem van, hogy sose lát többet. Éjjel gonosz álmok gyötörnek.

A mamám megsajnálta az öreg kovácsot s odakiáltotta neki barátságosan:

— Ne féljen semmit, Prakovszky úr, visszajön az mihamar, majd meglátja, úgy hallom én, hogy jól ide van már a maga fia kötözve.

Az öreg kidüllesztette a szemeit, mintha nem bízna a hallott szavak értelmében, s habozva ismétlé:

— Ide kötözve?

Anyám összecsucsorította a tenyerét szájához, hogy erősebben jöjjön ki a hang:

— Szép leány hajszálaival!

Minden vér a fejembe tódult; Istenem, ez órá vonatkozik. Lelkem, most légy erős, hogy el ne áruljam magamat. Ah, minek is kellett ennek a kínos témának kipattanni!

A siket kovács elálmélkodva tette le a kalapácsát; ki volt zökkenve a természetes köznapi észjárásából, ünnepléses, peckes modorában kezdett beszélni:

— Ki légyen egyébiránt és annálfogva a maga természeti valóságának mivoltában ama fehérszemély?

— Verje hát már be, májszter uram, a többi szögeket is — türelmetlenkedék a kocsis.

— Ne hápogj, oktalan szolga — mennydörgött rá Prakovszky —, mélyebb szög veretteték most be az én szívemnek belsejébe.

Mamám már látta is, hogy kár volt ezt a kérdést feszegetni, de én istenem, kíváncsi volt és fúrta az oldalát — hisz asszony volt.

— A Gáll-kisasszonyt beszélik — mondá, a füléhez hajolva.

A kovács nevetett. Tetszett neki az egész tréfa.

— No, ugyan eltalálták! Annyit ér az egész híresztelés, mint egy leesett mákszem. Nem is beszélt még az én fiam soha a Gáll-kisasszonnyal. Tíz esztendeje vagyunk haragba a Gállékkal, amióta csúffá tettek annak a gazembernek a nevenapján. Aztán a leány is! Valami baljóslatú van a szemelben. Mindig összeborszadok, ha rám néz. Szeretem a fiamat, tekintetes asszonyka, de isten engem úgy segéljen, mindjárt ketté hasítanám a fejét két egyenlő részre, ha ilyen kupciher családba vinné be a Prakovszkyak koronás seregélyét.

(Ugyanis a prakói Prakovszky nemes família címerén egy seregély látható.)

Oly dühbe hozta magát apródonként, hogy a szemel szikrákat hánytak és a fogait csikorgatta. Útött is a kalapács-csal olyanokat a patkóra, hogy csak úgy rengett.

— Ez ugyan le nem esik többé erről a lóról. Még csontkorában is rajta lészen.

Majd újra Gállt kezdte mocskolni.

— Nem ember az, kérem alásan, rosszabb a vadállatnál, szörnyűbb a rettenetes zsiráfnál, mely a strokat jólássa. Nemcsak kapzsi, hiszen ha csak kapzsi volna, ha csak azért mívelne gonosz dolgokat, hogy neki legyen belőle haszna, de míveli szenvedélyből. Magáért a gonoszságért szereti a gonosztevést. Mikor még egészségesebb volt, akármikor beállott estefelé a Nesztébe. Ezt a mi patakunkat hívják így. A medre mély, az ember nem látszik ki belőle. Ott kuksolt vagy járt észrevétlen, s mikor az erdőből hazahajította a

pásztor a kecskéket, egyet-egyet megfogott a patakban és kifejte tejét a vízbe. Mert könnyebb volt a lelkének, ha elgondolhatta, hogy a szegény özvegyasszony gyerekei, akiket a kecske teje táplál, éhen sirdogálnak emiatt. ... Látom a tekintetéből, hogy a teénsasszonyka kételkedik a beszédemben; gondolja magában: Prakovszkyból az epe beszél. Dé isten a tanúm, hogy ilyen ember. Nem szereti azt a világon senki. Még a saját kutya is utálja. Mert egyszer egy sonkás csontot csent valami idegen konyháról a kutya s vitte a szájában, hogy nyugodalmas helyen elköltse; Gáll meglátta, kivette a szájából, megmosta és ő maga ette le róla a sonkát. A meglopott kutya azóta morog rá és ugatja. Szép mákvirág az ... Megvan.

T. i. föl volt a patkó verve. Anyám éppen kérdezni akarta, hogy mivel tartozik, de a kovács amint látta, hogy a száját nyitja, beszaladt szégyenlősen a műhelybe, s hogy anyám be ne jöhessen utána fizetni, egy izzó vasat kezdett paskolni, a szikrák csak úgy röpködtek ki az ajtón, mint tűzzé vált méhek, egy egész raj.

— Ne tessék bejönni, mert kár esik a ruhájában — kiabálta.

Így aztán fizetség nélkül indultunk el, elhagyva a krizsnóci házakat, gyönyörködtünk a szép tájékban, melyet az ős bús fénye öntött el már. A réteken kibukkant a kökörös, az év legutolsó virága, amelyik a temetésére érkezik a többinek. Az erdő, a nyírjes, melyben vegyesen tenyészik a bükk, a nyír a szelíd gesztenyével, tompább színekbe öltözött, a páfrányok felső levelei fonnyadozva konyulnak alá, a gyep elsárgult, a csipkerózsa lehullott, a boróka bogyója megfeketedett, *vetkeződik* minden, mielőtt felöltene nonsokára a fehér téli egyenruhát.

A Neszte kiérvén a faluból, egyenest az erdőnek kanyarodik s ott kószál szeszélyesen, előre szalad, meg visszatér, mint ürge kis kutya, néhány helyütt az erdőben az országutat is kettéhasítja, amely mulatsága sok pénzébe vagyon a nemes vármegyének, hidakat kellettven föléje csináltatni.

Az egyik híd megromlott, úgy látszik, az éjjel egy pár donga kiesett belőle, vagy tűzre vitték a zsványok, ha ugyan vannak. Mert valaha itt tanyázott, mondják, a híres Jánosik,

a felvidéki tótok gavallér rablója, ki ellopta a kereskedők portékáját, aztán kimérte a posztót a szegény vándordiakok közt s hatalmas rőfökkel dolgozott. Egy bükkötől a másikig. (Od buka, do buka.) A bükkök pedig ugyancsak ritkán nőnek a krizsnóci erdőben, úgyhogy a cinkotai icce se lehetett nagyobb iccének, mint az ő rőfje rőfnek.

De nem erről van szó, hanem, hogy át nem lehetett menni a hídon. A Miska kocsis a fejét vakarta, végre is arra a megállapodásra jutott, hogy nekivág az erdőnek és ott megy át a Nesztén, ahol a legsekélyebb, ahol a legkevésbé meredek, mi pedig, ha félünk az erdő veszedelmes púpjaitól, menjünk előre az erdei ösvényen gyalog.

A mama roppant félt a feldőléstől (magam se tartom nagy mulatságnak), tehát szótfogadva, megindultunk oldalt a Neszte mellett, hogy kinézzük, hol gázolható át a legkisebb veszedelemmel. Csak valami élő lélekre akadnánk, akitől megkérdezzük.

Alig mentünk vagy száz lépésnyire bozótok, cserjék között, midőn egy hang csendült meg a sűrűségből :

— Erre, erre, itt vagyok, Sándor!

Jól, tisztán volt kivehető minden szó.

— Valaki szólott — suttogetta anyám megijedve, mert ő nem tudott erdőt zsvány nélkül képzelni. — Gyerünk vissza, fiam, a kocsizhoz.

— Ugyan, mama!

Olyan valami kedves hang volt, mintha mézbe mártogatta volna a szívemet. Nem is gondoltam arra, hogy féljek, ellenkezőleg, ellenállhatatlan erővel húzott, hogy keressem.

Szétrántottam mind a két kezemmel a galagonya- és mogyorógallyakat, melyek köröskörül benőtték a nagy gesztenyefákat, egy-két lépés és ott álltam a tisztáson, hátrahőkölve a meglepetéstől.

Gáll Piroska ült ott a pázsiton, tömérdek mezei virággal a kötényében, melyekből bokrétát kötögetett.

Fölsikoltott, olyan fehér lett, mint a kréta.

— Ah, Palika, maga az? — mondá tompán, síri hangon.

— Hogy került ide?

Egy pillanat alatt átértettem a helyzetet. Piroska a hadnagyot várja, itt szoktak találkozni az erdőben, s a

légyottok ideje, helye felől folyt a levelezés a dinnyevirágban. Megfoghatatlan nagylelkűség vett rajtam erőt. Nem értem, hogy és miért. Talán hogy a mama ott volt a közelben. Mert lelkem egyébként haraggal, gyűlölettel volt irántuk tele.

— Pszt, egy szót se, kisasszony. Itt van a mamám is. Mindent tudok, de én nem szólok, a fő hogy ő ne tudja meg, mert széthíresztelné... Isten áldja meg, kisasszony... Jövök már, mama! Az utat kérdezgetem.

Piroska hálásan, szinte meghatva tekintett rám.

— Maga jó fiú — suttogta érzékenyült hangon (hátha mégsem volt rossz szíve), aztán egy hosszúszerű vadszegfűt választott ki a virágaiból, megcsókolta előbb és nekem nyújtotta.

Már ekkorára megint belém bújt az ördög.

— Nem kell — mondtam nyersen és otthagytam.

A mama a gyalogúton várt. Kérdezte, kivel beszélgettem, röstellt — úgymond — utánam jönni (ami nem is osoda, mert a mama fölötte terebélyes volt s a lombozat fölötte sűrű, be se fért volna).

— Azt mondja, hogy a patakon odább lehet átkelni — kiáltám a kocsisra, ki mindenütt szorosán a patak mentén hatolt előre.

— Ki volt? — ismétlé mamám a kérdését.

— Egy gombát vagy virágot szedegető leány, ilyesvalami.

Mamám elmosolyodott.

— Olyan határozatlanul beszélsz felőle, mintha valami vadállatot láttál volna és nem tudnád róla bizonyosan, hogy zsiráf volt-e vagy hiéna. Rosszabb vagy az öreg Prakovszkynál.

— Mondom, mamáoska, hogy egy leány volt.

E percben megzörrent bal felől a haraszt, odatekintettünk s a szép Prakovszky Sándor lépett ki a fák közül, puská volt a vállán s néhány szem piros szamáca a kezében, száraztól-levelestől.

Úgy rémlett, mintha megütődnék, hogy minket ott lát, szép, férfias arca elsötétült, habozni látszott, felénk jöjjön-e, de aztán némán köszönt anyámnak, rajtam gúnyo-

sán siklott el tekintete és rézsút befordult a lankás hely felé, hol a gesztenye-grupp valóságos lomboszobát képezett, hova csak a kék ég tud benézni. S az nem fecseg és nem osodálkozik.

Anyám azonban osodálkozott.

— Furcsa vadász, amelyik számócákat szed.

— Nem is tudtam, mama, hogy van még ilyenkor számóca.

— Nagyon iparkodó növény az, ha hosszú a nyár, elunja magát és gyümölcsözik még egyszer... Hanem gyönyörű fiú, meg kell adni.

Megfordult, utána nézett.

— Te — szólt aztán mohón, engem oldalba ütve, mintha egy nagy fölfedezést tett volna —, az a hadnagy annak az »ilyesvalaminek« viszi azokat a számócákat.

— Dehogy, mama.

Ijedten, zavartan tekinték rá, hogy talán tud valamit. Ő is engem kémlelt, s amint szűrő, kutató szeme pirosra marta a képemet, hirtelen kitalált mindent, fölkiáltván a maga meleg, enyelgő hangján:

— Oh jaj, te cinkos! Valld be most rögtön, hogy Gáll Piroskát találtad ott.

— Ne hidd, kérlek.

Az én mamám úgy tudott az én aroomban olvasni, mint egy könyvben.

— Mit, hogy ne higgyem? Biztosan tudom most már; ha nem akarod megmondani, visszamegyek és megnézem.

Megfordult és erőnek erejével vissza akart menni. »Most mindjárt meghalok, ha meg nem tudom.«

Olyan igazi asszony volt az én anyám, hogy csakugyan megbetegszik, ha valaminek végére nem jár. Elég nagy baj háramlott a világra, hogy Éva evett az almából és Ádámot megkínálta, de hát még milyen lett volna, ha, teszem azt, Ádám eszik belőle és Évát meg nem kínálja?

— Mama, mama, fordulj vissza... Hiszen az borzasztó lenne. Még tán a fejedet is levágná a hadnagy.

— Hát úgy van-e, ahogy mondtam?

— Úgy van, úgy, de ne szólj róla, kérlek, semmit.

Erre aztán visszafordult nagy elszántsággal, pezsgő kedvvel, mert egy kis botrány (ha másokkal történt) mindig felvillanyozta, ilyenkor még szép is volt s valóságosan élvezett, hogy korholhatta a társadalmat és sopánkodhatott a világ romlottsága fölött.

Ezt tette az egész úton, kivált midőn átkelve a Nesztén, újra kijöttünk az útra, kényelmesen elhelyezkedvén a kocsi-ban.

— Oh, és még azt mondjátok, hogy manapság már nincsenek rablók az erdőkben. Hát csak a Jánosik volt az? Hát aki egy leány becsületét veszi el? Aki lelopja arcáról a rózsákat, a hímport, a zománcot . . .

Így pattogott, így zsörtölt, míg az utolsó nyírfa is mögöttünk maradt a szép krizsnóci erdőből.

Még egyszer visszanéztem a klatinioi dombról, ott barnállott az erdő a messzeségben, csak akkorának látszott a sehol véget nem érő sík mezőn, mint egy folt, mint egy kefe.

— Héj, erdő, erdő!

Sóhajtottam egyet s elgondoltam magamban, hány madár ugrál ott az ágakon, hány mókus szaladgál, hány gyík csúszik a füvek között, s hogy a gesztenyesátorban miképp cseveg Piroska a hadnaggyal, és mindebből nem látszik innen egyéb, csak egy kefe.

Milyen nagy ez a világ!

S ezen a nagy világon mennyi szép leány lehet még Piroskán kívül.

IX. FEJEZET

MANCI

Egy év nagy idő — a diák esztendeje nem csikó, az csak csiga. De valami igen érdekes nem igen történik e nagy idő alatt. Hacsak nem vesszük érdekesnek, hogyan lesz a kamasz ifjúvá. Kamaszkorodban még a magad nevét faragtad be a padokba, most már az ideáloed névbetűire szokik rá a bicskád. Tavaly még a professzorod adta föl a verstémát — most már csak úgy maguktól dőlnek a lelkesítő témák — ott járnak-kelnek a városban szép kopogós topánkákból és ingerlő suhogású szoknyákban. Minden egyszerre jön. Mint ahogy a tavaszi áram elviszi a havat, megfakasztja a fát és betölti zsongással, illattal az egész mindenséget... Alvó szenvedélyek és erők ébredése ez. Alig van egymásután Egyik a másikat költögeti.

Apád táncolni taníttat, pajtásaid rászoktatnak a dohányzásra: ha dohányzol embernek érzed magad s kezdesz a férfiak beszédeire ügyelni.

Valami kis résen egyszer csak belopószik a szívedbe a politika is és meghúzódik egy kis szögletben.

Valami álláspontot kezdesz elfoglalni, többnyire zöldet de hiszen mindegy az... Elég időd jut még a többi színekre.

Hát ebben az esztendőben mi is oselekedtünk valamit. Kimondtuk, hogy nem tanulunk németül. Negyvenen álltunk össze és átadtuk a német nyelv professzorának azt a határozati javaslatunkat: »Nix dajts!«

A professzorok elrémültek, értekezletet tartottak, kapacitáltak, biztattak, de nem használt, a német óra alatt üres volt a tanterem. Végre írtak a szüleinknek.

Karácsony táján levelet kaptam a nagyapa gömbölyű, öreges betűivel:

Kedves unokám, Pali!

Hallom, hogy nem akarsz tanulni németül. Igen helyeslem ebbeli szándékodat. Tanárod panaszkodó levelet írt, de én azt mondom, jól teszed, fiú, ha nem fertőzteted meg vele az elmédet, csupán egyetlen feltételt tűzök ki, hogy t. i. július végéig (amikor a vizsga lesz) egy német se legyen többé ebben az országban. — Mert ha egy se lesz, bizvást elnékülözhetjük a német nyelvet, ha azonban netalán július végén is találatnának még németek az ország belsejében és in partibus, és te nem jártál legyen német lecke-órákra, bizony mondom néked, léssen dolga a pipaszárnak. Dixi.

Szerető nagyapád : János.

u. t. Itt küldök két pengő forintokat, gazdálkodj velök. Az ócska csizmát küldd haza, megfajeltetésnek miatta.

Láthatja az olvasó, hogy elég nagy föladat szakadt vállaimra, — hanem az igaz, hogy nem sokat végeztem belőle, mert német órákra ugyan nem jártam, de némi németek még maradtak az országban a júliusi vizsga után is, midőn ismét hazautaztam.

Persze, a pipaszár is olyan frázis volt. Félttem is én már attúl. Régen volt az, mikor még mumusnak használták. Most már szájjamban lógott egész nap, nemhogy félttem volna tőle.

Othton sem történtek ezalatt különösebb események. Egy-két nap alatt beleéltem magam a változásokba. Hiszen e két napon ezer apróságról folyt a kérdezősködés. Ki halt meg? Ez is, az is. Hát a kis tarka borjú nagy-e már? Jaj, az bizony üsző lett azóta. Itt van-e még a morva ember? De itt ám, megnyitotta azóta a köszénbányát, és nagyszerűen megy az üzlet, milliomos lesz belőle. Hát az öreg Gáll él-e még? S ha él, képzem, hogy haragszik! Persze, hogy él még az öreg Gáll. És ha a lucsivnai földek miatt nem ütötte meg a guta, akkor az nem is hal meg soha többé. És a leánya nem ment még férjhez? (Meg mertem már kérdezni, még csak el sem pirultam többé.) Nem, nem, még mindig pártában van, hanem mit nem híresztelnek egy idő óta, hogy a morva

úr legyeskedik körülé és hogy tisztességes szándékai volnának. Ejha! (Meg se mozdult a szívem erre a hírre. Hát hova lett az én *tavali* szívem?) No lám, no lám, és mit szól ehhez Prakovszky hadnagy? Semmit. Hát mit szól a méh, ha a virágra, amelyről elszállt, ráröpül a darázs? A hadnagyok nem reklamálnak, csak akvirálnak. A hadnagy elment a múlt ősszel és az idén nem jött el szabadságra, punctum. A katona csak katona, »menázsita« a királytól kap minden városban, szállást a kvártély-mestertől, a leányt azonban maga szerzi. Nem kell a kis Prakovszkyt félteni, hiszen a majlandi lányok se vakok!

Szóval, amit az egész környék sütött-főzött egy év alatt, azt most egyszerre élém tálalták. De a részletek most már nem érintettek érzékenyen — csak éppen tudomásul vettem. Ehhez járult, hogy a nagyapámat is utolérte a köszvény, minélfogva abbahagyta a templombajárást (a káromkodást nem). Egyetlenegyszer se voltunk Krizsnócon egész augusztusban. Eszem nem vetett többé ezekre az egyszerű, rosszul öltözött falusi leányokra, mióta jobban megnézegtettem a városiakat. Derogál az embernek az efféle. Szerezsáma nincsen a sok diszguisztáló adomának, ami együgyűségükről kering. Nevetséges volna szóba állni ezekkel a kis butákkal. Inkább eljárógattam ehelyett vasárnaponkint kuglizni a közeli Kata-fürdőbe. Vonzó multság, mert új. Igaz, hogy csak fából vannak benne a dámák, a bal dáma és a jobb dáma, de talán jó is: az ember leüti őket, de ők le nem ütik az embert.

Egy nap azonban levelet kapott nagyatyám a postán, melyet végigfutván, a szokottnál is hajmeresztőbb káromkodásokban tört ki.

Senki se merte megkérdezni, mi van benne, végre mikor lecsillapodott, így szólott hozzám:

— Vasárnap Krizsnóca megyünk, fiú.

Azt hittem, megbánta az éktelen káromkodásait s imádsággal akarja leöblíteni a lelkét vasárnap, de apródonként kisült, hogy Gáll József uram írta a levelet és fölmondja benne a tőkéjét, melyet tavaly kölcsönöztünk az ökörvásárlásra.

Nagyapám azokhoz a régi divatú magyarokhoz tartozott, akik becsületsértésnek tekintették, ha valaki az adóssá-

guk visszafizetését kérte (ez a legszívósabb sajátság az Árpáddal bejött fajoknál). De méltán is, mert kétségtelenül inzultus az, ha egy nyugodtan csibukozó ember kedélyes füstölését megzavarják. Az embernek veleszületett joga, hogy ilyenkor dühbe guruljon.

A nagyapa mennyre-földre esküdözött, hogy a pofájához keni azt a pénzt annak a vén gazembernek.

Csakhogy ez a fenyegetés nagyon is akadémikus természetű volt, mert éppen a kenőcs hiányzott.

Megindult a tanakodás, honnan vegyük.

A jövő évi termésre vegyünk-e föl pénzt, de kitől? Vagy eladjunk valamit, amit legjobban lehet nélkülözni, de mit?

Szerencsére volt a nagyapámnak egy híres vizslája, és még nagyobb szerencsére lakott a szomszédfaluban, Rozmálon, egy Knopp nevű burkus báró, aki a vizslát roppant sok pénzen meg akarta venni; nagyapám írt neki, s báró Knopp eljött másnap a vizsláért. (Bezzeg jó volt most a nagyapának, hogy ki nem kergettem a németeket az országból.)

Az egész háznép sírt, mikor elvitték a Mancit, nagyapám vadászpajtását és a kis testvéreim pesztonkáját. Mert a Mancival játszottak s a Mancit vigyázott rájuk, mulattatta őket üres óráiban, húzta a Pista öcsém kis szekérekjét, hagyta a fejére kötni a Mari húgocskám főkötőjét, s ha a gyerekek egymás közt összeverekedtek, rájuk vicsorította a fogát és egyet mordult, amitől mindjárt csönd lett a megszeppent hadban, szóval, a nevelői tisztet is végezte a Mancit. És most elmegy a háztól örökre. Igazán szívfacsaró volt, amint okos szemével egy utolsó pillantást vetett még a gazdájára... Az Isten verje meg azt a vén Gállt!

A következő vasárnap elvittük a pénzt. Verőfényes, de mégis üde nyári reggel volt a tegnapi eső után, teljes pompájában ragyogott a természet, mint egy buja asszony, aki mindenét kitarja: bő esztendőnk volt, minden termett (még mák is), az országút *csőkevész* fái is roskadoztak a gyümölcsöktől (jó most az útszéli vándornak). A lovak vígan kocogtak a *hibókos* úton, a kocsis elégedetten *csendergett* az ostorával. Hipp-hopp, észre sem vettük, már ott voltunk Krizsnócon.

Minden tiszta és ünnepélyes volt a faluban, a házak előtt kisöpörve az út egy darabon. Némelyik udvaron a leányok varkocsát fonták az idősebb asszonyok, s a gazdák az utcaajtókban pipáztak piros makrapipáikból. Néhol egy-egy öreg parasztpár kinn volt az ajtó-küszöbön, a vén férj lehajtotta fejét az anyóka ölébe és bóbiskált, az anyóka pedig a haja között keresett. A falusi vasárnap szokott képe és hangulata: a mező néptelen, ameddig a szem lát, a falu csendes, fejsze nem csattog, a kendertilló nem bomlik, de a cséplők tompa nótája sem szól, a mángorló nem zörög, a Prakovszky kalapácsa pihen.

Maga Prakovszky uram szépen megmosakodva, megfésülködve, ünneplő kék hacukájában, hajadon fővel ott jár-kei a gyümölcsös kerteskéjében, a harmadszori harangszót várva, s ezalatt a gyalázatos pondrókat öldösve (mondják, hogy ökelme mindig megiszik ilyenkor egy nyers tojást, hogy még szebb legyen a hangja). Amint meglát minket, szívélyesen áthajlik a kerítésen.

— Bonum mane precor, domine spectabilis. Hová, hová?

— Gállhoz. Hogy van, domine Prakovszky? — kiáltja nagyapám a kocsirol.

Az öreg mosolyog, aztán búsan mutat kezével messze, messze a mennybolt déli pereme mentén, Olaszország felé.

— Ott van az »a király csizmájában«.

De mi már ezt nem halljuk, a koci továbbsszalad — csak annyit veszünk ki, hogy az öreg azt hitte, a fiáról kérdezősködik a nagyapa.

X. FEJEZET

DUBEK ÚR SZERENCSEJE

Messziről már látszik a Gáll-ház füstölgő kéménye, s ez vörös posztó most az öregem előtt, ki a legközelebbi teendőjére gondolva, egyre mogorvábbá lőn; a falu túlsó részén már a köszönéseket se fogadta, a Gállék kapuja előtt pedig, midőn megálltunk, megvörösödött a nyaka és reszkettek orrcimpái, fiatalosan ugrott le a kocsiról (a düh erőt és ruganyosságot öntött inaiba), végiment a tornácon hatalmas léptekkel, mint egy vasaskapitány, megrúgva egy útjában ügyelgő komondort, valószínűleg azt, melyet Gáll meglopott egyszer. Az egyik tornácre nyíló ablak ki volt tárva, hogy friss levegő menjen be rajta, s Gáll bent szundikált a szobában egyedül, kanavással bevont karszékekben, lábait szétterpesztve a padlón, a feje alálógott, a legyek pedig szabadon mászkáltak hepehupás ábrázatán. (No, már iszen különb sétányt is találhatnának.)

Nagyapám sasszeme legott megpillantotta az alvó alakot. A szeme be volt hunyva, a szája ki volt nyitva, s a nyál lecsurgott róla az állán végig. Bekönyökölt az ablakba és rákiáltott:

— Hopp, Gáll! Ébredj föl, öreg Gáll!

Az alvó fölriadt, a két, székéhez támasztott mankója után kapva, dörzsölte a szemeit: ki az, mit akar?

— Én vagyok — kiáltá be nyersen. — Elhoztam a pénzedet, te kutya. De add ide előbb az írásomat!

Gáll csodálkozó arcot vágott:

— Mit? Már elhoztad? — motyogta kedvetlenül. (Jobb szerette volna, ha halasztásért rimáncodnánk.) Hát hol vetted?

— Akárhol. Mi közöd hozzá? Add ide az írásomat.

— Gyere be érte!

— Nem megyek. Nem akarok többé az életben a födeled alatt lenni. Add ki az ablakon. Kéz a kézbe, én is benyújtom a pénzt.

— Ne légy gyerek, János. Ne okoskodj — keresgélte Gáll a kérlelő szavakat. — Ne csinálj nekem skandalumot. A cselédjeim ott ügyelegnek az udvaron, észreveszik a jeletet, kinevetnek, széthíresztelik. Nemesemberek négy fal közt végzik az ilyen dolgaikat. No, gyere be hát! Tudom, haragszol, hogy kértem a pénzt, pedig kell, becsületesemre mondom, kell. Engem nagy csapás ért... nagy csapás.

De már ezt a nagy csapást jól esett volna a nagyapának meghallani.

— Milyen csapás? — kérdé.

— A lányom férjhez megy. Megbolondulni való dolog az (s arca rángatózni látszott a méregtől). Minek is ad az Isten az embernek gyereket? Hogy mindenéből kifosszák. Azt mondja, boldog akar lenni. Mi hasznom nekem az ő boldogságából? Jobbízúen eszem én akkor, vagy jobban alszom ezáltal? Nevetséges! Hát legyen boldog, ha akar, de miért kelljen nekem emiatt három szoba bútort venni, egy csomó ezüstkanalat és százféle encsebencsét? S én azokat sohasem látom többé. Az mind egy másik emberé lesz, amit veszek. Hát nem volt az örült, aki az ilyet először kigondolta? Hogy boldog lesz? Mit bánom én azt? Mi haszna abból az én vén almafámnak, hogy az almáját ez eszi meg, vagy az eszi meg, legyen bár herceg vagy gróf, ha ő mindazonáltal korhad, szárad és vedlik?

Nagyapám elfelejtette saját sértődését is, amint ez a sivár, önző lélek kezdte kihányni a maga kloakáját, hátborzongva vetette oda önkénytelenül:

— Minek adod akkor férjhez?

Gáll szaggatott, gyors lélegzetet vett, tátongatta a száját, mint a harcsa, ha kiveszik a vízből.

— Minek? Hát nem tudod, hogy az a zsvány morva hogy csapott be a lucsivnai földekkel? (Az öklével verte az asztalt.) Az Istentől is csúnya dolog, hogy eldugja az emberek elöl a fűtőanyagokat a föld mélyébe. Rettenetes az, rettenetes! A fejemet szerettem volna a falba verni, de csak a fal bánná meg és a fejem. A bánya pedig maradna a morvái.

Pörrel mennék érte, de elveszteném. Tehát a lányommal megyek. Így még azt képzelhetem, hogy visszakerülhet valamikor.

— Hogy-hogy? — kérde a nagypapa az undor egy nemével az arckifejezésén.

— A bánya felét ráíratja a lányomra, s ha hamarabb találna meghalni, a másik fele szintén az övé lesz, és ki tudja, még mi minden történhetik.

(Kitelt tőle, hogy a lánya halálát is számításba vette, amely esetben reá szállna a köszénbánya.)

A nagypapa mindenáron friss újságokat akart vinni a nagymamának, s haragját eltolta az előtérből a kíváncsisága.

— No, és bevezézt tény már?

— Ma van az első kihirdetés a templomban, három hét múlva megüljük a lagzit. Láthatod, hogy nem ok nélkül szólítottam mozgásba kis tőkém. De ha éppen haragszol, hát üsse kő, inkább neked hagyom s én majd kölösönzők valahol... Gyere no, majd megbeszéljük egy kupica szilvórium mellett.

Szokatlan, utálatos nyájasság érzett ki a hangján (mintha parfümszaga volna a paprikának). Ilyenkor volt Gáll a legveszedelmesebb — de a nagypapa lépre ment neki. Megfogta a kabátgalléromat vidáman és így szólt:

— No, hát gyerünk be a fiúhoz.

Bementünk. A »fiú« barátságosan megrázta a nagypapám kezét, engem atyafiságosan hátba ütött, aztán odacsoszogott a pohárszékhez és valami pálinkás üvegből öntött két kis pohárkába, majd habozva nézett fölvaltva hol a harmadik pohárra, hol énrám.

— A Pali nem iszik — sietett az öregem megjegyezni.

— Helyes nevelés... igen helyes nevelés — mire mohón visszatette a harmadik poharat.

Azután erővel leültetett, hogy ne vigyük el az álmát. (No iszen, egyéb se kellene, csak hogy azt vigyük.) Egyszerű szoba volt, aminő a kurtanemeseké akkoriban; egy pohárszék, egy fekete bőrdívány, alaosony, fiókos szekrény, sárgaréz karikákkal, egy ágy, slingelt, fehér terítővel, alatta egy dohányvágó, fölötte a falon Székács József ev. püspök arcképe, átellenben egy sisakos, kivont kardú, sárga csizmás

vitéz, ezzel az aláírással: »Insignis familiae Gal de Hilibe«, az ágy mellet egy griffmadaras vasláda (a kincs- és okmánytár), a szekrény tetején, ahol a városi embernek a csecsebecsei vannak, ott hevert egy birkabélyegző-vas, egymásba fonódott G. J. betűkkel, egy pléh hurkatöltő, egy kis szita dohánytartó gyanánt, egy lúdesont, mely kalendáriumul szolgált (mert a Márton-napkor leölt lúd hátcsontja, amint világosabb vagy sötétebb, jobban megmutatja az időjárást, mint az asztronómusok), lopótök, disznóhólyagok, rovácsok stb.

— Hja, hja — kezdé szórakozottan nagyapám, mert esze most már, ha a pénzt nála hagyja Gáll, a Mancsi visszaszerzésének különböző tervein édelgett —, a lányok bizony megnőnek lassan-lassan, főként alá jutnak, aztán *sátor alá* és így tovább . . . Annyi bizonyos, hogy a leányod igen csinos és megérdemelte volna — kimondom, ha már a nyelve-men van —, hogy magyar emberhez menjen férjhez.

— Ostobaság, mindnyájan Ádámtól származunk.

— De legalább nemesember-e ez a Dubek úr?

— Oh, hogyne, hogyne, zőptai Dubek. Csak éppen olyan jóra való magyar ember volna, mint mi, ha tótul tudna.

— Hiszen az igaz, és ha a Piroska húgom szereti, hát minden jól van.

— Majd megszereti — mondá Gáll félvállról, nyersen, mintha untatná ez a hiábavaló beszéd.

Nagyapám fölháborodott ezen a mondaton.

— Mit? Még csak ezután fogja megszeretni? Ejnye, te hóhér!

— No, no, no — nevetett föl Gáll jóízűen, mintha elhatározta volna, hogy ma semmiért sem haragszik meg, hanem még kedvesebb lesz. Kikiáltott az ajtón: — Panni, gyere be.

A Panni berohant egy női topánnal a kezében, melyet egy nyúlással fencselt. Formás, takaros topán volt, szép nyerges lábaeskanak a kinyomkodott hüvelye. Ez csak a Piroskáé lehet. Olyan édes kis cipő volt, úgy szerettem volna a kezembe fogni, s úgy megszépítette azt az egész szobát, hogy ő is ott volt a tárgyak között.

— Mit parancsol a nemzetes úr?

— Adj föl egy kis pogácsát az asztalra. De sebesen ám, te lusta tehén! Hogy nem esztek? Dehogynem esztek! Mit is akartam mondani. Miről is beszélünk csak? Hát igen, hogy csak ezután szereti meg a Dubeket... No, persze. Ösmerni kell a lányokat. Kivált mikor egy tisztecskéről van szó... Az aranyzsínóros atilla... No persze. A kauciót pedig tegye le Gáll József. No, persze.

Mindössze három foga volt Gállnak, egy alul, kettő felül, de oly lázas dühbe hozta magát, s olyan ügyesen meg tudta csikorgatni, hogy egy emberevő vadállathoz hasonlított.

— Hm — szólt közbe a nagypapa —, a Prakovszky hadnagyot érted?

— Igen, meg merte kérni a semmiházi. Egy Gáll leányt, egy Prakovszky, egy közönséges kovácsnak a kölyke. Milyen világ! Milyen század!

— Ha szereti.

— Szentelenség, ha mondom. De feleltem is a levelére olyant, hogy nem teszi az ablakba, ha megkapja. Pedig már azóta megkaphatta... éppen a negyedik napja. Hidd meg, az a zsvány apja vette rá, mikor itthon volt, hogy a leányomra vesse a szemét... mert ezen a réven akart tönkretenni. Sòkért nem adnám, János, ha ezt a siket kutyát legalább egyszer életemben *zabba állíthattam* volna.

Az öreg Gáll ugyanis szolgabíró volt negyvennyolc előtt, s azon híres metódusa miatt csöppent ki, hogy a vádlottat félig borral megtöltött kádba állította be meztelen (persze a bor a vádlott költségére ment), a borba aztán beleöntetett egy-két köből zabot, annyit, hogy a delinquens nyakáig érjen a kád tartalma, s mikor azt rettentő módon megmelegíté a szesz, vérét transpirációba hozva, izegni mozogni akart volna, a milliárd zabszem irtózatosan szúrta mindenfélül — hogy akkor mindent vallott. (De iszen, volt Gállban közigazgatási talentum.)

— Úgy, no. Hát Majlandból írt a fiatalember? — csóválta a fejét a nagypapám.

— Azt cselekedte a paniperda — felelte Gáll úr atyáságos bizalmaskodással — és, ha még csak ez lenne, de — és ezt csak neked mondom meg, öregem — a leánynak is írt,

annak is megzavarta a fejét. A leány el volt vadulva. Ördög van abban a hadnagy ruhában, te János . . . Azok a bolond aranyzsinórok . . . Alig akarta megírni neki, hogy a dologból semmi sem lesz, mert ő más szeret stb.

— És megírta?

— Persze.

— Te kényszerítetted rá?

— Én, meg az egyetlen hű szolgám, amelyik ott lóg a szögön az ajtó mellett.

Kajánul fölnevetett, mint aki valami jó élcet patantott el.

Mind a ketten odapillantottunk, hát egy zergeláb-nyelű korbács volt odaakasztva. Minden vér a fejembe szállt arra a gondolatra, hogy azt a habtermetet végigvágta ez az ember-roncs azzal a korbáccsal. Szerettem volna rárohanni, hogy nyomban megfojtsam.

Nagyapám gépiesen kelt föl s kihúzta oldalzsebéből a tárcáját, fizetni akart : ez volt nála a megvetés legteljesebb jele.

Gáll kézzel-lábbal protestált :

— Mit? Nem akarod a pénzt megtartani? Csak tedd vissza, János, a bugyellárisodat! Ne mondja senki, hogy az öreg Gáll nem fogékony a barátság iránt. Sok bogara lehet, de a cimboráihoz ragaszkodik . . . S nem mondja föl a tőkét neked, inkább ő maga kölcsönöz . . .

Nagyapámnak, aki hiúságában volt sértve a pénz fölmondása által (restellte, hogy a környéken beszélni fogják), csak egy jó szó kellett, hogy újra visszategyje a tárcáját és begombolkozzék.

— Hát ezt is köszönöm, öreg fickó — mondá, és a Gáll vállaira tette a karját.

Az szinte meggörbült az izmos kar alatt s elkezdett köhécselni, egyenkint lökve ki a szavakat köhögés közben, amelyiket mikor lehetett.

— Hanem . . . a különbözetet — zetet, azt . . . természetesen . . . te fizeted — zeted . . .

Azért ejtette ki a szavakat így duplázva, mert mikor köhögött, a felesége a hátát szokta ütni, s a kiejtett szó utolsó fele odább csusszant. Annyira megszokta ezt évek során

köhögés közben, hogy most is így beszélt, ámbár senki se döngette a hátát.

— Miféle különbözetet? — kérde a nagyapám meg-
rökönödve.

— Hát amennyivel én drágábban kapom a pénzt a zsidóktól. Mert nekem nem adnak olesó pénzt. Nem képzeled, János, hogy mennyire utálnak engem a zsidók.

— Nem nagy fantázia kell hozzá — felelé szarkaz-
mussal.

Gáll nem is hederített e csípős megjegyzésre.

— Két percenttel többet fizetsz, punktum.

Láttam a nagyapám arcán, szemein, hogy habozik, ne vágja-e oda a szeme közé Gállnak a pénzt. De aztán mégis csak lecsillapodott és mindössze egy maró kifejezésbe lyukadt ki.

— Jó, no, te vén pióca. Gyerünk, Pali!

Néhány nap múlva megtudtuk, hogy Gáll minden adósával így tett, mindnek fölmondta a kölcsönt a házasság ötletéből s aztán mégis náluk hagyta, fölemelve a fizetendő kamatokat. Úgyhogy a Piroska kelengyéjét voltaképpen a szegény adósok zsírján vásárolja be.

XI. FEJEZET

A LÖVÉS

Re bene gesta elindultunk a templomba, de nem előbb, míg a két percent emelést rá nem vezette nagyapám a kötelezvényére »pro memoria és mert halandók vagyunk« — mint Gáll fejezte ki magát —, mi még megbízhatnánk egymásban, de a maradékainkról ki állhat jót?

Mélyen sóhajtott, a kovács fújtatója se nagyobbat, lábai görcsösen csuklottak meg térdben, s felső testében is megborzongott.

— Oly csúnya a halál, János... oly csúnya és az a rettenetes, hogy a többi ember élve marad.

Örültünk végre, mikor elhagyhattuk a szobát, melyet e piszkos lélek lehelete megfertőzött. Künn tiszta volt a levegő, ragyogott a nap, kéklett a mennybolt, csak a széleken volt vöröses, dél felől. Azt mondják, hogy ez esőt jelent, ami igaz is lehet, mert alacsonyan röptültek a fecskék, a harang szava (a harmadszori beharangozás) ünnepélyesen bongott, zúgott a völgy fölött. Már nem volt reggel, de némely fűvön, levélen még ott fénylett a reggeli harmatból egy-egy csöpp — még a nap meg nem itta.

— Délután áthajtatok Rozmálra — mondá a nagyapa derülten —, vissza próbálom csalni a Mancit. Mert a Mancit nélkül semmi se vagyok.

— Benézünk a templomba, nagyapa?

— Hogyne, hogyne. Ha már itt vagyunk. — Aztán hozzátette, mintha az Isten előtt akarná magát kijavítani: — Azaz egyébként is. Állj meg a templomnál, Miska.

Tele volt kocsikkal, bricskákkal a templom tája, még üveges hintók is megakadtak. Mégis csak szereti a jó isten a lutheránusokat, mennyi jómódú van közöttük! De mi bújt ma a környékbeliekbe, hogy annyian eljöttek? Talán

már híre ment a Gáll Piroska mai kihirdetésének és azt akarják meghallgatni?

Csakugyan zsúfolásig megtelt a templom, pedig nem mi voltunk az utolsók: csak az első zsolnárnál tartottak. Nagypámnak helyet szorítottak a szokott padjában, én az utána következőnek a legszélire kuporodtam. Ember ember hátán szorongott, még a padok közti átjárót is fiatal parasztleányok foglalták el, akik most kiszorultak az oltár melletti területükről.

Dacára a nagy tömegnek, mégis hűs volt e fönséges boltívek alatt, mintha az orgona bűgő hangja fölszíná, szétkergetné a tikkasztó gőzöket, a lilaszínbe játszó párákat, Oly üde, friss volt minden, semmi sem érzett köröskörül. csak e piros, egészséges leányok testének finom, átható illata...

Az oltár is ma szokatlanul föl volt díszítve, vastag, cifra gyertyák égtek a tartókban, s sárga tearózsákkal, teljes violákkal volt behintve. Azt susogták köröskörül, hogy Dubek küldte az oltárra. Az pedig nálunk Krizsnócon nem is szokás — a két férfi-istennek nem kell az efféle — a Máriának pedig nem udvarolnak.

De mégis szép volt az a sok virág, különösen a májszínű és bágyadt piros violák. Egy méh, a kis bolond, vagy a törött ablakon röpült be, amint a kitóduló levegő kivitte neki a csalogató illatot, vagy pedig tudtán kívül hozták be a rózsával, talán ittasan el volt alélva a kelyhében, most ott dongott az oltárkép körül s el-elszállt egész a szószékiig meg vissza. Jaj, ha éppen a tiszteletes urat találja megcsípni. Az lenne még csak a paradé. Aggódva nézegette Szicsina Márton, az egyházfi.

Mind itt voltak, akiket ismerünk, a szép falusi kisasszonyok, a négy Vér-leány, az egyiknek a kezén karikagyűrű van már (de villogtatja is a kis mihaszna, hadd irigyeljék a többiek), Folkusházy Vilma valamit sűg Krúdy Máriának, mire az rémülten odakap az éjfekete hajkoszorúhoz a fején. Szent Isten, csakugyan lecsúszott az egyik rosszul feltűzött fonat... A hajtű is leesett valahová a pad alá... A két fejecske lehajlik keresni, csak a két gömbölyű fehér nyak látható egy percig ígéző vonalaival, tündér gödreivel, gyilk-

keskenységű, fekete bársony szalaggal átkötve a Máriáé, hogy még jobban kitűnjék a fekete mellett a fehér.

Gállék nincsenek itt, ellenben Dubek úr ott ül az én hajdani helyemen, de nem Pornya kasznár a szomszédja, hanem az öreg Funtyik, aki most is alszik a két szétterjesztett karján, megfakult dókáját azóta újra festették, molnár-színből sötétkékre, és átvarrták, minélfogva amint most a kabátujjakhoz tapad a szája, alvás közben csurogván nyála, összekeveredik a posztó festékjével, s fehér szakállá olyan lesz, mire fölébred, mint a kékítőbe esett kanári.

Prakovszky uram is ott énekel, hangja most is kicseng a többiek közül, akár a lázsiás talléré a garasok mellett. De ki is ereszté emberségesen, egész animóval, hogy szinte harsog, némelykor csurom izzadság folyik a homlokáról a nagy igyekezetben, s az ádámesutka úgy jár a gégéjén, mint a csajka a szövőszék bordáiban.

Egyszerre mozgás, hullámozás támad az átjárón, ahol a leányok állnak, a tenger mormolásához hasonlatos nesz fut keresztül a templomon. A szép Buzinkayné a másik oldalon leveszi picit fehér ujját a zsoldár sorairól, mert mindig az ujjával kíséri a szöveget, hogy el ne tévessze, s orrára helyezi a lorgnettejét.

— Az új menyasszony — suttogják.

Mintha friss szellő támadna, száz szoknya ropog, suhog, ugyanannyi pántlika röpköd a varkocsokon, kétszerannyi kordován csizma csikordul, amint a leányok utat nyitnak, jobbra lépnek, balra lépnek, összébb szorulnak, kikeményített szoknyáik a lábszárakhoz csapódván búbajos zörgéssel, kígyózó sziszegéssel.

Piroska jött a mamájával, neki nyílt az út, ő lépeget a falusi hajadonok sorfala között, fehér lilium a mályvarózsák között. A zsoldár, mely az Úrnak szólt, éppen azoknál a szavaknál tartott: »mint szarvas a hűvös patakra«. Mintha csak az is neki szólna.

Hanem milyen halovány, szomorú volt az én tavalyi szerelmem. És mennyire megváltozott. Mintha megnyúltak volna a szemei nagyobbakra, pedig csak az arca lett soványabb, egész valóján valami fázékonyság ömlött szét, a szája is határozottan keskenyebbnek látszott és színtelennek.

Úgy szerettem volna ráfogni, hogy ennek következtében megcsúnyult, próbáltam is határozatképp kimondani magamban, azaz meg akartam magamat csálni, mert láttam én jól, hogy még szebb, mint volt.

Mindenki rá nézett, míg a helyére ért, és még azután is sok tekintet nyugodott rajta, ami őt meg nem zavarta, hanem csak még kevélyebben emelte föl a fejét, mint a királyné, ha sokaságok nézik.

Miután a kíváncsi tekintetek mindazt fölszűröcsölték róla, ruhájáról és gyémántos nászfájáról, (mely, azt mondják, valami grófnétől van zálogban az öreg Gállnál), ami alkalmas anyag lehet a mai uzsonnához, a még ki nem fáradt figyelem Dubekre fordult, s csak ami ezenfelül fölmaradt, azt fordították a prédikáció meghallgatására.

Hosszan, unalmasan beszélt a tiszteletes úr, de hogy mit beszélt, el nem tudnám mondani, ha a nyakamat levágnák se. Az bizonyos, hogy mindenki türelmetlen volt, a vénasszonyok krákogtak, köhécseltek, a férfiak pediglen mind sűrűbben átrakosgatták az egyik lábszárukat a másikra. Valóságosan föllélegzett az egész keresztyén gyülekezet, midőn végre az imádságra került a sor, s mikor a tiszteletes úr az »Ámen« után betevé az imakönyvét, kihúzván abból azt a bizonyos szelet papirost, amin átütődtek ákombákomjai.

Az összes hajadonok irigykedve néztek föl arra a papírra. Az az ígélet földé, az a kis fehér papír. Az a cél. Szent András az ólmával, Luca a székével, mind ennek a papírnak dolgozik.

Mélységes csönd támadt. A tiszteletes úr harsányan fölolvasta, amint illet, hogy nemes zóptaui Dubek Antal veszi magának házas társul nemes hilibi Gáll Piroska hajadont stb.

Mire ismét minden tekintet a menyasszony felé fordult, aki most már nem tartotta kevélyen a fejét, hanem el is pirult egy kicsit.

Aztán ennek is vége lett, fölzúgott az orgona és az ének. A világ visszatért a régi kerékvágásba, a siket Prakovszky nekiköszörülte torkát az utolsó zsoldárnak, és vitte, vitte erőteljesen, hatalmasan a hangot, bűgött, viharzott az ének tüdejéből, mintha boltozatokat hasogatna és az egeket vívná, a többi éneklő semmi se volt mellette, vagyis annyi, mint

zúgó szél mellett a juhnyáj bégetése, midőn egyszerre csak összeresztett s kiesett szájából a hang.

Olyan furcsa volt, szinte úgy rémlett, hogy az egész templom egyet zökent és lejjebb esett. A kántor is belezavarodék az orgonaszóba. Mindenki Prakovszkyt nézte, mint az órát, mikor megszűnik ketyegni. Mi történt az öreggel?

Prakovszky pedig nyugtalanul hajolt hátra és azt kérdezte a mögötte ülő mészárostól, Szlaby Páltól:

— Miféle lövés volt az?

— Lövés? — kérdé vissza Szlaby Pál. — Én nem tudok semmi lövésről. Miféle lövésről beszél, komámuram?

— Éppen e percben hallottam a lövést.

— No, én nem hallottam — mondá be a fülébe Szlaby Pál, elmosolyodva. — Bizony mondom, képzelődik komámuram.

— Nem! Dehogy. Éppen most lőttek. Puskából. Ugye hallotta, Funtyik bácsi?

Funtyik bácsi a fejét rázta, hogy egy mukkot se hallott, pedig annak legalábbis ágyúlövésnek kellett lennie, ha Prakovszky hallotta.

De Prakovszkyt ez még csak jobban fölizgatta; egész félhangosan szólt oda az előtte való padba:

— Nem hallották az urak a lövést?

Azok nevetni kezdtek. Nem rossz. Prakovszky lövést hallott, de mi nem. A vén Funtyik alszik a szomszédságban s Prakovszky álmodik helyette lövésről.

Integettek neki a kezeikkel, hogy semmit se tudnak a lövésről.

— Pedig világosan hallottam — dadogta zavartan, tágra nyitott szemekkel —, megesküszöm rá, megesküszöm...

Folkusházy Gáspár, ki el volt mélyedve a zsoltárba, bosszúsan dörmögte:

— A hiú bolond! Tetteti magát, hogy ő hall.

A rozmáli fiatal szűcs ellenben jóakaratólag hátrafordult, tölcéért csinálva a tenyeréből:

— Ne képzelődjék, keresztapa, nem lőtt senki. Bizza ránk a hallást, maga pedig csak énekeljen és üljön veszteg.

De Prakovszky éppen nem tudott vesztleg ülni. Szokatlan izgatottság látszott az arcán, keze reszketett, próbálta a szoltáros könyvet a tokjába tenni, de bele nem talált, mire ott hagyta és fölállott, hogy kifelé kázmálódjék a padból, ami csak nehezen ment a sok kövér úr között, egynek-kettőnek a tyúkszemét is megtaposta, sőt oldalvást kellett venni magát keresztülverni, a dolmánya ezüst gombja beleakaszkodott a zőptai Dubek óraláncába és azt órástul kirántotta és vivé a kabátgombján kifelé, míg azután nagy csörömpöléssel leesett a templomi kövezetre.

Mindenki odanézett. Mi az? Mi történt? Mi csörömpölt? Miért megy el Prakovszky? Sugdosás támadt, aztán nevetgélés:

— Egy lövést hallott szegény feje.

Terjedt, mint a futótűz. Szomszéd a szomszédnak tovább adta. »A Prakovszky lövést hallott.« Hát nem mulatságos ez? Olyan siket, mint a bot, és lövést hallott. Lehetetlen ezen el nem mosolyogni. Mintha valami gonosz manó megcsiklandozná az asszonyokat, a férfiakat, minden száj mosolygásra ferdült. Hahaha! A Prakovszky lövést hallott. Mi nem hallottunk semmit. Pajkos fénylencsék osillogtak a szemekben, kedélyes derű ült ki a homlokokra. A nap sugára, mint arany vízesés, zúdult be az ablakon, még csak a napsugár nevetett nagy igazán, sőt úgy tetszik, az oltárképen a fiát föláldozó Ábrahám sem állhatta mosolygás nélkül.

Maga Prakovszky pedig kézzel-lábbal törte magát kifelé az utat elálló hajadonok közt, ijedten, tétova tekintettel, képéből kikelve, roskadozó lábakkal, közbe-közbe az ismerősebbektől megkérdezve tompa, szelíd hangon:

— Nem hallottátok a lövést, leánykáim?

Nem, nem. Senki sem hallotta.

— Különös, különös . . .

Csak még sárgább lett a képe, mint a halotté, mint a viasz. Csakugyan különös ez. Mert nem hallott lövést, az bizonyos, de ha hallott volna is, hát aztán? Mi van abban, hogy egy lövés eldurran odakinn. Pajkos suhano elsüt egy pisztolyt, vagy a pásztor lő rá a kertek alatt egy fölroppenő fogoly-csapatra. Hogy lehet azon úgy fölindulni?

Prakovszky kirohant, kérdezősködött a kocsisoktól. Nem hallottak-e egy lövést? Azok is a fejüket rázták és egymásra nevettek.

— Nem volt biz itt, nemzetes uram, egy ostopattantás sem!

Aztán futott haza hajadonfővel (a kalapját bent felelte a templomi padban). A konyhában ott legyeskedett a legénye az ebédet főző szolgálóval, megfogta a gallérját és ráordított:

— Ki lőtt az imént?

— Én nem — szabódék a kovácslegény jámbor képpel.
— Hogy gondol olyat?

Eleresztette és újra szaladt fölverni a tudakozódásaival a szomszédságot. Már ekkor az összes hívek özönlöttek ki a templomból, a rozmáli szücs, a keresztfiú, hozta a kalapját és az énekeskönyvét, kiabálva utána torkaszakadtából:

— Keresztapám, hahó, keresztapám!

De a vén ember oda se hederített, csak váltig kérdezgette, akiket előtalált, hogy igazán nem hallottak-e semmit, és váltig motyogta szaggatott lélegzettel, nagy fejét lehorgasztva:

— De különös, de csodálatos . . .

* * *

Krizsnócon a kicsi dolog is nagy esemény. Tele volt a falu a mulatságos esettel, hogy Prakovszky lövést hallott.

Nagyapám otthon is elbeszélte az ebédnél, ott is megmosolyogta mindenki.

Hanem bezzeg elhalt a mosolygás, midőn négy nap múlva megérkezett a hír Majland városából, hogy Prakovszky Sándor esz. kir. hadnagy múlt vasárnap déltájban az ottani nagy kaszárnnyában föbe lőtte magát.

— Szegény fiú! — mondá a nagyapám szomorúan.
— Ezt a Piroska levele okozta.

— Szegény öreg Prakovszky — szólt közbe az édesanyám, s egy könnyesepp buggyant ki a galambszelíd szeméből —, meghallotta azt a lövést!

Magamat is megrendített a hír, de a mama kijelentése is meglepett.

— De hiszen az lehetetlen, mamácska : : . olyan mesz-sziről! Hogy képzelhetsz olyat?

A mama átfogta a nyakamat és a fejemet megsimogatta gyöngéden, szomorúan.

— Te még azt nem tudod. De majd egyszer megtanulod, hogy a szüle szíve tovább lát, mint a szem, jobban hall mint a fül. Te még azt nem tudod . . .

A GAVALLÉROK

1897

Nemes Sáros-vármegyében ismerős vagyok. Gyakran megfordulok ott, rokonaim is vannak, barátaim is, kis urak, nagy urak, összevissza, ami egyébiránt nem jelent különbséget, mert Sárosban a kis urak is nagy urak és megfordítva : a nagy urak is kis urak. Sáros a jó tónus és az illúziók vármegyéje. Sokszor voltam ott bálon vagy banketten és mindig azt kellett hinnem, hogy száz Esterházy közt ülök, pedig voltaképpen tudtam, hogy ezek megyei írnokok és apró tisztviselők, kik nélkülöznek, esetleg éheznek titokban, de ha idegen szem függ rajtuk, hercegi grandezzával tudnak megválni az utolsó ötforintosuktól.

Eppen megfordítva van ez az Alföldön, hol egy csomó rüppökkel köthetni ismeretséget, kik egy hatosért hajbakapnak, és csak másnap hallja az ember felőlük, hogy a legszegényebbnek is ezer lánc földje van. Hiszen talán hasznosabb, életrevalóbb nép ez az utóbbi, de mennyivel szebb az élet odafönn e szeretetreméltó urak között, kik előkelően mozognak és beszélnek ! A »flanca« második természetükké vált, attól nem tágítanak rogyásig, a csillogás, pompaszeretet életszükségük, mely lelkeiket betölti és szellemüket frissen tartja.

Az, hogy ők szegények, végre is csak egy rossz álom, melyből föl-fölrázzák magukat a francia pezsgő szürcsölése közben, mint ahogy az alföldi gazdagok jó módja és urasága csak egy száraz, élettelen tény, mely a telekkönyv lapjain terpeszkedik el, egymás mellé rakott számokban és betűkben.

De jaj, hova jutok ebben a bolondos összehasonlításban ! Mi köze ahhoz egy násznagnak, aki végre is nem etnográfus, hanem csak násznagy ? Minek szóljon le egy vidéket, mikor a leszólott vidéken is lehet még valamikor

násznagy ? Legjobb, ha a tényálláshoz tartom magamat, hogy t. i. Csapiczky Endre hírlapíró-társam, aki Arator név alatt igen csinos cikkeket és tárcákat ír, násznagynak hitt meg a múlt napokban.

— Tehát ön is a becsületes emberek sorába lép ? — kiáltám meglepetve. — Nincs még korán ?

Csapiczky fess fiú, de még zöld és egy kicsit nagyon is bohém.

Fejét rázta, hogy nincsen korán.

— Egy szép leánnyal ösmerkedtem meg Bártfán a múlt nyáron, bizonyos Bajnóczy Katalinnal.

— Hová való ?

— Ő is sárosmegyei.

— Szőke, barna ?

— A legszebb szőke a világon.

— No, az derék. A fekete lány még szép, de a fekete asszonyban van valami démoni. Hát mindenesetre elfogadom a násznagyságot, de hol lesz az esküvő ?

— Lazsányban, a Katica szülőinél.

— Mik a Katica szülei ?

— A Katicának anyja van, aki egy nyugalmazott őrnagyhoz, Lazsányi Istvánhoz ment másodszer nőül. Annak a házánál lesz az esküvő.

— És hogy lehet oda jutni ?

— Eperjesig vasúton, onnan kocsin.

— Hát van-e aztán egy kis pénzmag ?

Úgy gondoltam, erre van inkább szüksége Csapiczkynak és nem asszonyra.

Boldogan mosolygott, ahogy csak egy bolond poéta mosolyog.

— Ez az, amit a Csapiczkyak sohasem kérdeztek a menyasszonyaiktól — felelte büszkén.

— Persze — mondom —, mert már az ipamtól, napamtól előbb megtudták.

Kevélyen emelte föl a fejét.

— A Csapiczkyak sohasem...

Azt akarta mondani, hogy sohasem voltak pénzszorultságban, — de ennek az ellenkezőjére oly fényes bizonyítékaik vannak (legalább Csapiczky Endrére vonatkozólag),

hogy jónak látta így vezetni a mondatot : »sohasem nőültek pénzszorultságból!«

Hm. A Csapiczkyak ! Mintha csak azt mondaná : a Wittelsbachok sohasem nőültek pénzszorultságból. Van valami Don Quichote-szerű ezekben a sárosiakban ! Általában igen érdekes már az is, hogy ezúttal sárosi ifjú sárosi lányt vesz el, mert a sárosiak tudvalevőleg más megyébe mennek férjhez, ha leányok és más megyébe mennek háztűznézni, ha legények. Egymást a kannibálok se eszik. A haldokló paraszt azt mondja a fiának : »Van elég törött ablak és fazék az országban, azt mind rátok hagyom.« A haldokló úr se fősvényebb : van elég jó parti a világon, azt mind a gyerekeire hagyja. A sárosiak csak éppen születni szoktak Sárosban, az életet leélik egyebütt és igen bajos lesz őket ítéletnapkor összekeresgélni.

Csapiczky régebben egy újságnál dolgozott velem s már akkor se hasonlított a régi formájú újságírókhoz, kik kitaposott nadrágban, kigörcbített sarkú cipőkben járnak, vagy kopottas kabátban, mint báró Kemény Zsigmond, akiről fönmaradt a kortesnóta : »Ha poros is a kabátja, Deák Ferenc a barátja.« Csapiczky elegáns volt ; egy Isten, egy kabát, de az az egy kabát mindig úgy nézett ki, mintha most hozta volna haza a szabó. Előkelő modora miatt ő volt a báli tudósítónk, az interjúvolónk, s finom alakjával, úrias hanghordozásával még a nagyuraknak is imponált, és mint riporter be tudott jutni mindenüvé, a női boudoiroktól kezdve a király papírkosaráig.

A kivasalt cilinder és a lakkos topán elviszi az embert a maga egyszerű atmoszférájából más világba, magasra vagy mélyre. Hej, sokat ér az a becsületes kigörcbített sarkú topán ; biztosan jár benne az ember, mert ami a sarokból hiányzik, kiegészíti a göröngy, amire lép. A mi Csapiczkyknk a léha dzsentribeli uracsokkal tartott, az úgynevezett »pakfon arisztokráciával«, és tele volt nyegleségekkel és adóssággal.

Bizony ráférne egy jó parti.

A sárosi svihákság mellett — volt benne sok bohém vonás. Pompásan tudta eltakarni a szegénységet (ez a sárosi svihák dolga), de pompásan tudta elő is tárni (ez pedig a bohém dolga). Mikor egy ízben sztrájkoltunk a kiadó ellen s

egy téli hónapnak a huszonötödikén egyszerre mindnyájan el akartuk hagyni a szerkesztőséget, Csapiczky föl szólalt:

— Ostobaság volna 25-én távozni és példátlan a történelemben. Várjunk még, uraim, egy hetet.

— Miért? — ellenkezének a lázadók. — Egy hét múlva is csak ilyen rossz lesz a helyzetünk!

— Igen, de közbe jön az elseje. Miért csinálta volna III. Napóleon az államcsínyt éppen december 2-án? Mit gondolnak az urak? Azért, hogy elsején még fölvehesse az elnöki fizetését.

Ez a kis esetke azért jutott eszembe, mert október 3-ára volt az esküvő kitűzve a múlt őszen. Másodikán tehát megindultunk s minden viszontagság nélkül jutottunk el Eperjesre. A természet régen volt olyan konfúzus, mint tavaly; az őszt augusztusban tartotta, a nyarat októberben. Fölséges útnak volt Eperjesig, izzó verőfényesen sütött a nap, nevető mosolyával beragyogva a szelíd hegyeket, melyek csak úgy szoktatóba ugranak elénk, mint előlálló apródjai a messziről kéklő óriásoknak.

Délután érkeztünk Eperjesre, s úgy volt, hogy meghálunk a vendéglőben s reggel kocsin indulunk Lazsányba az esküvőre. Csapiczky egész délután el volt foglalva, járt-kelt a városban, hogy csak úgy csurgott róla az izzadság.

Nem is láttam, csak a vacsoránál és igen csodálkoztam, hogy álmos volt és dicsekedett: »Milyen nagyot alszom én ma.«

— Alszik? Az esküvője előtti éjszakán? Sohase hallottam ilyet.

— Sőt inkább — felelte nyugodtan —, mert az esküvő utáni éjszakán úgyse igen lehet aludni.

Reggel korán felköltött, hogy induljunk, hörpentsem ki hamar a reggelimet, mert az út nem éppen jó Lazsányig, tegnapelőtt nagy záporosó volt arra és a vicinális út tele van kátyúval.

Az órájára tekintett.

— Teringette, legalább is úton kellene lennünk Lazsány felé; fogadni mernék, hogy e pillanatban már öltöztetni kezdik a menyasszonyt.

— Akkor hát menjünk. Van már kocsink?

— Itt áll a vendéglő előtt. Útközben majd hozzánk csatlakoznak a többi vendégek. Gortván pedig édesapám és a kis húgom.

Hirtelen kiugrottam tehát az ágyból.

— Itt öltözzem föl, vagy ott is lesz hely ? — kérdeém.

— Oh, hogylene ! Ötven és néhány szoba van a menyasszonyom öregeinél.

Ötven és néhány szoba ! Az ördögbe. Hisz ennek akkor fele se tréfa.

Még jobban ejtett bámulatba a szép fogat a vendéglő előtt. Négy nyugtalan paripa kapálta a földet a szíjak és cafrangok szövevényei közt türelmetlenül és hánytá-vetette a pántlikás sörényű nyakát negédesen.

— Ejha ! Kié ez a szép fogat ?

— Most a miénk.

— Az öné ?

— Nem éppen — háritá el kesernyés mosolygással a kellemetes gyanúsítást —, de egyre megy és végre is egy Csapiczky nem viheti két lovon a menyasszonyát. A Csapiczkyak négylovas familia.

A vendéglői szolga fölrakta bőröndjeinket, a nyalka kis magyar kocsi tele lett, azonfölül megálltunk még néhány bolt előtt, ahonnan csomagokat hoztak, a virágkereskedésnél egy dobozt, a takarékpénztárnál pedig maga Csapiczky ment föl és kis vártatva egy nagy fekete tokkal jött vissza.

— Most már mehetünk, csak még a keszkenőket kell megvenni a lovak kantárjaira és a kis bokkrétákat az ostorokra.

Sóvár felé vitt utunk, jobb felől mutatta Csapiczky az erdei lakot, Eperjes legnagyobb nevezetességét, melyről három költő írt versenypoémát. Itt is, ott is van valami látnivaló. Általában szép megye, valóságos kert, park park után, kastély kastély után, az ember csak azt nem érti, hogy hol vannak a dominiumok, a kastélyok és angolkertek tartozékai ?

Jobbról is, balról is, a völgyekben, a fehérén kígyózó dűlőutakon, melyek mint az erek kapcsolódnak be az országútba, közelebb, távolabb úri fogatok barnállottak. Némelyik olyan távol, hogy szinte egy lassan mászó szarvasbogárnak

látszott; a közelebbieken színes napernyők mutatták hogy úri hölgyek ülnek rajtuk.

Csapiczky mindnyájáról tudta, kik legyenek.

— Ezek mind a lakodalomra jönnek — mondá.

Az ott a Nedeczkyné, a két kisasszonyával. Az egyik nyoszolyóleány. Ahol jön, ni, a csalitos alján a két szürkén Bogozy Miklós bácsi. Tréfás, jóízű öregúr. Lelke minden társaságnak.

— Talán szellemes ember ?

— Nem biz az, hanem fölségesen tudja utánozni a távoli kutyaugatást s általában más állatokat is, és amikor a malaocok szerelmét előadja, minden ember oldalnyilallást kap a nevetéstől.

Némely közellevő fogatot bevártunk a keresztutaknál. Csapiczky leszállott és összeölelkezett az atyfiakkal, a lutheránus vallásúakkal pláne csókolódzott is, némelyik vidám úr átnyalábolta, megropogtatta a derekát : »Szervusz, te skribler, vitaj pán brat!« Mert a sárosmegyei nyelv ilyen zagyva. Régente is azt mondták: »Hajtsd ki azt a kravicskát arra a lúkára« (Hajtsd ki azt a tehénkét arra a rétre), de most újabban angol szavak is járultak hozzá, mióta egész Amerikáig járnak és visszajönnek.

E találkozásoknál engem is megösmertetett az egyes familiákkal.

— A Pruszkayak — mondá, két pirosképű urat mutatva be — de genere Tass. Be tudják bizonyítani — tette hozzá lelkesen.

— Azt már nem — jegyzé meg nevetve az egyik Pruszkay de genere Tass —, de ti se nem tudátok zeugnisokkal bebizonyítani, hogy nem onnan származunk.

Egy nagy üveges batárban, melyet négy fekete vont, Szlimóczkyné ült a leányaival, temérdek skatulya közt, de micsoda gyönyörű hárqm fruska volt, szép pisze orrokkal, pikáns girbegörbe és mégis édesen üde arcoeskákkal.

— Özvegy Szlimóczkyné — magyarázta nekem a kollega —, nagy család, a Kund nemzetségből; címerük egy hétfelé osztott pajzs, a hét vezérségre való emlékeztetés.

A vezéri ivadékot tovább folytató mama whistet játszott bent az üveges hintóban a leányaival és lorgnetten át

nézte koronkint a vidéket. Szóval, igen előkelő képet nyújtott az egész Szlimóczky család.

A negyedik falunál egész kígyózó menetté gyűltünk, nagy sora a phaetonoknak, landauknak, brieskákknak, tilbiryknak. Előzködtek, átkiabáltak egymásra, megállították egymást. Mindeniknél volt egy konyakos üveg, vagy egy szivartárca, ezüst óimeres, havanna-szivarokkal megrakva.

— Hopp, hó! Álljatok meg! Koccintsunk egyet! A menyasszony egészségére!

Vidámak, gondtalanok és megennivaló kedvesek voltak ezek az urak. Mind, mind. Úgy meg tudtak melegíteni mindjárt az első percben, mintha örökké köztük életem volna.

— Ej no, Miklós (mert Miklós a nevem), de derék dolog, hogy eljöttél ebbe a mienk krajnába. Isten hozott közénk, bruder Danzinger, nem gyújtasz rá egy füstszivarra?

Egyforintos havannával kínált. És még azt mondta rá fitymálva, hogy *füstszivar*. Kutya teremtette! Ezek élnek még csak nagylábon!

Ha az első kocsi megállt, mindnyájunknak meg kellett állapodni, ilyenkor aztán rendre leszálltunk s keringtek a konyakos palackok. Bogozynak rögtön ott produkálni kellett a kutyaugatást, eleinte szabódott, de mihelyt azt mondták, hogy én szeretném hallani, nem kérette magát, legott ugatni kezdett az öreg és oly élethíven, hogy a Nedeczky né mopszlija, akit mindenütt magával hordott, felelgetett neki.

Mint hogy az egyetlen idegen voltam, mindenki nekem kedvezett, még Szlimóczky né is egy cukedlit küldött az egyik Pruszkay által, aki odaállt volt a hintájához egy kicsit trécselni.

— Menjünk, menjünk, uraim — kiabálta Csapiczky.

— Ohó, türelmetlen már a vőlegény.

— Pedig messze van még az este.

— No, még egy kortyot.

Balról a tölgyek és fenyvesek között egy veresfedelű kastélynak az egyik szöglete fehérlett ki, az úton pedig előtűnt egy lovas.

— Hurrá! — kiálták. — A Domoróczy Pista! Várjuk be Domoróczyt.

— Helyes, várjuk.

— Van-e még konyak?

— Majd hoz a Pista.

Tehát megvártuk Domoróczyt, akinek a neve csodálatos varázssal bírt. Még a hölgyek is leszálltak a hintókból a valóságos cercle-t tartottak az úton, mintha csak egy nagy szalon lenne egész Sáros-vármegye.

A közeli nyírjesben egy csomó fácán röppent föl és tűnt el; az egyik Keviczky egy perc alatt előszedte puszkáját a kocsiról és nekem nyújtotta.

— Nem akarsz rájuk lőni, amicenko?

— Nem, köszönöm.

— Akkor én végzek velök.

Odaszaladt, fölverte és elejtett egyet, hozta aztán nagy triumfussal.

A Szlimóczy kisasszonyok eltakarták az arcukat, sírva fakadtak a vérző madár láttára, maga a mama is összeszidta Keviczkyt:

— Menjen maga, kegyetlen tigris! Ida, vond vissza a második négyest, amit Keviczkyvel táncoltál volna.

— Visszavonom — szólt Ida alázatosan.

Keviczky mélabúsan hajtotta meg magát, mint egy középkori lovag, akit egy királyné száműzött.

Éppen kapóra jött arra egy cigány, a két rajkójával.

— Nesze, fogjad — mondá a cigánynak, odanyújtván neki a fécánt.

A cigány vigyorgott, megszagolta és mert frissnek találta, csodálkozva nézett Keviczkyre.

— A tied. Vidd el!

Ezalatt az egyik Pruszkay és, gondolom, Vidaházy, mert nem emlékszem jól a nevekre, hogy az idő ne vesszen kárba, pár-unpárt játszottak tízes bankókban. A szeries-szám utolsó számát kellett eltalálni. Mosolygós arccal vesztek, nyertek, mintha két Rothschild játszana, nem is a pénz végett, hanem csak tréfából, kíváncsiságból, hogy melyiknek lesz több szerencséje. Bizony jó veszteni, mert a nagy pechet könnyen kipótolhatja ma a gondviselés az asszonyokban!

Végre megérkezett Domoróczy, csinos, daliás szőke fiú, csupa mosoly, csupa élet. Amint észrevette, hogy várják, megsarkantyúzta a tüzes pejt (anyja, azt mondják, Blackston

volt, a Metternich herceg híres kancája) s ott termett csakhamar.

Nagy csatarával, zsbongással fogadták. Látszott, hogy kedvelik. A leányok is pertu szólították. Mindenkinek volt valami mondanivalója, majd szétszedték.

De ő is, mint mindnyájan e kedves sárosiak, engem, az idegent vett észre legelőbb és sietett magát bemutatni.

— Domoróczy István.

— Töhötöm vezér ivadéka — toldotta meg a mellettem álló Bogozy.

— Én is elmorogtam a nevemet.

— Hagyd el — szóló nevetve —, téged már ismerlek az arcképed után és sokért nem adom, hogy most elevenen is láthatlak.

Végre megindulhattunk Gortva felé, ahol a Csapiczky apja lakott, útközben azonban nem bírtam magam visszatartóztatni némi csipősségektől.

— Ez már sok egy kicsit — jegyzém meg Csapiczky-nak. — Úgy látszik, az Árpáddal bejött többi nemesek mind magtalanok maradtak és csak a vezérek nejei szültek fiakat.

— Úgy látszik — felelte Csapiczky bágyadtan, aztán elhallgatott, de később, mintha az otthoni levegőben a gögös nemesi észjárás lassan mégis elnyomná benne a lateinert, egyszerre felém fordult szemrehányón: — Ön jó ember, egy hangyát sajnál agyonütni, tudom, de ha egy szent hagyományt eltáposhat egy rossz ötlet kedvéért, hát megteszi.

Gortván megint ki kellett szállnunk, a Csapiczky apjáért és húgáért. A helység oldalt feküdt az országúttól vagy másfél kilométernyire, sűrű fák között, csak a kastélyok tornyai látszottak ki. Némelyek nem akarták megtenni a kerülőt, de végre kitalálta Domoróczy, hogy a Polyovkában — ez a folyónak a neve — (mert Sárosban bizonyos nagyzással pataknak nevezik az eret, folyamnak a patakot) nincsen most víz, át lehet rajta kelni s akkor a hegyen át egy félórával hamarabb ott vagyunk Lazsányban.

Nosza, fölkerekedett az egész raj, végighajtattunk a szép tiszta falun, melyet tót parasztlaknak, csinos leánykák állottak ki kíváncsian a kis parasztházak előtti kertcskébe, karcsúk, magasak, lenhajúak, kékszeműek.

A kertekben már csak egy pár őszirózsa himbálózott és a napraforgók. Imitt-amott királyi kevélységgel látszott elnyújtózkodni egy-egy urasági porta, nagy jegenyefák vezettek oda, aztán jött egy fenyővel és tölgyekkel csinosan gruppirozott park, s mélyen bent, mintegy elrejtve parasztszemek előtt, állott a kastély. Efféle kastély volt vagy tíz a faluban, mindenütt a sztereotip odavezető jegenyefákkal, melyek úgy állottak két oldalt, mint a királyhoz vezető garádicsokon a gránátosok. A parkok sűrű lombozata közül, ha az ember figyelmesebben megnézte, két fénylő szem villogott elő — lehet, hogy csak képzelődés, de én mindenütt látni véltem két szemet. Gubó legyek, ha ez nem az úgynevezett »sárosi őrszem«-nek a szeme, ki arra vigyáz a park szélén, hogy befordul-e a jegenyefák periferiájába vendég, amely esetben bekiáltja a kastély népének »Chlapci do liberiji!« (libériába, gyerekek) s egy szempillanat alatt finom kiborotvált komornyikká változik az öreg^bbéres, ki még az imént trágyát hordott, s fehér szakácskában és sapkában habot ver az ambituson mint kukta a mindenes, aki előbb még fát vágott.

Az öreg Csapiczky élénk szaladt hajadon fejjel, de nem volt az még öreg. Ruganyos fiatal ember, szegfűvel a kabátja gomblyukában, kifent bajusszal, fiatalos gesztusokkal, mintha testvére lenne a fiának.

— Isten hozta, uraim és hölgyeim! Nagy kitüntetés ez rám nézve. (Dörzsölte a kezét és ragyogott az arca az örömtől.) De hát csak le méltóztattok szállni és megtisztelni a szegény házamat? Istenem, ennyi fényes név! (Végigtekintett a hintók során s megtelt a szíve csordultig kevélységgel.) Mennyi név, mennyi név . . . Ezalatt mi is odaértünk Endrével; egy csöppet se érzelgett, mikor a fiát meglátta, éppen csak úgy fogott vele kezét, mint az idegenekkel, malac-farkszerű görbületben nyújtván azt oda a legújabb dzsentriszokás szerint.

— Jó napot magának — szólt kedélyesen —, mi újság in politicis?

— Semmit se tudok.

— Ah, ti mennydörgős újságírók, sohase tudtok semmit, de azért mindennap hazudtok húsz hasábot. Nos, én azért

mégis szeretlek benneteket — miközben engem is átölelt barátságosan és megropogtatta a derekamat (persze miután előbb a fia bemutatott). — Mert ha nem szeretnék, nem adtam volna oda a fiamat. Az egyetlen fiamat. Oh, ha az anyja élne. A gőgös anyja ! Egy Motesiczky-leány. Aki tudja, mi az, egy Motesiczky-leány ! (Szétnézett, hogy ki nem tudja.) Nem, nem, ő nem engedte volna, de én demokrata vagyok. Az első demokrata a Csapiczkyakból. Becsületesemre mondom, az első. Én odaadtam a fiút, pedig minden lehetne, minden, minden. (Hangját meglassította.) Ilyen rokonság ! Tessék ezt megnézni. Hát hogyan lehetne az ember egy ilyen rokonsággal minden. Teringette, még nádorispán is, ha nem volna a nádorispánság eltörülve. Hallom, most megint vissza akarják állítani. Mi van ebben ?

— Semmi.

— Kár — felelte hanyagul. — De én végre is nem bánom már. Én magam semmi se akarok lenni, a fiút pedig már odaadtam. Szándékosan adtam, mert példát akarok statuálni. . . Amelyik ország kiadja a kereskedelmet és a sajtót a kezéből idegeneknek, az elvesz, mint Lengyelország. Abcug Dugovics Titusz ! Most nem az a nemzeti teendő többé : a zászlót kicsavarni a török kezéből, hanem az íróttalat kicsavarni a zsidógyerekek kezéből. Hm. Tudom én, mit csinállok. No, de szálljatok le, urak. . . ne okoskodjatok, kérlek, falatozzunk valamit, aztán nem bánom, induljunk.

A hölgyek kocsijához szaladt, azokat sorba kiemelgette udvariasan, az öregebbeknek kezét csókolt, a bakfisektől egy-egy csókot lopott az öregurak pajzánságával, azután karját nyújtotta Szlimóczkynénak és a tulipánfákkal beültetett udvaron keresztül vezette a lakásba.

Útközben még mindig folytatta a kedvenc témáját az újságírókról, jobbra-balra beszélve, néha hátrafordult, hogy a hátuljövők is hallják. Úgy látszik, restellte, hogy a fia csak újságíró.

— Azt mondják róluk, hogy hazudnak. De ez nem igaz. Csak olvasni kell tudni. Én minden lapból kiviszem az igazat, mert le tudom számítani, amit az újságíró hozzátett a pártállása kedvéért. Az öreg Deák azt mondta, hogy csak egy paragrafusból álljon a sajtótörvény : »hazudni nem szabad«.

Ő iszen, megadta neki. Hát van valami a természetben, ami nem hazugság? Csal minden és mindenki. Csálnak a férfiak, csálnak az asszonyok...

Szlimóczkyné lesütötte a szemeit.

— Csapiczky, maga egy rossznyelvű rágalmazó!

De Csapiczky már jobban bele volt bőszyelve a témájába, mintsem föl bírta volna venni a könnyebb társalgási hangot.

— De éppen abban van a vicc — folytatá —, hogy az ember le tudja számítani a fölösleget. Kivonás, sokszorozás és összeadás dolga minden. Ha azt, amit az emberek valakiről tartanak, leszámítom abból, amit ő tart magáról, kijön az illetőnek az igazi értéke. Tessék ezt a krumplit megnézni (éppen a konyhakert mellett haladtak el), kicsírázott, kinótt és most a késői melegek által félrevezetettve kivirágzott.

Csakugyan volt ott egy pár burgonyabokor. A nyáron kiszedett fészkekben visszamaradt gumókból, a rózsaszínnel árnyalt fehér virágfürtök buján hajladoztak, csókolóztak egymással a vékony szárakon.

— Ah, de csinosak! — kiáltá tapsolva a középső Szlimóczky kisasszony, lehajolt, letépett egyet és a hajába tűzte.

S minthogy a középső Szlimóczky kisasszony, Erzsike, volt a legszebb a társaságban, a krumplivirág egyszerre a divat magaslatára emelkedett.

A gavallérok legott rárohantak a krumplibokrokra, egy perc alatt letépdelték, fölbokrétázták a gomblyukakat, úgyszintén a többi kisasszonyok — egy bolond százat csinál. A szegény Idának már nem is jutott, a Keviczkyét kellett elkérni — teljes bűnbocsánat fejében.

Csapiczky azonban rendületlenül folytatá a témáját.

— Hát mit érnek nekem a lapok igazságai? Semmit. Éppen a hazugságaikba vagyok szerelmes. Becsületemre mondom. Vegyük például a mohácsi csatát, ahol, mellékesen legyen mondva, részt vett Csapiczky Pál is a három fiával. Milyen érdekes volna, ha már akkor is jár vala a *Pesti Hírlap* és beszéli a dolgokat napról-napra, ahogy a riporterek kiszagolták, meghallották. Egy nap ezt, másnap azt, Tomory

vállalja a vezérséget, Tomory nem vállalja a vezérséget. A király haragszik: Tomory duzzog. Az *Egyetértés* ma meginterjúvolta Tomoryt. Az egész interjú, mint a *Bud. Corr.* jelenti, légből kapott koholmány. Az *Egyetértés*, úgy látszik, csak a Tomory egyik apródjával beszélt és a többi meg a többi. Istenem uram, hát nem éppen ezekben a hazugságokban volna most bent a *világosság!* Mennyit érnének most ezek a hazugságok! Micsoda öröm volna efféle újdonságokat olvasni! »Még mindig tartja magát a hír, hogy a pápai követ azt írta a Vatikánba, hogy „rex non habet calceas” (a királynak nincs csizmája). Zápolya uramat ez annyira felbőszítette, tudósítónk biztos értesülése szerint, hogy saját költségen két pár kordován-csizmát varratott őfelségének.«

— Bolond vagy te, apuskám — szólott közbe Endre, nagyot nevetve az öreg zavaros filozofálásán.

Az öreg is nevetett, kacagott, hogy a könnyei csurogtak, és az egyik könnyecsepp, miután végigszaladt volna a szakállán, feketén csöppent le a hófehér mellényére. Az ördög tudja, hogy lehet az! A legkisebbik Szlimóczky kisasszony is csodálkozott és gyöngén meglökte legidősebb nővérét, Idát: »Nini, a bácsika tintát sír.«

Az udvaron egy garázda csikó futott most keresztül, éppen előttünk, ugyancsak megriasztva a hölgyeket, akik sikoltozva ugrottak félre. Szép vékony lábú, nyúlánk, nemes fejű állat volt, s a cifra csörgettyűs szíj a nyakán, melyet bizonyosan ma tettek rá először, szokatlan zörejével még csak ijesztgette, merészebb fickándozásra és ugrásokra ösztökölte — menekülni vágyván a szíjtól és csörömpöléstől. (Hej, kis csikó! Pedig ez még csak előkóstolója, amit majd viselned kell, a — hámnak.)

— Ejnye, de gyönyörű jószág! — kiáltott föl elragadtatva Domoróczy. — Mennyi idős?

— Bizony nem tudom, édes öcsém — felelte Csapiozky habozva. — Ha jól nézem, nem is az enyém, csak úgy ide-szabadult valahogy. Hé, fickó — szólta oda dölyfösen egy a tornához támaszkodó kamasznak —, ugye nem a mienk ez a kis gebe?

— De bizony a mienk — bizonykodott a cseléd tótul. — Hogyne volna a mienk?

— Hát mégis az enyém — hagyta rá a háziúr fáradtan, kissé röstelkedve, hogy rossz gazda hírébe talál keveredni.

Hanem engem éppen ezzel kápráztatott meg. Mekkora úr lehet, aki szerit-számát nem tudja, nem ösmeri a lovait!

A tornác legfelső garádicsán a kis Mari kisasszony várta a vendégeket. Csinos feslő bimbó, olyan fekete szemekkel, mint a gyíké; kurta rózsaszín szoknyában. Mellette állott a nevelőnő, egy lépéssel hátrább, egészen szertartásosan, mint a főhercegi kisasszonyok mögött a palotahölgy. A nevelőnő egy jóképű öreg néni, madame Wrana — de úgy kellett kiejteni a Csapiczky-házban (persze a flanc végett), madame Wraneau, igazság szerint azonban csak *pani Wrana* volt, egy elszegényedett szépségi tót-német rokon, aki, mióta Csapiczky (a Motesiczky-leány) meghalt, a háztartást vitte és nevelte a kisleányt.

A kis Mari kedves kis pukedlit csinált.

Az öreg Csapiczky szeretetteljesen mutatta be azoknak, akik még nem ismerték

— Mari leányom, y-nal Mary... miss Mary.

Miss Mary kezét csókolt az idősebb dámáknak, aztán irulva-pirulva kezét fogott az urakkal, míg ellenben a bátyjának arisztokratikusan odanyújtotta a két ujját.

— Bon jour mon frère.

Anyi »« betűt vegyített hangjába, amennyi csak kifért kicsi számócapiros száján.

— Tessék, tessék *urakok!* — kedélyeskedett Csapiczky.

A vendégek betuszkoltattak a nagy ebédlőbe, hol L-re terített asztal várt rájuk, hatalmas virágbokrétákkal díszítve.

— Méltóztassanak leülni, méltóztassanak. — Egy kis előebédet, kutyafuttában... Csak egy-két falatot, mert az ebéd későn lesz Lazsányban... Csak akárhova, kérem, mintha vendéglőben volnának... Mennyi név! Istenem, mennyi név!

S ismét és ismét kedvtelve nézett végig a letelepedő vendégseregen.

Szolgák egész raja lépett be tálakkal, valamennyi livrében. De milyen különböző ruhák voltak. Strimpflis komornyik volt az egyik, spenceres tigris a másik, Mária Terézia-korabeli huszárruhában a harmadik, régi pandúr-

jelmezt viselt a negyedik — persze valamennyijökön rosszul állt, mert nem rájuk volt szabva.

A gazda összevont szemöldökkel nézett a nevelőnőre, ki az asztal körül szorgoskodott.

— Madame Wraneau, miféle tarka papagájokkal hor-datja ön föl az ételeket ?

Madame Wraneau mentegetőzött.

— Ön szokta mondani, uram, hogy szereti a múltakat, hogy szeret emlékezni amaz órákra, amikor még az apja, nagyapja asztalánál szolgáltak föl a cselédek.

— Hát igen. Enfin, igaza van — szólt szemmel látható-lag lecsillapodva. — Valóban kedvteléssel merülök el a múltakba, s e különböző korbeli ruhák, úgy vélem, felette alkal-masok a nemesek asztalaihoz, hogy az ősök ízlését, szokásait mintegy összeköttetésbe hozzák a jelen nemzedékével.

— Ön mester ezekben, Csapiczky — dicsérte meg Szli-móczkyné, mialatt a lorgnettején nézegette a cselédeket.

Véletlen volt-e, vagy hogy szokása szerint az orrát mozgatta gúnyosan Szlimóczkyné, a lorgnette lefordult róla és szerencsétlenül beesett a leveses tányérjába.

— Bah ! Milyen ügyetlen vagyok !

— Semmi az. No bizony. He, Jean, egy tányért ! Csi pocsujes ti szomár ? (Hallod-e te számár ?) No, mit bámészkodol ? — fakadt ki éktelen dühvel Csapiczky. — Hát nem mondtam már, hogy te vagy a Jean ?

Szegény Janó majd a föld alá süllyedt, dacára a szép strimpflis uniformisának, zavarában, szégyenletében.

Az incidens szerencsésen elsimult, az ételek kitűnőek voltak, a borok pedig éppen fölségesek, s a házigazda annyit tudott mondani mindenikről, kinek a pincéjéből való, melyik évből, hogy valóságos gusztust csinált ; ez a király kedveno vörös bora, a vágújhelyi préposttól kapta ; — utána valami édes bort hoztak.

— No, ez konty alá való — kínálgatta a hölgyeket —, isteni ajkakra méltó nektár. Ennek a neve »szirupéka«, az egész világon csak egy hordó van még belőle s az is nálam van. Hol termett ? Isten tudja. Csak az bizonyos, hogy mása nincs most. A története egyébiránt a következő : 1827-ben a váci püspök borait licitálták, persze a halála után, a pincé-

ben találtak egy beomlott ágat, egy egész utcát hordókból. Ezek közt volt a szirupéka egy hordóban. Hogy mikor omlott be a pince — semmi annale nincsen róla. De hol is hagytam el ? Hát igen, egy kocsmáros megvette potom áron a szirupékát, apám véletlenül rábukkant és megszerezte a családnak. De persze ebből csak akkor iszunk, ha valaki születik, megnősül, vagy férjhez megy a Csapiczkyak közül.

A vendégek mind töltöttek a szirupékából és élénken koccintgattak :

— Hagyjatok meg valamit miss Mary lakodalmára is — kacagott az öreg, de aközben egyre töltögette a szirupékát.

Miss Mary pedig haragosan szegezte le kis fejcskójét és a kendőjét harapdálta zavarában.

— Ugyan, papa, papa ! . . .

Az ételek ezalatt egyre váltakoztak : újak, meglepők, mindenik egy-egy furfanggal kieszelt szakácsremek, peccenyék, közbe szörpök, megint peccenyék, torták, nyalánkságok. Lucullus asztala se lehetett különb.

Az asszonyok nem győztek csodálkozni.

— Ejnye, hát ez mi ? Ki csinálta ezt ? Ugye a cukrásztól való Eperjesről ?

— Nem, nem — felelgette Csapiczky szerényen —, minden csak afféle »doma robiensis«. (Felvidéki nyelven azt jelenti, hogy »otthon csinált«.) Szegények vagyunk, így élünk közönségesen és végre is azt eszik az ember, amiye van. Nem szeretem a flancot. Ugyis azt fogják ránk, szegény sárosiakra, hogy nagyzolunk. Az ember rá se mer már gyűjtani egy jóra való szivarra.

Eközben pedig még egyre váltogatták a tányérokat és hordták az ételeket. A vendégek már lázadozni kezdtek :

— Ez már sok ! Még mindig hoznak valamit ! Istenem, meddig fog ez tartani ? Itt öregsünk meg, uraim.

Csapiczky végre is megszánta őket és így szólt a szolgálkhoz fejedelmi prosopopeával mintha kegyelmet adna az összegyűlt sokaságnak :

— Nos, fickók, legyen hát vége ! Senki se próbáljon többé semmi kotyvadékot behozni, mert lelövöm. Hagyjátok kinn a többit.

Erre a parancsszóra nesztelenül kotródtak ki a hajdúk, huszárok és lakájok ; az én képzeletembe pedig úgy vésődött be az egész dolog, hogy még talán egy nap, egy éjjel szakadatlanul hordták volna be a legpompásabb ételleket, ha a végtelen fonalat az előzékeny Csapiczky el nem metszi.

Az üveges ajtóban, mely nyitva volt, hogy a szivarfüst kimenjen, csakhamar megjelent egy izmos nőszemély. Meg lehetett ismerni, hogy ez a szakácsné. Ohó, ez bizonyosan veszekedni jött a nyakán maradt ételekért.

Csapiczky bosszankodva ugrott föl, megijedve, hogy mit akar a szakácsné. S minthogy éppen az ajtónál ültem, jól hallottam, amint mondta, bár halkán beszélt :

— Mit adjak a kocsisoknak enni ?

— Semmit — felelte Csapiczky mérgesen.

— De az nem lehet ... azoknak innivaló is kell.

— Vajon ? — dörmögte gúnyorosan.

— Mert higgye meg a nagyságos úr, ha négy gróf hal meg éhen, nincs akkora lárma, mintha egy kocsis jól nem lakik.

— Hm, ez igaz lehet — szólt elgondolkozva. — Adjon nekik, lelkem Makaláné, mindent, amit csak megkívánnak.

A jó borok megtették a hatást, az urak ott felejtették magukat ; kivált az átkozott tósztok okozták : egyik is, másik is felköszöntötte a vőlegényt, a menyasszonyt, az örömapát, hát erre aztán felelni kellett, szóból szó lesz, némelyik szó beleágazik egy másik mezőbe és fölszólalásra provokál új szónokot. Szóval, csak a bacilusok kölykeznek olyan szaporán, mint a tósztok. Az ördög vigye azokat a tósztokat.

— Uraim, uraim, ne feledjük, hogy *átközben* vagyunk és hogy nagy föladat küszöbén állunk.

— Ej, jó helyen vagyunk.

— Bolondság ! A föladat nem a mienk, csak az Endréé.

Beállott az úgynevezett amabilis konfuzió, mindenki beszélt egyszerre ; a fiatalemberek odahúzták a székeiket a kisasszonyokhoz s ott egy csoportot képezve udvaroltak ; különösen az egyik Nedeczky-leányt, a Vilmát, dongták most körül, mint a darazsak a virágot, mert az mester volt a társalgásban, csak úgy dőltek belőle a sziporkák. S milyen szabadon,

fesztelenül diskurál: kutya jukkerasszony lesz belőle, ha főköthöz jut.

A leányok is pompásan érezték hát magokat, sőt a mamák se unatkoznak, mert a jónevelésű sárosi ifjak az elefántságra is ki vannak képezve.

— Halljuk Bogozy bácsit. Halljuk a malacok szerelmét, halljuk, halljuk !

— Ne okoskodjatok !

— Ej, mit ! Lazsányban úgyse lehet, mert ott ünnepély lesz, de most itt magunkban vagyunk. Egy lumpoló társaság, melyet nem köt az etikett.

Endre kétségbeesve tekintgetett az órájára.

— De hisz ez borzasztó, elkésünk. Mit gondolnak felőlem Lazsányiek és Katica ? Apuska, szólj, kérlek, vendégeidnek.

— Mit szóljak ?

— Hogy menjünk.

Az öreg Csapiczky a fejét rázta és rámordult megbotránkozva :

— Az nem lehet. Mit gondolsz ? Soha még Csapiczky nem mondta a vendégeinek, hogy menjenek. Inkább a nyelvetemet vágatnám ki.

— No, hát akkor majd megmondom én.

S ezzel szólásra emelkedett, de a kompánia benne volt már a kötekedésben, tudták, mit akar mondani, hát csupa pajkosságból bedugták a füleiket mind, mind, még a kisasszonyok is.

Nevettek, kiabáltak, lezúgták.

— Abcug, abcug ! Nem akarjuk hallani ! Eláll !

Endre is nevetett, de hogy viszonozza a tréfát, miután meglátott egy krétát a pohárszéken, odaintette a Matykó inast és fölírt a kékposztó dolmányára hátára csinos gömbölyű betűivel: »Menjünk, uraim, mert kikapok«.

Aztán megparancsolta a Matykónak, hogy járja körül az asztalt, de úgy, hogy a háta legyen a vendégek felé fordítva, mert ő most plakát és nem inas.

Ezen a »szamárság« megütközött Pruszkay Stefi és fölfortyant. (Nem csoda, mert a tizenötödik pohárnál tart.)

— Kikérem a sértést — rúgta ki maga alól a széket izgatottan —, nekem ne fordítson hátat egy inas. Az ilyen vicceket a zsrnaliszta úr otthon, Budapesten hagyhatta volna...

Fölugrott és kifelé rohant.

Tízen is elállták az útját.

— Fogatok — hörögte —, rögtön fogatok... Eresszetek!

— Stefi, legyen eszed — csillapitgatták. — Hát megbolondultál? Ej, ej, cimbus, cimborka (simogatták, cirógatták). Hiszen senki se sértett meg.

— Segédekert ide! Segédcket! — s ajkszegletei remegtek az indulattól. — Vért akarok inni, vért, vért!

Bogozy bácsi fölkapott az asztalról egy pohár vörösborot és ünnepélyes pátosszal mondta (ő tudta, hogy kell Pruszkayval beszélni, ha egy kicsit kapatos):

— Tass vezér unokája, igyál inkább egy kis vörösborot!

A sok kéz közül, mely a dühöngőt tartotta vállánál, nyakánál, derekánál fogva, egyszerre ösztönszerűleg kinyúlt egy a pohár után és az éppen a Tass vezér unokájáé volt.

— Bandi, gyere, koccints vele!

Endre, ki restellte a jelenetet, odament, koccintott vele, aztán összeölelkeztek és vége volt a haragnak, elmúlt, mint a szappanbuborék. De azért a multság már megromlott. Pruszkay elkezdett érzékenykedni és vallomásokat tett, hogy ő milyen gonosz, hitvány ember, aki nem érdemi meg az életet, mikor a legkedvesebb barátját megbántja és kellemetlen perceket szerez neki a legboldogabb napján. Aminőt csak egyet adnak az istenek a közönséges halandónak. (Őneki egyébiránt kettőt adtak és a harmadikat keresi, mert éppen most válik a második feleségétől.) Szóval, Pruszkay Stefi már el volt *készülve*, — őt immár csak mint tiszteletbeli málhát szálítják Lazsányba, lehet azonban, hogy a levegő kifújja egy kicsit a mámort a fejéből.

A kínos incidens tehát asztalt bontott, s most már a vendégek csakugyan fölkerekedtek, hogy meg se álljanak Lazsányig.

Az első kocsin mi indultunk, Endrével; a vőlegény érjen oda legelőbb; legutoljára maradt az öreg Csapiczky a kis Marival, s mikor átkelve a Polyovka-patakon, fölkapasz-

kodtunk a lazsányi dombra, melyet az én szelíd kedvenceim, a nyírfák, valóságos mesebeli ezüst erdővé varázsoltak, gyönyörűség volt hátranézni a tömérdek négyesfogatra. A kocsisok, egy kicsit pityókosan, nem sajnálták az ostort; szinte röplüni látszottak alatt a fogatok egy nagy arany felhőben, mert az út fölvert porát a verőfény a maga képére átfestette.

— Az öregem négyesét nem látom — mondta Endre bosszankodva.

— Hol lehet ?

— Bizonyosan visszamaradt elrakosgatni egyet-mást.

— Hány óraker lesz az esküvő ?

— Fél egyre kell lennie. De az öreget végre is be kell várni, mert ő az örömapa, Mari hugom pedig az egyik koszorúlánny.

— Lazsány még messze van ?

— Egy jó negyedóra. Nini, már látszik is a templom bádogtornya.

Csakhamar ott voltunk Lazsányban. Egy veszekedett nagy kastély látszott, félig rom, a falu innenső részén. Az ablakok némelyike kitorve, nemcsak üveg nincs benne, de ráma se. A nagy park egykori kőkerítése is hézagos, néhol összeomlott és a kövek szerteszét hevernek, csak imitt-amott ép még, és a mohhal benőtt zsindegy is rajta van.

— Ez a Katicáék háza; egy kicsit elhanyagolt állapotban van. Végre is csak a földszint egy részét lakják. Az öreg *méltóságos úr* (a Katica mostohaapja) mint afféle katona, inkább a rombolást szereti, mint a javítást. Oh, ezek a javíthatatlan katonák !

— Miért »méltóságos« az ön apósa, ha szabad kérde-nem ? Őrnagyot nem illeti meg ez a cím.

— Persze ! De ő császári és királyi kamarás is.

— Ah ! az más.

Csak később tudtam meg, hogy az őrnagyot Uhlariknak hitták valamikor és a Lazsányi nevet csak néhány év előtt vette föl a birtok neve után, melyet az eperjesi püspöktől bérelt.

Apja sótiszt volt az aerariumnál és nem volt nemesember. De hát akkor hogy lehetett a fia kamarás ? Hát, azt mondják, rendkívüli módon. Uhlarik Pista eperjesi diák korá-

ban beállt katonának és oly tökélyre vitte pár év alatt a huszármesterséget, hogy a főherceget, mostani királyunkat, ő tanította lovagolni, mint a legjobb lovasok egyike a legénység közt. A főherceg hálás volt tanítója iránt és amikor császár lett, kinevezte hadnagyának. Uhlarik úr lett, elkerült Bécsből, tudja isten, milyen ezredhez, s lassan-lassan csúszott fölfelé a ranglétrán egész a kapitányságig. Sok tarkabarka évtized lefutott : öreg kapitány lett az egykori nyalka huszárgyerekből s a császárból lett öreg király ; sohase találkoztak azután. A király tán el is felejtette mesterét, mikor egyszer csak egy erdélyi hadgyakorlatnál, amint ellovagol a hadtest előtt, hirtelen szemébe ütődik egy ismerős arc a sorból, egy sokszor látott tekintet ; megrántja a lova kantárját és megáll az ámuló-bámuló kapitány előtt.

— Ön Uhlarik ?

— Igen, fölség.

A király szeme nyájasan siklik el a kapitány alakján s lelkét lágyítja, rezeiteti sok előbuggyanó emlék.

— Kívánjon ön valamit.

Ritkaság. Egy vén tábornok beszélte nekem, hogy az uralkodó egész életében ezzel az esettel együtt is csak kétszer tanúsított ilyen kegyet. Kívánjon ön valamit ! Ez azt jelenti, hogy mindent kérhet az illető, amit a szeme, szíve megkíván, még egy uradalmat is.

Uhlarik kapitány szédült a boldogságtól : esze egy szempillantásig végignyargalt mindazon dolgok között a nagy mindenségben, melyekre az emberek vágnak és törekszenek, melyeket a hiúság, kapzsiság, okosság kiturkálhat egy korona alól és mohón, de zavartan dadogta :

— Kamarás szeretnék lenni, fölség.

A király elmosolyodott, mintha mondaná : »Ön bohó egy fickó, Uhlarik« s egy szemintéssel búcsút véve, odább nyargalt.

Mondják, hogy a király, aki természetesen megadta neki a kamarásságot, elengedvén az ősoket, többször fejezte ki csodálkozását még azután is az eset fölött. Pedig olyan természetes. Sárosi születésű ember nem kérhetett mást.

Egyébiránt bocsánat e kitérésért a múltakba, annál is inkább, mert a jelen is elég leírni valót nyújt. Mikor a

kapuhoz értünk, egy mozsár dördült el, aztán pukk ! még egy másik, a »hangászok« pedig (mert Sárosban szeretik a jó régi magyar szavakat németekkel vagy latinokkal fölcserélni, de a rossz új szavakat fölkapni a sikkhez tartozik) — ráhúzták a Rákóczit. A nagy, széles udvar tele volt már kocikkal és kocsisokkal, kik különböző livréekben, hatalmas struccotollakkal lebzseltek, nevetgéltek, az urakat szólták s pajzánul incselkedének a kerítésen bekandikáló helybeli vászonnéppel. A helység híres volt a szép asszonyairól. Mondják, hogy egy évig feküdtek itt egykor a Thököly Imre gránátosai.

Alig tudtunk a sok koci között behajtani; az összegyűlt vendégek : Divékyék, a somhelyi Garzók, a bánújfalusi Nagyok, a báró Kramlyak, a koronkai Csathók, a Balánszkyak, a létai Létássyak, de tudná az ördög elszámolni mind, kiszaladtak elénkbe a verandára és nagy éljenzéssel fogadtak.

Az őrnagy maga is elősántikált fényes katonai egyenruhájában, kardosan, csákósan, és még mielőtt leszálltunk volna, mennydörgős hangon rákiáltott Endrére :

— Visszafordulhatsz már, fráter, elkéstél. Odaadtuk már a leányt másnak.

Endre szinte beléhalványodott, még tréfának is rettető szavak de az őrnagyot nyomban elfogta a kacagás, mert egy csöppet se félelmetes alak, piros borvirágos arcú, pocakos ember, nagy agyagszínű bajusszal, melynek egy része a szakállból van kölcsönvéve.

— Hol a pokolba késtetek annyi ideig ? No, de most már egy, kettő, három, öltözködjete hamar, hogy mehesünk.

— Katica hol van ?

— Azzal már nem beszélsz többé, bruder, leánykorában. A komornyik majd megmutatja a szobákat.

Aztán sorba jöttek a többi hintók, mindeniknél kitört a zszibongás, a fogadtatás meleg elevensége. Az öreg őrnagnak nem sok tekintélye volt (hiába, a származást sohase lehet egészen kiheverni), de azért szerették, s hallani lehetett a szobámból, ahol öltözködtem, amint sorba üdvözölték az érkezők vidáman, barátságosan. »Jó napot, Königrätz apó. Szervusz, öreg Königrätz. Hogy van, édes Königrätz apó?«

(A méltóságos kamarás úrnak ez volt a haute crême-ben a neve, vonatkozással bizonyos hadi sikerekre.)

Egy jó negyedóra múlva kiöltözködve gyülekeztünk a nagy társalgószobában; nehányan magyar díszruhában, mentésen, kócsagos forgós kalpagokban. A kordován-csizmák vígan csikorogtak, a kardok kevélyen csörögtek, a nőkön a selyemruhák rejtélyesen suhogtak, ámbár a hölgyek nagy része inkább a menyasszony szobájában tartózkodott.

A társalgószobában egyszerűek, majdnem szegényesek voltak a bútorok. Königrätz apó mondotta is egypárszor magyarázatul:

— Katona létemre szeretem az egyszerűséget. (Önmagával megelegedve dörzsölgette a kezét.) Teringette, imádom az egyszerűséget... s úgy ragaszkodom e hitvány bútorokhoz, mintha a mannschaftom volna... Az asszony persze szeretné kihajigálni, de nem engedem. Teringette, nem engedem.

A hatalomnak ez a szertelen mértéke szinte megrésze-gítette egy percre Königrätz apót s széles, tokás arca föl-fúvódott az önérettől, mint egy spanyol nagyköveté.

A falakon híres generálisok arcképei lógtak. Azokról mind sokat tudott beszélni, egy-egy adomát közbeszöve, amelynek azonban a pointjét nem tudta soha kihozni, mert olyan asztmatikus köhögés fogta el a nevetéstől ott, ahol a nevetni való rész következett, hogy abban kellett hagynia. Az egyik asztal tele volt partecédulákkal — ezek az udvartól küldött halotti jelentések; minden kamarásnak megküldi az udvarmester.

A házhoz járatosak már ösmerték az öreg úr gyöngéjét, hogy szívesen flancol e partékkal, de az új vendégeket meg-lepte a sok fekete szegélyes nyomtatvány, egymás mellé kiterítve.

— Miféle halálesetek ezek?

— Az udvar — felelte Lazsányi közömbösen. (Sok ravasz griffet eltanult már a nemességtől.)

— Ah, az udvar?

— Oh, igen — folytatá elszomorodva —, igazán unheimlich mindennap egy ilyen cédulát kapni... Mintha egy síri árny lépne be mindennap a szobámba.

Szétnézett révedező szemekkel a tágas teremben, mintha itt az ő szalonjában libbennének láthatatlanul a fenséges és nagyméltóságú szellemek mindnyájan.

Aztán egy partecédulát vett föl az asztalról a jobb kezével, bár már rajta volt a fehér szarvasbőr-kesztyű.

— Ez a legfrissebb — mondá — a szegény Larisch-Moenich grófné. Istenem, istenem, hogy ez is meghalt — s hangja reszketeggé vált, szempillái rezegni kezdtek.

— Hány éves volt ?

— Nem is tudom. Ah, itt van. Meghalt 79 éves korában. Szegény Larisch-Moenich !

— Ősmerte, Königrätz apó ? — kérdezte báró Kramly.

— Nem, fiam, nem ősmertem.

— Hát akkor mért sajnálkozik ?

Königrätz apó fölpatlant, sárga szemei szikrát szórtak.

— Mért, mért ? Teringette, mért ! Hát mert érdeklődöm az udvar iránt. Ki érdeklődjék, ha mi kamarások nem ? Teringette, ki érdeklődjék ?

Kramly bárót, ki tizenöt év előtt jött be Csehországból, egy kis birtokot vásárolva Bertányházán, a partecédulák eszmetársítás útján egy kevély megjegyzésbe csábították be (a sárosi levegőn lassankint ő is hasonló lett a bennszülöttekhez).

— Tavaszra én is egy családi kriptát szándékozom építtetni Bertányházán. A köveket már faragják hozzá a zsarnóci kőművesek.

A báró negyvenöt éves férfi volt és nőtlen, családtalan, a kripta tehát általános csodálkozást keltett.

— Sacrebleu ! Mit teszel bele ? — kérdé a gúnyoros Divéky Vince.

— Bah. Hát ősoket. Hozatom Csehországból.

Kramly báróról az volt a köztudat, hogy az apja mint katonai liferáns kapta a báróságot, később aztán elveszté nagy tőkét, s a fiú ide menekült a maradékkal.

Finom, alig észrevehető gúnymosoly játszadozott az ajkakon.

— Úgy ? — mondá nyájasan Divéky — és hogy veszed, kérlek, a csontok fontját ?

Ezen aztán nagyot nevettek, maga Kranly is nevetett, az őrnagyot pedig majd megfullasztotta az asztma, nyakába esvén Divékynek : »Oh, te grobian, te grobian !«

Mind nagyobb lett a társaság, következőképp szűkebb a terem. Végre megjelent felöltözve a vőlegény is, ugyancsak kicsípte magát. Nagy hurrá-kiáltásokkal fogadták. Azután megérkezett az öreg Csapiczky, leányával, Mari kisasszonnyal, úgyszintén Koltay Miska Szalkányból, lóháton ; csupa tajték volt a paripa. Már odakünn kezdte a panaszkodást Miska, hogy ördög vigyen el minden szeles embert ; otthon felejtette a pénzét a másik kabátjában, és csak a feleúton vette észre.

A bennszülöttek összenéztek, de senki se mosolygott, egyszerre tízen is nyújtották a tárcájukat, mintha vezényelnék őket.

— Parancsolsz, amicenko ?

Koltay hanyagul, de mégis elutasítólag intett a kezével, mint egy rest angol lord.

— Ugyan hagyjátok, unom az effélét. Végre is a körülményektől függ. Lesz egy kis parázs ferbli, Königrätz ? Beszélj, Königrätz.

— Lesz, lesz — hagyta rá Königrätz apó, ki a köszvényes lába dacára úgy irgett-forgott, mint a karika, majd itt volt, majd ott volt, tett, vett, igazított és parancsokat osztogatott.

— Ah, no. Most már mind együtt vagyunk. Csak még az asszonyok öltözködnek. Teringette, az a sok limlom, az a sok mási, toldalék... Oh, az a sok toldalék...

Az asszonyok valóban még sokáig piszmogtak a toilet-tejeikkel, de hisz azért asszonyok. A szobalány és a szolgálók örülten futkostak fiókról-fiókra, majd egy hajtű kellett, majd egy cipőhúzó ; és még isten tudja, mi. Végre azonban mégis elkészültek.

— Ah ! — röppent el minden ajkon.

Kinyílt a mellékszoba ajtaja és belépett a menyasszony. Síri csönd támadt, melyet csak az a halk tengermormogás-féle zaj zavart, mely a meglepetést jelzi.

— Charmante !

— Meiner Seele ! Gyönyörű.

De szép is volt. Magas növésű, sugár alak, szinte törékeny. Nagyban emelte az egyszerű fehér ruha. Szőke hajára fölségesen illik a koszorú, s nyakára a tündöklő ékszer. Uramfia, mekkora smaragdok és zafírok! (Amilyen prózai lélek vagyok, mindjárt azon kezdtem tünődni, mennyit kap rá Endre a zálogházban.)

A menyasszony mögött a mama jött gránátszín selyemruhában.

Lazsányiné még elég csinos asszony, kissé hervadt már, az igaz, de a hervadásban is van költészet; zsebkendőjével kisírt szemeit törülgeti, de hasztalan, csak egyre előveszi a fuldokló zokogás.

— Nem szeretnék anya lenni — mondja egy mellettem álló őszhajú aggastyán, névszerint valami Sipeky Márton, akinek annyira tetszik ez a mondás, hogy sorba járja a férfivendégeket megelégedett, vigyorgó arcával és mindenki előtt ismétli: Nem szeretnék anya lenni. Hát te szeretnél anya lenni, hé?

A menyasszony szeme is ki van sírva (pedig szép kék szemei lehettek még tegnap), az arca is halovány, gyűrött, látszik, hogy nem aludt az éjjel; gyűrött, de így is szép arc, ovális, finom metszetű, melyet még csak jobban kiemel a csodálatos édes hajlású orrocska, hogy már azért is érdemes volna nőül venni.

De hol van Endre? Nini, hiszen éppen ott áll már előtte, megfogja a kezét és megcsókolja; a kis kéz remegni látszik az övében.

— Fél, Katica?

— Nem, nem, csak szégyenlem magamat — suttogja s szinte szeretne valahogy elbújni Endre mögé, hogy kikerülje a sok kíváncsi tekintetet.

Kíváncsi tekintetek — enyhe szó. Valóságos szentségtörő szemsugarak azok, melyek egy menyasszonyra lövellnek ilyenkor a csúf férfiszemkarikákból. Ah, istenem. Nem is hogy nézik, de hogy mit gondolnak hozzá... Pedig hogyan nézik a növését, formáit, idomait, mint a csikóét a vásáron. A látásukat megtoldják a sejtéssel. Azok a törékeny, finom, okos lények érzik e bántó szemeket, miként mászkálnak a ruhán keresztül szűzies testükön.

A vendégek mind odajárultak szerencsét kívánni a menyasszonynak, a mamának. Én is túlestem a szükséges bemutatáson, mire Königrätz apó elkiáltotta magát élénken:

— De már most egy, kettő, három, menjünk, hölgyeim és uraim. Jobbra át!

Nekem a markomba nyomták a bokrétás nászbotot és éppen meg akartunk indulni, mikor egy livrées szolga szembe nyitja a külső ajtót s nagy szuszogva cipel egy ferslágot, mely a postán jött.

— Milyen pech! — kiált föl kétségbeesve Lazsányiné. — Éppen most hozzák. (Aztán magyarázólag fordult a hölgyek felé.) A ruhák Párizsból, édeseim, az én ruhám és Katica menyasszonyi ruhája. Chatelottól, rue Boulogne 24. Onnan szoktam hozatni. És még sohase főzött le ez az átkozott Chatelot; mindig pontos volt, csak most, éppen most. Képzeltetik, milyen bosszúság volt ez rám nézve. Azt hiszem, ha ebbe bele nem haltam, matuzsálemi kort fogok érni. Stefi, ne vigyorogj olyan gúnyosan, mert azt nem tűröm. Persze, te szeretnéd, hogy meghaljak. Tegnapelőtt kellett volna megjönnie a ruháknak, melyek mint gyorsáru lettek föladvá, és nem jön semmi, semmi. Azt hittem, megőrülök. Végre is, mit tehettem egyebet, itthon ütöttünk össze egy ruhát a Katicának... egy akármilyet. Szent ég, ha rágondolok, hogy miként vagy öltözve, Katica szívem, most is azt hiszem, hogy menten megüt a guta.

— Nem szeretnék anya lenni — szól közbe kenetteljesen a váltig locsogó Sipeky.

A hölgyek és a férfiak mind tiltakoztak, mennyreföldre esküdözvén, hogy Katica fölségesen van öltözve, és hogy nincs az a szabó a világon, aki az ő szépségéből elvenni vagy ahhoz hozzáadni tudna; de a méltóságos asszony makacsul rázta a fejét, mialatt fejdíszén jobbra-balra röpködtek a rozsdaveres structollak.

— Hiába beszéltek, hiába, hiába. Ami nem anständig, hát nem anständig. És kedvem volna fölbontani a kisztnit és... Was sagst du dazu, alter Stefi?

Königrätz apó sietett tiltakozni.

— Ozaj dusa moja! (Ugyan, lelkem.) Hova gondolsz? Hiszen az anyakönyvvezető és a pap már egy órája várnak.

Hiszen a párizsi ruha már itt van, és én szeretném is, ha rajtatok volna... ha már egyszer kifizettem. De végre is a családban vagyunk, ruha ruha. Um Gottes Willen, most csak nem kezdtek levetkőzni és újra felöltözni. Daj pokoj, Annuska! (Hagyj békét, Annuska.) Te pedig, Péter, vidd be azt a párizsi dobozt a méltóságos asszony szobájába, hogy ne legyen itt az útban.

A megszólított Péter fölkapta a székre helyezett deszkadobozt, hogy elvigye.

— Ah, a brüsszeli csipkéim — szólott egy lemondó sóhajjal Lazsányiné, a szolgálta vagyis inkább a doboz után nézve.

De nekem meg a szolgálta tűnt fel, vagyis hogy a szolgálta háta. A dolmányán ugyanis félig letörülve, de azért még olvashatóan ott állt fölírva krétával: »Menjünk, uraim, mert kikapok«.

Hopp hó! Miféle rejtély ez. Hiszen ez a gortvai dolmány fölírata. A szolgálta nem az, de a dolmány ugyanaz. Hát ez hogy lehet? No, az csak úgy lehet, hogy a dolmányt idehozták és elfelejtették róla lekefélni a föliratot. Lassankint még egynehányat ösmertem föl ezen a nyomon a gortvai egyenruhából. Az ördögbe is, ezek a vándorló livréek különösek egy kicsit!

De már nem volt időm elmélkedni. A lakodalmi marsall, Szlimóczkyné, a rendezkedéshez kezdett, eligazítván mindnyájunkat.

Én mentem elől a bokrétás bottal.

Utánam a menyasszonyt vezette Domoróczy Pista.

Azután a vőlegény következett Nedeczky Vilmával.

A deli Csathó Ferenc karján jött a kis Csapiczky Mari.

És így tovább, egész hosszú sorban, — de hogy milyen rendben, nem figyeltem meg, mert egyetlenegyszer néztem csak hátra, mikor az anyakönyvvezetőtől jövet a templom felé tartottunk. (Egyébiránt mind a jegyzői lak, mind a templom csak néhány lépésnyire volt az ódon, romladozó kastélytól.) Ugyanis a tegnapi esőtől egy kis pocsolya képződött az útban, mely még teljesen föl nem szikkadt, nem nagyobb darabon, mint egy bivalybőr, de egyfelől a plébános kerti kerítése és az út másik oldalán veszteglő fazekasszékér miatt éppenséggel nem lehetett kikerülni; biz abba bele kell lépnie fehér atlasztopánkáival a menyasszonynak is. Hiába jár a

lelke a hetedik égben, a lábacskája mégiscsak itt tipeg-topog a szürke sárgolyón.

Én egyszerűen átugrottam a hosszú lábaimmal és eszembe se jutott a többiekért aggódni.

— Bravo, Domoróczy — hallatszott e percben a hátam mögött. Tizen is kiáltották: Bravo! Bravo!

Erre fordultam aztán hátra, hogy mi az. Hát Domoróczy lekapcsolta a meggyzín bársonymentéjét és végigterítette a sárfolton. A bájos menyasszony mosolyogva lépegetett rajta. Ez volt talán az első mosolya a koszorú alatt.

Aztán, úgy tudom, ott hagyta a mentét mindaddig, míg mind át nem keltek a dámák. (Képzem, hogy benyomta a nagy Szlimóczkyné és a száz kilóra becsült Csathó Lászlóné.) Végül egy szolga hazavitte megszáritani és megkefélteni.

Mit mondjak a templomi ceremóniáról? Nem történt semmi különös. A sablonok, a közönséges kitaposott út az »egy kenyérhez és sóhoz«, — hogy a mézet ne is mondjam, mert az csak az elején van. Még kevésbé untatom az olvasót az ebéd apró-cseprő részleteivel, hiszen mindenki volt már lakodalomban és még senki sem halt meg ott éhen. Mind, mind kihagyom az olyan dolgokat, amik csak a jelenlevőket érdekelték, zavaró incidenseket, a főszolgáló inasok kezeiből hogyan potyogtak ki a tányérok és esészek, mint öntötte le az egyik szósszal éppen a méltóságos háziasszony gránátszín ruháját, mire az fölkiáltott: »Szent Isten, milyen szerencse, hogy nem a párizsi ruha van rajtam!« (A gondviselés denique ilyen leleményesen változtatja át a legnagyobb szerencsétlenségeket szerencsékké.) Mellőzöm a tömérdek bon mot-t és aperçut, melyek egy ugyanazon pillanatban születnek és elmúlnak, mint általában a rövid életű szikrák, úgyszintén a tósztokat, melyek örökké élnek, mint a bolygó zsidó, és lakodalomról lakodalomra vándorolnak; még a saját násznagyi mondókámat is agyonhallgatom. (Ha hallani akarják, hívjanak meg násznagynak.)

Mondjam-e, hogy se a menyasszonynak, se a vőlegénynek nem volt étvágya, de hisz ez természetes. Ámor okos kis isten, legyűri az étvágyat, ezt a gonosz, követelő fickót, mert sokat árthatna, ha némelykor elkiáltaná magát, hogy a házassághoz *speiz* is kell.

Zavartan, elfogódva ültek egymás mellett, sokszor néztek egymásra, de ha az egyik nézett, a másik elkapta a szemét; mosolyogtak a hozzájuk intézett kérdésekre és igen szórakozottan feleltek. Látszott, hogy terhükre vagyunk. Endre néhányszor előhúzta az óráját. Katica is többször kérdezte:

- Mennyi az idő ?
- Még csak öt óra.
- Hánykor indul a vonat ?
- Tizenegykor.
- Bizonyosan tudja ?
- Bizonyosan.

Amikor beszéltek, nem egymásra néztek; egyik a tárgyára, másik a gyűrűjére.

- És hánykor indulunk innen ?
- Kilenc után.
- Nem lesz nagyon sötét ?
- Attól függ, lesz-e holdvilág ?
- Mama, nem tudod, lesz-e ma holdvilág ?
- Ah, istenem, honnan vegyek én nektek holdvilágot ?

Königgrätz apó rászólt a feleségére kedélyesen :

— Mit tudod te még, miért kérdik : hogy kell-e nekik vagy nem kell ? Mert a holdvilág csak a szerelmeseknek becses. Hm. Az új házások már nem szorulnak az égitestekre. Hm. Hát kell-e az a holdvilág, gyerekek, vagy nem kell ?

Katica piros lett, mint a pipacs; Endre sietett felelni :

— Kell, kell.

— Hadd lám, melyitek fél a sötétől, hm — évelődött a vén katona.

— Ő — felelte Endre.

— Ő ? Miféle ő ? Hát úgy kell azt mondani ? Ejnye, mordizom adta, mondd mindjárt, hogy : a *feleségem*.

Katica ijedten tekintett Endrére.

— Ne, ne ! — rebegi halkán, tiltakozón. — Ennyi ember előtt ! Jaj, ne !

Kitör a hahota s az egész társaság azon diplomatazál, hogy Katicából is kiszorítsa a »férjem« szót, de nem mondaná a viláért. Lelke nevet belül, míg a fejét rázza.

Bohó kis dolgok, mi leírni való van rajtok ? Engem hidegen hagynak. Egy orvos előtt a nagy láz is csak egy szimptom-

ma, a lassú érverés is. Egy násznagy előtt a lakodalom csak egy pillanatnyi stádium a fejlődő életben. Egy tapasztalt násznagy nagy róka és hidegen érinti a mutatkozó poézis. Minden a fejlődéstől függ. A legrészegebb ember is kizárólag tejjel élt egy időben (szopós gyerek korában). Láttam már szemérmes menyasszonyokat, gyöngö, törékeny lilomokat a leszakítás előtt — és mikor másodszer láttam őket, már akkor tényérokat vagdaltak a férjeik fejéhez.

Csak üljetek édesen, elandalodva egymás mellett, szégyen gyerekek, megittasodva az elmúlt percek eseményeitől, kíváncsian a jövő percek eseményeire, és ne nézzetek sehova, csak egymásra ; — mert ha egyebüvé néznétek, meg találnátok látni, hogy a próza már leskelődik rátok valahol egy szögletben, vagy talán minden szögletben, mint a lecsapásra készülő vércse.

És jön is már, de most még tetszetős öltözetben. Kedves még, meleg még és nyájas. De majd meglássátok, hogy elhagyogatja apránkint szép ruháit és egyszer csak megáll előttetek durván, meztelenül.

Most még csak az őrnagy kezdi előtologatni, mert úgy illik, úgy kívánja a sikk.

— Csináljunk egy kis tréfát — kiáltott föl Königrätz apó vidáman, mikor már emelkedni kezdett a közhangulat. — Adjatok egy ív papirost és egy ollót.

Papirost hamar találtak, de ollót sehol sem.

Az őrnagy maga ugrott föl keresni.

Egy úgynevezett »száz fiókú« szekrény állott a nagy ebédlőterem egyik sarkában, annak az egyik fiókját nyitotta ki, és onnan kotorászott elő egy ollót és egy kulcsot. A fiók ezenkívül tele volt emberi hajjal ; jobban megnézve láttam, hogy különböző parókák, álszakállak és bajuszok.

— Szent Isten, mit tart ott az őrnagy ? — kérdem a szomszédomhoz hajolva. A szomszédom volt Sipeky Márton. aki a fülembé súgta :

— A Dienerschaftot.

— Mit ? Nem értem.

A mulatságos aggastyán hamiskásan kacshintott s mert a bor már bőbeszédüvé tette, piciny bepillantást engedett a sárosi misztériumokba.

— Az efféle szakállak és bajszok segítségével tetszés szerint alakíthatja az ember a Dienerschaftját ; csinálhat ugyanazon emberből torzonborz kapust, sima francia komornyikot és cotelettes angol lovászt.

— Ahá !

Az őrnagy visszatípegett az asztalhoz ; az egy ív papírt fölnyirkálta kockákra, aztán egy ceruzát vett és sorba járta a vendégeket : »Mikor születél, bruderkám ? Ne hepciáskodj, brát moj slatki. Igazat mondj, nem török be a fejed.« A dámákkal gyűlt meg a baja legjobban, azok erősen vonakodtak. Micsoda új bolondság ez Königrätz apótól ? De az apó vidáman dörzsölte a kezét. »Majd meglátják, meglátják« s kétszer is figyelmeztette, különösen az öregebbjét : »Igaz évszámot tessék mondani, mert megbánják«.

Mikor aztán minden papírra ráírta a nevet és az illető vendég születési évszámát, az öregúr eltűnt az asztaltól. Észre se vették ; sőt mindjárt el is felejtették az egész összeírást. Hisz úgy röpködtek a változatos témák, mint színes pillangók a réteken. Töszet, disputa, inceselkedések váltogatták egymást. S mindez bizonyos könnyedséggel, nagyvilági fölületességgel, úgyszólván csak a hangulat kedvéért. Mert a sárosi fiatalember nem házasodik Sárosból, tehát nem is szeret bele sárosi leányba, legfőlebb sárosi leányokon tanulja az udvarlást, s viszont a sárosi kisasszony sárosi fiatalembereken a kacérkodást. Mindez csak egy *főpróba*, nem megy igazi vérbe, csak maszkirozza az igazi ostromokat. A színpadi csaták végre is kellemesebbek az igaziaknál. A nagy szenvedély és a nagy érdek elnyomja, ami finom, ami lezsér és ami pikáns az emberben. Ah istenem, semmi se lehet tökéletesebb a világon, mint az oly emberek, akiknek nincsen semmi vágyuk, csak szeretetreméltóknak és előkelőknek látszani, és nincs egyéb törekvésük, csak hogy a szomszédjuk vagy a vis-à-vis-juk minél pompásabban érezze magát...

Talán egy félóra is elmúlt, lehet hogy több, mire újra visszatért Königrätz apó diadaltól ragyogó arccal, maga előtt eresztve egy kötényes szolgát, ki nagy kosarat cipelt.

— Nos, uraim — kezdé az apó és a szemei csillogtak és híztak a csodálkozó arcokon — csináljuk meg magunknak azt a jó tréfát, hogy mindenki kóstolja meg Tokaj termését

abból az esztendőből, amikor ő született. (Egyet csettintett a nyelvével.) Teringette, szegények vagyunk, de jól élünk.

S ezzel kezdte kirakni a kosárból a kis háromdecis üvegeket, telítöltve azzal az olvasztott arannyal, amit tokaji eszenciának nevezünk, mindenik elé oda téve a maga üveg-jét a ráragasztott névvel és születési évszámmal.

— No, ez igazán fejedelmi gondolat ! — kiáltottam föl, egészen belemelegedve e kápráztató földi jólétbe és az ötletnek kedvességébe.

— Csak az kár — jegyzé meg az öreg, fürgén szaladgálva az asztal körül —, hogy már *lefelé* nem sokáig tréfálhatok így. Egy-két év múlva már olyan vendégeim is lehetnek, akiknek nem tudok adni. Eredjetek, öcsém, a filoxérához ! Fölfelé azonban jól állunk (ismét csettentett a nyelvével) és sokért nem adnám, ha száz éven felüli vendégeim lennének... Teringette, visszafiatalítanám őket... Ah, régebben kellett volna születnetek, amici.

Majd visszaült helyére, megtölté poharát az 1825-iki termésből (ebben az évben jött a világra Eperjesen) és így szólt a beállott mély csöndben ünnepélyesen :

— Ezt a poharat pedig ürítem az én kedves mostoha-leányom, Bajnóczy Katalin egészségére, akit én úgy szeretek, mintha a leányom volna ; kívánom, hogy a házassági kötelekben boldog legyen. És hiszem is, hogy az lesz, mivelhogy az első föltétel, a szeretet édes kaposza, megvan köztetek, édes gyermekeim. De ez még nem elég. A fiatalság nem soká tart — itt vagyunk mi a példa, én és anyátok.

— Stefi, ne szemtelenkedj — szólt közbe Lazsányiné.

— A férfi csak egyszer hal meg — folytatá Königrätz apó zavartalanul —, az asszony ellenben kétszer. Amikor megöregszik és amikor tényleg kileheli a lelkét. Becsületesemre mondom, hogy csak az első halál nehéz neki, a másikat már jól kiállja. (Zajos derültség.) Azért tehát én azt mondom, hogy a fiatalságot pótolni kell.

— Mint a bajuszt a szakállból ! — vágott közbe pajzánul Keviczky Ödön, nem minden alapos célzás nélkül.

A szónok maga is elnevette magát, a nevetéstől elfogta szokás szerint az asztmatikus köhögés, annak a végét be kellett várni.

— Úgy, úgy. Pravdu mas pan brat. (Igazad van, testvér.) Mint a bajuszt a szakállból, úgy kell a szépséget pótolni, de nem a patikából, hanem a szív jóságából. Ez a fundamentoma a jó házasságoknak. Édes leányom, Katalin! Egy-két óra csak és el fogod hagyni a szülei hajlékot, talán örökre, hogy új fészket építs magadnak; fogadd az útra, szívecském, ezt a tanácsomat.

Lazsányiné elérzékenyedett és sírva borult az asztalra.

— Nem szeretnék anya lenni — morogta a vén Sipeky.

Maga Königgrätz apó is ellágyult s valamit morzsolgatott a szemei közt, de azután folytatta:

— De még ez nem elég, érzem, hogy kötelességeim ezzel nem értek véget. Volt nekem egy derék ezredesem, bizonyos gróf Kozsebrovszky, szegény lengyel főnemes, aki így szokott szólni, különösen a hónapok végén: »Ha még egyszer születnék, Stefi, körülnéznék a szobában, hogy van-e bent Wertheim-szekrény, és ha nem volna, hát (hogy is mondjam csak?) nem születnék meg«. Hát igen, a Wertheim-kassza. A pénz, a pénz, mely a háborúviselés fundamentoma, pénz nélkül nem lehet háború. De ezt már Montecuculi mondta. Hiába, minden okosat a katonák mondanak. Mert én azt mondom, hogy pénz nélkül nem lehet béke se, legalább családi béke. Azért tehát, ami tőlem telik... amennyi telik...

De már itt nem bírta folytatni, becsületes, vörös arcát elöntötték a könnyek, s balkezevel (a jobbal a poharat tartotta) idegesen rángatott ki a waffenrokkja nyílásából egy iratot.

— Itt van egy kötelezvény — dadogta szaggatottan — ... Ötvenezer forintról... édes fiam...

Odament Endréhez és átnyújtotta.

— Tedd el... majd legközelebb... legközelebb.

A társaság tagjai fölálltak és lelkesedve éljeneztek, tapsoltak. Sokan hozzá járultak és kezeit szorongatták. Maga Endre lehajolt, kezét csókolt neki, mire ő megölelte Endrét és sokáig tartotta a fejét szívéhez szorítva... Endre vissza akarta adni a kötelezvényt.

— Nem, nem! — kiáltá egy elutasító mozdulattal. — Ne okozz nekem keserűséget... Fájna, ha üres kézzel eresztenélek el. Nem, nem! Tudom én, mi a kötelesség.

Ez aztán csakugyan méltó volt a tokaji eszenciához. A fővillanyozott társaság koccintott és fölhajtotta az isteni nedvet.

Mindenki magasztalta az őrnagyot: De iszen, derék ember az! Ha nem származik is nagy ősöktől, de igazi gavalér-szív dobog benne.

— Ha még a tulajdon lánya lenne — vélekedének mások —, de egy mostohaleány! Mégiscsak gyönyörű dolog.

— Kivált ebben a fin de siècle korban.

— Éljen Königrätz apó! Éljen! Éljen!

Magamat is meghatott az érdekes incidens és még némi aggodalommal is eltöltött, hogy Endre barátunk talán nem marad meg pályáján, ahol immár szépen kezd a neve emelkedni s az ötvenezer forintos hozomány elvonja, legalább egy időre, ahova úgylis taszítják a vele született hajlamok, a hegyes orrú cipők perifériájába, a dzsentrí-kaszinóba.

Odamentem hozzá és a fülébe súgtam:

— Gratulálok, nábob úr, de azért a tollat mégse kell ám lecsapni. Jó szerszám az.

Rám nézett és szelíden, de mégis bizonyos fölénnyel mosolygott, mintha mondaná: »Ugyan, kérem, ne legyen olyan naiv«.

Az öreg Csapiczky tükön ült, kivörösödött a jelenet alatt; feszengett, izgatottan forgatta ujjával nyakán a *medve-rendet*, mert ő is, mint általában néhány idősebb úr, ezt viselte. (Az anhalti herceg, kinek Sárosban birtoka van, minden évben időzik a megyében egypár hetet s ilyenkor mindig elpotyogtat *medve-rendjéből* egypár példányt.) Egyszer föl is állt szólásra, de mintha meggondolná, egy kukkot se mondott, csak egy inasnak súgott valamit, aki elvezette a baloldali ajtón.

Észre se vettük, már visszajött, egy papíriveret tartva kezében; fejét kevélen vetette hátrafelé, szeme szokatlanul fénylett a cvikkeren keresztül, melyet az orrán felejtett. Egyenest a menyasszony felé tartott s megállt előtte, nem mint egy szerető após, de mint Lancelot lovag.

— Kedves menyem! — szólt ünnepélyesen s oly hűvös volt minden szava, mint egy fejedelemé — a Csapiczkyak

nem szeretnek bizonyos kérdéseket előtérbe hozni, de bizonyos kérdések mégis előjönnek, részint maguktól, részint hajuknál fogva előrántva. De ez mindegy. (Végtelen keserűség ömlött el arcán.) A fő az, hogy a fölvetett kérdéssel foglalkozni kell. Az ország összes csataterein hevernek a Csapiczkyak csontjai; nekünk nem volt szükségünk családi kriptára. Csak a nők részére. (Gúnyosan pislogott az átellenben ülő báró Kramlyra.) Igen, a mi csontjaink a csatatereken hevernek, kedvesem, és meg vagyok győződve, minden csont megmozdulna, ha egy Csapiczky nem azt tenné, ami kötelessége egy Csapiczkynak. Íme, leányom, vegye tőlem jó szívvel *némi típénzül* e hatvanezer forintról szóló kötvényt.

A szegény Katica azt se tudta, mit beszélnek, csak átvette az írást és ott tartotta, morzsolgatta kezében a keszkenővel együtt.

A társaság pedig tombolt, ujjongott.

— Igazi gavallér — kiáltá Garzó Pál —, az is lesz, míg csak egy foszlány van belőle.

— Úr az úr pokolban is — jegyzé meg Pruszkay György de genere Tass.

Sokan fölugráltak és rohantak gratulálni a vőlegénynek. Magam is megváltoztattam nézetemet a jövőjéről.

— Most már én is azt mondom: le a tollal!

— Ön is azt mondja — mereszté rám a tekintetét bizonytalanul. Úgy rémlett nekem, hogy mondani akar valamit, de aztán mégis leküzdte és csak annyit kérd: — Miért mondja?

— Mert ötvenezer forint még semmi, de száztízezer forint már valami. És végre is kényelmesebb újságot olvasni, mint írni.

Königgrätz apó majd a gyerekekhez rohant nagy lelkesedéssel: »Most már el vagytok látva derekasan, — saperlott, derekasan«, majd az öreg Csapiczkyt ölelte meg nagy szeretettel: »Lefőztél, kedves bruderám, átkozottul lefőztél« és ismét hulldogáltak a könnyei. Csapiczky fitymálva vonogatta a vállát:

— Majd akkor látnád, Königgrätz, ha még megvolnának a Csapiczky-dominiumok. Úgy értem — tette hozzá óvatosan —, ha még mind megvolnának.

Olyanformán jött ki, mintha még vagy öt-hat dominium most is megvolna.

Ezalatt beesteledett. Egyszerre hozták be a gyertyákat nagy ezüst girandole-okhan és a fekete kávé. Kezdődött az asztalbontás. A menyasszony és vőlegény elhagyta az asztalt, meg a tekintélyesebb hölgyek és urak, de a fiatalság, a jelesebb ivók, lármásan követelték, hogy ők itt ihassák kávéjukat, minthogy a post caffanumnak kell következni, amikor, elhullván a férgese, mint a kalitkából kieresztett madár, csapongva bontja ki szárnyait a jókedv.

Egy rész átalakul kártyakompaniákká. Az öregebb hölgyek összeülnek egy-egy szögletbe a kanapéra, a zsöllyékbe és pikáns lében tárgyalják a mai nap élményeit. Hallani a suttogásokat :

— Csinos hozományt kapott.

Halk, elfojtott nevetgélés hasítja szét a szaggatott fél-szavakat. Aztán megint beszélnek, aztán megint nevetnek.

A háziasszony nincs bent, mert a menyasszonnyal még sok a baj. Az összes málhákat össze kell csomagolni és előre kiküldeni ígás kocsin a vasúti állomásra. A menyasszony fölkeresi még egyszer, talán utoljára, szúzi kamrácskáját, leveszi a koszorút fejről, a hófehér ruhát (melyről annyiszor lesz még szó egy hosszú élet alatt), lekapcsolja nyakáról a smaragdos ékszert, amit vőlegénye hozott, beteszi gondosan a tokba, aztán kiszemeli toilette-jeléből az úti ruhát, a mákszínűt, a *legasszonyosabbat* : ne ösmerjék meg a vasúton, hogy mi járatban van. A kalapok közül szintén a legalkalmasabbat választja. »Add ide, mamám, azt a feketét a bogánccsal.« »Ugyan, ne okoskodj, olyan öreget mutat.« »Éppen azért mamám.«

Míg a menyasszony és a vőlegény átöltöznek, a szolgák kihordják az ebédlő bútortatát, azaz ki kellene hordaniok, de a post caffanum-párt nem engedi. Nekik nem parancsol a gazda ; vigye el a házát, ha tudja, de ők itt maradnak és nem engedik a kényelmes helyüket a táncolóknak.

— Hát semmi ; secko jedno — hagyta rá Königrätz apó. — A korhelyeknek igazuk van, azoknak a Jézus is kitér. Hordjátok ki a társalgószoba bútoraít ; ott lesz a tánc.

Meg is kezdte aztán maga Königrätz apó, öregesen aprózva Szlimóczkynéval, én magam az időközben úti

ruhában visszajött menyasszonyt forgattam meg a csárdásban; fáradt volt szegényke a nap izgalmaitól, pihegett. Azonkívül láttam, hogy Endre is előkerült és keresi, hát odavittem hozzá :

— Itt a menyecske ; a magáé, átadom.

Endre félrehúzott az ablak-mélyedésbe.

— Egy lepecsételt csomagot teszek le a szobájába.

Nagy szívésséget tesz nekem, ha beviszi Eperjesre és holnap átadja a takarékpénztári igazgatónak, Kubányi Sámuel úrnak, és visszakéri a nála lévő térítvényemet. Megteszi ?

— Természetesen.

— A dolog olyan természetű — jegyzé meg —, hogy csak biztos kezekbe adhatom.

— Nyugodt lehet.

Őrült sebesen rohant az idő. Észre se vettük, mikor csak előtoptant a legérzékenyebb szcéna ideje. A nagy kakukk-óra kilencet kakukkolt, a négylovas üveges hintó előállott az udvaron. Ámbár iszen látni nem lehetett, csak hallani a lovak kapálózását, a hám csörgését ; szuroksötétség uralgott künn, hold nem világított, csillagok nem pislákoltak, terhes barna felhők jártak szanaszét, keresztül-kasul az égbolton, mint mikor barna festékek folynak össze.

A kártyaszobában, a korhelyek asztalánál mindenütt híre futott :

— Az új pár utazik.

Az egyik imposztor (persze a korhelyek közül) csettengett a nyelvével és elkezdte a torkát gargarizálni a következő kezdetű opera-áriával : »Oh, éj, te megtudod...«

Vigyorogtak, nevettek, de azért abbahagyták az ivást, kártyázást, mind betódultak a társalgóba, hogy meglássák még egyszer és elbúcsúzzanak.

Königgrätz apó éppen akkor adta ki a paranosokat, hogy tekintve a nagy sötétséget, egy lovas ember lámpával a hintó előtt lovagoljon, Krivday (eperjesi professzor, a fizika tanára), aki az imént húzott be egy nagy »zsinórt« és közlékeny lett, azt fejtegette, hogy a lámpánál, amit a lovas visz, csak a lovas lóva fog látni, de a hintó kocsisa nem, pedig ezen gyakorlati cél elérése kontempláltatik ; nézete szerint tehát a lovas lovának a farkára volna kötendő a lámpa.

A körülállók nevettek, de Königgrätz apó türtőztette magát és gyöngéden mondá:

— Kivihetetlen lenne, Krivday úr, bizonyára kivihetetlen.

A tanügyi bácsi fölfortyant:

— Önöknek nincsen érzékük a tudomány iránt, uraim. Ki kellene számítaniok a fény erejét, hatását, s mindjárt láthatnák, hogy a ló farkán van a lámpásnak a helye.

— Ugyan, ugyan, Krivday úr! De hátha a ló elkezd magát legyezgetni a farkával, mi lesz akkor a lámpással?

Krivday megvetőleg morgott valamit a tudományok mellőztetéséről az úgynevezett középosztálynál, aztán ő is oda somfordált, ahol a legnagyobb volt a tolongás, ahol a menyasszony búcsúzott érzékenyen a mamájától, görcsösen átfogván a nyakát; osókolta, amerre érte: arcát, szemeit, ajakát. Ejnye no. Hol van a vén Sipeky? Most mondaná, hogy nem szeretne anya lenni.

Csak a platinát lehet még jobban nyújtani, mint egy lakodalom leírását. De miután az új házások elutaztak, nem érdemes többé.

A multság még folyt, az ifjúság táncolt, a komolyabbik elem ferblizett, a szolgák folyton hordták a fekete kávékat, likőröket, quaterkákat, éjfél után pedig korhely-levest, piritós-kenyeret, limonádét s mindenféle csillapító és stimuláló szereket. A háziasszony a fekete kávé mellé egy ibrik csokoládét is szervíroztatott, mindenkit rábeszélve, hogy egy kanálnyiit tegyen a findzsájába a kávé közé.

— Majd meglássa, milyen kellemes ízt ad neki. Én eleinte nem akartam hinni a Stefinek, ki így itta az anhalti hercegnél. De valóban fölségessé teszi. Ah, a hercegek! Tudják ám ezek, mitől döglük a légy.

Sohase láttam olyan elegáns, nagylelkű ferblit, mint itt. Úgy bántak a pénzzel, mintha mindegyiknek egy bankóprése volna otthon. Ha valaki behúzott egy nagy zsinórt, valóságos gyönyörűséggel szemlélték a játékos társai, mintha szívből örülnének a sikerének. »Hurrá! derék egy húzás volt, de nem bírtad eléggé kiaknázni a kártyádat, még vissza kellett volna vágnod«, csak aki nyert, söpörte be a bankóit mogorván,

kedvetlenül, mintha restellné, hogy a szerencse olyan utálatosan segíti. Néha elfogyott valamelyiknek a pénze s beállt a »hozom, viszem«, de milyen előkelő volt e körben »Hozom úr is. Egyebüzt a játékosok réme, itt azonban »Hozom úr grand-seigneur volt. Míg ott ültem mellettük, Bogozy bácsinak fogyott ki a pénze, harminc forinttal volt megterhelve a kasszában, melyet Keviczky húzott be, de genere Kund.

Bogozy bácsi kivette a tárcáját.

— Tudsz váltani, fráter, egy ezrest ?

— Dehogy — felelte Keviczky kelletlenül. — Magunknak is kell az aprópénz.

Senki se tudott váltani egy ezrest, ami valóságos dühbe hozta Bogozyt.

— Koldus kutyák vagytok — morogta —, a szerencséhez kell fordulnom — s addig hozomozott, hogy mire újra visszatértem az asztalhoz, már egy garmada pénz hevert előtte.

A többi asztaloknál tarokk folyt, sokkal kisebb pénzben, mint a ferbli. Itt hát szabad volt minden uniform, diplomatizálás, ravaszkodás, mert itt nem a nyereségvágy játssza a szerepet, hanem a »virtus«. A gavallér érzi az ilyen finom distinkciókat. Kifecsegték mindent, persze *in Blumen*. A »rövid«, aki kiadott, fejkavarva dohogta : »Melyik vízben füljak meg ?« (Ez annyit jelentett, hogy nincs szenglije.) »Vigan dudál a portugál«, azt teszi, hogy jó szín van híva. Ha a »hosszú« partner valamelyik szín kiadásánál azt jegyzi meg : »Csapatosan jár a varjú«, nyilvánvaló, hogy sokadmagával van a kiadott szín. Ha ellenben azt hajtogatja »Mein Herz, was willst du noch mehr ?« a bolond is kitalálhatja, hogy herzet kell visszahívni. De minthogy ezt a tarokk-»tolvajnyelvet« maga a fölvevő is csak olyan jól érti, mint az ellenséges partnerek, a fecsegés nem képez a kártya-kódexek szerint inkorrektiséget, mert egyformán árt és használ mindenkinek. Érdekes megjegyezni valót, pszichológiai szempontból, hogy kritikus helyzetekben egyszerre tóra fordítják át a diskurzust, ami megint nem »dolus«, csak a velük született ösztön, mert mind a négyen tudnak tótul.

Folyt hát a tánc, a játék, az ivás egésza kakasok megszólalásáig. Akkor kezdtünk aztán egyszerre haza kásmá-

lódni ; ámbár Königrätz apó és a neje akkor is rimánkodott, hogy ne rontsuk a társaságot.

— De hiszen mindjárt virrad.

— Dehogy, dehogy.

Königrätz apó minden órát megállítatott, hogy ne konfundálják a vendégeit.

— De hiszen szólnak már a kakasok.

— Nem a reggelt kiáltják azok, bruderkám, de siránkoznak ; sok elpusztult itt ma a nemzetségükből.

Mindegy ; a tömeges és határozott föllépésnek sikere lett ; hajnal előtt végre megpuhult az őrnagy s nagy rimánkodásunkra megadta a placetet az ukázhoz, hogy a kocsisok fogjanak be. Nem szívesen tették, mert mind jól helyben volt hagyva.

Nagy lassan előálltak sorba a pompás sallangos, cifra-hámos négyesek. Gyönyörűség volt végignézni rajtok, amint szerszámozták az udvaron. Futkostak a homályban a lámpások, mint a bolygó tüzek. Egy-egy ló fölnyerített, egy-egy kocsis elkáromkodta magát ; nem találta meg vagy a kantárt. vagy az ostort.

— Hát engem ki visz el Eperjesre ? Mert az én gazdám már messze jár.

— Én, én, én.

Egyszerre hatan is ajánlkoztak. De minthogy a Bogozy fogata állt elő elsőnek, annak a kocsijára vitettem a bőröndömet.

Csak mikor már felültünk, jutott eszembe.

— Ejnye, hiszen te nem mégy Eperjesig.

— De oda megyek.

— Hogy-hogy ! Ha jól tudom, tegnap Sóváron túl csatlakoztál hozzánk, valamelyik közbeneső faluból.

— Az igaz, de mégis Eperjesre megyek ; bent kell lennem kilencre a hivatalban.

— Úgy ? Te hivatalnok vagy ?

— Sajnos — felelte Bogozy sötéten.

— És hol ?

— A törvényszéknél — mondá kelleetlenül.

— A törvényszéki elnök ?

Fölkacagott kedélyesen és hátba ütött.

— Iktató vagyok a telekkönyvnel... ha éppen tudni akarod.

— Ne bolondozz ! Engem föl nem ültetsz. A telekkönyvi iktatók nem járnak négy lovon.

Bogozyt a bor beszédessé tette és őszintévé.

— Adj egy kis tüzet — mondta és rágyújtott egy szivarra.

Csöndes volt az éj és koromsötét ; egy csepp szellő se fújt, a gyufa szépen égett, mint a szobában. Balról a lazsányi erdő suhogott szelíden, rejtelmesen, hátunk mögött tíztizenkét négyes fogatnak a dübörgése verte föl a mélyen pihenő természetet, hogy szinte vonaglani látszott a lovak dobajától a föld s a szerszámok csörgésétől, a csöngettyűk osilingelésétől ébredezett az erdő.

— A négyes fogat ! — tért vissza a témára Bogozy. — No persze, a négyes fogat. Festve van, bruder. Mondhatom neked, hogy csak festve van és csak a lámpáknál látszik. De te még »zöld« vagy, atyámfia. Beosületemre, zöld vagy, cimborám. Oh no, majd meglátod a virradatnál, hogy miképp olvadnak le a négyesek. Hehehe. Mondhatom neked, hogy kapitális gyerek vagy. Mindamellett adj még egy gyufát. Hallottál-e már valamit, amice, a Hatvani professzorról ?

— Hogyne !

— Hát azt tudod-e, mikor egy nagy lakomáról hazaszállították a vendégeit, mindeniket pompás csörgős szánon, négylovason. Reggel aztán otthon találták magukat a küszöb előtt és a nadrágjuk nagyon el volt kopva, mert úgy húzta őket az ördög a lábuknál fogva a kövezeten — már amennyiben van Debrecebben kövezet...

— Erről csakugyan olvastam.

— No hát, látod, ilyen ördögünk van nekünk Sárosban, és majd nézz meg minket reggel, ha megvirrad. Én különben már a szomszéd faluban kezdek vedleni. Majd meglátod. Hé, János — rázta meg a bakon bóbiskoló inast —, messze van még Vándok ?

— Egy jó félórányira.

— Bolond vagy, itt kell lennie.

— Jól ismerem a falumat, nagyságos uram, meg a vidéket. Vándok még messze van.

— Hát akkor micsoda falu van itt a közelben ?

— Nincs itt semmi.

Hatalmas kutyaugatás hangzott föl erre vagy ezer lépés távolról. Nem is egy kutya ugatott, de öt-hat felelgetett egymásnak kisebb-nagyobb távolságokról, ki vékonyabban, ki vastagabban.

János a szemeit dörzsölte.

— Gubó legyenek, ha mégis nem itt van a falu — és osodálkozva meresztgette szemeit a szürkülő éjszakába.

Bogozy vidáman lökött meg oldalba :

— Ezt ugyan bolonddá tettem az ugatással — súgta (mert hasból tudott ilyen nagy művészettel ugatni), aztán megint vakkantott egyet-kettőt, mindig közelebb-közelebb, de a falu csak mégse akart előjönni, ami még nagyobb ámulatba ejtette Jánost, aki most már egyenesen a kísértetekre fogta rá a szemfényvesztést, s vacogó fogakkal kapaszkodott a bakulás vassorompójába.

Nagysokára mégis megérkeztünk Vándokra ; egy öt-ablakos cserepes ház előtt megállott a kocsis. János inas leugrott a bakról, lekapcsolta az első két lovat és nyugodalmas jó éjszakát kívánván, elvezette a csikorogva nyiladozó kapun.

— Tiszteltetem Weisz urat és köszönöm — kiáltá utána Bogozy, aztán engem figyelmeztetett : — Hát látod-e, miképp kezdődik a vedlés ? Az inas és a két ló már elolvadt.

— Ahá — hebegtem fölrezenve és a lóléptek irányába tekintve —, de mi az a fehér mellettük ?

— Hát az, barátocskám, a János ingben és gatyában, mert az inasi gúnyját levetette, itt hagyta ; nem az övé. Itt semmi se nem úgy van, amint látod.

— Úgy ? A ruha a tied.

— Az se nem — dünnyögte —, az is kölcsön van kérve.

Ilyenkor, ha elhagyta magát és nem vigyázott, igen rosszul beszélt magyarul, de ha összeszedte az eszét, alig ejtett jelentékeny hibát. Feje lehanyatlott mellére, ő se volt vasból, egy-egy hortyantás jelezte, hogy egy boldogabb létben kóborog, nyála végigcsurgott a szakállán, haja kuszáltan csüngött le homlokára ; csak a zökkenéseknél tért vissza az álmok országából Sárosba ; fölpislantott, de ismét be-

hunyta a szemeit. A két ló pedig vígan kocogott tovább a poros úton. Most már sűrűn jöttek a falvak, Gortván halottam a búcsúkurjongatásokat, melyek nyilván az öreg Csapiczkynak szóltak, de eszemágában sem volt megállítani a kocsi. Hajnalodott. Mindjobban ki lehetett venni az utat, a mezőket, melyeken csak a kukoricaszárak és a mákok meredeztek helyel-hellyel, mintha egy század panganétos katona állna ott haptákban. Az ég pirkadni kezdett keletről, s csípős hajnali szél zörögtette az útszéli fák gallyait; szemlátomást fehéredett a természet, de ez a fehérség rosszabb volt a feketeségnél; köd volt, mely leöntötte a falusi házakat (mintha tejbem legyen úszkálnának), beborította a Simonka hegyerincét és eltakarta az utánunk jövőket. Semmit se lehetett látni, csak a kocsist, a hortyogó telekkönyvi iktatót és a lovak hátulso lapockáját.

A Sóvárra vezető keskeny úton valami bolondos útbajlő gally megcsapta a Bogozy arcát; fölserkent.

— Miféle szemtelenség ez! Ejnye!

Kitörülte szeméből az álmot és szétnézett. Most már egészen világos volt, a köd is foszladozott, Eperjes tornyait látni lehetett.

— Mi az ördög! Hát már itt vagyunk? Bastrancia! Jól mennek ezek a lovacskák. Hanem itt jó lesz megállni, várjuk be a koresmánál a többieket. Egy kis törkölypálinka valóságos balzsam lesz most. Hé, Pali, megállasz a koresmánál!

A sóvári koresma, melyet egy lefityegő borókaág ékesített, még zárva volt.

— Ugorj le, Pali és rúgd be az ajtót.

Pali kocsis leugrott és elkezdett dörömbözni, mire nagynehezen kinyílt az ajtó és előcsoszogott papucsban, pongyolában egy nagyszakállú zsidó. Megpillantván az úriás phaeont, levett sapkával közeledett és bemutatta magát:

— Én Kohn vagyok.

— Én nem vagyok — viszonzta Bogozy a bemutatást arisztokratikus göggel. — Hozzon egy messzely törkölypálinkát.

Nemsokára csakugyan kibontakoztak az utánunk jövők. De szent ég! Hova lettek a fényes, nyalka ekvipázsok?

Csak vagy négy kocsi jött, de mind kétlovas s azokon hatan-heten ültek, összegyömöszölve, mint az arató tótok. A hetyke, ragyogó nevű urak, a Keviczkyek, Pruszkayak, Nedeczkyek, Niczkyek, akik mind külön fogatokon mentek tegnap, s úgy indultak vissza ma. Hát csakugyan valami gonosz dzsin nyelte el a prüszkölő, tüzes lovaikat, tarsolyos, cifra huszárjaikat útközben, mint ahogy Bogozy mesélte. A kocsik mellett Domoróczy Pista lovagolt, hanyagul eleresztve a Blackston kantárját. Maga a hírhedt Blackston se látszott nekem most a Metternich istállójából valónak (tegnap a fölcsigázott illúzió, ma a szétfoszló illúzió szemüvegén át nézegettem). A feje se szép, fűzött lábszára van, a bokája nem elég széles, a csüdje nagyon meredek : szóval, közönséges olcsó ló.

Az utolsó kocsiban ültek a legtöbbben. Jézus Mária, kik lehetnek ? Nini, a cigányok, az eperjesi banda, hátul a cimbalom odakötözve a saraglyához, elől a brúgó, mint egy nagy kürtő.

A korcsma előtt szívélyes volt a találkozás.

— Jó reggelt, fiúk, jó reggelt ! — A gavallérok leugráltak, üde mosollyal, kifogyhatatlan kedéllyel, csillogó lélekkel, de az orcáik, ruháik gyűröttek voltak, az inggallérok piszkosak. Nem tették rám többé azt a végtelenül előkelő benyomást, amit tegnap.

— Hollá, korcsmáros, törkölypálinkát ! (Hm, tegnap még a Prunelle Naltet se volt nekik elég jó.)

Jöttek az üvegek sorba. Kohn nem győzte hordani : Kohnné is kibújt a vackából és segédkezett. Domoróczy nagy kedvre szottyant :

— Hej, more, elő azokat a szerszámokat ! Hamar valami szomorú nótát ! A legszomorúbbat.

Egy pillanat nem sok és kézben volt hegedű, brács, fuvola, minden. Babaj, a primás, ravaszul mosolygott, aztán rárántotta a Gott erhaltet (mivelhogy ez volna a legszomorúbb nóta).

Az urak kacagtak a Babaj tréfáján, szinte a hasukat fogták, de a lovaikra nagy hatással volt ; egyszerre csak elkezdték ütemre mozgatni a nyakukat és a lábaikat, a Domoróczy paripája pedig nekiiramodott ezekre a hangokra az exercirozásnak, megszegte a nyakát a szügyibe és olyan szabályos

pirouetteket vágott ki, hogy egy generális is megbámulhatta volna.

— Mi lelfe ezeket ? — kérdém csodálkozva.

Bogozy a fülembe súgta :

— Hát nem látod ? Csupa honvédlovak ; az aerarium-tól kikölcsönözve.

Nagy hályogot rántott le a szememről. Egyszerre megteltem mindenféle gyanúval, s amint újra fölcihelődünk a kocsikra, az Eperjesig tartó rövid úton keresztkérdésekbe fogtam Bogozy uramat.

— Hát ezek az urak hova mennek ? Hiszen ezek mind a falukról jöttek tegnap.

— Mert még tegnapelőtt oda mentek ki, összekészülni a lagzihoz, de voltaképpen egyszersmind eperjesi hivatalnokok.

— A Pruszkayak is ?

— Azok a kataszternél vannak.

— Lehetetlen ! — És Domoróczy ?

— Ő írnok a megyénél.

— Hát Keviczky ?

— Ellenőr az adóhivatalnál.

— Szűnj meg, öreg, örültté teszel.

Bogozy a vállát vonogatta és a szemem közé fújta a szivarfüstöt.

— Hát azok a négyesek — kiáltám —, az a pompa, a fény, a ragyogás, a havanna-szivarok és minden, minden ?

— Füst és pára. A négyesek ki voltak kölcsönözve. Innen a szerszám, onnan az első két ló, amonnan a hátulsó két ló, egy negyedik helyről a tilbury vagy a sandlaufer.

— De hisz ez valóságos csalás !

— Paperlapap ! — vágott közbe Bogozy hevesen. — Ugyan kit csalnának meg ? Hiszen mindenki tudja a másiktól, hogy nincs négy lóva. E jó fiúk mindössze a formákat tartják meg velem együtt... a szép ősi formákat. Hisz ez olyan kedves. Mi rosszat lehetsz ebben ?

— Csak nem akarod azt mondani, hogy az őrnagy ötven ezer forintja...

— Nos igen, az is csak egy forma.

— Mit ? A kötelezvény...

— Nem ér öt garast. Königrätznek egyebe sincs e kerek földön, csak a kis nyugdíja. Elég címeres számár volt, hogy nem valami okosabbat kért a királytól, mint a kamarás-ságot; megkapta volna. De hát a szegény ördög olyan hiú, mint egy vén hofdáma...

Izzadság csurgott a homlokomról, szemeim tágra dagadtak a csodálkozástól.

— No, ez szép egy história. De az öreg Csapiczky kötelezvényével csak nem úgy van?

— Oh jaj — nevetett Bogozy, olyan jóízűen, mint egy zuhatag —, még úgyabban! Csapiczkynak idáig ér az adós-sága.

És mutató ujjával az ádámsutkáját birizgálta.

— De így lefőzni szegény új házasságát! — tünődtem, újra és újra visszatérve e csodálatos szemfényvesztéshez, és végiggondolva az eseményeket.

— Ostobaság! Az új házasság igen jól tudták, hogy azok a kötelezvények nem érnek egy hajítófát sem, de nekik is tetszett, őket is gyönyörködtette a forma előkelősége.

— És a vendégek?

— No, azok is mind tudták.

— És mégis ujjongtak, lelkesedtek.

— Természetesen. Mert mi, sárosiak, nem érünk rá a szegénységünkre gondolni, ahelyett örökké abból tartunk főpróbákat, hogyan csinálnánk, ha gazdagok lennénk. És ha sikerül az előadás, örülünk neki, tapsolunk magunknak, s ha látjuk, hogy valóságnak tartja az idegen, *tudjuk abból, hogy hiba nélkül játszottunk.*

— Megállj csak — kiáltám, a kezét megragadva —, eszerint a Párizsból jött ferslágban... nem a Chatelot ruhái voltak...

— Dehogy. Nincs is ott Chatelot nevű szabó. Egy jó ötletke az egész. Mindössze annyi igaz, hogy az a ferslág valóságosan egy ferslág volt. De végre is — szólt és most egyszerre váratlanul kevélyen fölemelte a fejét — ez itt szokás minálunk és a szokások mindenesetre tiszteletreméltók, édes bruderkám. Ami pedig a dolog érdemét illeti, hát ha nem is egyiké, másiké, vagy azé, akinél látod, de okvetlenül valakié; a fény, a pompa, a ragyogás az elevenség, a finom-

ság, fesztelenség és kedélyesség, az úri allure-ök, a lovak, az ezüstmű, a griffek, a tónus nemessége a mienk mindnyájunké. Csak szét van osztva és ha azt bizonyos alkalmakkor mesterségesen egy rakásra hordjuk, kinek mi köze hozzá ? Igaz-e vagy nem ? De már itt vagyunk. Hová parancsolod, hogy letegyelek ?

* * *

A tegnapi vendéglőbe szálltam be, s mielőtt délben hazautaztam volna, délelőtt fölkerestem Kubányi Sámuel igazgató urat a takarékpénztár helyiségeiben, hogy átadjam neki az Endre által rám bízott csomagot.

Apró púpos emberke volt, nyájasan mosolygott, mikor bemutattam magamat. Hogy megkínáljon, kivette szivartárcáját a zsebéből, melyen egy méh, a takarékoság szimbóluma volt emailokkal kirakva. Olyan furcsa volt a sok címeres tárca után, melyeken griffek, sasok, zergék és oroszlánok ágaskodnak, ez a méh... Egy méh ? Sárosban ? Mit szemtelenkedik itt egy méh ?

Áadtam a csomagot, mondván, hogy ifjabb Csapiczky úr küldi.

Átvette, lefejtette róla a papírt ; egy ékszertok volt ; fölnyitván, futólag belepillantott.

— A smaragd-ékszer — és a kezeit dörzsölte. — A smaragd-ékszer — ismétlé és átadta egy hivatalnoknak, aki a sorompókon belül ült.

Én a térítvényt kértem vissza.

— Igen, igen, igen — szólt éneklő hangon. — Keresse meg a térítvényt, domine Brányik, az ékszert pedig csak hagyja künn... mert délután megint elviszik. (Újra a kezeit dörzsölte és jóízűen szippantott egy szintén méhvel díszített burnót-szelencéből.) Egy Vinkóczy-kisasszony esküszik holnap Lásztován.

JEGYZETEK

RÖVIDÍTÉSEK

- MK** = Mikszáth Kálmán
- MK_m** = Mikszáth Kálmán munkái. (Borítéklapon: Mikszáth Kálmán Összegyűjtött Munkái.) 1—33. köt. Bp. Révai Testvérek kiad. 1889—1908.
- Jk** = Jubileumi kiadás. Mikszáth Kálmán Munkái. 1—32. köt. Bp. Révai Testvérek kiad. 1910.
- Hi** = Hátrahagyott Iratok. (A Jk folytatása.) 1—19. köt. Szerkesztette és sajtó alá rendezte Rubinyi Mózes.
- MK_mR-Fr** = Mikszáth Kálmán Művei. 1—50. köt. Bp. Révai—Franklin kiad. Évszámjelzés nélkül [1929—1931]
- Krk** = a; jelen kritikai kiadás
- M** = megjelent (újságban, folyóiratban, könyvalakban)
- OSzK** = Országos Széohényi Könyvtár
- MTAK** = Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára
- [Szögletes zárójelben] a sajtó alá rendező kiegészítése

A NAGY KUTYA A VICEBÍRÓ ÉS A ZÖLD LÉGY ÉS A SÁRGA MÓKUS című elbeszélések terjedelmüknél fogva nem lennének a Krk »Regények és nagyobb elbeszélések« című ciklusába sorolhatók. Idesorolásukat egyedül az a körülmény indokolja, hogy a Jk-ban szintén a »Nagyobb elbeszélések« között jelentek meg; a Jk összeállítását pedig Mikszáth maga is ellenőrizte. — A Krk irányelvét vettük, hogy a Jk »Nagyobb elbeszélések« című kötetébe foglalt novellákat kivétel nélkül besoroljuk a Krk jelen ciklusába.

NE OKOSKODJ, PISTA !

Kiadások

Kézirata nem ismeretes.

M. I. *Pesti Hirlap.* (Főszerk. Légrády Károly.) 1895. március 16—április 2. (XVII. évf. 75 —91. sz. A tárcarovatban, tizenhárom folytatásban, a folytatások sorszámozásával (Második közlemény, Harmadik közlemény stb., Befejező közlemény), az alábbi részletezés szerint :

1. március 16. (75. sz. 1—3. l.) Elejétől » — Huh, de megszűrt valami« kezd. szakaszig.
2. március 17. (76. sz. 2—3. l.) Az eml. szakasztól »Így indult meg újra a feleselés« kezd. szakaszig.
3. március 19. (78. sz. 1—3. l.) Az eml. szakasztól »Tóth Pista csinos és szeretetreméltó gentleman volt« kezd. szakaszig.
4. március 21. (80. sz. 1—2. l.) Az eml. szakasztól »Igazi lassú ázsiai vér csergedezett . . .« kezd. szakaszig.
5. március 22. (81. sz. 1—2. l.) Az eml. szakasztól »Világosság kellett Moronyinak« kezd. szakaszig.
6. március 23. (82. sz. 1—4. l.) Az eml. szakasztól »Kozsibrovsky és Csetueky most már figyelemmel . . .« kezd. szakaszig.
7. március 24. (83. sz. 2—3. l.) Az eml. szakasztól » — No, hallod — szót Kozsibrovsky, Moronyit az ablak-fülkébe vonva« kezd. szakaszig.
8. március 26. (84. sz. 1—2. l.) Az eml. szakasztól »Minden elcsendesedett lassankint« kezd. szakaszig.
9. március 27. (85. sz. 1—2. l.) Az eml. szakasztól »Rajta kívül más férfi nem is járt Moronyiékhöz« kezd. szakaszig.
10. március 29. (87. sz. 1—2. l.) Az eml. szakasztól »Az időházban élénk, mozgalmas kép tárult ki« kezd. szakaszig.
11. március 30. (88. sz. 1—2. l.) Az eml. szakasztól »Kedvetlenül vakarta meg izzadó nagy fejét« kezd. szakaszig.
12. március 31. (89. sz. 2—3. l.) Az eml. szakasztól »A konyhából fölséges pecsenyellat csapódott ki« kezd. szakaszig.
13. április 2. (91. sz. 1—4. l.) Az eml. szakasztól végig.

Kötetkiadások:

- II. [1. kiad. 1898.] *A gavallérok.* (1—98. l.) — *Ne okoskodj, Pista!* (1—106. l.) Bp. Légrády Testvérek. [Közös címlappal, egybekötve.] (Legjobb Könyvek. I. 11.) [A »Legjobb Könyvek sorozatán ellen az egykorú sajtóban többrendbeli észrevétel hangzott el. Ezeket ld. a *Prakovszky, a siket kovács* jegyzeténél, a jelen kötet 272—275. lapján.]
- III. a) [2. kiad. 1902.] *MKm. Új sorozat 7. köt.* (A MKm teljes sorozatának 19. kötete.) *A gavallérok.* (1—79. l.) — *A demokraták.* (81—145. l.) — *Ne okoskodj, Pista!* (147—230. l.) [A Légrády Testvérek nyomdájában készült, de már a Révai Testvérek-cég által terjesztett kiadás. A Légrády- és Révai-cég közös ügyletéről szóló jegyzetünket ld. a *Krk* 5. köt. 186—189. l., 6. köt. 196. l. és 7. köt. 205. l.]
- b) [3. kiad. 1904.] *Ua.*, mint a III. a)
- IV. [4. kiad. 1905.] Bp. Lampel Róbert kiad. 16r. 92 l. (Magyar Könyvtár 425—426.) E kiadás raktári készlete 1945 után új köntösben, mint »Dolgozók Könyvtára» került forgalomba.
- V. a) [5. kiad.] *1910. Jk. 13. köt.* Kisebb Regények VI. köt.: *A szelstyei asszonyok.* (1—135. l.) — *Ne okoskodj, Pista!* (137—205. l.)
- b) [6. kiad. 1930.] *MKmR-Fr. 12. köt.* [Címlapkiadás.]
- VI. [7. kiad.] *1954.* »Kisregények. I. kötet.» (Sajtó alá rendezte. Rubinyi Mózes.) Bp. Szépirodalmi Könyvkiadó. 447—504. (MK Válogatott Művei.) Megjelent 10 000 példányban.

*

Megjegyezzük, hogy az elbeszélés címe az eddigi kiadásokban kétféle központozással szerepel: 1898—1905. és 1954: *Ne okoskodj Pista!* 1910: *Ne okoskodj, Pista* A jelen *Krk*-ban központozása következetesen: *Ne okoskodj, Pista!*

Keltekzése, forrása

E novellában Mikszáth egy régebbi elbeszélésének témáját dolgozta fel újból, amelyet negyedszázaddal azelőtt írt. — Király István hívta fel a figyelmet arra (Mikszáth-monográfiájának 113—114. lapján), hogy a *Ne okoskodj, Pista!* témája megtalálható Mikszáth 1871-ben írt *Pletyka* című elbeszélésében.

Elbeszélése a kisvárosi élet egyik rákfeneje — a pletyka — ellen irányul, s ennyiben a pályakezdő MK nevelő célzatú elbeszélései közé tartozik, amilyen a ponyva és a lutri ellen írt novellája is (*Krk* 1. köt.). A pletyka megzavarja két jóbarát viszonyát. Az elbeszélés hősei: Baroghi Aladár »vasszorgalmú és jeles tehetségű« dzsentrí-politikus, és Kádas László huszártiszt. A féltékeny férj késő este kastélyában találja barátját, egy növel, akit feleségének vél.

Leelőli Kádast, s akkor derül ki, hogy barátja nem feleségével, hanem ennek hűgával volt együtt, kit két nappal előbb vett nőül.

A 90-es években Mikszáth előszeretettel dolgozta fel újból régebbi témáit, olyan módon, hogy az egykori romantikus szemléletet reális (kegyetlenül józan!) ábrázolással cserélte fel. (Ld. *A romantizmus*, 1887. és a *Galamb a kalitkában*, 1891. c., azonos témájú elbeszéléseit. Krk 4. köt.)

Ezúttal is valami hasonló történik. A *Pletyka*-ban — a romantikus felfogásnak megfelelően — a szerelmi féltékenység tragédiára vezet. Viszont a *Ne okoskodj, Pista!* c. elbeszélésben — mintegy antitézisként — MK azt tűzi ki feladatául, hogy olyan konfliktust tárjon fel, »amiből nem következik be semmi. . .« A huszonhét éves Mikszáth romantikus felfogásával szemben áll itt a negyvenöt éves Mikszáth kiábrándult szemlélete. A téma újabb feldolgozása kitűnően példázza azt a felismerést, hogy a kor valóságát már nem lehet megközelíteni a romantika eszközeivel! Ennek megfelelően alakította át a mese hőseit is: a kiegyezéskori, szépreményű politikusból szürke hivatalnok lett, a patetikus huszártisztból pedig kisvárosi krakéler.

(A *Pletyka* c. elbeszélést mégsem iktattuk e kötetbe a *Ne okoskodj, Pista!* c. elbeszélés függelékéül, mert egymáshoz viszonyítva csak a témában, s nem egyszersmind mesőjükben jelentenek változatot.)

A *Pletyka* korai dátuma (1871) és a történetben Stofi fiskális szereplése (ld. *A batyus zsidó lánya* c. elbeszélés jegyzetét: Krk 1. köt. 269. l.) arra enged következtetni, hogy a téma Mikszáth balassagyarmati emlékeiből való.

Két másik kisvárosba (Zsolnába a *Beszterce ostromában*, majd Rimaszombatba a *Ne okoskodj, Pista!* c. elbeszélésben) szándékosan helyezte át később a köznapi komédiát.

Első megfogalmazása után is hosszú időn át foglalkoztatta Mikszáthot a hatásos téma. *Beszterce ostroma* egy helyén a kisvárosok életét eseteli. Kicsinyes eseményeiről, konfliktusairól szólva, Zsolnával kapcsolatosan egy társadalmi botrányt is említ. A regény első szövegében (Pesti Hírlap, 1894) az eset így hangzik: »Malinák János városi tanácsos azzal kapta a meghívót egy majálisra, hogy a „családja” szó ki volt rajta törölve. . .« Később ezt a szöveget módosította. Ld. Krk 6. köt. 129. és 243. l.) — A *Ne okoskodj, Pista!* c. elbeszélésében szintén a kisvárosi pletyka okozza az említett konfliktust. A pletyka, mely úgy szimatol, »mint pihent vizsla«, s amely a kisvárosi szalonoktól a kaszinó társalgási szobáig és a kávézó zenikék cukrászdájáig mindent betölt. Kétségtelen tehát, hogy az elbeszélés magva egy kisvárosi botránykrónikában keresendő; a konfliktust pedig valamely pletyka váltotta ki. Az elbeszélés keletkezésére, illetőleg forrására nézve azonban semmiféle följegyzést nem ismerünk.

Rimaszombatot leginkább azért választotta a mindennapos történet színhelyül, hogy a mesét egy gyermekkorra óta szintén jól ismert város keretébe illeszthesse — az eredeti város helyett! MK 1857—1863-ig volt a rimaszombati egyesült protestáns gimnázium tanulója; a gimnázium első hat osztályát járta itt. Csak harminc év

múlva, 1893. április 29-én látta viszont ezt a várost, amikor egy jótékony célú műsoros estén tartott itt előadást. Ekkor mindössze két napot töltött Rimaszombatban. Sétát tett a városban, hosszabb időzve azokon a helyeken, melyekhez a gyermek- és ifjúkor kedves emlékei fűzték. Ez a látogatás, a felújított benyomásokkal, döntően hozzájárulhatott ahhoz, hogy húszesztendős témáját — a kisvárosi féltékenységi komédiát — ebbe a környezetbe állítsa.

Szövegváltozatok

Kiadásunk a *MKm. Új sorozat 7. köt.* (1902. és 1904. évi kiad.) szövegét vette alapul. Az 1895. évi Pesti Hírlap (röv.: PH) folytatásos közlésének, továbbá az 1898. évi első kötetkiadásnak, valamint az 1905. évi Magyar Könyvtárnak (röv.: Mk) és a Jk-nak szövegeltéréseit zárójelben közöljük. Ahol az alapul vett *MKm* szövegétől eltértünk, ott a sorrendet fölcseréljük, külön is megjelölve a forrásokat.

A Magyar Könyvtár szerkesztője, Radó Antal, feltűnően sokszor »belejavította« Mikszáth eredeti szövegébe, mint ahogy ezt a Magyar Könyvtárba fölvetett mindenik Mikszáth-elbeszéléssel tette. A Jk szöveg módosításai Rubinyi Mózes tollából származnak.

Lap Sor

- 7: 15 »krakélera« (Jk: »krákélera«)
 8: 12 lehet (PH: lehetne)
 „ 14 unokáig is, akik (Jk hibásan: unokáig is, akik)
 „ 16 a nagypapa (Mk: a nagyapa)
 „ 17 jön szóba, (PH: jön ez szóba,)
 „ 22 Krk: e sablon házassági történetekkel (PH—Mk: e chablon házassági történetekkel, Jk: e sablonos házassági történetekkel)
 31 leányai előtt: (PH, 1898, Mk: a leányai előtt:)
 36 lévén, (1898: levén)
 38 a »bátyi« [rimaszombati] híres szépségű menyecskék sorába jutott. (Jk: a »Bátyi« híres szépségű menyecskék sorába jutott.)
 9: 7 női kecskének; (Mk: kecskének;)
 14 a gombolyag tartásáig (PH, 1898, Mk: a gombolyag tartásig)
 10: 1 Mihelyest (PH: Mihelyst)
 „ 5 Miről jó ez a flangirozás? (PH: Miről jó az a sok flangirozás? 1898. és Mk: Miről jó az a flangirozás?)
 „ 10 és orreimpái (PH: e orreimpái)
 „ 11 alig észrevehetően (PH, 1898: alig észrevehetőn)
 „ 37 sem (PH, 1898, Mk: se)
 11: 1 be kell elégedned (Mindenik szövegben így!)
 „ 23 stb. Krk: dívány (Mindenik eddigi szövegben: díván)
 12: 6 eljár (Jk: jár)

139 Sor

- 12: 22 lokalításában, (PH, 1898, Mk: lokalításában.)
„ 24 a ludak gágogását (PH, 1898, Mk: a lúdgágogást)
14: 10 fölingerült pulyka. (PH: fölingerelt pulyka.)
15: 12 lepegve (Jk: lepeggetve [!])
„ 16 valahol a falakban (PH: valahonnan a falból)
„ 22 és férj (PH: és a férj)
16: 13 »Kétségtelenül (Jk: »Kétségkétlenül)
22 ott piroslott egy egész kacsa földi maradványa (Jk: ott piroslottak egy egész kacsa földi maradványai)
17: 10 ellenállhatlanul (Jk: ellenállhatatlanul)
„ 38 Az nem szabad! (Jk: Azt nem szabad!)
18: 11 s behunyván (Jk: s lehunyván)
„ 12 PH és Krk: odaütötte a poharát látatlanban a Pistához. (1898, MKm, Mk és Jk örökletes sajtóhibával, kihagyással: odaütötte látatlanban a Pistához.)
16 áthághatlan (Jk: áthághatatlan)
30 míg csak nem ígéred, hogy megbékülsz. (Jk: míg csak meg nem ígéred, hogy megbékülsz.) [Mikszáth ügyelt arra, hogy az ígékötők fölöslegesen ne ismétlődjenek!]
„ 33 kitépázza. (PH: kitépászza.)
„ 36 a békét kötni. (1898, Mk és Jk: békét kötni.)
19: 25 Mk, Jk és Krk: gránát-ékszerrel (PH-MKm hibásan: gránit-ékszerrel)
„ 29 a Tóth Pista (Jk: Tóth Pista)
„ 35 a jó társaságbeli ifjúnak (PH: a jó társaságbeli *előkeld* ifjúnak)
20: 10 Jk és Krk: parfümöt (PH: parfume-öt, 1898, MKm: parfüme-öt, Mk: parfümöt)
26 1898, Mk, Jk, Krk: Finom szakácsot tartott, aki (MKm hibásan: Finom szakácsokat tartott, aki)
„ 30 okoztak neki. (Jk hibásan: okoznak neki.)
„ 31 listába (Mk: listába)
21: 12 György bácsinak (PH: György nagybácsinak)
„ 14 főztjéből, (1898, Mk: főztéből,)
„ 18 a szép asszony is megbarátkozott (PH: a szép asszony is egészen megbarátkozott)
„ 20 sohasem (PH: sohase)
„ 39 esténkint, (PH: estenkint,)
22: 7 beszédjük (PH: beszélgetésük)
„ 11 délelőtt is át-átszaladt (Jk kihagyással: délelőtt is átszaladt)
23: 20 fölkeresni (Jk: fölkeresi)
„ 23 majálisi (PH, 1898: majálisi)
24: 24 Pista félrevonta az öreget és megmutatta neki (PH: Pista félrevonta az öreget a másik szobába és megmutatta neki)
„ 24 majálisi (PH: majálisi)
„ 38 Nekem már nem suhog (Jk hiányosan: Nekem nem suhog)
25: 27 De talán (PH: De te talán)
26: 4 Verseket írtak (PH, 1898, Mk; Verseket is írtak)
„ 11 egyitek (Mk; egyítetek)

- Lap Sor
- 27: 9 nyakát, (Jk: a nyakát.)
 „ 18 a forró fejét; (PH, 1898, Mk: forró fejét;)
 28: 18 Tóth úrnak. (PH, 1898, Mk: a Tóth úrnak.)
 „ 31 tudakozik, (Jk: tudakozódik.)
 „ 39 szivárogtak (Jk hibásan: szivárognak)
 29: 11 Giléty Kati (PH: a Giléty Kati)
 12 föl volt bútorozva (Jk: föl van bútorozva)
 18 Krk: Lengyel Pali, (PH — Jk: Lengyel Pista, de a 30. lap
 2. sorában mindenik szövegben: Lengyel Pali). Eszerint
 javítottuk!
 „ 24 kis pacsirtát látna (PH: a kis pacsirtát látná)
 „ 38 tézslám (Jk hibásan: tézslám)
 30: 2 belehagyította (Jk a tájnyelvi ejtés módosításával: bele-
 hajtotta)
 „ 13 Moronyi kezeit, (PH: a Moronyi kezeit.)
 „ 25 de csak mégis elnyelte. (Jk: de csak mégis lenyelte.)
 „ 33 kipeckelte a száját (Mk: a száját kipeckelte)
 „ 36 hogy komoly ügye van, (Jk: komoly ügye van.)
 31: 2 tanácskozzam. (1898 hibásan: tanácskoztam.)
 „ 2 Gyere kérlek egy kicsit, (PH, 1898, Mk: Gyere kérlek félre
 egy kicsit.)
 5 A fölszóltottak egyszerre komoly arccal (Mk: A fölszóltó-
 tottak komoly arccal)
 8 székét (Mk: a székét)
 12 a brácsos (Mindenk szövegben így!)
 31 ezt a (PH: ezt a) [A 9—11. sorban a cigányos ejtés jelölése
 mindenik szövegben következtelen!]
 „ 31 egyszerű (Mk: egyszer)
 „ 31 nízstük meg (Jk: nízstük meg)
 32: 5 Kozsibrovszky (a Kozsibrovszky)
 „ 8 teljesen lehetetlen (PH, 1898, Mk: teljes lehetetlen)
 „ 13 ebből! (Jk: ebből!)
 „ 16 elragadott (PH, 1898, Mk: elragadt)
 „ 18 valószínűbb, (PH: a valószínűbb.)
 „ 21 majálisi (PH, 1898, Mk: majálisi)
 „ 26 ismételte (PH, 1898, Mk: ismétlé)
 „ 29 kikerülhetlensége (Jk: kikerülhetelensége)
 33: 21 Krk: parlamentert (PH, 1898: parlamentairt, MKm: parla-
 mentárt, [!] Jk: parlamentárt)
 „ 29 Rézsút (PH, 1898, Mk: Rézsunt)
 „ 38 vállat vonva. (Jk: vállát vonva.)
 35: 6 részint félreértéseken, részint tévedésen (Jk: részint félre-
 értéseken, részint tévedéseken)
 „ 37 kellemes legyen (Mk: kellemes lenne)
 36: 27 PH és Krk: téged az Isten is férjnek teremtett. (1898 — Jk
 örökletes sajtóhibával, hiányosan: téged az Isten férjnek
 teremtett.)
 32 Kozsibrovszky (PH, 1898, Mk: a Kozsibrovszky)

- Lap Sor
- 37 : 10 ahány virágbogyó (PH, 1898, Mk : *mint* ahány virágbogyó)
 „ 25 nagy tűzre (PH : *a* nagy tűzre)
 „ 35 megállanak (PH, 1898, Mk : megállnak)
 „ 38 de meg jól *is* esik (PH : de meg jól esik *is*)
 38 : 7 közellevők (Mk : közellevők)
 „ 24 *Petki* Vilmának (Jk : *Pető* [!]*]* Vilmának)
 39 : 20 hogy *az* a zseniális (Jk hiányosan : hogy *a* zseniális)
 „ 31 Mk, Jk és Krk : tartotta *a* »Magdolna a rozsokban« című regényt. (PH—MKm—névelő nélkül —: tartotta »Magdolna a rozsokban« című regényt.)
 „ 34 alásan. (Jk csak itt : *alásan*.)
 40 : 3 olyan szegény (Jk : oly szegény)
 „ 25 *a* napfényen. (PH, 1898, Mk : napfényen.)
 „ 32 Moronyi mellől. (PH, 1898, Mk : *a* Moronyi mellől.)
 41 : 6 idejében (PH, 1898, Mk : idején)
 „ 10 *ki* egy (PH, 1898, Mk : *aki* egy)
 „ 35 Hisz ott (Jk : *Hiszen* ott)
 42 : 21 Hátha valami *belső* betegsége van? (Mk : Hátha valami *baja* van?)
 43 : 1 annyira ellágyult a bánatán, (Mk és Jk hibásan : annyira ellágyult a bánatában, [!])
 4 gyere el velem *holnap* vagy holnapután (Jk kihagyással : gyere el velem holnapután)
 16 csak ketten maradván (Mk : *és* csak ketten maradván)
 30 Hanem ehhez kellene (PH, 1898, Mk : Hanem ehhez *perze* kellene)
 „ 33 Semmi *se* (Jk : Semmi *sem*)
 44 : 4 Krk : *mylord*. (PH—Jk : *młord*.)
 „ 11 *a* Pista. (Jk : Pista.)
 „ 14 hazajön, (Jk : jön haza.)
 „ 22 kedvelenség, (1898, Mk : kedv*tel*enség.)
 „ 36 Az *indóházban* (Jk itt hibásan : Az *indulóházban* [!])
 „ 39 akaratlanul érzi, (PH : akaratlanul *is* érzi.)
 45 : 11 néhány (Jk : néhány)
 „ 31 — A mamádhoz mégy, (Jk : — A mamához mégy.)
 „ 35 — Mert Károly bácsi (PH, 1898, Mk : — Mert *a* Károly bácsi)
 46 : 6 Természetesen. (Jk : Természetes.)
 „ 17 *az* óráikat. (Mk : óráikat.)
 „ 25 málhás-szekerekre. (PH, 1898, Mk : *a* málhás-szekerekre.)
 „ 32 *s* futott (Jk, 1898, Mk : *és* futott)
 47 : 20 megnevezhetlen (Jk : megnevezhetetlen)
 48 : 17 No, ez cifra dolog! (PH : *Űo*, ez *aztán* cifra dolog!)
 „ 22 Jk és Krk : sürgönyözzek-e *a* »Koronába«, (PH, 1898, Mk : sürgönyözzek-e *a* »Koronára«, MKm : sürgönyözzek-e »Koronára«,)
 49 : 19 megnyalja *a* száját *utónok*. (Mk : megnyalja *a* száját.)
 50 : 2 az akasztó-domb felől (Jk : az akasztóadomb felől)

—
sor

- 50 : 3 megsuhogtatta (Jk : megsuhogatta)
13 — Mi baj, Mátyás? (PH : — Mi a baj, Mátyás?)
26 a házvezetőné, (PH, 1898, Mk : a házvezetőné.)
27 valami pépet fent [= kent] egy négyszögletű rongydarabra.
(Mindenik szövegben így!)
- 51 : 4 a házvezetőnőtől (PH, 1898, Mk : a házvezetőnétől)
- 52 : 7 nyakánál fogva, (PH : a nyakánál fogva.)
„ 9 a lutheránusoktól (Jk : a lutheránusoknál)
- 53 : 3 PH, 1898, Mk és Krk : De már most (MKm, Jk : De most)
19 Ellenállhatlan (Jk : Ellenállhatatlan)
20 a kicsiny (Jk : a kicsi)
24—26 Össze ne szakítsd neki.
Hazudsz Ez a kesztyű . . . stb.
(A PH, 1898. és Mk szövegében e két sor között a következő mondat található, amely a MKm, Jk stb. szövegéből hiányzik :
Össze ne szakítsd neki.
Moronyi fölugrott s arcába szállva minden csöpp vér, fölordított, mint egy vadállat.
— Hazudsz! Ez a kesztyű . . . stb.)
- 28 halavánnyá lett, (PH, 1898, Mk :holt halavánnyá lett,)
34 a saját fölindult énje (PH, 1898, Mk : A saját földült énje)
- „ 37 A síri csöndbe (PH, 1898, Mk : A síri csöndben)
- 54 : 14 Az ablakon (PH, 1898, Mk : Az ablakokon)
15 Hát csak biggyeszd. (Jk : Hát ne biggyeszd.)
„ 31 vészjósloán (PH : vészjósloán)
- 55 : 1 a becsületes (PH, 1898, Mk : az a becsületes)
„ 5 szóltanul (PH : szóltalanul)
„ 16 kétségkívül (PH, 1898, Mk : kétségtelenül)
„ 18 mégse (PH, 1898, Mk : mégsem)
„ 32 gyöngesség (Jk hibásan : gyöngédség)
- 57 : 1 átláthatlan (Jk : átláthatatlan)

Tárgyi magyarázatok

Az elbeszélés színhelye : *Rimaszombat*. Mikszáth gyermekkora óta ismerte ezt a várost. Az elemi iskolát végezve, szülei ide, a Nógráddal szomszédos Gömör megye székhelyére vitték gimnáziumba, a két protestáns — a kálvinista és a lutheránus — felekezet által fenntartott iskolába. MK rimaszombati éveiről bővebben lesz még szó a »Kisebb elbeszélések« ciklusában, ottani témáival kapcsolatosan. Ezúttal csak a szóbanlevő elbeszélés utalásaira szorítkozunk.

Rimaszombatot a környéken *Batyinak* hívják. (Így említi szülővárosát Tompa Mihály is, Pákh Albertnek 1867. január 14-én írt levelében.) A városnak a jelen novellában is előforduló tréfás nevéről érdekes anekdotát jegyzett fel Gyöngyössy László »MK« című könyvében (Bp. 1911 : 19—21. l.).

Az elbeszélésben egymásután tűnnek fel a városkép részletei: a jánosi kapu, a lutheránus templom, az iskola »ódon épülete« a kis patak mellett, a patika stb. A határban az »akasztó-domb«, s a kedvelt kiránduló hely: »a szép, hűvös szabadkai erdő, mely egész Osgyánig nyúlik...« Végül jelentős szerepet játszik a történetben a »Három Rózsa« vendéglő, hiszen Rimaszombat a »csutorák városa«... (Ld. még: Kálniczky Géza: MK diákévei Rimaszombatban. Kassa, 1925.)

Lehet, hogy az elbeszélés egyes alakjai (Findura Máté női szabó, Dobosné asszony, Beke Gyuszi, özvegy Pogács Jánosné, Lop Ferenc, Brózik Mihály állomásfőnök stb.) eredeti, vagy csak kevésbé módosított névvel szerepelnek. A diákokat ebédeltető »nagyevő Tóth György« szintén a rimaszombati tanulóévek emléktárából került az elbeszélésbe.

Lap Sor

- 7 : 3 *konfliktus* — összeütközés, bonyodalom.
 15 *allír* — modor, viselkedés, magatartás.
 15 *krakéler* — kötekedő, garázdá.
 22 *Budapesti Közlöny* — a kormány hivatalos lapja, melyben a rendeleteket — köztük a kinevezési rendeleteket is — közzéteszik. (Ez utóbbi rendeltetésére utal Mikszáth.)
 24 *Tornallya* (a *Nagy kutya a vicebíró* c. elbeszélésben *Tornaalja* névalakkal) — Gömör megyei nagyközség.
 25 *Putnok* — Gömör megyei nagyközség; sokáig a megye székhelye volt.
 27 *tarlatán* — ritka szövésű, könnyű, finom gyapotszövet (főleg báli ruhákra használták.)
 29 *meggőtul* — megszedül (a szerelemtől). A 42. lap 8. sorában: *elgőtulva* — szédülten, kábultan.
 30 *souper-csárdás* — vacsora utáni csárdás; a báli multságok tetőpontja.
 8 : 24 *variációk* — változatok.
 36 »*Maróthy szerint is...*« — Maróthy György (1715—1744) debreceni tanár, sokoldalú tudós. Számításkönyve rendkívül népszerű volt. Matematikai szabályai annyira átmentek a köztudatba, hogy szállóigévé lett a helyes számolás bizonyítására: »Így van ez Maróthy szerint«
 39 *A jánosi kapu* — A Rimaszombatból a közeli Jánosi község felé délkelet irányban vezető utca kapuja.
 9 : 6 »*Három Rózsa*« — Rimaszombat központi nagyvendéglője, amely a XIX. század elejéről származik.
 26 *Daróc* — két ilyen nevű helységet ismerünk: 1. beregmegyei kisközség, Beregszász közelében; 2. sárosmegyei kisközség, Berzevice közelében. Lehetséges azonban, hogy MK a Nógrád megye pestmegyei határán fekvő s Kálló községhez tartozó Daróc pusztára gondolt.
 10 : 5 *jangirozás* — csavargás, kószálás.
 „ 37 *szemer* — parányi súlymérték (granum).
 12 : 1 *gloriette* — dombon, magaslaton álló kerli ház, lugas, kilátó.

- 12 : 22 *reminiscencia* — visszaemlékezés.
 „ 22 *lokálitás* — helyiség.
 „ 24 *mímel* — utánoz.
 „ 36 *stajfirung* — kelengye; itt: a menyasszony hozománya.
 13 : 13 *virágpád* — virágágy.
 „ 14 *fukszia* — pirosvirágú dísznövény, cserje vagy kiska.
 „ 30 *faché* — harag, neheztelés.
 15 : 9 *»Ne menjen le a nap a te haragoddal!»* — idézet a bibliából: Pál levele az Efezusbeliekhez, 4 : 26.
 16 : 28 *In hoc signo vinces* — e jelben győzni fogsz. A legenda szerint e felírás jelent meg az égen a kereszt képe mellett Nagy Konstantin római császár előtt, midőn uralkodó-társa, Maxentius ellen hadba indult (312-ben). (Mikszáth a legendás hagyományt tréfára használja.)
 18 : 2 *sacré coeur* (szent szív) — a Congrégation du Sacré Coeur vagy Dames du Sacré Coeur női szerzetesrend nevének rövidítése.
 19 : 37 *genre* — itt: fajta.
 20 : 1—2 *»Tudta, hány ós kívántatik a kamaráshoz, hol kell a kamaráskulcsot viselni!»* — A kamaráság: udvari méltóság a feudális társadalomban. A rangot a király adományozta azon nemes származásúaknak, kik a nyolc apai és nyolc anyai nemes őst feltüntető ősi próbát letették. A cs. és kir. kamarások díszjelvénye: kétfejú sasos arany rojton függő aranykulcs volt, melyet a derékon, hátul viseltek.
 3 *Saint-Germain-negyed* — Párizs úgynevezett veldeklő negyede, az arisztokraták palotáival.
 4 *»a legitimista marquis-k és vicomte-ok»* — a királpárti (a Bourbonok uralmára visszavágó) francia őrgrófok és grófok.
 „ 15 *ns. Gömör-vármegye* — nemes Gömör-vármegye.
 „ 31 *lista* — lista, lajstrom, jegyzék.
 „ 32 *falana* — zárt csatasor; itt: csapat, csoport.
 21 : 3 *eldefilíroz* — elvonul.
 5 *gusztronomikus óhaj* — étkezési igény-kívánság.
 33 *gönci hordó* — bormérték, kb. 136 l. (Gönc, Abaúj-Tornamegyeyei község, gyümölcstermeléséről és élénk vásáraitól volt nevezetes.)
 22 : 20 *Argus* — Ovidius szerint százszemű hős.
 „ 21 *damaszécén kardpenge* — damaszkuszi acélból készült kard.
 „ 39 *rípsz* — bordázott szövet.
 23 : 3—5 *»a Piskalszky-féle cukrászdába (a Gellért hegye helyett) élemedett úriasszonyok járnak uzsonnázni»* — csipős célzás arra, hogy a boszorkányok — a hagyomány szerint — a Gellért-hegyen tartották összejöveteleiket.
 30 *Panjatovszky (Poniatowski), Jozef Anton herceg (1762—1813)* — előbb II. József szárnysegéde, majd, Lengyelországba visszatérve, a lengyel hadsereg főparancsnoka; a lipcei

- csatában (1813. okt.) oly vitézül küzdött, hogy Napóleon a csatatéren tábornaggyá nevezte ki.
- 24 : 15 *gróf Kozsibrovsky* — MK elbeszéléseinek gyakran visszatérő alakja : a hivatás nélküli hivatásos politikus és társadalmi hangadó megtestesítője. Előfordul még Mikszáth következő elbeszéléseiben : *Kozsibrovsky tréfája*, *Egy éj az Arany Bogárban*, *A szurdok-újhelyi tanulmányút*, *Kozsibrovsky üzletet köt*. Véleményünk szerint a *Beszterce ostroma* o. regény id. Behenczy bárója is Kozsibrovsky figurájával egy tőről fakadt. (Ld. Krk 6. köt. 250. l.) Az alakot MK Beöthy Algernon országgyűlési képviselőtől kölcsönözte, aki minduntalan »a furfangos észjárású (egyébként azonban sohasem exisztált) öreg Kozsibrovskyra« hivatkozott. (Ld. MK *Országgyűlési karcolatainak Gróf Kozsibrovsky o. darabját*. Bp. 1892. 136—138. l.)
- 25 : 10 *paperlapap!* — ostoba beszéd!
- 26 : 8 *a Liber Amorum, Ovidiustól* (Szerelmek Könyve) — Publius Ovidius Naso (id. e. 43—id. u. 17) szerelmi köteteinek összefoglaló megjelölése. Idevágó művei : *Amores* (Szerelmek), *Ars amatoria* (A szerelem művészete), *Remedia amoris* (A szerelem gyógyító írfjai).
- 26 : 13 *Otrokocsy Miska* — MK itt történeti családnevet használ. (Otrokocs község Gömör megye tornaljai járásában fekszik.)
- 28 : 9 *kipang* — kiszárad, összehull (az étel).
- 29 : 11 *Gilély Kati* — MK itt a régi, kihalt Giléti vagy Gilétfy család nevét újította fel.
- 18 *Csetneky Gedeon* — A Csetnekyek : Trencsén megyei nemesi család.
- 35 *görönd* — tengely.
- 36 *járomezög* — a járomba fogott állat nyakát oldalról beszorító fa- vagy vasszög.
- 37 *címörszög* (címerszeg) — az eke címervasán átvért szög.
- 37 *Pelsőc* (Tótpelsőc) — Zólyom megyei község. (MK elbeszéléseiben gyakran szerepel, pl. *Az eladó birtok*, *Szent Péter esernyője* stb.)
- „ 38 *tészta* — az ókrös szekér toldalékrúdja.
- 31 : 15 *bibaszt* (vagy bibasz) — ostoba, együgyű ember.
- 32 : 8 *ignordlni* — tudomásul nem venni.
- „ 21 *corpus delicti* — bűnjel.
- „ 31 *apodictice és precise* — határozottan és szabatosan.
- „ 36 *reparálni* — jóvátenni, rendbehozni (itt : a becsületbeli ügyet).
- 37 *báró Uzánczy Miklós* — költött név. — Uzánc (Uzszánc) helységnevén a *Prakovszky* című elbeszélésben szerepel.
- 33 : 4 *tüllel dekorált* — hálószerű, könnyű szövettel díszített.
- 10 *attitűd* — magatartás, viselkedés, modor.
- 18 *lakomikus flegmával* — szófukar egykedvűséggel.

Lap Sor

- 33 : 19 *casus belli* — háborús ok.
 21 *parlamentar* — békekövet.
 28—30 Az ellentétes ábrázolásokat mutató, Mikszáthnál többször is említett faliképekről ld. a *Galamb a kalitkában* c. elbeszéléshez írt jegyzeteinket (Krk 4. köt. 188—189. l.) Az egyik kép ott is Garibaldit ábrázolja!
 37 : 6 *egy nógrádi földbirtokos, aki valami darabokat írta* — Madách Imre. (MK éles gúnyja a fennhéjázó vezetőréteg műveletlenségével szemben.)
 „ 27 *juz* — tréfa, csíny, bohóság.
 38 : 17 *Majmuna tündér* — álomtündér.
 23 *Flamme* — láng; itt: szerelem, a szeretett nő.
 26 *Korotnoky* — Szepes megyei nemes család, mely a XIII—XVIII. században szerepelt.
 39 : 3 *a szabadkai erdő* — A Rimaszombathoz tartozó, Szabadka nevű állami méntelep erdeje.
 4 *Osgyán* — Gömör megyei kisközség, Rimaszombat közelében.
 10 *Krikovszky* — E családnév előfordul a *Szent Péter esernyőjében* is, ahol Krikovszky Tamás a beszercei polgármester. (Nagy Iván: Magyarország családai c. genealógiai munkája szerint: a Krigovszky-család a XVIII. század végén származott Nógrád megyébe, s Krigovszky Antal az 1850-es években Balassagyarmat polgármestere volt. Mikszáth tehát szülőmegyéje egyik vezető tagjának családnevét örököltette meg a két regényében, illetőleg elbeszélésében.)
 30 *Zehér* (Zehérje) — kisközség Gömör megye rimaszombati járásában.
 40 : 4 *kiballotiroz* — kigolyóz (fehér és fekete golyóval történő szavazás útján). A *Szent Péter esernyőjében* is előforduló motívum. (Krk 7. köt. 66. lap 27. sor.)
 11 *isztesjű* (Stachys) — fehér zsálya; a tarlókon vadon termő, sárgásfehér virágú növény; gyógynövény.
 16—20 »*Csapóné asszonyom rajtakapja a férjét, hogy az ebédlőasztalnál a Vinga Ferencné csinos, nyerges lábát nyomkodja...*« stb. — Vö. a *Beszerce ostroma* hasonló jelenetével; az ifj. báró Behenczy hasonló széptevés miatt kerül a nedeci várbörtönbe (Krk 6. köt. 33. l.).
 41 : 2—15 *A félkezű Bilinszky* történetében MK egy korábbi elbeszélésének, *A nagy Regdon Mihály* történetének anekdotikus magva bukkan fel ismét. Király István ezzel kapcsolatosan megjegyzi (MK. 1952: 83. l.): »Érdekes megfigyelni, hogyan csiszolódott Mikszáth kezén egy-egy visszatérő anekdota az évek során mind tipikusabbá.«
 14 *kataszteri igazgató* — földmérési, birtokszabályozási hivatalnok.
 21 *máriás* — kártyajáték.
 26 *Ajnácskő* — kisközség Gömör megye rimaszécsi járásában.

- a Gortva völgyében; közelében kénes és vasas vízfürdőhely. A község fölött emelkedik Ajnácskő vára, melynek eredetét a rege a honfoglalás korába viszi vissza, s nevét Huba vezér nyilazó leányától: Hajnácskától származtatja. (Ajnácskő várának regéjét MK is feldolgozta, ld. *Magyarország lovagvárai* c. kötetében. MKm 11. köt. 117—119. l.)
- 42: 16 *pampuska* — farsangi fánk.
- 44: 4 *Yes, mylord* — igenis, lordom.
- 45: 10 *gubernant* — nevelőnő.
12 *krispin* — női kabátka, régimódi rövid köpönyeg.
21 *Mátyás király Gömörben* — Egyik legismertebb anekdota Mátyás királyról. Különösen népszerűvé tette Garay János verse.
- 46: 5 *Pilades és Orestes* — görög mondai alakok; baráti hűségük közmondásossá vált.
„ 12 *Feled* — kisközség Gömör megye rimaszécsi járásában.
- 48: 6 »*Annyi kétségtelenül konstátálva lett*« (germanizmus, a századvégi nyelvromlás emléke) — annyit kétségtelenül megállapítottak.
- 49: 25—26 »*A világ elunta már... a tóban való csolnakázást a szerelem fölébredésére...*« — MK itt a romantikus szerelmi történetek egyik elcsépelet motívumát gúnyolja ki. *Galamb a kalitkában* c. elbeszélésében ő maga is alkalmazta — szándékosan! — ezt a motívumot. (Ld. Krk 4. köt. 37—40. l.)
- 50: 2 *az akasztódomb* — Rimaszombat északkeleti oldalán fekvő meredek domb.
- 52: 6—10 *a lutheránusok csókolózását* említi *A gavallérok* c. elbeszélésében is. (Ld. a jelen kötet 190. lapján.)
18 *karmazsin mór* — vörös bútor-, főleg diványhuzat (láncbársony).
- 53: 2 *mízi-mázi* — kényes, finnyás (itt: becéző szóként).
„ 38—39 »...*csak az óra kegyegett a pohárszék tetején. Egy kis rézleányka ült a ponduszon és egykedvűen hajsókázott jobbra-balra*« — A régifajta állóórák ingáján a súlyzóra (a »ponduszra«) rendszerint valamely figurát (itt: »rézleánykát«) helyeztek dísznek; ez hintázott (»hajsókázott«) jobbra-balra.
- 54: 32 *juria* — itt: harag, düh.
39 »*Szeretnék szántani...*« — MK másutt is rendszerint ezt a kezdetleges dalt zongoráztatja hősnőivel, így pl. Gáll Piroskával a *Prakovszky*-elbeszélésében. (Ld. a jelen kötet 126. lapján.)
- 55: 14 *füsermunka* — kontármunka.
- 56: 6 *boiba ugrott* — ismertebb változata: karóba ugrott.
13 *kázmóldódik* — lassan készülődik.
35 *vanitas vanitatum* — hiúságok hiúsága. (Bibliai idézet. Salamon prédikátor könyve, I. 2.)

Irodalom

Az elbeszélést kötetben először a Légrády Testvérek kiadócég közölte, »Legjobb Könyvek« című sorozatában. Az egykorú kritikák együtt számolnak be a kötet két elbeszéléséről (*A gavallérok, Ne okoskodj, Pista!*). Mi ezeket természetesen különválasztjuk, s *A gavallérokra* vonatkozó részeket annak jegyzetei közé utaljuk.

Elsőnek a Légrády Testvérek napilapja, a *Pesti Hírlap* (felelős szerk. Kenedi Géza) ismertette »MK új köteté«-t: 1898. február 27-én (20. évf. 58. sz. 5. l.). A névtelen cikkíró a következőkben méltatja a szóbanlevő munkát: »A *Ne okoskodj, Pista!* című elbeszélés méltán sorakozik az elsőhöz. Ebben már szerelmi történet áll elénk. Egy idill-féle húzódik el előttünk, de nem a közönségesebb fajtából való. Arról van szó, hogy a házibarát elcsábítja az asszonyt. Mikszáth ezt a témát osodálatos eredetiséggel írja meg...« (Idézi az elbeszélés első három bekezdését, majd így folytatja:»)Hogy most már milyen ez a konfliktus, azt jó lesz elolvasni, mert hát érdemes is. És bizonyos, hogy igen sokan futják át a történetecske lapjait, amelyekből Mikszáth az ő nagyságában és jóízűségében kel ki.«

Az *Aurora* című »társadalmi, szépirodalmi és művészeti hetilap« (főszerk. Beksics Gusztávné, fel. szerk. Prém József) 1898. március 6-i számában (I. évf. 10. sz. 12. l.) átvette s majdnem teljes egészében újraközölte a Pesti Hírlap fenti névtelen cikkét.

A *Magyar Kritika* (felelős szerk. Benedek Elek) 1898. március 15-i számában (I. évf. 12. sz. 198—199. l.) Lázár Béla ismerteti a kötetet: »MK-nak, akinek régebbi művei iránt most már a külföld is érdeklődni kezd, elszörntan megjelent elbeszéléseit a Légrády Testvérek vállalata sűrű egymásutánban adja ki. *Prakovszkyt* most ez az újabb kötete követte, két elbeszélését foglalván magába.

Ennek a két elbeszélésnek igen különböző az értéke. *A gavallérok* a legjobb Mikszáth-elbeszélések egyike, a *Ne okoskodj, Pista!* talán a leggyengébb műve. Az előbbit könnyebben hisszük el, — azt, hogy Mikszáth kitűnő elbeszélői tehetség, tudjuk, elismerjük és hirdetjük mi is. Eppen azért kezdjük az elemzést az utóbbival.

Ne okoskodj, Pista! hét íven keresztül nem mond el semmit. A nyolcadik ív elején kezdődne a mese, de ott aztán abbahagyja. Ám Mikszáth éppen erre vállalkozott. Azt a kunststiklit akarta megcsinálni, hogy miképp lehet a semmiből is elbeszélést faragni. Ez a kunststikli azonban csütörtököt mondott. Más kérdés, hogy méltó-e Mikszáthhoz az ilyen feladat? De hát ha az írónak technikai fogáshoz van kedve, ne vegyük el a kedvét. Sajnos, Mikszáthnak nem volt hozzá kedve, éppen ezért ütött ki balul a kunststiklije.

Kedvetlenségének kifolyása az előadás bágyadtsága, az ötletek hiánya és erőtlensége, és a lélektani képtelenség, mely elbeszélésének alapja, s megrontója is egyszersmind. Vegyük csak szemügyre ezt a pszichológiát! Mosonyi [így!] István és Tóth István, kisvárosi dzsentrik, igen jó pajtások. Együtt tanultak, együtt éltek, mulattak, udvaroltak, de csak Mosonyi [!] István házasodott meg. Szerelmes lett egy szép

lányba és nőül vette. Kikötötte azonban, hogy hetenként kétszer kimenője van, akkor aztán a korcsmában, a régi pajtások, főképp Pista barátja körében töltötte el az estét. Ezen egyszer összekaptak a feleségével s a csetepaté vége az lón, hogy csak egyszer járt ki, de a másik kimenő napon Pista pajtása náluk vacsorázott.

Ebből aztán pletyka lett, különösen mikor az asszony abba is beleegyezett, hogy Pista kétszer is náluk vacsorázhassék hetenként, a pletyka meg eljutott a férj fülébe is, egy meghívó révén, melyben a „b. családja” át volt húzva. Utánajár a dolognak, amiből majdnem párba jött lett, mire Pista barátja becsületszavára fogadta, hogy nem udvarol többé a feleségének.

Hja, de könnyű azt mondani, nehéz megtartani. Így esett, hogy Pista egyszer a szomszéd városba csalja el barátját, a vonatról azonban leszökik, a férj észreveszi, utánasiet és csakugyan a szalon zongorája alatt találja. Milyen szerencse, hogy rájött idejében — mondja a férj és hívja ki a zongora alól Pistát. Az kibújik és siet eloldalogni, a férj pedig hívja vissza, hogy hát nem haragszik már, ne menjen el, ne okoskodj, Pista...

Hát hiszi ezt valaki? Egy férj, aki bizony a sarkára tud állani, még a mézeshetek alatt, egy férj, aki egy áthúzott szón is megakad, végére jár a dolognak, egy férj, akit sehol se mutat be a szerző gyávnak, egy ilyen férj hívja vissza a megcsípett udvarlót, hogy hát gyere vissza, Pista, ne okoskodj, Pista?!

Nincs ilyen ember e föld felületén, Rimaszombaton se, pedig nem voltam soha Rimaszombaton, mégis állítom, mert hát az emberi természet ott is szakasztott olyan, mint Velencében, vagy az egyiptomiak földjén, nemcsak hogy a külső fiziognomiánk se igen változott (bizonyítják ezt a Graff-féle görög—egyiptomi képek), hanem belsők sem (ezt meg a história és etnográfia bizonyítja, aztán az a sok-sok százados mese). A hirtelen fellobbanó embert, bizonyos esetben, nincs az a bűvös ige, mely ekkora flegmába tudjon megtartani. Mondogathatja, hogy „flegma. Panjatovszky, flegma”. Nem használ az semmit. Itt a vér parancsol, nem pedig az a meggondolás, hogy hát „mért ne vacsorálhatnánk együtt, ha már úgys megvan a vacsora”. Nem gondol az már ilyenkor se Panjatovszkyra, se vacsorára, — cselekszik az ilyenkor. Ahogy ő a férjüramat rajzolja — egyéb cselekedeteiben — ilyen mamlaszságra nem képes, nem, még akkor sem, ha a szerző azt a kunststiklit akarja beigazolni, hogy olyan konfliktust ez, amelyből nem következik semmi, mert ebből a konfliktusból következni kellene valaminek, helyesebben, itt kezdődnék még csak az igazi konfliktus!

Bizony ez a mese gyöngén van szöve és a kunststiklit sem igazolja semmiképp. Érezte ezt a szerző is, tódítgatta, magyarázgatta, bele-beleszöve holmi értelmező monológusokat, a tettet ugyan a gondolkodás halaványra betegítheti, de ha nincs tett — mit halványíthat? Az ötleteket? Bizony a szerzők monológusai nem kárpótolhatnak az ötletekért. Aztán ilyenkor az ötlet se használ, úgy tetszik, ha jó is, mint mikor dudva közé rózsát dugnak, a dudva dudva marad, a rózsza meg rózsza. Itt még a rózsza is kevés.

Ugyancsak *Lázár Béla* ismertette az elbeszélést a *Nemzet* (főszerk. Jókai, fel. szerk. Gajári Ödön) 1898. június 14-i számában is (17. évf. 163. sz.). Ez újabb, *Mikszáth* című cikkében a következő elbeszélésekről számol be: *Egy válaszdás Magyarországon. A demokraták. A gavallérok. Ne okoskodj, Pista! Prakovszky, a siket kovács.* Közöljük az idetartozó részt, megjegyezve, hogy *Lázár Béla* e második beszámolójában sok az ismétlés és átvétel az előbbiből: »Az egyéniség, az előadás kedvessége, ötleteinek frissesége nagyon fontos eleme *Mikszáth* művészetének; ahol ez hanyatlík, ott az elbeszélés lélektani fordulátának képtelensége is szemetszúró lesz. Így van ez a *Ne okoskodj, Pistánál*, ahol egy fiatal férjet mutat be, aki barátját szalonjának zongorája alatt találja, mialatt neje azt hiszi, hogy távol van, más városban, s véletlenül toppan haza. Milyen szerencse, hogy rájött idejében — mondja a férj —, s hívja ki a zongora alól Pistát. Az kibújik és siet eloldalogni, a férj pedig hívja vissza, hogy hát nem haragszik már, ne menjen el, ne okoskodj, Pista... Hát elhiszi ezt valaki? Egy férj, aki a sarkára tud állani a mézes-hetek alatt, egy férj, akit a legkisebb sértés is felingerel, egy ilyen ember hívja vissza a megcsipett udvarlót, még ha a legjobb barátja is?! A hirtelen fellobbanó embert nem tartja vissza senmiféle ílegma. Érezte ezt a szerző is, s a mellékalakok eleven rajzával igyekezett kárpótolni olvasóját, de a lélektani fordulat lehetetlensége elhalványította előadását is.«

Nemzet-beli cikkét *Lázár Béla* »A tegnap, a ma és a holnap« című tanulmánykötetbe is beiktatta, lényegtelen módosításokkal (Bp. 1900. II. sorozat, 200—201. l.).

Az *Új Idők* (szerk. Herczeg Ferenc) t. r. [*Tábori Róbert*] tollából közölt ismertetést (1898. április 10.; 4. évf. 15. sz. 332. l.). Eszerint a *Ne okoskodj, Pista!* című elbeszélés vagy házassági dráma: a megcsalt férj és a hűtlen asszony régi története. De abból a kopott sujetből is mit csinált *Mikszáth!* Egy bölcsészti problémát, amely bizonyítja, hogy az erős férfiú mily gyöngé a gyöngé asszony kezében. Az egész egy konfliktus, mégpedig olyan, amiből a szerző saját szavai szerint: nem következik be semmi. De igenis következik az, hogy valahányszor az asszony csal, mindig a férj gyámoltalansága az oka.«

A *Vasárnapi Ujság* (szerk. Nagy Miklós) 1901. június 23-i számában (48. évf. 25. sz. 408. l.) »MK Összegyűjtött Munkái« című reklámközléményében említve találjuk ez elbeszélést, mint az új sorozat tervbevett 7. kötetének egyik darabját.

A monográfiákban és tanulmányokban:

Vincze József »*Mikszáth munkái*« című tanulmányában (1900: 7. és 9. l.) MK kisvárosi történeteiről szólva említi ezt az elbeszélést: »Jelen világunknak képébe a falusi élet, a fejlődő vidék és a fővárosnak közönsége került. Nem a komoly eszméknek harcát, hanem az átalakulás észrevétlenül terjedő és helyel-közzel már véget ért munkáját festi. Nagy, erős vonásokat használ, történeteinek levegőjét az emberi gyengeségek, szenvedélyek visszaverődései töltik be... A találó ötletekkel fűszerezett, párbeszéddel jellemzett alakok között találunk többoldalúlag színezettekre is. Csak egyet

említsünk, a *Ne okoskodj, Pista!* hőseit. A férj is, a jóbarát is kőznapi emberek. Tóth Pista szürke furcsaság; gyöngédség és durvaság váltakoznak cselekedeteiben, az erőszakoskodás tőszomszédságába az igazságérzés helyezkedik el. Mosonyi [helyesen: Moronyi] Pistával együtt olyan alak, akik összebonyolítják a semmiséget, hogy a végén ismét semmiség váljon belőle.« — Figyelemre méltó, hogy a tanulmány írója »semmiség-nek nevezi a jellegzetesen századvégi, háromszögű história bonyodalját.

A *Figyelő* című havi szemlében (szerk. Osváth Ernő) *Elek Artúr* ismerteti a *Ne okoskodj, Pista!* Magyar Könyvtár-beli kiadását. (1905. aug. 15., 1. évf. 8. füzet, 532—534. l.) A terjengős cikk megállapításai sok helyen tévesek és erősen vitathatók; a szóbanlevő elbeszéléshez szorosabban tartozó részletei a következők: »Az öreg mesefa még egyre hajt, gallyat, lombot és gyümölcsöt is, olykor ízeset, olykor fanyarat. Jókai halála óta vetélytárs nélkül áll, övé ez az ország, övé az atyamester trónusa... A hajlandóságain való uralkodás szükségét Mikszáth nem érzi. A *Ne okoskodj, Pista!* velejében épp olyan gyöngye adoma, amilyen kítűnő adoma novelláinak legtöbbször; és éppoly féktelenül elkalandozik elbeszélése közben az író, mint egyebütt. Moronyi István és Tóth István, a két Pista, életre-halálra jó pajtás. Amikor Moronyi megházasodik, Tóth Pista házibarátja lesz. Azután beléseret a barátja feleségébe s az asszonykának is kedve telik a legényben. Egy kis hadicsellel el akarják távolítani hazulról a férjet, de ez meglepi őket: a menyecskét nagy zavarban éri, barátját meg a zongora alatt fedezi föl. És mindezek után sem akar megválni pajtásától, csakhogy ez restelkedve kisompolyog a sötét utcára és vissza nem fordul, akárhogyan kérleli is Moronyi István: „Fordulj vissza, Pista! Ne okoskodj, Pista!” A történet farkatlan voltát azzal magyarázza Mikszáth az elbeszélés elején meg végén, hogy mást akar írni, mint a legtöbb író, aki a semmit fejleszt bonyodalommá; ő olyan konfliktust ír meg, amelyből nem következik semmi. Nagyon komolyra érteni nem kell ezt a beszédet; csak annyit akar vele mondani a dolgában biztos, elbeszélő, hogy a tárgy neki mindegy: akár fejetetejére állítsa is, azért abból mégis formás történet lesz. Úgy is van. Mértéktelenül elnyújtott, jobbra-balra elkalandozó történet, van benne sok kedves megfigyelés, finom humor, meleg költészet, éppen csak formája nincsen. És magva nincsen. Mesemondás a semmiről, sok szóval, sok kitéréssel, sok holt helyel, ahol az ajak mozog csak, a nyelv pereg, de nem dobog a szív. Egyenetlenségek nélkül való írói pálya a Mikszáthé; egy szintben halad. [?] Sőt talán a kiindulásakor volt legmagasabb. [?] A *Jó palócok* művészi tekintetben fölértnek valamennyi későbbi munkájával. [?] Utóbb elhatalmasodtak rajta a tapasztalatai, az élményei és megcsökkent a művészi ideálók iránt való tisztelet. Mikszáth megfosztotta szüzieségétől a szót. [?] Igazi költő ma is; képzelete az anyaföldből táplálkozik, mint Arany Jánosé; virágok között fogantatott, ezért olyan színes és olyan illatos. De nem művész, mint Arany János. Oeuvrejére akárhol rányithat az ember: a tegnapelőtti Mikszáth ugyanolyan, mint a mai, ugyanaz a világfelfogás, ugyanazok az ideálók,

ugyanaz az ízlés, ugyanazok a gondolatmenetek. [?] De sehol egy csalódás, aminek nyomán föltételezhetné az ember, hogy ott küzdelem folyt valami nagyért, sehol egy igazi erőfeszítés, és sehol nyoma annak, hogy a költő valami elérhetetlen nagyszerű után nyújtogatta volna valaha a karját. [?] Horatiusi derű mosolyog ezen az írói pályán. Pedig, mondják, Mikszáth nehezen ír, vajudik a gondolattal és szóval. Belső küzdelmek? Nehéz elhinni. Akinek annyi a szava, hogy olyan hosszú történetre telik belőlük, aminő a két Pista esete, aki a semmit teremtetézi körül szóval valamivé: ugyan hogy vajudhatik az a szóval? Vajudás — vértanúság. Minden művész többé-kevésbé vértanú. A nagy palóc mosolygó bölcs. A legendabeli Democritos.«

Kiss Ernő (MK. Kolozsvár, 1910: 26, 39—40.) tanulmányának Mikszáth meseszövegéről és alakjairól szóló fejezeteiben érinti ezt az elbeszélést: »Néha egészen úgy érezzük, mintha annyira megtetszenék magának az írónak a tárgy vagy az alak, akiről beszél, hogy szinte szántsándékkal nyújtja inkább, mint szóvi, alakítja meséjét. (Kozsibrovsky üzletet köt.) Máskor ezt egyszerűen igyekszik megalkotni és elmondani, folyik is ajkáról a szó és mi gyönyörködve figyeljük, mint halad, mint bogozódik, mint fejlődik szépen és arányosan minden részlete. Ám egyszer csak olyan jelenethez ér az író, mely erősebben megragadja, — s ekkor nem törődik többé a részek arányával, csak minél bővebben és hosszabban időzhessék annál a bizonyos jelenetnél, kivált ha valami régi jó ismerőse is belekeveredik. Így rontja meg a *Ne okoskodj, Pista!* című elbeszélése egyszerű és arányos szerkezetét a korcsmai mulatás jelenetének elnyújtott rajzával, — de persze a bolondos Kozsibrovsky is részt vett benne...» Alakjairól szólva: »Mikszáth túlzásra való hajlandósága legszembetűnőbben nyilvánul alakjai furcsaságainak, komikus vonásainak túlzásában. Ilyenkor már még kevésbé törődik a valóságossággal, sőt igen szívesen torzítja egészen a karikatúráig alakjait. Gábel professzor (*Tavaszi rügyek*), Moronyi Pista (*Ne okoskodj, Pista!*), Katánghy Menyhért, meg *A gavallérok* minden alakja sok másukkal együtt ilyen alakjai a maguk torzított vonásaikkal. Az ilyen alakok rajzában igen jó segítője Mikszáthnak a maga komikumot kedvelő hajlandóságán kívül a részletek iránt való szeretete. Mert olyan alakok ezek mind, akikre ráruházta mindazt a jól ellesett apró vonást, melyet itt-ott az életben látott szerzte egy-egy ismerősében. Ezeket az aprólékos vonásokat azután főlhalmozta egy alakban. Ám sokszor az ilyen alakok rajzában is megelőzszik egyetlen vonás kiemelésével, — vagyis inkább jellemző helyzeteket fest itt is, mint jellemeket.«

Várdai Béla (MK. 1910: 34—36, 150—151, 171) az elbeszélés helyi színeivel és témájával foglalkozik részletesebben. Az író rimaszombati diákveiről szólva: »Ne hagyjuk figyelmen kívül azt a hatást sem, melyet maga a város, a Rima-parti vidám Batyi, a csutorák, foszlós fehér cipők és vidám mulatságok városa rá gyakorolt. A városban, mely régies színe egy részét még ma is őrzi, akkoriban még több volt a szép barokk úri kúria és az eredeti jellegű, székelykapus, emeletes padlású iparos-hajlék. Megvolt már a gyönyörű

városkert, melynek küllők gyanánt összefutó szép nyírott cserjés sötányai messze földön híresek s tán nem is akad Schönbrunnig párjuk. Oldalában a hegyekről megszeldülten odaért Rima surran el, csak olykor-olykor pendülve futtában valami tündéres hangon egyet-egyvet, mintha a felette összeboruló parti fák sűrűjében valaki üveg-cimbalom halk ütögetésével mulatná magát. Résztvevő a szabadkai erdő diákmejálisain, pajtásaival elsétálva az erdő mellett Osgyánig is. A színes törökvilágba vihette képzeletét annak egy a város határában maradt emléke, az úgynevezett basakert. A rimaszombati miliő ez idevetett vonásait mind megtaláljuk költészetében, nevezetesen a *Ne okoskodj, Pista!* c. novellában és *A fekete városban*. Az előbbi novellában annyi elevenséggel leírt duhaj mulatság is lokális színezetű, egyike azoknak, melyek akkor is, most is elég gyakran megestek ott, s amelyeknek egyes részleteit, mondjuk a hazamuzsikálást tán maga is látta, de mindenesetre hallotta kellő részletességgel elmesélve, szűjrul-szájra járván azok, mint egyetlen hőstettei a különben eseménytelen kisvárosi életnek. Az apró-cseprő dolgokat igazi események híján felfújó kisvárosi pletykás életről, melyet ugyancsak ott oly pompásan mutat be, szintén szerezhett már magának akkor valamelyes szemléletet. Tán ő is egyike volt azoknak a kis diákoknak, akik nagyevő Tóth György uram asztalánál csoportonként vendégeskedve, sorra előadták a városi mendemondákat pompás konyhájú mecenásuknak, aki a kedvére való új ételt kitalálónak ezüst forintot juttatott, így a Moronyiné esetét, mégpedig a kedves ura füle hallatára, ahogy azt mind rendre elbeszéli majd a *Ne okoskodj, Pista!* c. novellában... — Az elbeszélés témájával kapcsolatosan Várdai ezeket mondja: »Egyik almanachi előszavában arról panaszkodik Mikszáth, hogy a közönség ferde ízlése mint hajtja rá az írkat arra, hogy egyre házasságtörési históriákkal keressék a kedvét, ami természetesen már csak folytatása annak, hogy egy régiebb irodalmi irányzat Európa-szerte divatba hozta az efféle témákat. E kinövésre zsörtölődő hangulatában írhatta meg a *Ne okoskodj, Pista!* című házasságtörési históriát (1897), mely mintegy paródiája a véres kimenetelű, idegkínzó francia eredetieknek s magyar utánzataiknak; egy történetet, mely nem jut el a katasztrófaig, hanem megáll az első konfliktusnál s nem következik utána semmi. Rövidre fogva: egy oly esetet, amelyben a férj megcsípi feleségénél a légyotkozó, de hát ez egyúttal a legjobb barátja is, s ez a körülmény elveszi a megtorláshoz szükséges energiáját, sőt megbénítja erkölcsi érzékét is, mert a barátjával való szakításig sem tud elmenni. Mikor ez szegyenkezve kirohan a házból, még ő hívja vissza, egyre ismételve: *Ne okoskodj, Pista!* A jóbarát elrohan az éjszakába, de a mű utolsó sorai szerint: majd eljön az idő, mikor a férj nem hiába hívogatja majd vissza a házába. A történet női szereplője nem emelkedik ki a genreszerűségből; ő a kíváncsú, pipogya jó fiú, emez a jó társaságbeli úrnak s a partagi duhajnak eredeti keveréke: „parfume és petroleum együtt”. Ki kell emelnünk végül az eredeti miliőt is, a Rimaszombatba helyezett

kisvárosi élet bemutatását, az eredeti alakok és helyzetek gazdag sorozatával.» — Várdai megemlíti Mikszáth egyik kedvelt alakját, Kozsibrovskyt is, aki a *Ne okoskodj, Pista!* című elbeszélésben szintén felbukkan.

Nagy Sándor »Mikszáth humora« c. tanulmánya szerint (Irodalomtörténet, 1914: 390. l.): MK-nak »általánosabb külső vagy belső humoros vonásaikban rajzolt jellem- és életképei genréképeihez képest kevesebb számban vannak. Kedves a mézesetek szerető perpatvara tettettett haraggal s epedő pillantásokkal a *Ne okoskodj Pista!* c. darabban.«

Zsigmond Ferenc MK-ról írt tanulmányában (Bp. 1927: 19. l.) a következő részlet vonatkozik erre az elbeszélésre: »A házassággal, Mikszáth szerint, bevégeződik a szerelem költői szakasza, azontúl az emberek unalmasakká, különcökké vagy hitványakká torzulnak. A modern kor házasságletére vonatkozólag megélyezegző ítéletet jelent a *Galamb a kalitkában* c. novellapár második része, de még inkább a *Ne okoskodj, Pista!* c. elbeszélés. Ez utóbbinak a hatása már szinte túllép a humor fogalmi körén: vészkiáltás ez már, mely a házasságlelet társadalomerkölcsi alapjának teljes elkorhadását látja meg az élet-jelenségek hazug közömbösségű felszíne alatt.«

Pintér Jenő »Magyar irodalomtörténete« VII. kötetében (Bp. 1934: 407. l.) csupán ennyit mond erről az elbeszélésről: »A *Ne okoskodj, Pista!* c. történetben a csábításra készülő házibarát felsülését mutatja be jóízű humorral.«

Király István monográfiája (MK. 1952) elsősorban Mikszáth társadalomkritikáját elemzi. Főleg ilyen szempontból vizsgálja a szóbanlevő elbeszélést is (83, 114. és 140. l.). A *Ne okoskodj, Pista!* témájának első változatát MK egyik fiatalkori, az 1870-es évek elején írt *Pletyka* című elbeszélésében ismeri fel. (Ld. előbb, az Elbeszélés keletkezése című jegyzeteinknél) — Mikszáth egyik legjellemzőbb ábrázolásformáját, az anekdotát tárgyalva, Király István — mint jellemző példára — az elbeszélés egyik részletére utal: »Érdekes megfigyelni — úgymond —, hogyan csiszolódik Mikszáth kezén egy-egy visszatérő anekdota az évek során mind tipikusabbá. A nagy Regdon Mihály történetének anekdotikus magva felbukkant például később a 90-es évek *Ne okoskodj, Pista!* című hosszabb elbeszélésében is. Bilinszkyről, egy félkezű dzsentirről beszélt az író, akinek kisgyermekkorában egy dühös ártány elharapta a jobbkezét: „E szerencsétlen ártány . . .” stb. (Három mondatot idéz, majd így folytatja:) »Mikszáth sokkal szélsőségesebbé, groteszkebbé hegyezte az anekdotát, de éppen ezáltal szabadította fel teljesen tipikus tartalmát és jelenítette meg néhány soros művészi jellemzésben a nagy eszméken élösködő dzsentri parazitizmust.« — Végül az azonos stíluseszközök (ezúttal: a hasonlatok) ellentétes felhasználásának művészetét szemlélteti Király István Mikszáth két egyidőben írt elbeszélésén, melyeknek egyike a *Ne okoskodj, Pista!*, másika pedig a *Prakovszky*. A realista és a romantikus ábrázolás tanulságos példái ezek: »A realista Mikszáthnál a hasonlatok többnyire valami nagyon is vaskost, közönségest fejeztek ki, a hétköznapi, a komikus felé húzták tárgyukat. A romantikus-

nál ellenben felfelé hajtó erővé váltak : suhanóan könnyűvé, álomszerűen széppé varázsolták az életet. A *Ne okoskodj, Pista!* dzsentrifársadalmának kietlenségében még a szerelem is megcsúnyult. A „kellemetes csintalanságú” fiatalasszony mint „egy fölingerelt pulykakakas” járt ide-oda, a boldogtalan szerelmes pedig „elgótulva” lézengett az emberek között, „mint a süket fürj a rozsbán”, s bánatát úgy „fölpuffasztották” a nóták, „mint az élesztő a pampuskát”. Még az ég is „oukormorzásakkal” volt behintve csillagok helyett e fölött a visszatartó világ fölött. A *Prakovszky, a siket kovács* romantikus történetében Gáll Piroska szemei viszont hol mint a „lehalló csillagok”, hol mint „lobogó pásztortüzek” fénylettek, mosolya „harmatból és nap-sugárból” volt összerakva, s még állának gödröcskéje is olyan volt, „mintha valami tündérpataknak lenne az elhagyott medre”. A nap pedig fénylett, ragyogott a táj fölött, „mintha megolvadt volna s most folyadékban csorogna le a fákra és füvekre”, s a felhők „lágyan, szelíden vonultak el a hegyek fölött, mint óriási fátyolszövetek”.

NAGY KUTYA A VICEBÍRÓ

Kiadások, fordítások

Kézírata nem ismeretes.

- M. I. *Pesti Hírlap*. (Főszerk. Légrády Károly.) 1895. június 2–5. (XVII. évf. 150–152. sz.) Tárcaközlemény, három folytatásban, az alábbi részletezés szerint:
1. június 2. (150. sz. 1–3. l.) Elejétől »A félszemére vak Gerencsér...« kezd. szakaszig.
 2. június 4. (151. sz. 1–3. l.) Az eml. szakasztól »A vicebíró pedig fölszedetvén a zabot...« kezd. szakaszig.
 3. június 5. (152. sz. 1–3. l.) Az eml. szakasztól végig. [Az elbeszélés befejező része itt, az első közlésben egy pár szakasszal hosszabb, mint a II. stb. szövegben. Lásd a Szövegváltozatoknál!]
- II. *Almanach az 1896. évre*. Szerkeszti MK. Bp, 1896. Singer és Wolfner. A *Nagy kutya a vicebíró* c. elbeszélés a 221–224. lapon. (Egyetemes Regénytár. XI. évf. 3–4. köt.) [Az Almanach már 1895. december elején könyvpiacra volt!]
- III. *A Hét*. (Szerk. Kiss József.) 1895. december 8. (VI. évf. 49. sz. 775–779. l.) A Hét szerkesztője az Almanachból vette át az elbeszélést, amint ezt folyóirata ugyanezen számának 788. lapján levő könyvismertetésében is mondja:
- »Az Almanach, melyet MK szerkeszt és Singer és Wolfner ad ki, az idén is a régi formában s ismert tartalmasságával jelent meg. Az egyetlen irodalmi jelentőségű kalendáriummunk ez, jóformán választott mintagyűjteménye az idej

elbeszélő irodalomnak. A legjobb írók a legjobb novelláikkal képviselik magukat benne, csupa ismert, jó név és érdekes olvasmány. Megszólal benne minden hang, próba van benne minden irányról, Tóth Béla, Rákosi Viktor, Beniczkyné, Herczeg Ferenc, Kóbor Tamás, Tömörkény mind a maguk külön világából mutatnak be egy-egy érdekes darabot. A hőse az Almanachnak azonban ezúttal is MK, nemcsak mély értelmű, jóízű dupla előszavánál, hanem a gyönyörű novellánál fogva is, melyet nagy szerényen a kötet utolsó piéce-ének, voltaképpen piéce de résistance-ának hagyott. Ezt a remek novellát közli mai számunk mutatványul és ízelítőül; ne vegye senki magára, hogy a többi falatnak más íze van.»

A Hét nem pontosan, nem szövegűen közli az elbeszélést. A szerkesztő »belejavította» Mikszáth szövegébe, s ezáltal helyenként megzavarta az elbeszélés világos értelmét. (I. d. a Szövegváltozatoknál!)

Kötetkiadások:

- IV. a) [1. kiad.] *Kísértel Lublón és egyéb elbeszélések*. Mühlbeck Lajos [Mühlbeck Károly], Neogrády Antal és Jankó János rajzaival. Bp. [1896.] Légrády testvérek kiad. 233. l. A *Nagy kutya a vicebíró* c. elbeszélés a 165–192. lapon, Jankó János négy rajzával. (A kötet tartalmának részletezését ld. a Krk 5. köt. 185. lapján.)
- b) 2. kiad. [1899.] Ua. Címlapkiadás. [A megjelenés évére a Pesti Hírlap 1899. jan. 15. sz. 27. l. hirdetéséből lehet következtetni.]
- V. a) [3. kiad.] 2. kiad. *Kísértel Lublón és egyéb elbeszélések*. Bp. 1901. Légrády testvérek. 216 l. A *Nagy kutya a vicebíró* c. elbeszélés a 153–179. lapon. Az »egyet elbeszélések» ugyanazok, mint az 1–2. kiadásban. Képek nélkül.
- b) [4. kiad.] *Kísértel Lublón és egyéb elbeszélések*. Bp. (1901.) [Évszám csak a borítóklapon!] Révai Testvérek. *MKm Új sorozat* 3. [A teljes sorozat 15. kötete.] A Légrády-cégtől átvett ívekből készült kiadás, új címlappal és sorozat-címlappal.
- Petrik Géza és Barcza Imre »Magyar könyvészet 1901–1910.« c. bibliográfiájában, II. köt. 167. l., ez a kiadás – tévesen – 2. kiadásként szerepel, 1903-as [!] dátummal.
- VI. [5. kiad.] *A németke és egyéb elbeszélések*. Bp. [1905.] Lampel R. 107 l. A *Nagy kutya a vicebíró* c. elbeszélés a 48–73. lapon. (Magyar Könyvtár 429–430. sz.)
- VII. a) [6. kiad.] *Jk* 22. köt. 1910. *Nagyobb elbeszélések* I. c. kötetben, 61–82. l.
- b) [7. kiad.] [1930.] *MKmR – Fr.* 15. köt. *Nagyobb elbeszélések* I. 61–82. l.
- VIII. [8. kiad.] »Elbeszélések. II. köt. 1887 – 1899.« (Válogatta: Király István; sajtó alá rendezte: Csapodiné Gárdonyi

Klára. A kötetet Csernus Tibor illusztrálta.) Bp. 1955. Szépirodalmi Könyvkiadó. 300—315. l. (MK Válogatott Művei.) Megjelent 15 000 példányban.

Fordítás :

Német :

Die grüne Fliege. Novellen. Übers. von Clemens von Walzel. Wien, [1937.] Alfred Ibach Verlag. 184 l. *Der pfiffige Richter* címmel a 115—132. lapon.

Keletkezése, forrása

Az elbeszélés keletkezésének körülményeiről és forrásáról a Mikszáth-irodalomban egy szó utalást sem találunk. Forrásvidékére mégis sok valószínűséggel lehet következtetni az író fejlődésének ismeretében, műveinek kronológiája alapján.

A betyárokkal komázó urat, a bajbajutottakat vallató »közegés» Mikszáth már *Az apám ismerősei* című első regényében mesterien megmintázta, 1878-ban. (Krk 2. köt.). Ott Bornemisza Istvánnak hívták; sok furfanggal, hidegvérrel és elszántsággal juttatta a vármegye kezére a rendet vszélyeztető szegénylegényeket. — Bornemisza István, a megyei csendbiztos, és Szabó Mihály, a putnoki vicebíró egyformán kedélyeskednek a betyárokkal; fölényes nyugalma az, elszánt útonállókat is zavarba hozza.

A típus már a balassagyarmati évek óta élt Mikszáth emlékei között. Talán az anekdotikus mese is.

Az elbeszélés második felében az anekdota szerelmi kaland ösvényére fordul: a vicebíró — hatalmával visszaélve — megkerít egy szép fiatal menyecskét. A szegény, elnyomott, rettegésben tartott nép leányainak, asszonyainak megfélemlítés útján való megszerzésére Mikszáth korábbi írásaiban is láttunk már példát. E motívum révén az elbeszélés a *Farkas a Verhovinán* témakörére emlékeztet. (Krk 4. köt.)

Szövegváltozatok

Kiadásuk az 1901. évi 3—4. kiadás. (*MKm. Új sorozat 3. köt.*) szövegét vette alapul. Az 1895. évi Pesti Hírlap (röv.: PH), az 1896. évi Almanach (röv.: Alm), az 1895. évi A Hét (röv.: H) közléseinek, továbbá az 1896. évi képes kiadásnak, az 1905. évi Magyar Könyvtár-kiadásnak (röv.: Mk) és a Jk-nak szövegeltéréseit zárójelben közöljük. Ahol az alapul vett 1901. évi kiadástól eltértünk, ott a sorrendet fölcsereljük, külön is megjelölve a forrásokat.

Az elbeszélést MK az 1896. évi Almanachba csak kevés változtatással iktatta be. Lényegesebb stíláriis módosításokat csupán az első kötetkiadás alkalmával (1896) végzett.

Kiss József, A Hét szerkesztője, és Radó Antal, a Magyar Könyvtár szerkesztője, a közlésük alapjául szolgáló Mikszáth-szöve-

get helyeként önkényesen megváltoztatták; az 1905. évi Mk-szöveget emiatt nem lehetett a Krk alapjául elfogadnunk. A Jk szöveg-módosításai Rubinyi Mózes tollából származnak.

Lap Sor

- 61 : 2 talán (PH, Alm, H : tán)
 „ 8 kérelhetetlen (PH, Alm, H : kérelhetlen)
 „ 10 az ujjai (Jk : ujjai)
 „ 11 közójük (Alm, H : közójök)
 „ 12 hitták (H : hívták)
 „ 13 diákizáló (H hibásan, értelmetlenül : diákizú [!])
 „ 27 emlékben, (1896 értelemzavaró sajtóhibával : emlékben,)
 62 : 5 hanem csak úgy (Alm, H : hisz csak úgy)
 „ 8 amiért őt társával (H hibásan : amiért ő társával)
 „ 12 saját (PH, Alm, H : a saját)
 „ 16 vörösödék el úgy, mint (Alm, H : vörösödék el, mint)
 „ 25 az első (Alm, H : első)
 „ 26 a gazdája (H : gazdáju)
 „ 30 azért fizettek volna (H hibásan : azért fizetett volna)
 „ 36 de az idei termés még (H : de az idei még)
 63 : 7 szundikált, (Eredetileg – PH, Alm, H, 1896 – a vicebíró mellére erőszett nagy fejé«-nek jelzőjeként : szundikáló),
 11 betapadtak a szemhéjai, (Alm : betapadtak szemhéjai, H : letapadtak szemhéjai.)
 14 a Pity (H hibásan : a Pinty)
 16 Roppant keces volt (PH, Alm, H : Valami keces volt)
 21 hogy az szép nőszemély. (PH, Alm, H : hogy az egy szép nőszemély.)
 22 van talán valami felfedező ereje. (PH, Alm : van talán valami hatásköre. H kihagyással : van valami hatásköre.)
 „ 26 rözseköteg. (H : rözse-tömeg)
 „ 37 – Mit kiált a fruska? (PH, Alm, H : – Mit kiált az a fruska?)
 64 : 2 olyanforma (H : olyforma)
 „ 5 Körülnéztek, [tudniillik a kocsit] (Jk hibásan : Körülnéztek,)
 „ 10 eleibe (H : elibe)
 „ 11 megértheté (Alm, H : megérthette)
 „ 27 Annyi a légy, (PH, Alm, H, 1896 : Annyi az a légy,)
 „ 29 a Kápe-rápe (Jk : Kápe-rápe)
 „ 30 farkat (Alm, H : farkót)
 „ 37 Az óriás bükkök (Jk : Az óriási bükkök)
 „ 38 kétfelül (Jk : kétfelől)
 65 : 1 a rőt agyagföld (Jk hibásan : a rőt anyaföld)
 5 hanem csak lélegzett. (H : hanem lélegzett.)
 9 1896, H, Mk és Krk : Tóbiás-féle (PH, Alm, 1901, Jk : Tóbiás-féle)
 24 szólott (H : szólt)
 32 a mellényzebből (Jk : a mellényzebebből)
 35 elébe! (PH, Alm, H, 1896 : eleibe!)
 37 mely mellé (PH, Alm, H, 1896 : mely mellett)

Lap Sor

- 66 : 2 tüdejéből (PH, Alm, H, 1896 : tüdejéből)
 8 tisztartónál. (A Jk köteteiben e szó következetesen egy t-vel : tisztartónál [!] Ld. erre vonatkozólag a Krk 5. köt. 240. l. 70 : 11, valamint a 6. köt. 233—234. l. 14 : 38. lap-, illetőleg sor-számokhoz fűzött jegyzeteinket!)
- 19 a szemöldökei (H : a szemöldökét)
- 21 — Ejnye, a fősvény medve ! (PH, Alm, H : — Ejnye, a fősvény majom !)
- „ 28 pisztolyát (PH, Alm, H, 1896 : a pisztolyát)
- „ 28 fényezetően, (PH, Alm, H, 1896 : fényezetőn,)
- „ 34 mulatozik. (Mk : mulatkozik. [!])
- 67 : 1 tőlem úgy, Benyák (Alm, H : tőlem, Benyák)
- „ 7 sodrából, (PH, Alm, H, 1896 : a sodrából,)
- „ 10 szemeit, (PH, Alm, H : a szemeit,)
- „ 12 részint meg (PH, Alm, H, 1896 örökletes sajtóhibával : részint még)
- 23 pro secundo (Jk : pro szekundo)
- 26 helyeslően (PH, Alm, H : helyeslőn)
- 29 PH, Alm, H, Mk, Jk és Krk : a harmadik ujját (1896, 1901 hibásan : a harmadik ujját)
- „ 34 — Pro tertio, (Jk : — Pro tertzio,)
- 68 : 16 nem is ebédelttem, (PH, Alm, H : ma nem is ebédelttem,)
- „ 17 a kocsmárosnéval. (PH, Alm, H : a kocsmárosnéval.)
- „ 23 hogy a végén (PH, Alm, H : a végén)
- „ 30 a lábát. (H : lábát.)
- „ 34 ők is (Alm, H : már ők is)
- 69 : 1 PH, Alm, H és Krk : remélték (1896, 1901, Mk örökletes sajtóhibával : remélték,)
- 1 ki lehet valami vasalni (PH, Alm, H : ki lehet vasalni valamit)
- 9 a tisztességesebb rész lóra kázmálódik, s visszamarad (Jk hiányosan és hibás igeidőhasználattal : a tisztességesebb rész kázmálódik, s visszamaradt)
- 14 a harminchat forintost. (H : a harminchat forintot.)
- 18 PH, Alm, H és Krk : Ez aztán olyan pénz, (1896 óta mindenik kiadásban örökletes sajtóhibával : És aztán olyan pénz,)
- 24 fitymálón, (Jk : fitymálóan,)
- 32 másiké (Jk : a másiké)
- 35 napszámosoknak, hogy (Alm, H : napszámosoknak :)
- „ 38 Kárti Pista (H : Kárti Pisti)
- 70 : 9 gyökerestül (PH, Alm, H, 1896 : gyökerestől)
- 17 aki legtovább (PH, Alm, H : aki legutóbb)
- 35 látosainknak. [Mindenik szövegben így! MK-nál másutt is előfordul.]
- „ 38 Gerencsér (PH, Alm, H itt : Gelencsér)
- „ 38 fejét (PH, Alm, H, 1896 : a fejét)
- 71 : 2 a saraglyáról [Mindenik szövegben így! MK-nál másutt is előfordul.]
- „ 10 egy kicsinyég (Mk hibásan : egy kicsinyég [!])

Lap 8or

- 71: 15 nézegetett (PH, Alm, H: nézegett [!])
 „ 18 Találtak (1896 hibásan: Találtak)
 „ 18 nehányat, (PH, Alm, H: nehányat),
 „ 39 elfogadására (H: elfogására)
 72: 1 – Ejnye, (H: – Enyje),
 „ 13 kiásták Sós (PH, Alm, H: kiásták ott Sós)
 „ 15 valami sípot, (PH, Alm, H: egy kis sípot),
 „ 22 Kápe-rápe (PH, Alm, H, 1896: Kápe-rápe Mihály)
 73: 4 mert megisszák ám a sört a magyarok is, ámbátor (Jk: mert megisszák a sört ám a magyarok is, ámbár)
 10 szemei előtt (Alm, H: szeme előtt)
 14 mert útközben (H: mert közben)
 24 Az arcán ott volt még (Mk: Az arcán még)
 36 hajából (Mk: hajáról)
 37 sor alatt (– »egy nagy konty-korona tornyosodott alatta.« szavakat követően – a PH, Alm és H szövegében e szakasz olvasható:
 – *Ne beszélj! Ejnye beste kis békája, hogy már te asszony vagy! Hát ki vett el?*)
 74: 3 és 29 Verona. [E két helyen mindenik szövegben így!]
 4 PH, Alm, H, 1896 és Krk: a Pityben, [a Pity nevű bükkös erdőről van szó, ld. 66. l. 2. sor!] (1901, Mk, Jk hibásan, névelő nélkül: Pityben),
 „ 21 felelt (PH, Alm, H: folette)
 „ 24 időbb (PH, Alm, H: idábbb)
 „ 29 halotthalvány (PH, Alm, H, 1896: holt-halovány)
 „ 33 vesztőhelyre (PH, Alm, H, 1896: a vesztőhelyre)
 75: 1 se tapadt oda olyan nagyon rá, (Alm, H: se tapadt olyan nagyon rá),
 7 Jk és Krk: de nem hernyó volt, (PH – Mk mindenik szövegben örökletes sajtóhibával: de nem a hernyó volt),
 „ 9 lihegte (Jk hibásan: lihegett)
 76: 2 hallhatóan (PH, Alm, H, 1896: hallhatón)
 (A PH-ban az elbeszélés jelenlegi formájánál valamivel hosszabb. Ott a jelenlegi zárómondat (»Nagy csacsi a kicsike.«) után még a következő szakaszok olvashatók:

A katonák, akiktől elbúcsúzott a piacon a sörházndí, megelégedtek ennyivel is, hanem a mamlasz Palkó, úgy látszik, észre vett egyet-mást, mert mikor hazaérkezett és kifogta a lovakat és a véletlenül ott settenkedő Erzsi szolgálónak elmondta az úti élményeket a zsidányokról, meg a rőzsét vivő Veronáról, egyszerre széles, gyanús nevetés ült ki a szürke szemeibe és a tenyerével odacsapott saját szájára.

– *No, mit vigyorogsz, mit nyelsz még el?*

– *Azon gondolkodom, hogy milyen nagy kutya ez a vicebtró.)*

Tárgyi magyarázatok

lap Sor

- 61 : 13 *Kápe-rápe* — beszédes gúnynev: Fogd meg — ragadd el!
 13 *a diákizáló öreg urak* — a deákos műveltségű, beszédükbe latin szavakat keverő idősebb nemzedék.
- 62 : 4—6 *»a nemes vármegyénél — azaz hogy mit beszélek? — hiszen a vármegye se volt nemes, hanem csak úgy ide volt hozva valahonnan Csehországból«* — Utalás a történet időpontjára, a Bach-korszakra, amikor a passzív rezisztenciába vonuló magyarság helyére idegen, cseh és morva hivatalnokokat (»Bach-huszárokat«) telepítettek.
- 9 *Küry István* — költött név.
- 22 *»a lámpásos homlokú Ráró«* — MK különösen kedvelte az olyan lovakat, amelyeknek fehér folt, »lámpás« volt a homlokán. *Beszterce ostromában* Pongrácz István gróf Waterloo nevű lova is »lámpásos homlokú«. (Ld. Krk 6. köt. 174. l. 14. sor.)
- 64 : 29—30 *»a csehok két farkat adtak a saját oroszlánuknak«* — Utalás Csehország kétfarkú oroszlánt ábrázoló címerképére.
- 66 : 7 *Palánka* — Több ilyen nevű helységet ismerünk, de ezek távolesnek a történet színhelyétől.
- „ 22 *amici* — barátaim!
- „ 30 *vén salabakter* — vén buta, vén hülye.
- „ 32 *kordiális* — szíves, szívélyes.
- 69 : 10 *kásmálódik* — lassan készülődik, szedelődzködik.
- 17 *zsabrák* (vagy csabrág) — nyeregtakaró, lótakaró, esótár.
- 23 *svalizér* — könnyű lovas katona.
- 24 *»forog, mint a dományi szélmalom«* — szállóige. (Domány: kisközség Krassó-Szörény megye resicai járásában.)
- 30 *Tornaalja* (Tornalja vagy Tornallya) — Gömör megyei nagyközség. (Említve a *Ne okoskodj, Pista!* c. elbeszélésben is.)
- 38 *Pribolszki* — nem ismeretes név; Nagy Iván családtörténeti munkája sem említi. — Az alapul szolgáló helységnév: Priboj vagy Priboly (Pribó) kisközség Gömör megye rimaszombati járásában. (MK *Nemzetes uraimék* c. regényének színhelye viszont a Nógrád megyei Priboly. Krk 2. köt. 85—223. l.)

Irodalom

Ez az elbeszélés az első kiadásokban (1896—1901) a *Kisérlet Lublón* c. kisregénnyel együtt jelent meg. A órnádó kisregény teljesen lekötötte a bírálók érdeklődését, úgyannyira, hogy a kötetben található »egyéb elbeszélések«-et — köztük a *Nagy kutyá a vicebíró* címűt — legfeljebb csak megemlítették. (A *Kisérlet Lublón* szóban levő ismertetéseit ld. a Krk 5. köt. 226—229. l.)

Így — többek között — az *Új Idők* (szerk. Herczeg Ferenc) 1896. márc. 15-i számának (2. évf. 12. sz. 276. l.) névtelen oikítrója

következőképpen utal az »egység elbeszélések«-re: »Bennfoglalvák e kötetben az írónak ama kisebb elbeszélései is, amelyek újságban való első megjelenésük alkalmával szenzációt keltettek. Ilyenek: [következik a novellák címszerinti felsorolása.] Valamennyi minta-szerű elbeszélés, és oly gyönyörködtető kedves olvasmány, amilyen-nel Mikszáthon kívül nem szolgál senki a magyar közönségnek...«

A *Képes Családi Lapok* (szerk. Tolnai Lajos) 1896. március 22-i számában (18. évf. 12. sz. 192. l.) névtelen cikk méltatja MK új könyvét; a cikkíró minden valószínűség szerint a szerkesztő maga: *Tolnai Lajos*. »MK kitűnő tollából a múlt héten ismét egy új kötet jelent meg. Az illusztris író könyvét mindig örömmel fogadja úgy a sajtó, mint a közönség és méltán, mert a Mikszáth kedves hangja, zamatos magyar stílusa és közvetlen előadási modora köztetszést arat. *Kisérlet Lublón s egyéb történelek* [így!] című kötete minden tekintetben dicséretre válik a jeles írónak, de dicséretre méltók a Légrády Testvérek is, kik Mikszáth könyvét díszes köntösbe öltöztették.«

Az *Új Iddk* az 1901. évjelzősü kiadásról is megemlékezett (1900. dec. 2.; 6. évf. 49. sz. 496—7. l.). Az ismertetést *t. r.* betűjeggel *Tábori Róbert* írta. MK összegyűjtött műveinek »újabb három kötetét« együttesen tárgyalja. Tartalmukat felsorolva, a *Nagy kutyó a vicebíró* c. elbeszélést is említi.

A *Pesti Hírlap* 1901. március 24-i számában (23. évf. 83. sz. 25. l.) a Légrády Testvérek reklámhirdetése a kötetéről: »Most jelen meg *Kisérlet Lublón és egyéb elbeszélések*. Új olvasó kiadás, ára fűzve 3 kor.« stb.

A tanulmányok és monográfiák közül is csak némelyik ad s az is csupán pársoros méltatást.

Vincze József »Mikszáth munkái« című tanulmánya (Bp. 1900. 30, 37—38. l.) »az egyszerű nép«-ről szóló történetek sorában foglal kozik ezzel az elbeszéléssel: »(Mikszáth) sokkal hüebb festője a népnek, hogysem azokat a fonák helyzeteket is be nem mutatná, ahol népünk egy-egy a maga köréből kiváló, ármányos embernek a kezébe jut, vagy a maga gyámsíltalanságával a törvény rettegett színe előtt saját igazát sem bírja meglátni. Putnok híres vicebírája hogy hatalmaskodik a betyárokon, meg is adóztatja valamennyit, beleértve a külső tagokat is!« — Tanulmánya egy további fejezetében Mikszáth betyáralakjairól — s köztük a szóbanlevő elbeszélés betyárjairól — ezeket mondja: »A szegénylegényeknek a mennybolt gúnyszerű pislogó csillagai százszorosan eszökbe hozzák az ellenük hozott törvényt, hát erre a törvényre ütnek vissza. A vármegyét csak amolyan feltolakodó uraságnak tekintik, igazságát el nem ismerik. Ezért a becstületnek és megbecsülésnek viszonyát a maguk eszejárásával szabják meg... Az utasnak csak pénzét rabolják el, de még ott is különbséget tesznek a vicebíró és a szegény munkások béreben. Szurina megrótfálja a csizmaszárbán bizakodó Marjánszkyt [*Az eladó birtokban*], a huzakodó putnoki vicebíró mélységes megvetéssel hagyják a kiöntött zab mellett...« A szegénylegények törvényei tehát »a megfordított törvények«.

Várdai Béla (MK. 1910 : 147) MK 1890-es években írt elbeszéléseivel foglalkozva a *Nagy kutya a vicebíró* című »parasztörténet«-ről így nyilatkozik : »Mikszáth géniusza fejlődésének igen érdekes illusztrációjául szolgálhat, ha e novelláját összehasonlítjuk valaki a *Tót atyafiak* egy rokokótárgyú darabjával, a *Jasztrabék pusztulásával*. A betyárokkal csak úgy komázó, előttük nemcsak minden pénzét megőrző, de tőlük még vámot is vevő ördögös vicebíró mintha csak magát az írók jelentené, kinek megadatott teljessége immár a graeiózus könnyedségnek, mellyel minden nehézkességet messzé hagyva maga mögött, játszik tárgyaival.«

Kráhl Vilmos (Mikszáth, a jogász. 1941 : 45) kiemeli, hogy »Mikszáth *Nagy kutya a vicebíró* címmel a betyárromantika egyik történetét felülmúlhatlan humorral mondja el.«

A ZÖLD LÉGY ÉS A SÁRGA MÓKUS

Kiadások, fordítások, átdolgozások

Kézirata nem ismeretes.

M. I. a) *Vasárnapi Ujság*. (Szerk. Nagy Miklós.) A folyóiratnak *A »Vasárnapi Ujság« Regénytára* című mellékletében. 1896. június 23—július 7. (42. évf. 25—27. sz.). G. L. [Goró Lajos] illusztrációival. Három folytatásban, az alábbi részletezés szerint :

1. június 23. (25. sz. 97—98. l.) Elejétől »Csodálatos az a közömbösség . . .« kezd. szakaszig.
2. június 30. (26. sz. 101—102. l.) Az eml. szakasztól »Egy nyalka legény, struccotollas kalappal . . .« kezd. szakaszig. (3 képpel.)
3. július 7. (27. sz. 105—106. l.) Az eml. szakasztól végig. (1 képpel.)

b) *Képes Folyóirat*. A *Vasárnapi Ujság* füzetekben. (Szerk. Nagy Miklós.) 1896. (IX. évf. 18. köt.) G. L. [Goró Lajos] illusztrációival. Két folytatásban, az alábbi részletezés szerint :

1. 1—3. l. Elejétől »Csodálatos az a közömbösség . . .« kezd. szakaszig.
2. 65—70. l. Az eml. szakasztól végig.

II. *Pesti Hírlap*. (Felelős szerk. Kenedi Géza.) 1896. március 15. (XVIII. évf. 74. sz. 16—18. l.) *Vasárnapi* mellékletképpen a teljes novella. Sehol sincs feltüntetve, hogy ez már másodközlés!

III. *A Hét*. (Szerk. Kiss József.) 1896. április 12. (7. évf. 15. sz. 231—235. l.)

Kötetkiadások :

IV. a) [1. kiad.] *Kisérlet Lublón és egyéb elbeszélések*. Mühlbeck Lajos [Mühlbeck Károly], Neogrády Antal és Jankó János

- rajzaival. Bp. [1896.] Légrády testvérek kiad. 233 l. *A zöld légy és a sárga mókus* c. elbeszélés a 193—220. lapon, Neogrády Antal nyolc rajzával. (A kötet tartalmának részletezését ld. a Krk 5. köt. 185. lapján.)
- b) 2. kiad. [1899.] Ua. Címlapkiadás. A megjelenés évére a Pesti Hirlap 1899. jan. 15. sz. 27. l. hirdetéséből lehet következtetni.
- V. a) [3. kiad.] 2. kiad. *Kísértet Lublón és egyéb elbeszélések*. Bp. 1901. Légrády testvérek. 216 l. *A zöld légy és a sárga mókus* c. elbeszélés a 181—205. lapon. Az »egyéb elbeszélések« ugyanazok, mint az 1—2. kiadásban. Képek nélkül.
- b) [4. kiad.] *Kísértet Lublón és egyéb [!] elbeszélések*. Bp. (1901.) [Évszám csak a borítéklapon.] Révai Testvérek. *MKm Új sorozat* 3. [A teljes sorozat 15. kötete.] A Légrády-cégtől átvett ívekből készült, új címlappal és sorozat-címlappal.
- Petrik Géza és Barcza Imre »Magyar könyvészet 1901—1910« c. bibliográfiájában, II. köt. 167. l., ez a kiadás — tévesen — 2. kiadásként szerepel, 1903-as [!] dátummal.
- VI. [5. kiad.] *A németke és egyéb elbeszélések*. Bp. [1905.] Lampel R. 107 l. *A zöld légy és a sárga mókus* c. elbeszélés a 74—98. lapon. (Magyar Könyvtár 429—430. sz.)
- VII. a) [6. kiad.] *Jk 22. köt. 1910. Nagyobb elbeszélések I.* c. kötetben, 83—103. l.
- VIII. a) [7. kiad.] Az Érdekes Ujság Dekameronja, II. köt. [1913.] Légrády-kiadás. *A zöld légy és a sárga mókus* c. elbeszélés a 229—254. lapon.
- IX. [8. kiad.] *A zöld légy és a sárga mókus*. Elbeszélések. Bp. [1918.] Az Érdekes Ujság kiad. 63 l. (Legjobb Könyvek. 23.)
- VIII. b) [9. kiad.] Száz Magyarok Könyvei, II. köt. [1928.] Légrády-kiadás. *A zöld légy és a sárga mókus* c. elbeszélés a 229—254. lapon. A VIII. a) kiadás címlapkiadása.
- VII. b) [10. kiad.] 1930. *MkmR—Fr. 15. köt. Nagyobb elbeszélések I.* 83—103. l.
- X. [11. kiad.] *Kísértet Lublón*. Regény. Bp. (1943.) Révai kiad. A címlapon jelzett regény után közli *A zöld légy és a sárga mókus* c. elbeszélést is a 73—91. lapon. (Regénykönyvtár 2. sz.)
- XI. [12. kiad.] »Elbeszélések. II. köt. 1887—1899.« (Válogatta: Király István; sajtó alá rendezte: Csapodiné Gárdonyi Klára. A kötetet Csernus Tibor illusztrálta.) Bp. 1955. Szépirodalmi Könyvkiadó. 284—299. l. (MK Válogatott Művei.) Megjelent 15 000 példányban.

Fordítások (a megjelenés időrendjében):

Német:

1. Die grüne Fliege und das Eichhorn. Übers. aus dem Ungarischen von C. Langsch. Berlin, 1896. (Deutsche Lesehalle. 22.)

2. Die grüne Fliege. Novellen. Übers. von Clemens von Watzel. Wien, [1937.] Alfred Ibach Verlag. 184 l. A című novella a 7—23. lapon.

Finn:

Miten Janos Gal suostui leikkaukseen. Päivälehti Helsingissä. 1896. Nr. 133.

Cseh:

Uríznutá ruka. Zábavné historky z Madárie od Kolomana Mikszátha. Volně přeložil Ondrej Medvecký. V Brně 1899. F. Slámy. 26—38. l. (Slezská kronika. Knížka 1.)

Francia:

1. La mouche verte. Traduit du hongrois par MM. L. J. Foti et G. Delaguys. Revue politique et littéraire. (Revue bleue.) Paris. 1910. 48. évf. II. félv. 1. sz.

2. La mouche verte. Trad. Louis J. Fóti. Bp. [1928.] Librairie Française. 7—24. l. (Les chefs d'oeuvre de la littérature hongroise.)

Színpadai feldolgozása:

A zöld légy és a sárga mókus. MK elbeszéléséből színre alkalmazta: *Harsányi Zsolt*né. Gépelt kézírata az OSzK Színház történeti Osztályában, jelzete: MM 5750. Ívrét 10 l. Szerzésének időpontja nem állapítható meg. Személyek: Gál, Gálné, Bároné, Birli professzor, Nagy Pali kocsis, Jegyző. (»A sárga mókus« nem szerepel; a jegyző mondja el róla a tudnivalókat.)

Keletkezése, forrása

MK *Idegen bőrök* c. karcolatában (1898) följegyezte, hogy ennek az elbeszélésnek a témáját egy sebészorvos barátjától, dr. Farkas Lászlótól kapta. (Ld. A saját ábrázatomról c. köt. Hi l. köt. 240. l. — Cikket is írt Farkas Lászlóról: Hátrahagyott munkák, 146—151. l.) Az író özvegye megismétli Mikszáthnak ezt a forrásmegjelölését, kiegészítve azzal, hogy *A zöld légy* meséjét Farkas László saját orvosi praxisából hozta. (MK-né Visszaemlékezései, 1922: 187. l.; 1957: 251. l.)

Mikszáthot állandóan foglalkoztatták a magyar nép szociális problémái, így többek között az oly hosszú időn át teljesen elhanyagolt népegészségügy kérdése. *Aeskulap az Alföldön* c. elbeszélésében (MKm 10. köt.) szinte programszerűen élezi ki a magyar vidékek egészségügyi gondozásának kezdetlegességét és az orvoshiányt.

A zöld légy c. elbeszélés hangsúlya a szerelmi histórián van. Az orvosi gyógykezelés természetessége itt csak alig érintett jelenség. Mikszáth igazi felfogása szinte elvége a magyar nép fatalizmusának csodálatában: »Csodálatos az a közömbösség, az a fatalizmus, amellyel meghal a magyar paraszt...« stb. (Hasonló közöm-

bösségre utal *Az igazi humoristák* c. kötetében is. 1879 : 60—61. l.) A fatalizmussal próbálja magyarázni és a karitással (*A zöld légyben* : a falu jóteknonykodó úrnőjével) helyettesíteni a hiányzó népnevelést és egészségügyi gondozást. De ezúttal csak egy hatásos anekdotát fejt ki, s a csattanó kedvéért fokozza végsőkéig a feszültséget.

Szerkezetében a novella kitérő példája Mikszáth elbeszélő művészetének. Többrendbeli készletetű mozzanat után drámai erővel veti elénk a megoldást az utolsó jelenetben, sőt csak az utolsó mondatban : »Vegye ki hát a kését az úr!«

Tárgya még egy szempontból figyelemre méltó. A *Ne okoskodj, Pista!* után ismét egy novella, mely a házasság egyik válság-jelenségét, a szerelmi féltékenységet állítja a mese középpontjába ; a század végén a külföldi irodalomban s nálunk is a legdivatosabb témák egyikét.

Szövegváltozatok

Kiadásunk az 1901. évi 3—4. kiadás (*MKm. Új sorozat 3. köt.*) szövegét vette alapul. Az 1895. évi Vasárnapi Ujság (röv. : VU), az 1896. évi Pesti Hírlap (röv. : PH) és a *A Hét* (röv. : H) közléseinek, továbbá az 1896. évi képes kiadásnak, az 1905. évi Magyar Könyvtár-kiadásnak (röv. : Mk) és a Jk-nak szövegeltéréseit zárójelben közöljük. Ahol az alapul vett 1901. évi kiadástól eltértünk, ott a sorrendet fölcseréljük, külön is megjelölve a forrásokat.

A VU, a PH és az első kötetkiadás (1896) szövege aránylag nem sok eltérést mutat. A három szöveg között legfőbb különbség az, hogy a PH a *fel — föl, csendes — csendes* stb. alakpárok közül az ő-ző változatot használja.

A VU, a H, a Mk és a Jk néhány szövegeltérése a szerkesztők : Nagy Miklós, Kiss József, Radó Antal, illetőleg Rubinyi Mózes tollából származik.

Lap Sor

- 79 : 2 *őjelette*, (PH : *öfölte*),
 3 Itt van Gál János, akivel (VU, PH, 1896 : Itt van Gál János, a hatalmas Gál János, akivel)
 5 Krk : *komteszkék*, (VU, PH, 1896 : *komteszkék is*, minden további szövegben : *komteszkék*.) A hibás ejtési alakot javítottuk!
 „ 14 *feljebb*. (PH : *följebb*.)
 „ 24 *erősködött, így-ügy*, (VU : *erősködött, hogy így-ügy*),
 „ 27 *semmi se* (PH : *semmi sem*)
 80 : 5 a Gálné fogadta. (VU, PH : Gálné fogadta.)
 „ 7 olyan parádét (VU : olyan nagy parádét)
 „ 10 Nem szólt az semmit, (Mk : Nem szólt semmit),
 „ 28 olyan (PH : oly)
 „ 34 *elálmélkodva* (PH : *elámélkodva* H : *álmélkodva*)
 81 6 *felé* (PH hibásan : *fölé*)

Lap Sor

- 81 : 11 VU, PH, 1896 és Krk: *biz az lehetett*, (1901, Mk, Jk: *biz ez lehetett*)
,, 12 *familiájából* (H: *falamijájából*)
,, 20 *későn* lett volna. (H: *késő* lett volna.)
,, 23 *a pipa hamuját*. (VU, PH, 1896: *a pipája hamuját*.)
,, 28 *csendes* (PH: *csöndes*)
,, 32 *és pipázott* (H: *s pipázott*)
,, 33 *csendesen*. (PH: *csöndesen*.)
,, 37 *harapózik*. (PH, Mk: *harapódzik*.)
,, 39 *restellné* (PH: *röstellné*)
82 : 7 *lassanként*. (H: *lassankint*.)
10 *felül* (PH: *fölül*)
,, 31 *sürgeté* (Mk: *sürgette*)
83 : 6 *a gyereket* (VU, PH, 1896: *a gyerekeket*)
14 *mégse látja a borzasztó* (VU, PH, 1896: *mégse látja be a borzasztó*)
18 *jutott eszébe* (Jk: *jutott az eszébe*)
33 *»minek vagyok én már itt tovább«* (VU, PH, 1896: *»minek vagyok már én itt tovább«*)
,, 37 *ezt ette a Marci* (H: *ezt ette Marci*)
84 : 4 *Nem rém öelötte* (VU: *Nem rém, nem rém öelötte*)
,, 26 *s amelyik* (H: *amelyik*)
85 : 3 *A kastélybeli asszonyosság [1] kiskorú gyermekeit hozta szóba* (az első feleségétől [1] is három maradt) [Pongyola fogalmazás, mindenik szövegben így van!]
,, 5 *feladata* (PH: *föladata*)
,, 30 *begyeskedőn* (H: *begyeskedően*)
86 : 16 *szottyongatott* (H: *szottyongatott*)
21 *felöltöttem*, (Mk önkényes, hibás módosítással: *felöltöttem*,)
27 *a kesztyűt*: (Jk: *a kesztyűt*:)
29 — *Nekem van még egy ötletem* (VU, PH, 1896: — *Nekem még van egy ötletem*)
32 *aztán* (H: *azután*)
36 *könyörgőn* (H: *könyörgően*)
37 *apuka* (VU, PH, 1896: *apáka!*) [Talán a kézirat helytelen olvasásából keletkezett, apóka helyett.]
87 : 4 *elnáspángolni*. (PH, 1896: *elnáspángolni*.)
16 VU, PH, 1896 és Krk: — *De mégis melyik a legpletykásabb?* (1901, Mk, Jk: — *De mégis a legpletykásabb?*)
,, 29 — *Az, aki a falun* (VU: — *Az, aki falun*)
88 : 3 *ki lehet az az öné*. (PH: *ki lehet az az öné*.)
89 : 29 *Hiszen úgy néz ki, galambom*, (Mk hibásan: *Hiszen úgy néz ki a galambom*,)
,, 37 — *Ki légyen az illető* (VU: — *Ki légyen az az illető*)
90 : 18 *a férfi-bölcsességet*. (VU: *a férfi bölcsességét*. PH: *a férj bölcsességét*.)
22 *be-beszélgatett* (PH, H: *beszélgatett*)

Lap Sor

- 90 : 24 *kényes* bajuszpödörgetéssel. (PH: *bizonyos* bajuszpödörgetéssel.)
91 : 25 másik szemét is, (VU, PH, 1896: *a* másik szemét is),
92 : 12 *dörögte* (Mindenkik szövegben így!)
„ 23 *Fiatal is*, s meglehet (VU: *Fiatal is, szép is*, s meglehet)
„ 31 *azzal meg éppen mit törődik*, (PH: *azzal meg éppen nem törődik*,)
93 : 1 *a* homlokáról (VU, PH, 1896: homlokáról)
2 Jk és Krk: az izzadság, (a korábbi szövegekben, VU — 1905: az izzadság,)
4 *egy kézzel is ölelgetni, mint sehogy!* (A PH nem kurzív szedés-sel közli.)

Tárgyi magyarázatok

Lap Sor

- 79 : 5 *konteszkék* — grófkisasszonykák.
„ 18 *Léta* — Ilyen nevű helységeink; *Kisléta*: Szabolcs megye nyírbátori járásában; *Nagy- és Újléta*: Bihar megye székelyhídi járásában.
„ 18 *kilógus* — kirurgus, sebész (népies torzítással).
82 : 6 *kubikba rakott* — halomba rakott.
35 *«a körmével megcsebentette az egyik fogát»* — megpöccintette a fogát.
83—84: *A halál, elhalálozás körülírásai a magyar nyelvben* — Az eufemizmus e példájának nagy részét MK Jókai műveiből kölcsönözte. Hasonló kifejezéseket találunk MK *Aeskulap az Alföldön* c. elbeszélésében is (*Pernye* c. köt.).
85 : 36 *Kriska* — Krisztina név becéző alakja.
88 : 15 *Rebék néni* — »A sárga mókus« nevét MK minden valószínűség szerint Arany János »Vörös Rebék« című balladájából kölcsönözte. Mindkettőnek házasságokat összehasonlító szerepe van, afféle falusi boszorkányok. — Mikszáthnak Petőfi és Arany voltak a legkedvesebb költői; erősen hatottak munkásságára. (Ld. MK: Írói arcképek. Sajtó alá rendezte Bisztray Gyula. Bp. 1953.)
„ 31 *Moléna királyné* — mesebeli alak.
89 : 4 *lisztesfű* — fehér zsálya; gyógynövény. (Ld. a *Ne okoskodj, Pista!* c. elbeszélésben is: a jelen kötet 40. lapján, 11. sor, és jegyzete.)
„ 7 *tulipános szuszék* — láda; lisztes láda.
90 : 13 *jolyókvirág* — hajnalkavirág; rózsaszínű, tölcseeres virágú kúszónövény.

Irodalom

Az első kötetkiadások kritikáinak szűkszavú utalásairól előbb — a *Nagy kutya a vicebró* című elbeszélés jegyzeteinek »Irodalom« c. fejezete élén — szóltunk. Az ott elmondottakhoz csatlakozik még a következő adalék:

A *Vasárnapi Ujság* (szerk. Nagy Miklós) 1895. december 29-i számában (42. évf. 52. sz. 868. l.) névtelen cikkíró ismerteti a *Szent Péter esernyőjét*, majd pedig megemlíti, hogy: »egy további kötet is sajtó alatt van most Légradyéknál MK újabb elbeszéléseiből; e kötet egypár kisebb rajz mellett Mikszáthnak *A lubló ember* című, kiválóan érdekes, hosszabb elbeszélését tartalmazza, úgyszintén a lapunkban rajzokkal megjelent *A zöld légy és a sárga mókus* című elbeszélést, melyet illetékes bírálók a kitűnő szerző kisebb dolgozatainak legjobbjai közé soroznak.«

A tanulmányok és monográfiák is gyéren foglalkoznak ezzel a remekbe készült novellával.

Vincze József (Mikszáth munkái. 1900 : 33–34) MK paraszt-ábrázolásait vizsgálva, *A zöld légy és a sárga mókus* c. elbeszélés hőseit típusként szemlélteti: Mikszáth népi alakjai »egyszerű emberek, akik az életnek harcát a rájuk mért dolgok nagyságához viszonyítják. Átélik az életet, s mikor rákerül a dolog a nagy leszámolásra, félvállról veszik.« Ezután idézi az elbeszélés vonatkozó szakaszát: »Csodálatos az a közömbösség, az a fatalizmus, amellyel meghal a magyar paraszt...« stb.

Várdai Béla (MK. 1910 : 147–148) e »parasztörténet«-ről csak ennyit jegyez meg: »*A zöld légy és a sárga mókus* remek magyar aequivalense, természetesen derültebb színekkel, Turgenyev világhírű rajzának: „A Halál”-nak, „A vadász naplójá”-ban, ahol azt mondja el, hogy hal meg az orosz paraszt...«

Zsigmond Ferenc Mikszáth-tanulmányában (MK. 1927 : 3) *A zöld légy és a sárga mókus* c. elbeszélés egyik részletéből indul ki: »Mikszáth emberi és írói egyéniségében az a korszak tükröződik, melyet éppen ő jellemez találóan avval, hogy az akkori magyar parasztházak szobájának a falán egymás mellett függ Kossuth Lajos és Ferenc József arcképe...«

Kráhl Vilmos »Mikszáth, a jogász« c. tanulmányában (1941 : 143) az író regényhőseinek típusait elemelve, az orvos-típusok között rámutat *A zöld légy és a sárga mókus* című »mesteri novellára«, amelyben MK »egy orvosprofesszort rajzol meg, aki cselfogással kénytelen élni, hogy az „aranyparaszt” megengedje, hogy üszkösödő karját amputálja.«

Karácsony Sándor »A cinikus Mikszáth« c. tanulmányának »Mikszáth és a magyar ember« c. fejezetében (1944 : 108–109) az elbeszélés karakterológiai vonásait emeli ki: »(Mikszáth) eljut természetesen oda is, hogy megkérdesse: fatalizmus-e az a csodálatos közömbösség, amellyel a magyar paraszt meghal. Ő annak nevezi *A zöld légy és a sárga mókusban*, de nem annak írja le. Csépi Marci meghalt, „mivelhogy nem volt itt semmi dolga, se keresni valója többet”. Már ez se fatalizmus körülírása (pláne ha hozzávesszük, hogy az is ott van a mondatban: mert elhatározta). Még kevésbé az, ami ezután következik: „Nem rém öelötte a kaszás ember...« stb. [Teljes egészében idézi ezt a szakaszt, majd így folytatja:] »A tisztelőes és a jegyző is ott vannak, rá akarják venni az operációra. Érdekes megfigyelni, hogy csak a „fatalista” paraszt maga-

tartása igazán keresztyén. „Olyan szép az élet — rajzolta eleven színekkel a tiszteletes —” stb. [Ezt a szakaszt is teljes egészében idézi.]

PRAKOVSZKY, A SIKET KOVÁCS

Kiadások, fordítások

Kézirata nem ismeretes.

M. I. *Pesti Hírlap.* (Főszerk. Légrády Károly.) 1895. december 25 — 1896. február 4. (17. évf. 354—359. sz., 18. évf. 3—34. sz.) A tárcarovatban, húsz folytatásban, a folytatások sorszámozásával, az alábbi részletezés szerint:

1. 1895. december 25. (17. évf. 354. sz. 1—3. l.) Elejétől az I. fejezet »Öregapám kedvelte Prakovszkyt...« kezd. szakaszáig.
2. december 28. (356. sz. 1—2. l.) Az eml. szakasztól ua. fejezet »Prakovszky tehát elfordult neheztelésében...« kezd. szakaszáig.
3. december 29. (357. sz. 2—3. l.) Az eml. szakasztól az I. fejezet végéig.
4. december 31. (359. sz. 1—3. l.) A II. fejezet.
5. 1896. január 3. (18. évf. 3. sz. 1—2. l.) A III. fejezet a következő szakaszig: »Piroska is ott lépdelt anyja után...«
6. január 5. (5. sz. 2—4. l.) Az eml. szakasztól ua. fejezet »— Ejnye, mihaszna suhanca!« kezd. szakaszáig.
7. január 8. (7. sz. 1—2. l.) Az eml. szakasztól a IV. fejezet »Mikor odaértünk, Gállné fogadott bennünket...« kezd. szakaszáig.
8. január 10. (9. sz. 1—2. l.) Az eml. szakasztól a IV. fejezet végéig.
9. január 12. (11. sz. 2—4. l.) Az V. fejezet a következő szakaszig: »Éva is így kínálhatta meg Ádámot az almával.«
10. január 14. (13. sz. 1—3. l.) Az eml. szakasztól ua. fejezet »Kocsink a templom mellett várt ránk« kezd. szakaszáig.
11. január 16. (15. sz. 1—4. l.) Az eml. szakasztól a VI. fejezet végéig.
12. január 18. (17. sz. 1—2. l.) A VII. fejezet a következő szakaszig: »A híd miatt a falu túlsó végére kellett kerülni.«
13. január 19. (18. sz. 2—4. l.) Az eml. szakasztól a VII. fejezet végéig.
14. január 21. (20. sz. 1—2. l.) A VIII. fejezet a következő szakaszig: »A kovács nevetett. Tetszett neki...«

16. január 24. (23. sz. 1–2. l.) Az eml. szakasztól ua. fejezét »Egy pillanat alatt átértetem a helyzetet« kezd. szakaszáig.
16. január 26. (25. sz. 2–3. l.) Az eml. szakasztól a IX. fejezet »Otthon sem törtétek ezalatt különösebb események« kezd. szakaszáig.
17. január 29. (28. sz. 1–2. l.) Az eml. szakasztól a IX. fejezet végéig.
18. január 31. (30. sz. 1–2. l.) A X. fejezet a következő szakaszig: »Azután erővel leültetett, hogy ne vigyük el az álmát.«
19. február 2. (32. sz. 2–3. l.) Az eml. szakasztól a X. fejezet végéig.
20. február 4. (34. sz. 1–4. l.) A XI. fejezet végéig.

Kötetkiadások:

- II. a) [1. kiad. 1897.] *Prakovszky, a siket kovács.* Bp. Légrády Testvérek. 168 l. (Legjobb Könyvek. 1. köt.)
- III. [2. kiad. 1902.] *MKm. Új sorozat 6. köt.* (A MKm teljes sorozatának 18. kötete.) *Prakovszky, a siket kovács.* (1–135. l.) — *A körtvélyesi csúny.* (137–258. l.) [A Légrády Testvérek nyomdájában készült, de már a Révai Testvérek cég által forgalomba hozott kiadás. A Légrády- és Révai-cég közös ügyletéről szóló jegyzetünket ld. a Krk 5. köt. 186–189. l. Petrik Géza Magyar Könyvészetében (1901–1910. II. k. 167. l.) hibás lapszámmal, tévesen mint 1901. évi kiad. szerepel!]
- IV. [3. kiad.] (1904.) *MKm. Új sorozat 4. [!] köt. Prakovszky, a siket kovács.* (1–134. l.) — *A körtvélyesi csúny.* (135–254. l.) [A Légrády Testvérek nyomdájában készült, de a Révai Testvérek által forgalomba hozott kiadás. Szedése nem azonos az előbbivel!]
- II. b) [4. kiad.] 1904. A II. a) kiad. címlapkiadása.
- V. a) [5. kiad. 1905.] *Prakovszky, a siket kovács.* Bp. Lampel Róbert kiad. 16r. 149 l. (Magyar Könyvtár 304–305. sz.)
- VI. [6. kiad.] Szabadság-naptár 1910. [Jelenleg egyetlen nagyobb közkönyvtárunkban sem található!]
- VII. a) [7. kiad.] 1910. *Jk 10. köt.* Kisebb Regények III. köt. *Prakovszky, a siket kovács.* (1–112. l.) — *A kis primás.* (113–179. l.)
- V. b) [8. kiad. 1912.] Az V. a) kiadás új lenyomata.
- VII. b) [9. kiad. 1926.] A Jk szövegének újabb lenyomata, sorozat-címlap nélkül.
- V. c) [10. kiad. 1928.] Új borítéklappal és új sorozat-számmal, mint a Magyar Könyvtár 1077–1079. sz. füzete.
- VIII. [11. kiad.] 1933. *Prakovszky, a siket kovács.* Jaschik Álmos rajzaival. (Nyíl. 10. sz.)
- IX. [12. kiad.] 1954. »Kisregények. I. kötet.« (Sajtó alá rendezte Rubinyi Mózes.) Bp. Szépirodalmi Könyvkiadó. 355–446. l. (MK Válogatott Művei.) Megjelent 10 000 példányban.

X. [13. kiad.] 1955. *Prakovszky, a síket kovács.* Bukarest, Irodalmi és Művészeti Kiadó. 110 l. (Kincses Könyvtár.)

Fordítások (a megjelenés időrendjében):

Német:

1. *Prakovszky [így!], der taube Schmied.* Aus dem Ungarischen übertragen von Marie Kálmán. Pester Lloyd. 1901. dec. 6 — dec. 24. (Nr. 293 — Nr. 308.)
2. *Prakovszky der taube Schmied.* — Ungarische Novellen. Von Koloman Mikszáth. A. d. Ungar. v. Ö. Langsch. Illustr. v. W. Roegge. Berlin, 1903. Eisenach, Leipzig, H. Hillger. 5—61. l.
3. *Der taube Schmied.* Autorisierte Übersetzung aus dem Ungarischen von Andor v. Spóner. Leipzig, [1910.] Philipp Reclam jun. 120 l. (Reclams Universal-Bibliothek. Nr. 5207.)

Cseh:

Hluchý kovář z naší vesnice. Přeložil Prokop Vrbata. (Romány »Hlasu Národa«.) V Praze. 1900. Národní tiskárny a nakladatelství.

Francia:

Prakovszky le forgeron sourd. — La Hongrie. Paris, 1905. 6. sz.

Horvát:

Glubi kovač. S magjarskog preveo dr. Ivan Lulić. Zagreb, 1910. J. Sokol. 16r. 148. l. (Zabavna knjižnica br. 4.)

Szlovák:

1. *Hluchi koval' Majster Prakovszky.* Rozpráva. Do šarisskej reči preložil: *** A »Nasa Zastava« melléklete. Könyv-árusítóknál nem kapható. Eperjes, 1915. Kósch Árpád kiad. 124 l.
2. *Hluchý kováč Prakovský.* Preložil Belo Klein-Tesnorskalský. Bratislava, 1935. Vydalo Nakladateľstvo »Bibliotheka«. [5—30. l.: MK élet- és jellemrajza. 31—140. l.: a fordítás.] (Žatva. Edícia domácich a cudzích autorov.) [A *gavallérok* fordításával együtt.]

*

MK *Prakovszky* című elbeszélésének első kötetkiadása — mint a kiadások lajstroma mutatja — a »Legjobb Könyvek« című sorozatban jelent meg. A Légrády Testvérek kiadó cég éppen Mikszáthnak ezzel a művével indította meg a vállalatát. *Prakovszky* után még két Mikszáth-elbeszélést jelentettek meg ebben a sorozatban (*A gavallérok* és a *Ne okoskodj, Pista!* címűt közös kötetben).

Figyelemreméltó jelenség, Mikszáth nagy népszerűségét jelzi, hogy ekkori kiadója az ő nevével kezd új könyvsorozatot! Hasonló

üzleti számítások vezették már évekkal előbb a Singer és Wolfner-kiadóceget is, amikor 1888-ban megindította az »Egyetemes Regénytár Almanachjá«-t — MK szerkesztésében, később pedig (1904-ben) a Franklin-Társulatot a »Magyar Regényírók Képes Kiadásá«-nak megindításakor — szintén MK szerkesztésében!

Részint azért, hogy a Légrády Testvérek e vállalatának célkitűzéseit közelebbről láthassuk, részint azért, mert a gyűjtemény elnevezése miatt a Mikszáth-művek recenziói közt is több felszólalás hangzott el: ideiktatjuk előbb a »Legjobb Könyvek« hirdetési lapjain olvasható reklámszöveget, majd pedig egy-két sajtóhangot idézünk, melyet a szerényebb elnevezéseket (pl. »Jó Könyvek«) túlkiaibáló sorozat-cím váltott ki.

A Légrády Testvérek reklámszövege a következők:

»*Legjobb Könyvek*. Vállalatunk címe magában foglalja programját is.

A művelt magyar olvasóközönség régóta érzi oly vállalat szükségét, mely olcsón és mégis díszes kiállításban közli a világirodalom legszebb műveit.

A *Legjobb könyvek* azok, melyek az olvasót mulattatják, a szép iránti ízlést, a jó iránti törekvést fejlesztik. Ezen célt nem az antik, de a modern regény- és novellafírók műveinek ismertetésével óhajtjuk elérni. Selejtes vagy erkölcstelen tartalmú művek ezen könyvgyűjteményből ki vannak zárva, mert azt akarjuk elérni, hogy a »*Legjobb könyvek*« bármely család könyvtárában helyt [így!] találjanak.

A legolcsóbbra szabott ár — kötetenkint egy korona — lehetővé teszi, hogy a szerényebb viszonyok között levő családok is igen csekély áldozattal megszerezhessék a »*Legjobb könyvek*«-et s rövid idő alatt oly becses könyvtárt gyűjthessenek, mely a műveltségnek és lelki gyönyörűségnek kiapadhatlan forrását képezi.

A »*Legjobb könyvek*« című regénytárból minden hónapban egy díszesen kiállított, angol vászonkötésű kötet jelenik meg, úgyhogy rövid idő alatt egy szép és értékes könyvtár gyűl össze.

Az első kötetek a következő kitűnő regényeket fogják tartalmazni:

Mikszáth Kálmán: *Prakovszky, a siket kovács*. 1 kötet.

Ohnet György: *A szürkeruhás hölgy*. 2 kötet.

Ebers György: *A nővérek*. 2 kötet.

Mikszáth Kálmán: *Gavallérok*. — *Ne okoskodj, Pista*. 1 kötet.

Savage: *A hivatalos feleségem*. 2 kötet.

Cherbuliez Victor: *Vagyonszerzés után*. 3 kötet.

Harraden: *Hajók, ha éjjel találkoznak*. 1 kötet. Stb. stb.»

A kiadvány-jegyzékből láthatólag: a Légrády Testvérek »*Legjobb Könyvek*« című vállalata igen különböző értékű olvasmányokat nyújtott. Nem csoda, ha az egykorú sajtóban többen is kifogásolták a sorozat összetételét s hivalgó címét.

Elsőnek *B. E.* jeggyel *Benedek Elek* szólalt fel, a szerkesztésében megjelenő *Magyar Kritika* hasábjain (1897. október 15., 1. évf. 2. sz. 21—22. l.): »A siket kovács« című, gúnyos hangú cikkében alaposan megleckézteti a Légrády Testvérek kiadóceget, amiért az irodalom

és a közönségnevelés magasabb érdekeit ily nagymértékben alárendeli az üzleti szempontoknak. Benedek Elek cikkének néhány részlete :

»A *Siket kovácsot*, MK legújabb művét még nem olvastam, de már köszönettel tartozom az írónak : eszembe juttatja a falumbeli kovácsot, aki szintén siket s aki, szerintem, a legboldogabb ember a világon. Hatalmas pörölyével ha lesújt az üllőre, az egész szomszédság ijedten kap a füléhez, ő azonban áll rendületlenül, nyugodtan emeli pörölyét újabb ütésre, csak össze ne düljön feje fölött a rozogó műhely, az ő idegeit nem bántják a fülsértő csattanások. Egyszer, valamikor, egy nagy erős csattanás megrepesztette dobhártýját s azóta — boldog...

De Mikszáth *Siket kovácsa* még más valakit is juttat eszembe : egy kiadót, a Legjobb könyvek kiadóját. Az igazi siket kovácsot. Aki ott ül műhelyében, pöröly helyett ollóval csattogtat, mosolyogva, elégedetten nyírja ki újságlapjából a megjelent regényeket, szépen sorba állítja, aztán minden halozás nélkül ráírja egy papírszeletre : A legjobb könyvek. A tinta e pillanatban érző, gondolkozó lénygé válik, megdöbbenve fröccsen szét, végigfolyik az újságszeleteken ; Petőfi, Arany, Kemény, Madách porlepte mellszobrocskái leszédülnek az almáriomról. Nagyot koppannak a földön, de a siket kovács nem hallja ezt. Ha szabad e fokozást használnom, ő a legislegboldogabb kovács a világon : siket is, vak is. Nem hall, nem lát semmit abból, ami körülötte történik, egész valóját lenyűgözi a magával, a maga kitűnő eszméjével való megelégedés. Megvetéssel gondol kollégáira, kik mind szánalmasan szegények eszmékben, ötletekben. Végigfuttatja elméjét a különböző regény- és novella-vállalatok címein. Mily együgyűek! Az egyik : Egyetemes Regénytár, a másik Athenaeum Olvasótára, a harmadik meg Szépirodalmi Könyvtár! Vannak még többen is, mind együgyű, nem kiabál, nem izgatja fel már a ómével a századvégi olvasó petyhüdt idegeit.

A legjobb könyvek a címe annak a vállalatnak, mely Légrády Károly kiadásában megindult s mely stb. stb., s minden újság szóról-szóra lenyomatja. Az egyik része azért, mert tűrhető barátságos viszonyban vagyon vele ; a másik fele büszkeségből, nehogy kicsinyes bosszúval válolhassák. Közlik minden megjegyzés nélkül.

Szóval : szabad a vásár. Ki meri mondani, hogy a Legjobb könyvek cím — önhitt? Nem szép-e tőle, hogy az önhittséget nem koronázza meg ízléstelenséggel, legislegjobb könyvek-nek nevezve ki az ő könyveit, hogy soha semmiféle siket kovács túl ne licitálhassa!?

... Igen, igen, köszönettel tartozom Mikszáthnak, hogy eszembe juttatta a falumbeli siket kovácsot, ez meg az irodalom siket kovácsait. Mert többen vannak ők, a siket kovács ma már típus. Mindnyájunknak jó ismerőse ő. Irodalmi műveltsége nincs, s szimat után ad ki könyveket, jót, rosszat vegyest. Mint a közönséges szatócs, a forgalomból ítéli meg az áru értékét, s mihelyt látja, hogy a jó áru forgalombahozása némi gondnal jár, kidobja a boltjából s könnyű szíval hirdeti a legrosszabbat a legjobbnak. Így varázsolódik át a szatócsbolt — palotává, ahol már minden szabad ; így lesz a

szatócsból tőzsdetanácsos, aki már megállapítja a papírok árfolyamát; aki tekintély, hatalom a börzén. Az irodalmi börzén. Így eshetik meg, hogy jó és rossz könyvek, összekeveredve, a Legjobb könyvek cím alatt kerülnek forgalomba s a siket kovácsnak senki meg nem fogja a kezét, nem veszi el tőle a pőrölyt, hogy ujjára koppintson.

A Kaczvinszky Lajos szerkesztette *Magyar Szemle* névtelen cikksírója is megtámadja a Légrády-kiadócéget e vállalatának címe miatt. Mikszáth *Prakovszkyját* ismertette (1897. december 26., 9. évf. 52. sz. 621—622. l.) kifogásolja a sorozat elnevezését:

Első megjegyzése — úgymond — »a kiadócéget illeti, amely „Legjobb könyvek” cím alatt sorozatot indított meg s azt éppen az előttünk fekvő könyvvel nyitotta meg. Fennhézó cím ez nagyon, s ha elhisszük a kiadócégnek, hogy amit Jókai, Mikszáth s még néhány magyar író bocsátanak rendelkezésére, azok vagy abszolúte, vagy legalább esztétikai értelemben elmehetnek a legjobb könyvek sorozatában, de már — ismerve bizonyos hírlapnak egy közlelébb lefolyt regényét — nagy gyanúnk van, hogy az 50 krajcáron árult, tehát kisebb terjedelmű kötetek között akadni fognak olyanok is, amelyek erkölcsi, nemzeti és egyéb szempontok tekintetében már nem érdemlik meg azt a címet, hogy mint legjobb könyveket, tehát a Homérosz, Dante, Shakespeare, Arany és más szellemi nagyságokat megillető címen vezessük be a család asztalára. A sorozatban szereplő Ohnet, Savage, Cherbuliez és mások — különösen Ebers — például igen ismert írók, de nem a legjobbak, úgyhogy saját irodalmaiknak is vannak nagy neveik, kiknek már aligha találának címet, ha a kiadó ízlésén indulva, már az epigonokat is „legnagyobbaknak” fogadjuk el. De meg aztán ne a kiadó, ne is az író, hanem a mű dicsérje önmagát, mert könnyen megcsúszhat ezen az irodalmi licitáción az egy utcában lakó három szabó esete, kik közül az egyik a következő címet írta a cégtáblájára: „Párizs legjobb szabója”. A másik következőképpen dupláz a reklámhősre: „A világ legjobb szabója”. A harmadik aztán következőképpen főzi le a cégtábláján minden kollegáját: „Ezen utca legjobb szabója”.

Keltekzése

Ez a kisregény Mikszáth szubjektív költészetének, lírájának egyik legközvetlenebb megnyilatkozása. Diákkori szerelmét meséli el benne első személyben; szerepelteti egyszersmind nagyszüleit, szüleit és testvéreit is. Az ifjúkori élmény vallomásszerű előadását csupán nevének módosításával leplezi. (Az ugyancsak személyes élményt feldolgozó *Gavallérokban* hasonlóan ezzel az átlátzó írói fogással él.)

Az időbeli adatok többé-kevésbé egybevágnak. A mese 1860 táján történik. A szerelmes diák tizenhatéves (99:1); MK éveit számítva, a pontos évszám 1863 volna. Ezzel szemben Prakovszky hadnagy Majland városában csak 1859-ig szolgálhatott, mert ebben az évben vesztette el Ausztria Milánót. Amde a csekély időbeli el-

téréseken nem szabad fennakadni, hiszen nem krónikáról, hanem meséről van szó.

A lírai regény megbúvik a cím mögött. A cím a falu kovácsát, a siket Prakovszkyt állítja előtérbe, kinek hadnagy-fia, a mesemondó vetélytársa — az öreg Gáll gonoszsága miatt — öngyilkos lesz.

A szülőföld mint környezet, a falubeliek mint regényhősök, s az ifjúkor emlékvilága: Mikszáth 90-es években írt regényeinek és elbeszéléseinek gyakori tényezői. Ennyiben a *Prakovszky* című kisregény is beletartozik a lírai elemekkel telt *Eladó birtok*, *Beszterce ostroma* és *Szent Péter esernyője* hangulati csoportjába.

Az alapötletet a környékbeli siket kovács különös esete szolgáltatta. Ezt *Mikszáth Kálmánné* jegyezte föl Visszaemlékezései I. könyvének XI. fejezetében (Házasságunk első ideje). Az 1873. évi augusztus—októberi eseményekről számol be, amikor férjével Szklabonyán voltak, a gazdaságot kissé számbavenni. Mikszáthné szerint egy balassagyarmati látogatásuk alkalmával idézte fel MK ifjúkori emlékeit a kürtösi siket kovácsról. (A Szklabonyához közelfekvő Kürtös községnek az elbeszélésben Krizsnóó lett a neve.) Idézzük a visszaemlékezést: »— Hát ahhoz mit mondanak — folytatta Kálmán —, hogy egy vasárnapon, amint egész csöndben hallgattuk a nagytiszteletes prédikációját a kürtösi templomban, a kovácsmester, aki oly siket volt, hogy csak jelekkel lehetett vele érintkezni, mert még az ágyúszót sem hallotta, elkiáltja magát: — Hol lőttek? — Mindenki nevetett, mert senki sem hallotta a lövést. De bezeg nem neveltünk azután, mikor megjött a levél, hogy a kovácsmester katona-fia, aki már tiszt volt, azon a vasárnap délelőttön meglötte magát a milánói kaszárnnyában.« (MK-né Visszaemlékezései. 1922. évi kiad. 93. l.; a Király István gondozásában megjelent 1957. évi új kiad. 133. l.)

A kisregénybe nem a legszerveesebben, csupán egy párbeszéd elejtett megjegyzése révén kerül be a cseh muzsikuskok története. Újabb szál Mikszáth kedvenc témaköréhez: a népi babonák, a kísérteties históriák világához. A cseh muzsikuskok kísérteties történetének forrását szintén MK-né jegyezte föl, éspedig Visszaemlékezései II. könyvének VII. fejezetében (1922: 163. l., 1957: 220. l.). Egy mohorai üdülésükről szól, »A lohinai fű« írása idején. (MK-né téves adata szerint: 1887-ben, Király István megállapítása szerint: 1885 augusztus—szeptemberben. Ld. Krk 3. köt. 268. l.) Esténkint kísértet-históriákat meséltek egymásnak a szomszédos atyafisággal. Így került szóba a cseh muzsikuskok legendája: »Az [tudniillik az az itt hallott kísértet-história.] is igen tetszett Kálmánnak, mikor vándorló cseh muzsikuskok egy este fáradtan, kimerülve ledültek egy falu alatt az árnyas akácfaék alatt pihenni, már majdnem lehunyták szemüket, vagy talán le is hunyták, mikor kigyúltak előttük egy nagy kastély ablakai, ahonnan vidám hangok hallatszottak ki az éjszakába. Uccu, felkerekedett a három muzsikusk, fellépegetett a lépcsőkön, ahol nagy örömmel fogadtattak, étellel, itallal jól tartattak, és kakasszóig muzsikáltak a vidám úri társaságnak... Reggel, felébredve látták azután, hogy egy temetőben vannak, és

a díszes kastély a falu felett romokban hever. Mikor azután a muzsikosok bementek a kocsmába és ott elbeszéltek a dolgokat és leírták az éjjeli mulatókat, az öreg kocsmáros s a falu vénei legott felismerték a vörös bársonymentes úrban a 40 év előtt elhalt Szirmay Bódogot, a szőke hajjú, rózsaszínű ruhás három egyforma leányban a Berzeviczykisasszonyokat, akik régesrégén egy farsangon kitáncolták magukat a világból, a plébános urat, aki már régen porlik a templom oldalában, és sok más nevezetes urat és asszonyt.

A süket ember ősrégi alakja a népmeséknek. A nagyothallós anekdotatémájának gyakoriságát György Lajos mutatta ki »Tárgy-történeti jegyzetek Mikszáth anekdotáihoz« című munkájában (Bp. 1933. Irodalomtörténeti Füzetek 47. sz. 34—35. l.) György Lajos utal arra, hogy Mikszáth maga is többször feldolgozta ezt a témát; de csak *Prakovszkyra* s *A vén gazemberre* hivatkozik, s nem említi sem *A gentry-fészek* süket számtartóját, sem *Az eladó birtok* süket nagynénjét. György Lajos a MK-idézetekhez a következő megjegyzést fűzi: »E felsorolt helyek arra mutatnak, hogy Mikszáthnak különös érdeke volt a néphumor kedvelt indítékainak művészi értékesítésében. Ismeretes, hogy a nagyothallók rendszerint titkolják szervi hibájukat, legalábbis úgy viselkednek, mintha a valóságnál jobban hallanának. Ezért vagy teljesen kikerülik a választ, vagy pedig a félig-meddig megértett kérdésre olyan feleletet adnak, amely legő a beszélgetés fonáláról. Ezt a furcsaságot a nép tréfás kedve azonnal észreveszi és tovább torzítja. Megszámálhatatlan anekdota mulat a nagyothallásból származó visszás és neveléses társalgáson. A népies tréfákban, de az irodalomban is rendkívül gazdag és elterjedt ez a motívum.« (Felsorolja a forrásokat és példákat.)

Mikszáth a süket Prakovszkyt, ezt a népmesei alapjellegű és anekdotikus vonásokkal bőven felruházott alakot, az elbeszélés hatásos csattanójában kiemeli szürke köznapiságából, s annyi érzéssel, drámai feszültséggel telíti, hogy az addig mulatságos, neveléses figura itt, a történet végén megdöbbenően igaz, tragikus hőssé nemesedik.

A történet csattanója az, hogy a süket kovács — különös távolbaérzéssel — fia öngyilkosságának órájában meghallja a messzi Taljánországban eldördülő lövést.

Nem véletlen, hogy a telepátia-nak ezt a jellegzetes esetét Mikszáth éppen ekkor, 1895 körül örökítette meg. A mese — Prakovszky hadnagy öngyilkosságának emléke — már ifjúkora óta élt benne. De csak most, mintegy harminc évvel az esemény után, nyúlt a témához, mint ahogy más kedvenc témáit is hosszú évekig, évtizedekig melengette.

Ugyanis éppen ebben az időben erősen foglalkoztatták bizonyos természetfölötti jelenségek, amilyen pl. a telepátia s az öt

érzéken felüli érzékelés. Az *eladó birtok* c. elbeszélését írva (1893), már szóba hozza »a teremtés e rendkívüli, csodálatos misztériumait«, és utal Flammarion »Telepathia« c. művére, amelyet abban az időben olvashatott. »Nyugtalan tudósok egy idő óta még egy hatodik érzéket kezdenek keresni — írja *Az eladó birtok*ban (Krk 5. köt. 111—112. l.). — Keresik, már ki van nyújtva a kezük utána, de rossz nyomon indultak. Én megmutathatnám nekik, milyen szálaikon menjenek. Ne a kísér-tetek között turkáljanak (mint Flammarion a Telepathiában). Hanem ott vannak a postagalambok. Ezek a jó tanúk, akik bebizonyíthat-ják... A postagalambok tudománya nincs benne az öt érzékben. Ez a megfoghatatlan, ismeretlen forrású tudás, ez már a hatodik érzék. És ami már egyszer megvan a galamboknál — az a teletség ne volna meg az emberben? Amit nem értünk, amit nem látunk, amit nem hallunk, de amit mégis mindig *eltalálunk*. Hát persze megvan az emberben is. Megvan, de ködben, fátyolban, embrióban. A galambok természetfölötti tudásából valami: a hatodik érzéknek a csiréja. Megvan a *szerелеmben*...« *A Nagy kutya a vicebíróban* (e kötet 63. l.) szintén utal az érzékeken felüli érzékelésre: »Csodá-latos, hogy nem lehetett látni egészen jól odáig, és mégis bizonyos volt, hogy az szép nőszemély. Miért? Hát tudja isten. A szemnek még a látáson túl is van talán valami felfedező ereje. A szem is tud sejteni.«

Az említett két elbeszélés a szerelem, illetőleg az érzékiség ösztönös sejtéseit példázza. Itt, a *Prakovszkyban*, a szülői szeretetnek tulajdonít hasonló érzékfölötti képességet: »a szüle szíve tovább lát, mint a szem, jobban hall, mint a fül...« (181. l.)

Ez összefüggések alapján közelebbi betekintést nyerünk az író műhelyébe, amelyben íme, az ifjúkor sok-évtizedes emlékei raj-zanak föl egy-egy ösztönző olvasmány nyomán.

Prakovszky történetében két jellegzetes Mikszáth-regényalak is szerepel. A kapzsi, gonosz Gáll József nem más, mint a lányál áruba bocsátó szívtelen apák egyik újabb változata; *Az arany-kisasszony* (A tót atyafiak c. kötetben), meg *Az eladó birtok* apáinak sötétebben árnyalt figurája. — Dubek úr, a gazdag morva, szintén sablon: *Az eladó birtok* pénzes kéréjének színtelenebb alakváltozata.

Szövegváltozatok

Kiadásunk az 1902. évi kiadás (*MKm. Új sorozat 6. köt.*) szövegét vette alapul. Az 1895—1896. évi Pesti Hírlap (röv.: PH) folytatásos közlésének, továbbá az 1897. évi és az 1904. évi kiadások, valamint az 1905. évi Magyar Könyvtárnak (röv.: Mk), és végül a Jk-nak szövegtéréseit zárójelben közöljük. Ahol az alapul vett 1902. évi kiadástól eltértünk, ott a sorrendet fölcseréljük, külön is megjelölve a forrásokat.

A PH szövege folyamatos; az elbeszélést sem fejezet-számok, sem fejezet-címek nem tagolják. Piroskáké családja mindvégig *Gál* névalakkal szerepel.

Mikszáth — szokása szerint — az első kötetkiadás alkalmával módosított legtöbbet az előzetesen folytatásokban megjelent szövegen. Itt (az első kötetkiadásban) az elbeszélést már fejezet-számokkal és fejezet-címekkel látta el. Piroskáké családjának neve az első kötetkiadástól kezdve: *Gáll*.

A Krk-hoz alapul vett 1902. évi szövegen is elég jelentős módosításokat végzett.

Az 1904. évi 3. kiadás — új szedéssel — ugyanazon kiadónál s ugyanazon sorozatban jelent meg, mint az 1902. évi 2. kiadás. Feltűnően gondatlan nyomdai munka, tele sajtóhibákkal! (Már a sorozatszám-jelzése is hibás a címlapon!) Romlott szövege miatt semmiképpen sem szolgálhatott a Krk alapjául.

A Magyar Könyvtár füzete lényegében az 1897. évi első kötetkiadás szövegét közvetíti; de a sorozat szerkesztője, Radó Antal, néhány helyen önkényesen »belejavította« Mikszáth stílusába, mint ahogy ezt a Magyar Könyvtárba fölvelt mindenik Mikszáth-elbeszéléssel tette.

A Jk szövegmodosításai Rubinyi Mózes tollából származnak.

MK-nak ebben az elbeszélésében is előfordult néhány szembeötlő tollbotlás. Mikszáth ugyanis elbeszéléseihez nem készített vázlatot, s alakjainak névjegyzékét sem állította össze előzetesen. Emiatt a folytatások írásakor nem mindig emlékezett pontosan a korábban használt nevekre, s ahelyett, hogy önmagát ellenőrizte volna, más neveket alkalmazott... Efféle ellentmondásainak egy részét a különböző kiadások során kijavították, de számos ilyenfajta tollbotlása, névcseréje stb. a legújabb kiadásokig megmaradt.

A *Prakovsky*ban legfeltűnőbb elírás: a történetet elmesélő Pali »öregapjának« a neve. Az »öregapát« a PH — Jk stb. szövegeiben eleinte (97: 5, 6, 8) *Andrásnak*, később (134: 12, 163: 12) *Jánosnak*, azután ismét *Andrásnak* (168: 4, 171: 23, 172: 2 és 22, 173: 7), végül megint *Jánosnak* (174: 9) hívják. Minthogy ez a sokszorosan ismétlődő névcseré zavarja az olvasó tájékozódását: a jelen kiadásban egységesen a *János* nevet alkalmaztuk.

Hasonlóképpen használja Mikszáth egyszer a *lóhere* (110: 9), máskor a *lucerna* (133: 26) kifejezést (a II., illetőleg az V. fejezetben), ahol arról van szó, hogy az öregapa ökrei a nedves takarmánynövényről felfúvódtak. E kifejezéseket nem módosítottuk; meghagytuk a két különböző növénynevet.

Lap Sor

- 97: 16 *ha* hat napig (1904 nyomdai hiba: *ha ha* hat napig)
- 17 legszebb (PH, 1897, Mk: *a* legszebb)
- 25 letörülni. (Mk: letörölni.)

Lap Sor

- 97 : 28 uszánci (PH a kézirat hibás olvasása miatt: veszánci)
 98 : 2 trappban (1904: trappba)
 4 csapkodtatásával (1904: csapkodásával)
 13 akkor (Mk: ekkor)
 13 a leányok (PH, Mk: a lányok)
 15 lányhajtásai, (1904: leányhajtásai,)
 23 az tetszett. (PH, 1897, Mk: ez tetszett.)
 25 1904, Jk és Krk: prédikációk (PH, 1897, 1902, 1904, Mk: prédikációk)
 „ 33 s azonfelül (PH, 1897, Mk: és azonfelül)
 99 : 10 nem volna benne (1904 hibásan: nem volt benne)
 100 : 6 Jk és Krk: Krizsnóczy (PH, 1904 csak itt: Krizsnóczy, a továbbiakban: Krizsnóczy) Javítottuk az egységes név-
 alakra!
 6 és urainak (1904 hibásan: és urának)
 17 a verejték (1904: verejték)
 26 PH, 1897, Mk és Krk: vagy egy fényes huszast, (1902, 1904, Jk: egy fényes huszast,)
 „ 30 az istentisztelet (PH: az isteni tisztelet)
 101 : 5 semmibe se kerül. De nem tette, hát én se teszem, (1904: semmibe sem kerül. De nem tette, hát én sem teszem)
 „ 17 Apró, nyápic emberke volt, (PH: Apró, szájjas emberke volt,)
 „ 24 a Szent György-terén. (PH: a Szent György terén.)
 102 : 9 – Quo modo valemus, (PH nyomdai hibával: – Quo modo va emus, 1897 ezt ugyanígy átvette; Mk: – Quo modo va demus, [!])
 „ 25 siket; (1904: süket;)
 „ 38 egymással (PH hibásan: egymásról)
 103 : 1 PH, 1897, Mk és Krk: hogy ő csak nagyot hall egy kicsit, (1902, 1904, Jk: hogy ő nagyot hall egy kicsit,) [Szükség van a nyomatékosító szócskára!]
 2 S éppen azért (PH, 1897, Mk: S éppen ezért)
 15 prezsmítáljak? (PH – valószínűleg a kézirat ékezetlen betűje miatt – : prezsmítáljak?)
 22 a siketségét. (1904 hibásan: a siketségét.)
 23 Árt a túlságos okosság még az állatnak is. (PH – az „okosság” szó kurziválása nélkül – Árt a túlságos okosság még a kutyának is.)
 „ 38 s mégis (PH, 1897, Mk: és mégis)
 104 : 13 jár a templomba (1904: járt a templomba)
 105 : 5 örömet (PH: örömet)
 „ 16 több gyerek nem volt, (Mk: több gyereke nem volt,)
 106 : 1 s az öreg szíve úgy dobog, hogy (PH, 1897, Mk: s az öreg szíve úgy dobog, de úgy dobog, hogy)
 31 a mögöttünk levő padba (1897, Mk sajtóhibával: a mögöttünk levő padba)
 35 1897, Mk és Krk: s lopva odatekingetni felém. (PH: s lopva odatekingetni felém; 1902, 1904, Jk: s lopva odaíntegetni)

Lap Sor

- felém.) [Az eredeti kifejezést választottuk, mert ez jobban illik Gáll Piroska szerelmének rajzához.]
- 108 : 7 keletkeztek (1904 : keletkeznek)
- „ 9 *Mintha ez nem a tegnapi világ volna már.* (1904 : ez a mondat kiadói gondatlanságból kimaradt!)
- 20 Szép napok voltak ezek! Hja, hja, (PH : Szép napok voltak ezek! *Istenem, beh szépek voltak!* Hja, hja,)
- „ 23 negédesen, (1904 sajtóhibával : negdesen,)
- „ 24 Jk és Krk : szeráfyszerűen, (PH—Mk : szeraphszerűen,)
- „ 30 *leányokon* (PH : *lányokon*)
- 109 : 5 Oh, istenem, az első vers (PH, 1897, Mk : Oh, istenem, az első verset.) [A PH stb. eredeti fogalmazásában MK az előző mondat utolsó szavait ismétli. Az 1902. stb. szövegben viszont a következő mondat hangulatát készíti elő.]
- 6 Van-e még valami *meleg a szívetek környékén*, (1904 hiányosan : Van-e még valami szívetek környékén?)
- „ 29 *kapacitálni, hátha* (PH, 1897, Mk : *kapacitálni, hogy hátha*)
- „ 34 *miért ne fogathatnánk* (Mk hibásan : *miért ne foghatnánk*)
- 110 : 5 »Az eltörött kocsihoz«. (PH : »Az eltört kocsihoz«.)
- „ 6 *s az Ámor* (1904 : *s Ámor*)
- „ 13 *senki sem* (PH, 1897, Mk : *senki se*)
- „ 22 *a kőolaj új*, (PH : *a kőolaj új szer*,)
- „ 32 *kezeit*, (1904 : *a kezeit*,)
- 111 : 22 Jk és Krk : *mártírjaihoz*, (PH—Mk : *martyrjaihoz*,)
- „ 25 *folytonosan* (PH : *s folytonosan*)
- „ 27 1904, Jk és Krk : *azs uraság*, (PH—Mk : *az uraság*,)
- „ 34 *a Patyinákhöz*, (PH, 1897, Mk : *Patyinákhöz*,)
- „ 39 *A magok* (1904 : *A maguk*)
- 112 : 9 *mint* hogy (PH : *csak* hogy)
- „ 15 *mondá nagyapám.* (PH : *mondá a nagyapám*,)
- „ 22 *Piroskát.* (PH : *a Piroskát*,.)
- 113 : 9 PH, 1897, Mk és Krk : *sziklák*ból, (1902, 1904, Jk : *sziklából*,)
- 16 *fenyegetőn.* (Jk : *fenyegetően*,.)
- 27 *mint lobogó pásztortűzek.* (1904 : *mint a lobogó pásztortűzek*,.)
- 114 : 4 *a világerő sem* (PH, 1897 : *a világerő se*)
- 12 *egy kis vágánnyal* (1904 : *a kis vágánnyal*)
- 23 — *Nagyapa*, (Mk : — *Nagypapa*,)
- 36 *Legalább megkíméltek volna attól*, (PH, 1897, Mk : *Legalább engem is megkíméltek volna attól*,)
- 115 : 2 — *Igen, de* (PH, 1897, Mk : — *Igen, igen, de*)
- „ 14 *Az igaz, hogy* (1904 : *Igaz, hogy*)
- „ 24 PH, 1897, 1904, Mk és Krk : *egymás közt* (1902, Jk : *egymás között*)
- „ 33 *mintha röpökötteni akarná*, (1904 : *mintha röpíteni akarná*,)
- „ 38 *prédikáció*nak, (PH, 1897 : *prédikáció*nak,)
- 116 : 12 *Valóságosan* bolond lettem (1904 : *Valóságos* bolond lettem)

- 116 19 megmagyarázhatlan (Jk: *megmagyarázhatatlan*)
 „ 36 állaniok (1904: állniok)
- 117: 2 PH, 1897, Mk, Krk: Király *őfelségének* tisztje. (1902, 1904, Jk: Király *őfelségének* tisztje.)
 11 PH és Krk: rangosan odaveti. (1902, 1904, Jk: hangosan odaveti)
 16 PH, 1897, Mk és Krk: vadszölvével befuttatott (1902, 1904, Jk: vadszölvével futtatott)
 19 PH, 1897, Mk és Krk: *az* a palló, *mely* a felső végén van, (1904: *ez* a palló, *mely* a fe[lső] végén van, 1902 és Jk értelemzavaró hibával: *az* a palló *meg* a felső végén van.)
 22 egy kicsit (PH: egy *kicsinyt*)
 31 köztük a Gállék is. (PH: köztük *Gálék* is. 1897: köztük Gállék is.)
- „ 32 utánok (1904: utánuk)
- 118: 13 próbált leütni *egy-egyét*. (1904: próbált leütni *egyét-egyét*.)
 18 elengedhetlen. (Mk: elengedhetetlen.)
 25 nem *voltak* gyermekei, (PH, 1897, Mk: nem *lévén* gyermekei.)
- „ 26 *leány-* és fiúnevekre, (PH, 1897, Mk: *lány-* és fiúnevekre.)
 „ 28 a gyermekeiről (PH, 1897: a gyerekeiről)
 „ 36 Jaj, *a* kis mamlasz, (1904: Jaj, kis mamlasz,)
 „ 38 kivette zsebéből (PH, 1897, Mk: kivette *a* zsebéből)
- 119: 9 csurogna le (PH, 1897, Mk: csurogna le)
 „ 34 *egy* sújtó végzet (1904: *a* sújtó végzet)
- 120: 5 A hadnagy *fölkacagott* (1904: A hadnagy kacagott)
 „ 35 *a* világon (PH: *e* világon)
 „ 37 Krk: Toldi Miklós, (PH—Jk: Toldy Miklós,)
 „ 38 kitéptem (PH: *hirtelen* kitéptem)
- 121: 5 PH, 1897, Mk és Krk: Megcsikorgattam a fogaimat, (1902, 1904, Jk: Megcsikorgattam a fogamat,)
 8 PH, 1897, Mk és Krk: előttem állt a nagypapa, (1902, Jk: előttem állt a nagypapa, 1904: előttem áll a nagypapa,)
- „ 16 viceispánnak (PH, 1897, Mk: *viceispánnak*)
 „ 37 Az öreg (PH: Az öreg *úr*)
- 122: 5 kutya. (PH: *kis* kutya.)
 „ 17 ráncos, (PH, 1897, Mk: *a* ráncos,)
 „ 29 szemöldödel. (Jk: szemöldökkel.)
- 123: (cím helyett a PH szövegében három csillagjel.)
 „ 27 fenyegetden (PH: fenyegetden)
 „ 28 sem (PH: se)
- 124: 1 szemrehányón (1904, Mk: szemrehányóan)
 „ 4 és *a* leányának: (1904: és leányának:)
 „ 8 és néhány (PH, 1897, Mk: *a* néhány)
 „ 13 nem ösmert (1904: nem ismert)
 „ 37 mért (1904: miért)
- 125: 2 unokáját is, és az jó is, okos is, mert Péter-Pál (1904 hiányosan: unokáját is, mert Péter-Pál)

Lap Sor

- 125 : 9 a saját kényelme szempontjából (PH: a saját kényelmi szempontjából)
 27 PH, 1897, Mk és Krk: kiálta rá (1902, 1904, Jk hibásan: kiáltá rá)
 34 PH, 1897, Mk és Krk: ajakkal (1902, 1904, Jk: ajkakkal) [Az eredeti kifejezést, a helyesebb egyszámot tartottuk meg!]
 126 : 5 eleresszem a szemem elöl. (1904 hibásan: eleresszem a szemem elött.)
 27 a lucsvivnai földek (PH: a lucsvivnyai földek)
 30 Krk: — Anton Dubek, (A korábbi szövegekben csak itt: — Anton Duber,)
 127 : 5 egy szót kiejteni, (PH: egy szót sem kiejteni,
 9 van benne szép kuglizó, (PH, 1897, Mk: van benne kuglizó,)
 128 : 19 Gyuszihoz, (1904 hibásan: Gusztihoz,)
 24 kis gazdasszonyukhoz. (PH, 1897, Mk: a kis gazdasszonyukhoz.)
 129 : 2 a közepén, (PH: a középen,)
 „ 14 hittak (PH: hitták)
 „ 18 velők. (1904: velük.)
 „ 21 de el nem érte (Mk: de nem érte el)
 130 : 22 bakfiseké, (1904: bakfisoké,)
 „ 33 Oroszláni (PH: Oroszlányi)
 „ 38 se (1904: sem)
 131 : 36 nézegetésében, (1904: nézésében,)
 132 : 7 egy szót ejt el valahol (1904: egy szót ejt valahol)
 10 — Harapófogóval se vesznek ki belőlem (PH, 1897, Mk: — Harapófogóval se vesznek ki tőlem)
 „ 16 mint egy lepkéé. (PH: mint egy lepke.)
 133 : 6 ilyen (1904: ily)
 134 : 6 szenvedhetlen (Jk: szenvedhetetlen)
 10 PH, 1897, Mk és Krk: mint egy beteg kuvik, (1902 hibásan: mint egy egy kuvik, 1904, Jk: mint egy kuvik,)
 „ 11 szőrösögött föl (1904: szürcsögött föl)
 „ 24 néhányra. (PH: néhányra.)
 „ 30 s borzasztó (PH, 1897, Mk: és borzasztó)
 135 : 24 az ajtók (Mk: az ajtó)
 „ 28 okvetetlen (Mk: okvetlenül)
 136 : 8 kertkerítéséből, (Mk: kerítéséből,)
 9 a portájukból. (1904: a portájukból.)
 10 PH, 1897, Mk és Krk: vagy a kertben, s valamelyik fa mögül (1902, 1904, Jk örökletes sajtóhibával vagy a kertben valamelyik fa mögül)
 „ 22 felszürcsölgeti (Jk hibásan: felszürcsölgeti)
 „ 28 küldetése (PH, 1897, Mk: a küldetése)
 „ 28 nem adott pénzt, (1904 sajtóhibával: nem adott pénz,)
 137 : 5 a tajtékpipáját, (1904: a tajtékpipál,)

Lap Sor

- 138: (Ez a fejezet, mint az elbeszélés betétje, a PH szövegében is el van látva címmel: A csehek Krizsnócon.)
 12 megismerni. (PH: megösmerni.)
 20 kamarádok, (Mindenik szövegben kiemelve így! De a 141. l. 26. sorában mindenik szövegben: kamerádok.)
 „ 28 éppen a helytt, ahol (Jk: éppen e helyütt, ahol)
- 139: 5 talán (PH, 1897, Mk: tán)
 10 kaphatnánk (1897 hibásan: kaphatndk)
 17 szakácsné (Mk: szakácsnd)
 21 hisz (PH: hiszen)
 23 bent (1904: benn)
 30 elibük (PH: elcibök 1897, Mk: elcibük)
 36 fölugrott (PH: fölugrált)
 38 elkezdtek rakni, (PH — a kézirat ékezetlen betűje miatt — : elkezdtek rakni,)
- 140: 7 PH és Krk: rezegetvén (1897. 1902, 1904, Mk és Jk: rezegetvén)
 10 sose (PH: sohase)
 18 beugrott (PH, 1897, Mk: beleugrott)
 19 Zajcsek mestere (PH: Zajcsek a mestere)
 20 tehát (PH: hát)
 23 — Kemény gyerek a pap (PH: — Kemény gyerek ez a rigyi pap)
- 141: 5 beláthatatlan (PH, 1897, Mk: beláthatlan)
 12 a két szemé között, (Jk: a két szemé közt,)
 18 az isten halassa meg őket minél előbb, (1904 hibásan az isten hallgassa meg őket minél előbb.)
 „ 21 bólingatott (1904: bólinígatott)
 „ 30 Krk: strucctollak (PH — Jk: structollak)
 „ 30 lobogtak, (PH: lebegtek,)
 „ 38 Aztán (PH: Aztán)
- 142: 2 aranyos (PH, 1897, Mk: az aranyos)
 „ 4 a Zajcseknek, (PH: a Zajcseknak, 1904: Zajcseknek,)
 „ 8 kövér öreg úr (PH: kövér úr)
 „ 21 föl és alá (PH: föl s alá)
- 143: 10 PH, 1897 és Krk: úgy, hogy ez (1902—Jk: úgy, hogy az) [Az eredeti kifejezés, a közelre — Safranyikra — mutató névmás a helyes!]
 „ 16 mindig (PH: mindég)
 „ 17 az öregecske (PH: a kedves öregecske!)
 „ 20 föl is fordulhat (1904: föl is fordulhatott)
 „ 29 Zahrada (PH, 1897, Mk: a Zahrada)
 „ 32 ahol is elbeszéltek (1904: ahol elbeszéltek)
 „ 37 azért (1904: ezért)
- 145: 1 mindenki tudta (1904: mindenki tudja)
 8 kikapó természetű (Mindenik szövegben így)
 15 a Piroska őseiről (Mk: Piroska őseiről)
 16 senki sem volt (PH: senki se volt)

Lap Sor

- 146 : 19 krizsnóci származású (PH, 1897, Mk: krizsnóci származás)
 19 az öreg Gáll a legrongyosabb (PH: az öreg Gál, a fősvény kutya, a legrongyosabb)
 „ 20 csurapében (Mk: csurapében)
 „ 21 sem engedett (PH: se engedett)
 „ 22 a bálba sem (PH, 1897, Mk: a bálba se)
 146 : 2 egyszer majd színről színre (Jk: egyszer színről színre)
 „ 18 Mért kételkedjem benne? Hiszen nem ostromoltam, (PH: Mért kételkedjem benne? *Hiszen ő maga mondta. Mért csali volna meg?* Hiszen nem ostromoltam.)
 28 PH és Krk: ezek a színes, elhajigált kavicsok, milyen képeket tudtam én belőlük kirakni magamnak (1897—Jk: ... *belőle* kirakni magamnak)
 147 : 1 a földekért, (PH, 1897, Mk: a *lucsvnai* földekért.)
 „ 3 Dubekről. (PH, 1897, Mk: Dubekről.) [Később, a 107 lap 16. sorában is magashangú raggal: Dubekre!]
 7 jár-*kel* (Mk: jár*kál* [!])
 7 toporzékolva, (PH: toporzikolva.)
 25 hajtotta (Mk: hajtogatta)
 29 s a hadnagyok, ezek a gonosz fattyúk, (PH: s ezek a hadnagyok, ezek a gonosz fattyúk.)
 29 jól tudják, *hogy* mitől (PH, 1897, Mk: jól tudják, mitől)
 34 PH és Krk: csupa hercegasszonyok vállfűzőjét bontogatnám, (1897 — Jk: csupa herceg*kis*asszonyok vállfűzőjét bontogatnám.) [Megtartottuk az első szövegnek, a PH-nak a kifejezését. Ennek helyességét a 68. lap 6. sorában levő *hercegasszonyi vállfűzők* kifejezés is bizonyítja, amely a PH-tól kezdve mindenik szövegben változatlanul megmaradt!]
 148 : 11 A fehér lilomnak is fekete az árnyéka. — Kiről beszélnek a mamáék? — kérdém *elfojtott* hangon.
 (A PH-ban e két mondat között még egy szakasz van: A fehér lilomnak is fekete az árnyéka. *Szívem nyugtalanul dobogott, nem is tudom miért.* — Kiről beszélnek a mamáék? — kérdém *fojtott* hangon.)
 149 : 18 megmagyarázhatlan (1897, Mk, Jk: megmagyarázhatatlan)
 „ 20 az árnyéka... (PH: árnyéka...)
 „ 21 De nem elég-e ennyi is? (1904: De nem elég ennyi is?)
 „ 28 a galambszín (1904: galambszín)
 150 : 1 szemképrázatón (PH: szemképráz*atón*)
 „ 2 és a formás boka... (1904: és formás boka...)
 „ 4 a *kis* diófánál (PH: a *két* diófánál)
 „ 14 Máskor csengettyút (PH: Máskor *egy* csengettyút)
 „ 15 mindig (PH: mindig)
 „ 39 a levegőben suhintani (1904: a levegőbe suhintani)
 151 : 17 Ezek már azóta (1904: Ezek már *akkor*)
 „ 21 az első gondolatom, (PH, 1897, Mk: első gondolatom.)

Lap sőr

- 151 : 21 hogy legázolom, *összetaposom a csizmasarkammal, de aztán mást gondoltam*, (1904 hiányosan, hibásan : hogy legázolom, mást gondoltam.)
- 32 PH, 1897, Mk, 1904 és Krk : prédikáció (1902, Jk itt : prédikáció)
- „ 36 e pokol (PH : a pokol)
- „ 37 fajzatjával. (1904 : fajzatával.)
- 152 : 6 nem törődöm (PH : nem is törődöm)
- „ 19 erőtetett (1904, Mk, Jk : erőtetett)
- „ 24 hánykolódó (PH, 1897, Mk : hánykódó)
- „ 30 mért (1904 : miért)
- 153 : 11–13 Minek előlegezni a perzselő nyártól tavasz elején? *A hitelező nyár vissza nem bocsát a tavaszhoz, hanem hirtelen beletaszít az őszbe s az ősz felmordul*: »Adós, fizess!« (PH rövidebben : Minek előlegezni a perzselő nyártól tavasz elején? *Az ősz előjön és azt mondja*: »Adós, fizess!«)
- 16 sejtetni (1904 : sejtteni)
- 22 Jk és Krk : uszánci [Így van a 4. lap 11. sorában is!] (PH–Mk : usánci)
- „ 25 Krk : – X-szel, (PH–Jk : – X-el,)
- 154 : 30 a kezeit (Mk : kezeit)
- 155 : 15 sem (PH : se)
- 19 PH, 1897, Mk és Krk : ezen az ötletén. (1902, 1904, Jk : ezen az ötleten.)
- 20 PH, 1897, Mk és Krk : ha rágondolok, *hogy* a szabadságideje letelik (1902, 1904, Jk : ha rágondolok, a szabadságideje letelik)
- „ 28 a szemeit, (Jk : szemeit,)
- „ 38 ki volt zökkenve (1904, Mk : ki volt zökkenve)
- 156 : 3 Jk és Krk : májszter uram, (PH–Mk : majszter uram,) [Egységesítettük a Jk nyomán a 154. lap 36. sorában előforduló kifejezés szerint, amely mindenik kiadásban : májszter úr!]
- 31 kérem alásan, (Jk : kérem alásan,)
- 32 és 159 : 30 Jk és Krk : zsiráf (PH–Mk : zsiraf)
- 37 *bedállott* estefelé a Nesztébe. (1904 – súlyos értelemzavaró hibával – : *bedállított* estefelé a Nesztébe.) [A Neszte : egy patak neve!]
- 157 : 2 kifejte tejét (Jk : kifejte a tejét)
- „ 4 Látom a tekintetéből, (PH, 1897, Mk : Látom a tekintetéről,)
- „ 6 Prakovszkyból (PH : a Prakovszkyból)
- „ 9 s vitte (1904 hibásan : s elvitte)
- 158 : 8 végre is arra (1904 : végre arra)
- 19 PH, 1897, Mk, 1904 és Krk : egy hang csendült meg (1902 és Jk : egy hang csendül meg) [Az előadás mindenütt múltidőben!]
- 26 mártogatta volna a szívemet. (PH : mártogatta volna meg a szívemet.)

Lap Sor

- 158 : 29 Szétrántottam (PH – a kézirat hibás olvasása miatt – : Széthántottam)
 „ 39 a légyottok (PH : e légyottok)
 159 : 3 Nem értem, hogy és miért. (1904 : Nem értem, hogy miért.)
 „ 39 rajtam (PH : énrajtam)
 160 : 2 a gesztenye-grupp (PH : a gesztenye/a-grupp)
 6 számócákat (1904 : számócát)
 18 szűrő, (PH, 1897, Mk : a szűrő,)
 21 Gáll Piroskát (PH : a Gál Piroskát 1897, Mk : a Gáll Piroskát)
 33 Ádámot (PH : Ádámot is)
 39 PH, 1897, 1904, Mk, Jk és Krk : – *Úgy van, úgy*, (1902 : – *Ugyan van, úgy*,)
 161 : 10 Jánosik (PH, 1897 : Janosik)
 26 Piroskán kívül. (PH : a Piroskán kívül is. 1897 : a Piroskán kívül.)
 162 : (cím helyett a PH szövegében három csillagjel.)
 „ 7 maguktól (PH, 1897, Mk : magoktól)
 „ 26 értekezletet (PH : értekezleteket)
 163 : 11 néked, (1904 : neked)
 13 velök. (1904 : velük.)
 16 vállaimra, (PH, 1897, Mk : a vállaimra,)
 20 is olyan (PH, 1897, Mk : is csak olyan)
 22 szájamban (PH : a szájamban)
 33 PH, 1897, Mk és Krk : nem is hal meg (1902, Jk : nem hal meg)
 164 : 3 tavali (Jk : tavalyi)
 „ 21 együgyűségükről (PH : együgyűségeikről)
 „ 29 káromkodásokban (1904 : káromkodásban)
 „ 31 végre mikor (1904 hibásan : végre mégis)
 „ 36 fölmondja benne a tőkését, (Mk : fölmondja a tőkését,)
 165 : 18 a nagyapának, (PH, 1904 : nagyapának,)
 23 szekerkéjét, (PH : szekerkéjét,)
 „ 29 a gazdájára ... (PH, 1904 : gazdájára ...)
 166 : 6 bóbiskált (Mindenik szövegben így!)
 „ 9 kendertilló (Mindenik szövegben így!)
 167 : 2 vörös posztó most az (vörös posztó lett az)
 „ 5 orrcimpái, (PH, 1897, Mk : az orrcimpái,)
 „ 27 rimánkodnánk. (1904 hibásan : rimánkodnának.)
 168 : 16 gyereket? (PH, 1897, Mk : gyerekeket?)
 „ 32 tátongatta (Jk : tátogatta)
 169 : 1 a lányommal (Mk : a leányommal)
 6 a lányomra (PH, 1897, Mk : a leányomra)
 9 a lánya (PH, 1897, Mk : a lednya)
 11 újságokat (1904 : újságot)
 16 PH, 1897, 1904, Mk és Krk : szólítottam (1902 hibásan : szólítottam Jk : szólítom)
 18 Gyere no, majd (PH, 1897, Mk : Gyere no, be majd)

Lap Sor

- 169 : 33 Azután (1904 : Aztán)
 „ 34 vigyük. (PH : vigyük *el.*)
 „ 36 Krk : dívány (PH—Jk : díván)
 170 : 5 egy kis szita (PH : egy kis *liliputi* szita)
 „ 15 a leányod (1904 : a lányod)
 „ 30 semmiért sem (PH : semmiért se)
 „ 33 A Panni (PH : A Panni *szolgáló*)
 „ 37 azt az egész szobát, (1904 : az egész szobát,)
 171 : 9 *félül*, (PH : *fölül*,)
 „ 19 Pedig már azóta (PH, 1897, Mk : Pedig azóta már)
 „ 21 mikor *úthon* volt, (1904 : mikor *otthon* volt,)
 „ 29 delinquens (1904, Mk : deliquens)
 „ 31 megmelegíté (Jk : megmelegítette)
 172 : 35 PH, 1897, Mk és Krk : — Hanem ... a különbözetet —
 zetet, (1902, 1904, Jk : — Hanem ... a különbözet — zetet,)
 173 : 18 *így* tett, (PH : *úgy* tett,)
 174 : cím *A lövés*. (1904 hibásan : *Lövés*. De a fejléceken e kiadás-
 ban is : *A lövés*.)
 1 PH, 1897, Mk, Jk, Krk : Re bene gesta (1902, 1904 hibásan :
 Re beno gesta)
 „ 2 a kötelezvényére (1904 : kötelezvényére)
 175 : 17 s sárga (Jk : és sárga)
 33 PH, 1897, Mk, Krk : de villogtatja *és* a kis mihaszna
 (1902, 1904, Jk : de villogtatja a kis mihaszna,)
 176 : 28 kikeményített (PH : a kikeményített)
 „ 37 a szemei (Jk : szemei)
 177 : 20 keresztýén (1904, Mk : keresztény)
 „ 22 az imakönyvét, (PH : imakönyvét,)
 „ 25 Szent András az *ólmával*, (Jk hibásan, értelmetlenül : Szent
 András az *ólmával*, [!]) [Ld. a Tárnyi magyarázatot is!]
 „ 28 Dubek (1902 itt hibásan : Zubek)
 178 : 14 a fülébe (Jk : fülébe)
 „ 17 Puskából. (PH : Puskából *vagy karabélyból*.)
 „ 19 egy mukkot se hallott, *pedig* annak (1904 : egy mukkot
 se hallott, annak)
 „ 26 a szomszédságban (PH : a szomszédságában)
 179 : 5 PH, 1894, 1904, Mk, Jk és Krk : nehezen *ment* a sok (1902
 hibásan, kihagyással : nehezen a sok)
 9 és vivé (1904 hibásan : és vivén)
 9 azután (PH, 1897, Mk : aztán)
 15 Terjedt, mint a *futótűz*. (Jk kihagyással : Terjedt, mint a tűz.)
 18 mosolyogni. (Jk : mosolyodni.)
 37 *hog*y egy lövés (1904 : *ha* egy lövés)
 38 a pásztor lő *rá* a kertek alatt (1904 : a pásztor lő a kertek
 alatt)
 180 : 4 Krk : — Nem volt biz itt stb. [Bekezdést és gondolatjelet
 alkalmaztunk az eddigi kiadások folyamatos szövege he-
 lyett!]

Lap Sor

- 180 : 12 a tudakozódásaival (PH, 1897, Mk, 1904: tudakozódásaival)
24 Nagyapám *otthon* is elbeszélte (Jk kihagyással: Nagyapám is elbeszélte)
„ 28 *csász. kir.* (Jk : *cs. kir.*)
181 : 1 — De *hiszen* (1904 : — De *hisz*)
„ 1 *olyan* (1904 : *oly*)
„ 3 és a fejemet (PH : és a *kosztros* fejemet)

Tárgyi magyarázatok

Mikszáth nagyobb elbeszéléseiben és regényeiben rendszerint vegyesen fordulnak elő a valóságos és a költött családi nevek s helynevek. A valóban létező nevekhez megfelelő tájékoztatást fűzünk. A meg nem magyarázott nevek : vagy költött nevek, vagy olyanok, amelyeket a kézikönyvek és monográfiák nem tartanak számon. Költött családi nevek : *prakóczi Prakovszky, Krizsnóczy, Halóczy, zöptai Dubek* stb. Költött, módosított, illetőleg helységnevtárainkban nem található földrajzi nevek : *Krizsnóc, Rozmál, uszdanci völgy, rigyi puszta, klatinici domb, Neszte patak* stb.

Lap Sor

- 98 : 16 *Krúdy* — A család — Nagy Iván genealógiai munkája szerint — a múlt század közepén Nógrád megyében volt közbirtokos. Mikszáth többször is említi a Krúdyakat. Egyik nagyobb elbeszélése egy kalandos életű Krúdyról szól: *A Krúdy Kálmán csínytevésai* (Krk 11. köt.).
16 *Folkusházy* — Turó megyei eredetű család ; a múlt század közepén Nógrád megyében is laktak. A név Mikszáthnál másutt is előfordul (pl. *Kísértet Lublón*. Krk 5. köt. 18. l.)
17 *a deli Vér-lányok* — *A jó palócok* egyik remekében (Szegény Gélyi János lovai) is szerepel egy Vér-lány : VÉR Klári.
33 *gügyü* — »az, aki a falun a házasságokat összeboronálja« (Ld. *A zöld légy és a sárga mókus* c. elbeszélésben, a jelen kötet 87. lapján.)
99 : 29 *Buzinkay* — Nagy Iván szerint (Magyarország családai, 2. köt.) : e család Felsőmagyarországon és Erdélyben élt.
„ 29 *dóka* — felöltő, kabát.
101 : 17—18 »*Apró, nyápic emberke volt, nagy fejjel, hosszú kezekkel . . .*« Prakovszky e leírása feltűnően emlékeztet a *Nagy kutya a vicebír* főalakjára. (A hasonlóság oka talán az, hogy a két elbeszélést Mikszáth közel egyidőben írta.) Szabó Mihály leírása : »*Vézna, ragyás emberke volt Putnok városának a vicebírja*« nagy fejjel, vaskezekkel.
102 : 9—12 *A latin párbeszéd magyarul* :
— Hogy vagyunk, Prakovszky uram?
— Nagyon jól, tekintetes uram.
— Mi újság?

Lap Sor

- 103 : 15 *prézmítől* — sokat beszél, sokat fecseg.
 32 *szentori hang* — hatalmas, öblös hang (Szentor görög hős nevéből).
- 105 : 14 *a százornyi Mailand* — Milánó.
 17 *nemes Turtsányi* — Nagy Iván id. művében több ilyen nevű családot említ; legkiterjedtebb volt a trencsényi ág.
 „ 23 *öbester* — ezredes.
- 106 : 7 *eldefilíroz* — elvonul.
- 108 : 28 *everlasting-topánka* — erős szövetanyagból készült divatos cipőfajta a múlt században (everlasting — örökké tartó).
- 112 : 4 *a »Király kalapja« nevű domb* — V. ő. Mikszáth hasonló, népies hely- és birtokelnevezéseivel: A »királyné szoknyája« (A jó palócok), »Isten szakállá« (Az eladó birtok) stb.
- 114 : 2 *»Erős várunk nekünk az Isten«* — Luther éneke. Magyarrá a hagyomány szerint Skaricza Máté fordította a XVI. század végétől.
- 115 : 13—14 *Cornelius Nepos* (id. e. kb. 100—32) római történetíró; munkáját naiv idealizmus jellemzi. Itt céltatosan van szembeállítva *Ovidiusszal*, »a szerelem művészetének« költőjével.
- 117 : 12—13 *»Ej no, több is veszett... Mohácsnál«* — Arany János »Elesett a Rigó lovam patkója...« kezdetű népdalának refrénje. (Aranyánál: »Ej no hiszen több is veszett Mohácsnál«)
- 118 : 29 *»megegszi, mint Saturnus a gyerekeit«* — Saturnus: római isten, a vetés istene. A monda a görög Kronos-szal azonosította, aki atyját megcsónkította és megfosztotta trónjától, ő maga pedig — nehogy hasonló sorsára jusson — megölte és megette saját gyermekeit.
- 119 : 17 *bíbányos* (palóc tájszó) — búbájós.
- 120 : 19 *összecsukorít* — összeszorít. (Mikszáthnál másutt is, pl. a *Beszterce ostromában*: »egy Pongrácznak az akarátába belecsukorítják a kezüket«. (Krk 6. köt. 144. l. és jegyzet.)
- „ 25 *penecilus* — tollkés, bicska.
- 121 : 5 *grammatista* — a régi gimnáziumok alsó osztályainak tanulója.
- „ 26 *justély* — bot, husáng.
- 122 : 8—10 A fecskék a vallásos népi hiedelem szerint: Szűz-Mária madarai.
- „ 26 *amice* — barátom
- 123 : 6 *Pószó* — nagyközség Heves megye hatvani járásában.
- 124 : 35 *Boszorkányos Varga János* — enyhített formájú káromkodás (az eufemizmus egyik jellemző példája).
- 125 : 12 *Lucsiéma* — szlovák község Szepes vármegye tátrai járásában.
- 126 : 19 *»Szeretnék szántani...«* Ld. a *Ne okoskodj, Pista!* 54. l. 39. sorához fűzött Tárgyi magyarázatot, e kötet 247. lapján.
- 129 : 9 *burgundia* — burgundirépa.
 14 *»Scihia«* — *Sczihiának* írva mindenik szövegben. Valószínűleg

- a kézirat helytelen olvasása következtében előállott s örökletessé vált sajtóhiba *Scubia* [= Szittyaföld] helyett. A dohánytermesztés a Bach-korszakban lett állami monopólium; itt mintegy a rendszerrel való ellenállás, a »szittyai« szabadság szimbólumaként szerepelhet. (Kézirat híján mégsem javítottuk e kétségtelenül hibás szót!)
- 132 : 32 *Gábor arkangyal* — a biblia szerint isten hírnöke; az első emberpárt lángpallossal kergette ki a paradicsomból. (Ld. az *Új Zrínyi*-szban is, Krk 10. köt. 53. l. és jegyzete.)
- 133 : 28 *pampuska* — fánk, farsangi fánk.
- „ 36 *jukszia* — pirosvirágú dísznövény, cserje vagy kiska.
- „ 39 *Aladin* — az »Ezeregyéj« meséjének hőse.
- 135 : 1 *gácsi posztó* — finom posztó. (A gácsországi vagy halicsi posztógyárakra utaló elnevezés.)
- 137 : 4 *a Révész-jéle akol stb.* — Egy Révész nevű jómódú birtokos családdal Mikszáth szülei atyafiságot tartottak. (Ld. Gyöngyössy László: MK. Bp. 1911: 11. l.)
- 5—8 A három cseh muzsikus temetői kalandját jegyzőkönyvbé vették. »Vallomásaik ma is megolvashatók a faluházán, őrzik a helység vasládájában három lakat alatt...« — Mikszáth kedvelt írói fogásai közé tartozott: meséinek hiteletét »fennmaradt iratokkal« bizonygatni. Ld. *Páva a varjával* (Krk 5. köt. 167—168. l. és jegyzet: 266. l.); *Szent Péter esernyője* (Krk 7. köt. 141. l. és jegyzet: 214. l.)
- 138 : 10 *Lopata-erdő* — MK elbeszéléseiben sűrűn előfordul. Pl. *Az apám ismerősei* (Krk 2. köt. 18. l.), *Az eladó birtok* (Krk 5. köt. 77. l.) stb..
- 139 : 25 *cihározás* — viháncolás.
- 26 *gróf Waldstein* — régi cseh főúri család, melynek egyik ága a XVII. század elején magyar honosítást nyert.
- 140 : 4 *vikli* — hajtekeres, hajfürt.
- „ 5 *menmysznü* — égszínkék.
- „ 8 *animó* — jókedv, lelkesültség.
- „ 19 *podzabucski* — szlovák (lengyel) táno.
- „ 35 *juser* — kontár.
- „ 37 *durák* — kártyajáték.
- 142 : 7 *karneol* — vörös színű féldrágakő.
- 143 : 1 »Nekem köszönheti, hogy itt van« stb. — MK itt a régi orvos-adomák leggyakoribb típusát újítja fel.
- 145 : 10 *bárá Szepessy Karolina* — A Négyesi Szepessy-család Bihar, Szatmár és Borsod megyékben volt birtokos. A család legismertebb tagja báró Szepessy Ignác erdélyi, utóbb pécsi püspök, a pécsi lyceum alapítója. — A családfán Karolina nevű is szerepel.
- „ 20 *csurapé* — ködmön, mente.
- 153 : 21 »erre vitt édesanyám vissza a l—i gimnáziumba.« — MK Rimaszombatban és Selmecen járt gimnáziumba. E betűjelekkel talán csak az elbeszélés személyes vonatkozásait

- kívánta némileg leplezni. De föltehető az is, hogy az *l* betű MK nyomdai kéziratának helytelen olvasásából előállott sajtóhiba, melyet az író véletlenül vagy szándékosan meghagyott.
- 153 : 25 *X-szel, mama?* — Az előző sorban levő *megbuksz* (megbux) szó ejtésére vonatkozó gyermekes tréfa.
- 154 : 14 *ráf* — vasabroncs.
- „ 31 *homines pisci* — az emberek »halnak«. (Ugyanolyan latin nyelvi tréfa, mint: *jam caelum* = már vége!) Jól illik a mindent rosszul tudó Prakovszky előadásába.
- 155 : 5 »*És még ha legalább király volna, de mikor csak császár . . .*« — Utalás a történet időpontjára, az 1860-as évek elejére, amikor Ferenc József még koronázatlanul uralkodott Magyarországon.
- 156 : 21 *kupciher* — a kupeco, lókupec szó származéka, megvető jelentéssel: korhely, kapzsi stb.
- 157 : 39 *Jánosik György* (1680—1713) — a szlovák nép Rózsa Sándora, népköltészetük legnépszerűbb szegénylegény-alakja. MK gyakran említi. (Ld. részletesebben Krk 6. köt. 257. l.)
- 162 : 23 »*Kimondtuk, hogy nem tanulunk németül . . .*« stb. — Ezt a jelenetet MK már egy régebbi kedves diákelbeszélésében is megírta (*Az öreg Dankó bácsi*. 1878. A *Tavaszi rügyek* o. kötetben.)
- 25 »*Nix dajts* /« (Nichts deutsch) — semmit németül, nem tudok németül.
- 163 : 9 *in partibus* — részeiben.
- „ 11 *dixi* — megmondottam! (Ma így mondanók: Végeztünk!)
- 164 : 5 »*A hadnagyok nem reklamálnak, csak akvirálnak.*« — A hadnagyok nem panaszkodnak, csak behajtanak.
- „ 8 *menázi* — katonai élelem.
- „ 9 *kvártély-mester* — szállásosztó; szállásmester.
- „ 21 *diszqusztál* — elveszi a kedvét valakitől.
- „ 35 *csökevész* — csökevény, csenevész, satnya.
- „ 37 *hibókos* — sáros, pocsolyás.
- „ 37 *csendergett* — cserdített, csattintott.
- 166 : 13 *hacuka* — felsőkabát.
- „ 19 *Bonum mane precor, domine spectabilis* — Jó reggelt kívánok, tekintetes úr!
- 25 »*a király csizmája*« — a csizmaalakú Olaszország tartományainak nagy része az 1860-as évekig a Habsburg-birodalomhoz tartozott.
- 169 : 37 *slingelt* — horgolt.
- 38 *Székkács József* (1809—1876) — evangélikus püspök, író, műfordító.
- 170 : 1 »*Insignis familiae Gal de Hilib*« — A Hilibi Gal-család címere. MK ezúttal egy ismert család nevét szerepelteti. A Hilibi Gálok: székely eredetű család, mely Bocskaytól nyerte nemességét. A család nem egy tagja szerepet játszott az

- erdélyi közéletben és tudományos életben. Címerleírása (169 : 39 — 170 : 1) is megegyezik a Nagy Iván genealógiai munkájában (4. köt. 309—311. l.) található következő címerleírással: »A címer-vért égszín mezejében egy hadi férfiú áll egészen vörösbén, jobb kezében kivont kard, a balban levágott törökfej.« — MK másutt is alkalmazott címerleírásokat, pl. *A vármegye rókája* o. elbeszélésében (Krk 1. köt. 129. l.) stb.
- 170 : 7 »*Márton-napkor leült lúd hátsontja megmutatja az idő. járást* — hagyományos népi időjósítás. (A Márton-napi — november 11-i — lúdbeszolgáltatás a jobbágyterhekhez tartozott.)
- 171 : 23—34 *Gáll József vallatási módszere* — MK előszeretettel idézte fel a XIX. század csendbiztosainak, szolgabíráinak stb. vallatási módszereit. ld. pl. *Az apám ismerősei* (1878) c. regényében Bornemisza István csendbiztos vallatásait. (Krk 2. köt. 11—17. l.)
- „ 29 *delinquens* (deliquens) — büntetett.
- „ 31 *transpiráció* — itt : áramlás.
- „ 37 *paniperda* — kenyérpusztító, ingyenélő.
- 174 : 1 *re bene gesta* — a dolgot (itt : dolgunkat) jól végezve.
- „ 3 *pro memoria* — emlékeztetőül.
- 176 : 6 *dóka* — dolmányforma kabát.
- 6 *molnárszín* (vagy molnárkék) — szürkéskek.
- 12 *lázidas tallér* — a koronás tallér népies neve.
- 13 *animóval* — lelkesen.
- 33 *mint szarvas a hívős patakra* — A XLII. zsoltár kezdőszavai. Szenczi Molnár Albert közismert fordításában: »Mint a szép híves patakra A szarvas kívánkozik...«
- 177 : 25 »*Szent András az ólmával*...« — Babonás népszokás : András-napkor, november 30., a lányok forró ólmot öntenek hideg vízbe, s az ólomöntvényben jövendőbeliük képét ismerhetik fel.
- 26 »*Luca a székével*...« — Babonás népszokás : a Luca-napját, december 13., megelőző estén kezdik faragni a »Luca székét«, úgy, hogy annak éppen karácsony estéjére kell elkészülnie. Faragója az éjféli misén a Luca székén ülve (vagy keresztútra kiállva) meglátja jövőjét, illetőleg jövendőbelijét.
- 179 : 7—10 *Prakovszky óraláncos jelenete* — Hasonló komikus jelenetet találunk MK *Nibelungok harca* o. ifjúkori (1873) novellájában. (Krk 1. köt. 198—204. l.)

Irodalom

E kisregényt elsőszerben a Légrády Testvérek lapja, a Pesti Hírlap közölte (1896—1896), s kötetben is ugyanezen cég adta ki (1897). Természetes, hogy első ismertetése is a *Pesti Hírlapban* jelent meg. Az 1897. október 1-i számban (19. évf. 272. sz. 6. l.) olvas-

suk az alábbi, névtelen reklámocikket: »MK legújabb műve. A Légrády Testvérek kiadásában új regénytár indult meg „Legjobb könyvek” cím alatt. Az első kötet már napvilágot látott s ez a kötet feltűnést keltőleg s bizonyára nagy sikerrel vezeti be a figyelemreméltó vállalatot, mert hát ez az első kötet MK legkitűnőbb művei egyikét foglalja magában. *Prakovszky, a siket kovács* a címe Mikszáth e bájos regényének, amely már az első sorokban megkapja az olvasót. Törülmetszett pompás alakok vonulnak föl a mese keretében, s Mikszáth jóízű, kedves humora vonul át az egészen, megaranyozva a máskülönböen igen érdekes történetet, amelynek vége a megoldás művészetéről tesz bizonyosságot. Az elbeszélő hang egyszerű, közvetlen s olyan, amilyet más magyar írónál hiába keresünk. Mikszáth maga meséli el a történetet, s amint a gyermekszerelem édes világába vezet s a kis hős naív küzdelmét előadja, azzal egyidejűleg a másik történetet is elének tárja, folytonos igazetben tartva az olvasót. A vidéki életet is mesterül festi s a szereplő alakok jellemzetesen, a maguk igazi mivoltával [így!] állanak elő, mintegy kikelve a sorok közül. Nem lehet elég dicsőretet mondani erről a regényről, amely kétségtelenül egyike lesz a legolvasottabbaknak. — A kötet csinos vászonkötésben, finom és szép kiállításban jelent meg, s az ára csak egy korona, amely összegért Mikszáth egyéb művét sehol sem lehet megszerezni. E rendkívül [i] olcsóságot csakis „Legjobb könyvek” című regénytár nagyszabású kiadása teszi lehetővé. Minden hónap 1-én és 15-én több ezer példányban egy-egy díszesen kiállított, angolvászonn-kötésű kötet jelenik meg, úgyhogy rövid idő alatt egy szép és értékes könyvtár gyűl össze . . . » stb.

A Pesti Hirlap ugyanezen számának 21. lapján a kiadó reklámhirdetése: »Most jelent meg MK legújabb műve: *Prakovszky, a siket kovács*. Ára 50 kr. — MK ismert, jóízű humora nyilvánul az egész regényben, mely a hírneves író legkitűnőbb alkotásai közé sorolható. E mű a most életbe lépő Legjobb Könyvek első kötetét képezi . . . » stb. — E reklámszöveg a Pesti Hirlap következő számaiban ismétlődik: 1897. okt. 2. (20. l.), okt. 3. (28. l.), okt. 7. (20. l.), okt. 8. (19. l.) stb.

Az *Egyetértés* (szerk. Csávolszky Lajos) (1897. okt. 10.; 31. évf. 281. szám. 10. lap) *Salgó Ernő* »Novellák a faluról« címmel három regény-, illetőleg elbeszélés-kötetet ismertet (Mikszáth *Prakovszkyját*, Herman Ottóné »Kisvárosiak« című regényét, valamint Gárdonyi Géza »Két menyasszony és egyéb elbeszélések« című kötetét). Szemelvény a Mikszáthról szóló részből:

»Prakovszky, a sánta [?] és siket kovács története volna Mikszáth új könyvének a hivatalos tárgya. De van a könyvben még két más história is: egy naív gyermekszerelem biografiája és egy szép leány hervadásának a története. Sőt, jól odavigyázva, még vagy egy féltucat történetet lehetne kihámozni a kis munkából. Melyik már most a könyv voltaképpeni tárgya? Valamennyi és egyik sem. Mikszáth olyasformán írta meg könyvét, mintha egy festő úgy festené meg a képet, hogy a főalakokat a háttérbe állítja és a mellékszemeleket helyezi az előtérbe. Akikről a történet szól, ott vannak a könyvben.

de nem ők a főszemélyek. Más írónál ez baj volna, de Mikszáthnál nem az. Utóvégre ilyen történeteket mások is tudnak komponálni; de az előadás megvesztegető varázsában Mikszáth egyedül áll. Épen ezért nála nem az a fő, hogy mit mesél, hanem hogyan mesél. A történetnek csak másodrendű fontossága van; elsősorban az elmondás jön tekintetbe. A Prakovszkyról nevezett könyvet is az előadás teszi gyönyörűséggé. A történetek, amik benne vannak, bájosak, a befejező jelenet meg épen nagy raffinériával van kieszelve; de a könyv hatásának igazi titka, művészi voltának igazi kvalitása az elmondásban rejlik. Édes melegség áramlik ki belőle és pompás impressziók kelnek nyomában. És Mikszáth mindezt külső segédeszközök nélkül éri el. Nem fest és nem a leírásokkal operál; egyéniségének ereje és világnézetének derűje árasztja könyvére a ragyogó színt és a boldog békét. Nem is Prakovszky, sem a hadnagy fia, de nem is Gáll Piroska vagy házsártos és fősvény apja a könyv tulajdonképpeni hőse: Mikszáth Kálmán maga az, és akármiről szól a meseje, csak önmagát nyilatkoztatja ki vele.

A *Magyar Kritika*, *Benedek Elek* folyóirat, két ízben foglalkozott e kisregénnyel. Először (1897. október 15) a szerkesztő maga jelentette be *A siket kovács* megjelenését. Minthogy Benedek Elek cikke éppencsak utal a regényre, s lényegében a »Legjobb Könyvek« című gyűjtemény elnevezését kifogásolja: cikkét jegyzeteink élén, a *Kiadások* o. fejezetben tárgyaljuk.

A *Magyar Kritika* 1897. november 15-i számában (1. évf. 4. sz. 61—62. 1.) *Lázár Béla* ismerteti e művet »Egy új Mikszáth-regény« címmel:

»MK írói tehetségén lehetetlenség vitatkozni. Elismerték azt Európa-szerte. Az ő előadó kedvességét, ötleteinek üdeségét, hangjának népies egyszerűségét csak élvezni lehet, nem kritizálni. Gyönyörködünk benne, mint a búzavirágban. Valóban az érzelmi szép erejével hat humorának eredetisége, melynek forrása az emberszeretet, mint a virág, mely látóérzékünk révén kelt izgalmakat lelkünkben.

Írói tulajdonságainak legjobbját feltaláljuk legújabb hosszabb elbeszélésében, *Prakovszky, a siket kovács*ban is, humorát, ötleteit, előadásának báját, hangjának népies zamatát, s mégis... *Prakovszky, a siket kovács* nem tartozik Mikszáth jobb műveihez. Ebből is kitétszik, hogy a jeles alkotáshoz nem elégséges az írói tehetség, s egyedül ebben bizakodva, a tárgy kellő átdolgozása nélkül, diszharmonikus művet alkotunk. Mikszáth kötetének ez a diszharmonia a legfeltűnőbb hibája. Az elbeszélés amolyan Ich-roman. Szerző, diák éveire visszaemlékezve, a maga hangulatain keresztül beszéli el... *Prakovszky, a siket kovács* történetét? Nem, *Prakovszky* egészen mellékes alak. Talán az öreg uzsorásnak, Gállnak a históriáját? ... Nem, az öreg Gáll is mellékes alak. A fődolog a fiatal *Prakovszky*nak és a kis Gáll lánynak a szerelme, de a sok mellékalak között szinte eltűnik, elvész a két szerelmes, csak egy erőszakos pisztolydurranás ébreszti fel az olvasót, amikor a történetnek hirtelen vége is szakad... E kisregény főhibája, hogy szerzője tárgyát nem gondolta át eléggé, s nem dolgozta fel a lelkében elég mélyen. Így tehát csak kedves

részleteket kapunk, de nem egy összhangzó egészet, hiszen a főalakok homályban maradnak, s a mellékalakok körül csoportosította a főérdeket. Ez pedig gyenge kompozíció!

Nem szeretném, ha félreértenének. Mikszáth ez elbeszélésének, de általában Mikszáth írói egyéniségének sokkal nagyobb tisztelője vagyok, semhogy egy-egy alkotásának gyöngéjét — múltjára való tekintetből, *A ló atyafiak* és *A jó palócok* fejében — leplezgessem. Mikszáth újabb alkotásaiban, miként a *Prakovszky*, a *siket kovács*ban, uralkodik Mikszáth egyénisége: az egyéniségek, a történeti alakok igaz megrajzolásának hátrányára. Azt hisszük, a fentebbi sorok megértetik, hogy mit gondolunk ezalatt: az előadó hangja elnyomja az egyéniségek hangját. De az előadás bája nem kárpótol az alakok vértelenségeért, s a hibás elrendezésért.

Ugyancsak *Lázár Béla* ismertette e kisregényt a *Nemzet* (főszerk. Jókai, fel. szerk. Gajári Ödön) 1898. június 14-i számában is (17. évf. 163. sz.). Ez újabb, *Mikszáth* című cikkében a következő elbeszélésekről számol be: *Egy választás Magyarországon. A demokraták. A gavallérok. Ne oskosodj, Pista! Prakovszky, a siket kovács*. Közöljük az ideartozó részt, megjegyezve, hogy Lázár Béla e második beszámolójában sok az ismétlés és átvétel az előbbiből:

»MK újabb szatirikus-ízű műveit elsősorban diszharmonia jellemzi. A fejlődése volt erőszakos. A mesemondó hirtelen, minden szubjektív, belső tragikusabb élmény nélkül, tisztán külső megfigyelésből vált szatirikussá és ideális érzése egyre folytatja a harcot sivár alakjainak rajzánál. Következetessége szenved e harcban. Az összhangot, a helyes elrendezést, a fény és árny beosztását csak belső lelki ízlés és kényszer tudná tökéletessé tenni. Rabelais hányatott élete magyarázza meg szatírját. Mikszáthban mindegyre felébredt az ifjonti mesemondó, s önmagával folytatott harcát művei is szemléltetik. E harc küzdelmeit tükrözteti *Prakovszky, a siket kovács* is, mely a siket kovács és a fősvény uzsorás Gáll gyűlöletéből indul ki, onnét átsap a szerző — helyesebben az elbeszélő, lévén az elbeszélés amolyan Ich-román — szerelmének rajzára, valójában pedig a fiatal *Prakovszky*nak, a hadnagynak és a szép Gáll Piroskának a szerelmi története. A társadalmi szatíra a mellékalakok rajzára szorítkozik, de nagyobb tért foglal el, mint maga a történet. Az előadás formája a szerző lelki harcának az áldozata. Mi nem az elbeszélő diák hangulataira, hanem *Prakovszky* hadnagy lelkiállapotára, meg Gáll Piroska lelkére lennének kíváncsiak, s mindegyre a süldő diák tolakodik elénk, kinek humora nem tudja feledtetni velünk azt a diszharmoniót, mely a tárgy természete, az előadás hangja, meg az elbeszélő főhős érdekeltensége között mind élesebbé válik. Az előadás ötletességével, a mesemondás bájával kell ismét beérnünk!»

Nemzet-beli cikkét *Lázár Béla* »A tegnap, a ma és a holnap« című tanulmánykötetébe is beiktatta, lényegtelen módosításokkal (Bp. 1900. II. sorozat, 197—198. l.).

A *Magyar Szemle* című »szépirodalmi, kritikai és művészeti hetilap«-ban (laptulajdonos és kiadó: Kaczvinszky Lajos) (1897. december 26.; 9. évf. 52. szám, 621—622 lap) (—.) jegyű, névtelen

oikkiró részletesen foglalkozik MK e legújabb műfővel, *Prakovszky*, a süket [!] *kovács* címmel:

»Mikszáth Kálmánnak legújabb kötete több általánosjellegű megjegyzésre nyújt alkalmat, amelyek nemcsak hogy a könyvre tartoznak, hanem megvan az a tulajdonságuk, hogy a könyv szorosan a megjegyzések által érintett elvek keretébe tartozik.«

(A cikkiró első megjegyzése a Légrády Testvérek »Legjobb Könyvek« című könyvsorozatának igényes elnevezésére vonatkozik. A cikknek ezt a szakaszát jegyzeteink elején közöltük, a Kiadásokról szóló fejezetben.)

»A másik elvi megjegyzést már a kiadóhoz és íróhoz intézzük közösen. Mai napság az írók több rossz szokást vesznek fel, amelyeket egy-két jeles írónak elnézhetünk, de az apró-cseprő tehetségek légiójánál már nevetségesnek, vagy még rosszabbnak találjuk. Egy-egy kiváló író megtette, hogy feltűnést keltett hosszabb novelláját írta oda novella-gyűjteményének az élére, csakhogy ebben az eljárásban utánozzák ma már a semmi feltűnést nem keltett novellák írói, kikről nem is osodáljuk, hogy minden individuálítás, minden alapszeme nélkül való, innen-onnan összelopkodott gyűjteményüknek nem találnak jellemzően összefoglaló, alkalmas címet.

Éppily helytelenség, hogy Mikszáth a *Prakovszky* után nem írja oda, hogy regény-e az, vagy novella, ami arra vall, hogy szabatos esztétikai alapelvek és törvények nélkül dolgozó divatos irodalmunk túlteleszi magát a műfajok keretén is. Pedig éppen a *Prakovszky* olvasásakor tűnik ki, hogy mi a különbség a hosszabb novella és a rövidebb regény közt. Novellának és regénynek megvan a maga külön kerete; regény helyett ideges korunkban leginkább hosszabb novellákat termelnek, aminő Mikszáthnak szóbanforgó műve is, melyet különben az ilyen hosszabb lélegzetű novellának bátran 'mintájául' fogadhatunk el. Ennek a dicséretnek a kapcsán egy harmadik elvhez jutunk el, amely kifejezi azt a nagy sikert, melyet Mikszáth elbeszélő művészei lépten-nyomon kivív és gyarapít. Mi legyen a magyar elbeszélőirodalomban a legjobb könyv, annak fonalát könnyen megtalálhatjuk, ha elfogadjuk termékeiből mindazt, ami nemzeti és ami eredeti, ellenben ha visszautasítjuk a nemzetietlent, a dekadent és a majmolást. Mikszáth legelső sorban nemzeti és emellett eredeti minden ízében. A nemzet minden alkotó része együtt él, minden vidéknek, sőt minden családnak vannak olyan eleményei, olyan emlékezései olyan ismerős alakjai, vagy csak kifejezései, szólásmódjai is, amelyek közösek és nemzedékről-nemzedékre ismétlődők. Így van ez, mint minden nemzetnél, úgy Magyarországon is, mikor pedig egy-egy ilyen a nemzet tudatában már létező, mintegy a nemzet emlékezetéhez hozzáfórt alakot, ilyen vonásokat ölel fel, akkor népszerűvé és közkedvelté válik, kivált ha azokat, mint Mikszáth is, nem pusztá nép-rajzi minőségükben veti papírra, de művészi magaslatra emeli, s a zamatos nyelv, megragadó irány, helyes jellemzés, érdekfeszítő mese és pompás epizód-félék keretében találja elénk.

Nem cselekszik ezt a külföldi írókat utánzó, meddő analízisben, a mesélő magyar nép szemében elengedhetlen mese helyett leg-

töljebb egy-egy oszlatanós helyzetben kulmináló elbeszélők, akiknek megjósolhatjuk, hogy a magyaros írók népszerűségét sohasem fogják utólélni, de egy évtized alatt — bármi reklámos munkásai valának a századvégi hírlapirodalomnak — nyomatlanul enyésznek el, valahányan vannak. Akik a régi „Üstökös” és „Bolond Miska” adomáit olvastattuk ifjú korunkban s ma már tudjuk, hogy azok az adomák politikai háttérrel, hogy úgy mondjuk misszióval bírtak, ámulva tapasztaljuk, hogy ezek az adomák ma felszínre kerülnek, mint új anyag, léhán és értelmetlenül elbeszélve. Azért van ez, mert ma nem az együttélő nemzethez vonzó, nem e nemzedékkel együtt növekedett egyének kezében a toll, hanem idegen gondolkodású és talentumú csapaté, amelynek működése nem bír gyökérrel, nem folytonossággal, hanem csak deus ex machina csöppent a nemzetbe, s úgy akarja a nemzet és saját egyénisége közti űrt kitölteni, hogy végignyargal rajta s erőszakkal rángatja magához a nemzetet. Hogy ez így van nem csak kicsiben, de irodalmunk nagyjában is, azt bővebben fejtegetnünk fölösleges.» (Következik az elbeszélés részletes tartalmi ismertetése.)

A *Katholikus Szemlében* (szerk. Mihályfi Ákos) (1898. jan.-febr.; 12. kötet. 1. füzet). *Bartha József* »Újabb regényeink« címmel nyolc regényt ismertet, ezek élén (a 147—149. lapon) Mikszáth *Prakovszkiját*:

»A Légrády testvérek az elmúlt évben egy regényvállalatot indítottak meg Legjobb könyvek címmel, s ennek első kötete a Mikszáth *Prakovszkija*, másképp: *siket kovácsa*. Nem találó cím egy csöppet sem, mert Prakovszky uram mindenütt ott lábatlankodik ugyan, de összes cselekvése a patkolásból áll, meg abból, hogy minden vasárnapon teletüdövel, egész az izzadásig fújja a lutheránus templomban a szent zsolnárokat, úgyhogy még a mesturamnak is az ő torkához kell igazítani az orgonát. A jó tudó és öblös torok azonban még nem elegendő jogaím arra, hogy őkelme regényhőssé tolódjék föl. Sokkal jobban megérdemelné ezt akár Prakovszky uram hadnagy fia, akár maga Mikszáth, másképp Pali, akik a fősvény, mégpedig a képtelenségig fősvény Gáll uram Piroskájába mind a ketten egész a fülök hegyéig belegabalyodtak. Persze a szép, zsinóros mente s mit tudom én még mi — elüti a „formás bokátul” (ej az a boka!) Mikszáth Palit, sőt még a tiszteletesné dinnyei között is meghempergeti egy kicsit, s mi több, egy erdei találkával is megkínossa a bokorban, egy sűrű bokorban. De hát majd lesz még a kutyára dér! Lett is. A morva Dubek, mialatt Mikszáth Pali a kollégiumban a német nyelvvel gyűrködött, elütötte a leányt a távollevő hadnagy úr kezéről. Hozzáadja leányát az öreg Gáll erőszakkal, mert abban reménykedik, hogy a morva vőlegény által tőle megvett lucsvinai föld, amely alatt gazdag kőszénréteg van, még talán visszaszállhat órá, a nyolcvan éves öregre, ha majd a fiatal vőlegény s a még fiatalabb menyasszony meghal. Hogy az ősszekényszerített párból mi lesz, arról nem beszél a siket kovács, de meghallja azt a puskaölvést, amellyel az ő fia Taliánországban magát Piroskáért megöli.

Látni való, hogy a siket kovács nem regény, csak azzá van fel-fújva, mint Mikszáth elbeszélései között több is. Jelentéktelen falusi

történetek szövedéke az egész, hanem az igaz, hogy meséje aztán valódi művészettel van összeszöve, s nyelve minden egyszerűsége mellett is a legszebb s egyik legmagyarosabb elbeszélő nyelve szép-irodalmunknak. Az előadásban itt is ugyanazon tréfás, humoros színezéssel találkozzunk, amely Mikszáth legtöbb művében uralkodó alaphangul szolgál. Nem hallgathatom azonban el amaz észrevételt, hogy tréfája, humora e művében nem egyszer sértő, így pl. a szoltáréneklés kigúnyolása a templomban, ahol Prakovszky csak rettenetes tüdejét edzi, s a torkát erőlteti néhány rossz mellű öregasszony, aki a fiatalkor bűneit akarja behozni (38. l.), mialatt pedig a fiatal úr a leányok bokáin (már megint azok a bokák!) szemeli ki, melyiknek az apja kap feles földet az idén (7. l.). Több ilyen sikamlós helyek is előfordulnak Mikszáth e művében, de nem telik örömem benne, hogy az ilyeneket kipécézzem. Mindenesetre óvatosabb lehetne e tekintetben az olyan író, akit az elsők között szoltak emlegetni, s akinek művét a Legjobb könyvek bemutatójául küldik előre, amely könyvgyűjteményből — dicsekvőleg mondogatják — az erkölostelen tartalmú művek ki vannak zárva.

Ez az irány újság Mikszáthnál. De még egy másik újságot is találunk e könyvében. Eddig ő azon írók közé tartozott, akik nem az ábrándok világában, hanem a való élet terén mozognak, de ő ennek sarától eddigelé idegenkedett. Most azonban ő is belenyúlt ebbe egy kicsit. Nagyon szimatolja a „piros, egészséges leányok testének fűnő átható illatát”, a templomba menetel előtt rút pondrókat öldöset a siket kováccsal (139. l.), a fősvény Gállt pedig szundikálása közben így írja le: „Gáll bent szundikált a szobában egyedül, kanavással bevont karszékében, lábait szétterjesztve a padlón, a feje alólógott, a legyek pedig szabadon mászkáltak hepe-hupás ábrúzatán . . . A szeme be volt húnyva, a szája ki volt nyitva, s a nyál lecsurgott róla az állán végig (141. l).” Nem sokkal szebb helyzetben van a prédikáció alatt folyvást szundikáló öreg Funtyik sem (158. l.), akinek „megfakult dókáját újra festették molnárszínből sötétkékre, minélfogva amint most a kabátujjakhoz tapad a szája, alvás közben osurogván nyála, összekeveredik a posztó festékjével s fehér szakállá olyan lesz, mint a kékítőbe esett kanári (?)”.

Nem valami nagy túlzások még ezek, de mégis közelebb állanak már a rúthoz, mint a széphez. Ide vágnak az ilyen szólások is: Mégis erős barom az ember. Eredj, eredj, kis ringyó, imádkozni. Az olvasóközönség kedveltje túlságos elbizakodottságában talán megengedhet magának ilyeneket, de azért biz ez mindennemű jóízűséssel ellenkezik.

Higgye el Mikszáth, nem illik az neki s nem is méltó hozzá.

A *Vasárnapi Újság* (szerk. Nagy Miklós) 1901. június 23-i száma (48. évf. 25. sz. 408. l.) »MK összegyűjtött munkái« készülő új köteteit címszerint felsorolva, a *Prakovszky*-elbeszélést is említi.

Az *Új Idők* (szerk. Herczeg Ferenc) 1910. szept. 4-i száma (16. évf. 36. sz. 205. l.) névtelen kis cikkben ad hírt az elbeszélés német fordításáról: »A német *Prakovszky*. MK-nak egyik pompás alakja, a süket Prakovszky kovács szólal meg most németül az Universal Reclam Bibliothek-ban, és bizonyos, hogy német olvasóinak is sok

gyönyörű órát fog még szerezni. Mikszáthot a német közönség eddig jóformán csakis humoros írásai révén ősmerte, és most alkalma nyílik tragikus erejét is megősmerni ebben a kis regényben, amely a szülői szeretetnek valóságos megható apoteozisa. A fordítás nehéz munkája Spóner Andort dicséri. „Der taube Schmiel” nem az első Mikszáth-könyv a Reclam kiadásában. Eddig is már négy kötetben jelentek meg itt novellái és regényei; és most, a legújabb kötetnél nem hallgathatjuk el, hogy ezek a sárgafedélű, németnyelvű kis füzetek — amelyekben már egész kis könyvtárra való magyar munka jelent meg — igaz szolgálatot tesznek a magyar kultúrának, amikor a külfölddel megősmertetik és megszerettetik a magyar írókat.«

Monográfiákban és tanulmányokban :

Vince József »Mikszáth munkái« című, pougyola előadású és mesterkélty nyelvű, tanulmányában (Bp. 1900 : 7—8, 34—36. l.) két ízben is foglalkozik ezzel a kisregénnyel. Előbb alakjait jellemzi : »Prakovszkyban [értsd : a Prakovszky című elbeszélésben] majd mindenki [értsd : az elbeszélésnek majd mindenik szereplője] csalódik : a fiatal hadnagy golyót rőpit agyába, Piroska a számító apa terveinek kénytelen feláldozni boldogságát. Egyetlen eltorzított alak vezérli az események menetét. Az öreg Gállnak képét apró megfigyelésekkel, mondhatnók fényképezéssel kapjuk meg. Csupa epe, aki hozzá-tartózoit elkiseríti. A gyöngédtelenség csekélyke tulajdonsága határtalan irigysége rozszant emberi gépezetében gyökeredik. A jelen, ben valamennyi józan törekvésen kételkedik, a múltból kegyetlenkedéseinek virrasztó emléke vigasztalja. A megtestesült önzés képé-még visszariasztóbbá teszük a külsőségekkel sem fukarkodó nagyításokt Testét a köszvény ősszeroncsolta, mankóival elveri haragjának tárgyát, öklét fenyegetően rázza az ég felé, morogva, dűlva, szikrázó haraggal jár ővéi között. „Egy-egy görcsös, fuldokló kitörés meg-megrázta sovány testét, csontos képe vörös lett, mint a karmazsin, s néhány fehér szőrszál búsan lengedezett az állán.” Alvásának képe sem különb : „a szeme be volt hűnyva, a szája ki volt nyitva s a nyál leosurgott róla az állán végig.” — Ezért a reális rajzolásért bőven kárpótól a templomozó falusi közönségnek humoros bemutatása. A hibák és a kedvesség a forró nyári napban ragyognak. A családi körnek, az anya szeretetének melege, a deák-fiú elkiseredett ábrandozása, a falusi leány ravaszkodása elfeledtetik a cseh muzsikuskok betoldásának szükségtelenségét, a szomorú kimeneteltől megzavart nyugalmunkat. Tipikus alak a szerencsétlen öreg Prakovszky, kovácsműhelyben szerzett világtapasztaltságával, balul értelmezett olvasmányai-val, sükettségét palástoló tekintélyfíltésével, a jó nagyapóban pedig a minta-nagyapák tulajdonságait tetézi eredetisége, kiegyezkedik Istennel is, meg a maga káromkodó hajlandóságából sem enged el. Azonban mégis kirínak a gyerek szerelmes kifakadásai : „Mégis erős barom az ember...” Máskor a dűh, irigység, fájdalom, lemondás, sértett hiúság, megvetés csodálatos vegyülékét egyetlen, társalgásba be nem vett szóban foglalja őssze. [A tanulmány írója itt a VII. fejezetben előforduló »ringyó« kifejezésre utal.] A továbbiak

során Vincze József arról szól, hogy a babonának milyen jelentős szerepe van MK elbeszéléseiben.

Palágyi Lajos »MK műveiről« c. tanulmányában (Nemzeti Né-
nevelés, Szerk. Sebestyénné Stetina Ilona. 1909. okt.—nov., 30. évf.
8—9. füzet, 357—8. l.), MK műveinek népiességét tárgyalva, ezt írja :
»Népies emlékekre utal az a ragaszkodás, amellyel Mikszáth bizonyos
vallásos, gyakran csodás, mesei emlékeken csüng. Ha lelke legmélyébe
behatolhatnánk, ott elrejtve a gyermekkor sok rejtelmes, titokzatos,
babonás hangulatát s képét fedezhetnők fel. . . Csodás esetet ad elő
[többek között] *Prakovszky, a süket [így!] kovács* c. hosszabb elbeszélés.
A süket kovács a templomban egyszerre pisztolylövést hall, pedig ott
senki sem lövöldöz. Apai lelke meghallja, hogy távol olasz földön
öngyilkos lett a fia, mert szerelmében csalódott. S napok múlva jön
meg a hír, hogy a fiú Majlandban éppen abban az órában ölte meg
magát.«

Kiss Ernő tanulmánya (MK Kolozsvárt, 1910: 11—12,
29—30, 42—43, 47—49, 58. l.) az elbeszélés tárgyára, szerkezetére,
alakjaira és előadására egyaránt utal. Mikszáth személyes vonat-
kozásairól ezt írja : »Feltűnik apjának is, anyjának is képe egyik leg-
szébb művében, a *Prakovszky* történetében. Különösen anyját látjuk,
a szelíd, jó és okos asszonyt, aki azonban majd meghal, ha nem
tudhat ki valami érdekes újságot. Szülőföldjét is sokszor felkeresi
tárgyakért. *Prakovszky, a süket kovács* is onnan került ki. . . » — Az
elbeszélés szerkezetéről : »A meseszöveg tekintetében igazi művészet-
tet találunk a *Prakovszky* című művében, bár az igaz, hogy ez nem
sokkal haladja felül egy novella terjedelmét. Szélesen mondja el ennek
eseményét is Mikszáth és bele-beletöved a részletekbe, a Krizsnócon
járt csehekről beszótt epizód pedig egészen kímí a szerkezetből ; mégis
művészi ez, mert a mese minden szála szinte láthatatlanul irányul a
süket *Prakovszky* felé és készíti elő ennek tragédiáját, holott úgy
látszik, mintha éppen ő meglehetősen háttérben volna. A meseszöveg
e művészete páratlanra teszi e művet. Sokkal többre becsüljük az
ilyen szerkesztést, mint azt, mikor fogásokkal dolgozik az író.« (A
szerző itt a *Kisérlet Lublón* c. elbeszélés keretére céloz.) — Az el-
beszélés alakjaiban — hibás általánosítással — csupa dzsentrit lát:
»Mikszáth maga is ennek a nemesi középosztálynak sarjadéka [?];
nem csoda, ha olyan nagyon jól ismeri. Még gyermekkorából vésődött
emlékébe nagyapjának képe, s az akkor szerzett intuíciók éledtek
föl lelkébe, midőn a dzsentriről szötte meséit. Azután benne élt maga
is abban a nagy pusztulásban, melynek a középnemesség áldozata
lett. S ennek a pusztuló dzsentrinek típusait tudja elének állítani a
legtökéletesebben. Ott van mindjárt nagyapja (a *Prakovszky* c. el-
beszélésben). Igazi úr, nemes gondolkodású, tele optimizmussal és
szeretetreméltó könnyelműséggel, meg némi fatalizmussal. . . Kurta-
nemes *Prakovszky* is, aki belekóstolt a tudományokba, de mindent
rosszul tud. Kettőre büszke : hangjára és fiára. Amaz egy kissé
komikussá teszi, emez mély vonzalommal tölt el iránta. . . Mikszáth
a lelki élet elemzését nem elvont fejtegetésekkel, pepceselő leírásokkal
végzi, mint Balzac, vagy Kemény Zsigmond, vagy Dosztojevszkij,

hanem a maga módján: a tények emondása közé szőtt néhány megjegyzéssel, vagy valami anekdotával. Amaz a mód talán alaposabb és művészebb; emez nem fárasztó és kedvesebb. A *Prakovszky*ban szereplő fiú [vagyis a mesemondó] azon kritikus idejének festése, midőn a gyermekből ifjú lesz, — műveinek legszebb lapjai közül való.

Négyesy László szerint »Mikszáth« Budapesti Szemle, 1910 május, 142. köt. 401. sz. 234. l.): »A *Prakovszky*, a siket kovács c. nagyobb novella Mikszáth egyik legösszhangosabb, legköltőibb alkotása, *A csehek Krizsnócon* c. betétjével, ezzel a rokokó-finomsággal dolgozott prózai haláltáncsal.«

Oláh Gábor »Írói arcképei«-nek Mikszáthról szóló fejezetében (Bp. 1910 : 60, 60. l.) két megjegyzés vonatkozik erre a kisregényre: »Érdekesen lehet végigkísérni Mikszáth munkáin, időrendben, az író lelke tavaszának nyárba lépését és nyarának sajátságos, kellemesen hűvös őszbe hajlását. Mint a nagyapa, meséli unokáinak az ő első szerelmét s kikacagja az élet szivárványos bolondságait; az unokák esze, persze, másfele jár, de a beszélőnek magának esik jól a visszaemlékezés . . . « Ezt az elbeszélést is Mikszáth ama művei közé foglalja, melyekből »a lélek ragyog ki reánk a színes festék mögül és erejében, naív bájában, magyar pompájában. Így lesz felejthetetlen ismerősünk — többek között — a megszólalásig hű siket Prakovszky mester. Ezek az alakok, csak jól nézze meg őket az ember, kilépnek a rámából is. Élnek.«

Várdai Béla »MK« című könyvében (Bp. 1910 : 144—145. l.) így méltatja a kisregényt: »A *Prakovszky*ban jellegzetes a jórészt humoros öreg embereké (az öreg Prakovszky, költőnk nagyapja, a vén Gáll) és genrékéké (a krizsnói templom vasárnap, a kovácsműhely, a falusi társadalom) az elsőség, kidolgozottság tekintetében; a Gáll Pirooska és Prakovszky hadnagy szerelme nemcsak a világ előtt titok, hanem az olvasó is tulajdonképp csak jelzéseket, utalásokat kap belőle. Még költőnknek első szerelme, a boldogtalan diákszerelmnek ez éppoly kitűnő rajza, mint a boldog a *Beszterce ostromában*, szintén részletezettebb a fő szerelmi történetnél. A humorista kapja a tér nagyobb részét, ővé az erdő, originális növésű fáival; a lírikus virágos kertjének el kell férnie kicsi helyen. A mindenkitől megmosolygott siket kovács, kinek végül apai szíve megadja a csuda-erőt, hogy haza hallja Olaszországból a fia életét kioltó pisztolydörrenést, akiről ekkor lehámlik minden nevetséges, úgyhogy szívünk mélyéig meghatva tekintünk rá, mint a *Toldi estéje* Bencéjére ura halála után, egyike Mikszáth legoriginálisabb alakjainak, kihez méltón csatlakozik az elbeszélésben nagyapjává, e vidám életbölcse, s a szívtelen kutya paraszté, az öreg Gállé. [Várdai Béla itt tévesen nevezi Gáll-t („de Hilib”) „kutya parasztnak”. Mikszáth ismételtén utal arra hogy „kurtanemes” volt, meg hogy „szolgabíró volt negyvennyolc előtt” (l. a X. fejezetben!)] Az előadásban idilli érzelmesség vegyül szintjatszó vidám humorral, s ez uralkodik a műbe beleszótt balladás történeten is, mely a krizsnói cseh muzsikusról szól. Ez a haláltánc-téma oly andalító tündérmesekepp van elmondva, úgy elveszti Mikszáth előadásában hátborzongató rémességét, hogy újabb

klasszikus példájául tekinthető annak a jellegzetes jelenségnek Mikszáth művészetében, mint őnt el vidor életkedve derűs színekkel mindent, amit csak tollára vesz. A hangulatos sejtetés, mely szívünk húrjaiból oly bűvös hangokat csal ki, Mikszáthnak e kárpótló erénye azért, hogy nem vezet bennünket megrázó drámai folyamatok minden poklán keresztül, teljes művészettel érvényesül ez elbeszélésben is.»

Nagy Sándor »Mikszáth humora« c. tanulmánya szerint (Irodalomtörténet, 1914: 385. és 390. l.): »Írói jelleméből a fenség iránti érzék hiányozván, tragikái tárgyait is szélesen rajzolt s az érdeklődés előterébe állított humoros történetek, képek keretébe foglalja. Így *Prakovszky, a siket kovács* c. elbeszélésében a kikoszorózott hadnagy megható esetét egy szerelmes fickó humorral rajzolt történetének háttérébe állítja.« Majd, kiegészítőleg ezt mondja: »Kedves a diák-szerelmem túlzó képzelgéseinek, hamaros kiábrándulásának humoros rajza.«

Alszegehy Zsolt »A XIX. század magyar irodalma« c. monográfiájának (Bp. 1923: 260. l.) ez elbeszélésre vonatkozó szakasza: »Legnagyobb mester Mikszáth a humoros előadásban: a találó mondásokat, epigrammái élű anekdotákat, ötletes megjegyzéseket hihetetlen bőséggel szórja. Munkáinak hatalmas sora valóságos képgyűjtemény, amelyben a századvég magyar világát örökíti meg. A rajzok vázlatok maradnak, a pontos kidolgozáshoz nincs türelme, de a vonalakat oly ügyesen rakja papírra, hogy alakjai vázlsruferőségük ellenére is élnek. Van benne valami a karikatúra-rajzolónak fogyatos-éles hajlamából — mint mikor *Prakovszky*ban az öreg Gáll állanak fehér szőrszálait is megörökíti —, de nem viszi túlságba.«

Zsigmond Ferenc mindkét Mikszáth-tanulmányában foglalkozik ezzel az elbeszéléssel.

»Mikszáth írói egyénisége mint kortörténelmi dokumentum« című dolgozata (Debrecen, 1923: 13—15. l.) a babona szerepét emeli ki: »Mikszáth egész költészetének egyik legfőbb szépsége az a harmatos üdeség, az a leheletszerű gyöngédség, mellyel a gyermekét naivságú néplélek vallásos illúzióit, csoda-hívó babonáit és legendáit becézi körül; a hangulatkeltésnek ekkora varázsára még csak egy témakörben képes: a fiatalkori ébredő szerelem rajzában, tehát a naív lélek illúzióinak egy másik, de amavval rokon területén. A felvidék palóc népsége rendkívül babonás; fogékony képzelete buján termi a csodákat, érzékfeletti, rejtelmes alakokat és eseményeket, s kísértetekkel népesíti be maga körül földjének úgyszólván minden zegézugát, természetszerűleg leginkább a temetőt; az a ház pedig, ahol Mikszáth a gyermekeveket töltötte, a temető tözsomszédságában feküdt, s így Mikszáth legközvetlenebb és legállandóbb látóvilága a holtak lakóhelye volt. Ez évek benyomásai belerögződtek egyéniségébe úgy, hogy kitorólhetetlen nyomokat hagytak abban... Talán legremekebb példa ebben a nemben a krizsnóci temető kísérteteiről szóló legenda, mely művészi módon van beillesztve a *Prakovszky*-kötet oseekvényébe. Kevésbé félelmetes kísérteteket képzelni is alig lehet a krizsnóci temető lakóinál; éjtélkor kikelnek a sírból s kakaszóig hatalmas dinom-dánomot lagnak, kiki abban a diszes ruházat.

ban, melyben egykor eltemetett; legalább így beszélt el ezt a faluban három cseh muzsikus, akik egy éjszakát tudtukon kívül a krizsnóci temetőben töltöttek s ott látták a holtak dáridóját. Le van itt erről a kísérteties témáról tisztítva minden borzalmas salak, a kísértetek a népmonda kedves, meghitt alakjaivá válnak, a hátborzongató habona úde poézissá a gyermekkori emlékek eszményítő távlatán keresztül. . . «Egyébként Mikszáth» *Prakovszky*ban a telepáthia körébe vágó motívumot dolgoz fel, mely a lelki élet jelenségek közt — legalább ez idő szerint — már magában véve is a „félhomály”-t képviseli, mert a tudomány egyelőre sem megcáfolni, sem megmagyarázni nem tudja. Ilyenforma eset történik, de még sejtelmesebb homályba veszte a *Fekete kakasban* is . . .

Összefoglaló jellegű újabb tanulmányában (MK Bp. 1927 : 12—13. l.) *Zsigmond Ferenc* részletesen kifejti Mikszáth tagadó álláspontját minden pozitív vallással szemben. A vallásnak, mint témának, csak emberi vonatkozásai ragadják meg MK figyelmét. «Mégpedig két irányban. A vallásos tárgyú mítoszok, mesék, legendák, adomák, melyekben a naiv népleleknek mintegy kollektív eredetű költői termékeit látja: nagyon kedvesek előtte, olyan gyöngéd szeretettel becézi őket, mint anya az ölbeli kis gyermekét. Ellenben mihelyt a vallási motívum az egyházzal, mint hatalmi szervezettel s mint az ösztönszerű hit dogmatikus rendszerbe foglalójával kerül vonatkozásba: akkor Mikszáth egyszerre maliciózussá válik s minden pozitív vallással szemben nemcsak a kételkedésnek, hanem a tagadásnak elvi álláspontjára helyezkedik. — Mikszáth „felvilágosodottsága” nemcsak a katolikus egyház papságát szereti a gúnyolódás céltáblájává tenni; saját evangélikus felekezetének hivatali képviselőjével szemben is el-elmegy a tréfálkozás mezsgyéjén néha egészen a cinizmusig.» (Idézi Szirotká Sámuel krizsnóci lelkész dorgáló szavait, majd így folytatja) »Általában erre a témakörre esik Mikszáth humorának legvégletesebb, néha határozottan bántó hangú megnyilvánulása. Az ellentétes felfogásoknak az illúziók varázsszerével való összeolvasztása, a romantikus és a realiztikus szemléletmód egymással való kiegyeztetése itt a legfogytékosabb.«

Herczeg Ferenc MK-ról tartott emlékbeszédében (1928) a szülőföld emlékvilágának az író egész életére kiható jelentőségét hangsúlyozza: »Neki a fővárosban *szállása* volt; ő ott csak *tartózkodott*, nem *lakott*; húszévi pesti lakos létére, lelkében vidéki ember maradt. Az Ezeregyéből való varázslat, hogy a lármás pesti bérházban otthonát meg tudta tölteni a vidéki kúria idilli levegőjével. Ő felhozta a magyar Parnasszusra falujának reprezentatív férfiai is: *Prakovszkyt*, a siket kovácsot; *Mácsikot*, a nagyerejét; *Filosik Istvánt*; a törpe Gilágó cigányt és a többit. Mindezek az alakok megérzik, hogy a költő gyermekkoriában ismerkedett meg velük. Alulról fölfelé nézte őket . . .«

Pintér Jenő Magyar irodalomtörténete (VII. köt. 1934 : 395—6. és 407. l.) csak pársoros tartalmi ismertetést és jellemzést nyújt. *Prakovszky* hadnagy öngyilkosságában különös módon fölseréli az okot az okozattal: »*Prakovszky*, a siket kovácsban vonzó felvidéki

életképek és jellegzetes megjelenésű falusi emberek sorakoznak egymás mellé, a háttérben bánatos szerelmi történet. A siket kovácsnak van egy hadnagy fia, ebbe a fiúba szerelmes egy szép leány, de nem lehetnek egymáséi, mert [!] a hadnagy Milanóban agyonlövi magát; a végzetes pillanatban a szerencsétlen apa a templomban énekel, onnan hírtelen kiszalad a szabadba, mert csodálatos módon meghallja a fia életét kioltó fegyver hangját. Humor és mélabú oszillog a művészi tollal megírt könyv minden lapján. — Színhelye az egyik felvidéki falu az 1860-as években. A novella tele van élményi elemekkel, az író gyermekkorának bánatos emlékeivel.«

Fábián István szerint (»Mikszáth világnézete és az adomák«. Debreceni Szemle, 1938. ápr.—júniusi sz. 122. l.): »Mikszáth regényeiben a kiinduló pont mindig a fura, komikus környezet. Ez a környezet gyakorlatilag adomákból és a belőlük kilépő alakokból tevődik össze. Ebbe a fura világba kerül bele a főhős. A regény és novella meséjét a főhős jelleme általában háromféleképpen színezheti. Vagy „komoly” ember a főhős, aki nem veszi észre környezetének bolondságait és ésszerűen igyekszik viselkedni, vagy „főlfényes” szellem, aki az emberek előítéleteit, balvéleményeit különböző csínyek elkövetésére használja fel, vagy a főhős még bolondosabb alak, mint környezete.« E legutóbbi regénytípusba tartozik *Beszterce ostroma* Pongrácz gródjá és az *Új Zrinyiász* hősei mellett *Prakovszky*, a siket kovács. A hősök mindhárom fajtája — folytatja Fábián István — csak újabb alkalom adomák közlésére, annál inkább, mert Mikszáth — majdnem kizárólag — adomával jellemez.

Császár Elemér »A magyar regény története« című munkájában (Bp. 1939: 361. l.) *Prakovszkyt* (A gavalérokkal együtt) Mikszáth azon »hosszabb elbeszélései« közé sorolja, amelyek »a regény felé közelednek«.

Schöpflin Aladár (MK Bp. 1941: 44—47. l.) Mikszáth írói útját vizsgálva, úgy látja, hogy »az író belső fejlődése« fokozatosan haladt a rajz műformájától a nagyobbarányú műformák: a novella, a kisregény és végül a regény felé. A kisregényekről szólva, ismerteti *Prakovszkyt*, mint a műforma egyik legjelentősebb példáját:

»A nyolcvanas évek közepe táján kezdett ilyen elbeszéléseket írni. A forma, melyet e célra kialakított, inkább csak terjedelmében különbözik a rajzoktól. A motívumok itt alapjában véve ugyanolyanok, az anyag is hasonló. *Prakovszky*, a siket kovács a templomban, istentisztelet közben, lövést hall és megérzi, hogy egyetlen ördöme, katonatiszt fia, Milanóban agyonlőtte magát. Az út azonban, amelyen a történet e végső fordulatig jut, jóval hosszabb a rajzok útjánál. Előbb el kell mennünk bizonyos előkészületek után a szerzővel, aki ekkor még kis fiú, a kovács falujába, meg kell ismerkednünk a szívtelen zsugori Gállal, akinek leányába a daliás hadnagy szerelmes, aztán a kováccsal, annak templomi éneklésével, a falu népével, amint a templomban gyülekszik — minden egyes részlet egy-egy külön rajz lehetne. Ezek a részletek azonban már nem esnek úgy szét, mint a régebbi egy-két elbeszélésben, az író megtalálja a módját, szorosan összefűzi őket a hang egységével és azzal, hogy minden részlet szélesebb-

re tágtja a képet, ismerősebbé teszi az alakokat, úgyhogy a végén az utolsó fordulatig már szinte az olvasó maga fűzi tovább a dolgot az író útmutatásával.

Az alakok, akikkel megismerkedünk, Prakovszky, a kovács, az uzsorás Gáll, ennek érzelmes leánya... Mikszáth emlékezetében egész serege volt elraktározva az ilyen alakoknak és fantáziája úgyszólván automatikusan keríti köréjük a mesét. A levegő, amely körülveszi őket, szintén a rajzok levegője: kis nógrádi falu, apró házaival, tágas udvaraival, pletykázó asszonyaival, szótlan öregjeivel, a gyarmati vásár, ahova a termést hordják, az erdős-dombos tájak. Mindezek fölött pedig az író, aki néha maga is közbeszól egy-egy megjegyzéssel, a mondatnak egy modulálásával, amely előárulja a véleményét valamely a mese közben felbukkant dologról. A *Prakovszky*ban mint tanú van jelen, az ő szemén keresztül látjuk, az ő fülével halljuk a történeteket.

Nyilvánvaló, hogy mindez a meséért van, azért, hogy az író elmondhasson egy szép, megható mesét. Nem az alakokból s jellemükből lesz a mese, hanem a meséből formálódnak ki az alakok: . .

Prakovszky süket füle meghallja a sokszáz mérföld távolságban, Milanóban eldőrdült pisztolylövést, amely megölte egyetlen gyermekét. . . Ezt az enyhe, érzelmes misztikumot szereti Mikszáth, gyakran alkalmazza. Sokszor elmélyíti vele a hangulatot, és lehetővé teszi a történet kedve szerint való befejezését, de el is árulja, hogy fontosabb neki a mese-hitel, mint a realiztikus hitel. Nyilván az volt a nézete, hogy az ember sorsa nem csupa logikus, megmagyarázható összetevők eredménye, sűrűn beleszól a megmagyarázhatatlan, a végzetserű, a természetfölötti is. Misztikus vagy csodálatos dolgok mindenütt történnek, ahol hisznek bennük, és az egyszerű falusi emberek, akiknek számára több megmagyarázhatatlan van a világban, mint a művelt emberek számára, könnyen fordulnak életük egy-egy fordulójánál a csodás magyarázathoz. A realiztikus felfogás szellemében nincs helye semminek, csak ami logikailag és lélektanilag indokolható, de sokat lehetne vitatkozni azon, hogy nem hiánya-e ez a realizmusnak. Az irodalomba beletartozik minden emberi érzés, minden lélektani tény, s így a kétségtelenül meglevő csodahit és csodavárás is. Ki tagadná, hogy ilyen telepátikus megérzések, mint a Prakovszkyé, előfordulnak?»

Keményy János »Mikszáth világa« o. tanulmányában (Buda-pesti Szemle, 1942. március, 262. köt. 772. sz.) MK paradoxonait elemezve, a *Prakovszky*-elbeszélésből is idéz két részletet, megjegyezvén, hogy: »Ötletei azért oly kedvesek és szellemesek, mert mindig van bennük egy csöpp életigazság, vagy valami általános emberi gyöngésséggel jellemző vonás, s ezt paradoxon formájában meglepő szabotossággal tudja kifejezni.«

Karácsony Sándor »A cinikus Mikszáth« o. tanulmányában ismételtelen foglalkozik ezzel az elbeszéléssel (Bp. 1944: 60—63, 73—76, 85—86, 88, 90. l.) »Mikszáth és a vallás« c. fejezetében többek között »az emberi kétely vallásközömbösítő, sőt vallásromboló útját vizsgálja. Ennek egyik fokozata az, hogy: »a vallás hőfoka alábbsszáll,

s ezzel maga a vallás is lejjebb kerül a lelki fokozatok lajtorjáján. Társadalmi forma lesz belőle, szokássá lagymatagul.» (Tételt az elbeszélésből kiszakított idézetekkel támogatja.) »Mikszáth és a társadalom« c. fejezetében: »Valahányszor a transzcendens felől hatódik meg az író, magasztos perceiben tehát, mindig a szeretetet találja legértékesebb, mert legmagasztosabb emberi cselekedetnek. Leghatalmasabb tett is a szeretet, előre megérzi a jövőt, jobban, élesebben lát és hall, mint általában az ember. . . De egyebet is elárulnak a szülei szeretet „csodái” a pusztá tényeken kívül. Eppen csodás voltukkal árulkodnak. A felől vallanak, hogy Mikszáth világában a szeretet emberi cselekedetei transzcendensek, odaátról nyúlnak ideátra a gyökerei. Ha nincs a tettekre magyarázat, a tettek motívuma, a szeretet is irracionális, tehát maga is csodálatos, sőt kifejezetten csoda. — Mikszáth, aki a gyermekléleknek is szerető szemű és mélyreható bűvára, különösen a serdülő gyermek lelkében fedezte fel illusztratív erejű valóságában a felejteni nem tudó bosszú indulatát. Az ember, akit megsértettek, nem egykönnyen felejt — hirdeti a köztudat. Írónk relációs értékkel tudata másképp állítja fel ezt a tételt: az ember, akit megsértettek, sohasem felejt. . . Az író azt is világosan látja, mi az oka a szeretet ellenkezőjének. Az a baj, hogy nagyon is emberi oka van. Egy másik emberi ösztön ez, olyan, mint a haragos indulatok kiváltó oka. Minden ember önző. Csak magára gondol, énközpontiségű a világképe. Az önzés a megrontó ördöge minden emberi relációnak. Mikszáth is az önzésre haragszik legőszintebben. Az öreg Gállt, ezt az önző kutyát kajánul jellemzi, szörnyen utálja és kemény, kérlelhetetlen jelzőkkel ítéli meg. . .» — Mikszáth nyelvi kifejezéséről szólva: »MK tudja azt is, hogy a nyelvnek legnagyobb bűne az, ha a jelentés nem jön létre. Ilyenkor szóló és megszólított nem értik egymást. Gondosan tanulmányozza és pompásan rajzolja az egymást nem értők alaptípusát: a siket embert és azt, aki szöba áll a sikettel.« Végül szemelvényeket idéz Prakovszky »tudálékos, meg nem emésztett szellemi morzsáiból« és úgynevezett »iparos-nyelvéből«.

Király István Mikszáth-monográfiája (MK 1952: 20, 140, 146—148, 159. l.) az elbeszélés romantikus ábrázolásmódjával és az alakok jellemrajzával foglalkozik. (Idevágó fejtegetéseinek egy részét ld. a *Ne okoskodj, Pista!* jegyzeteinek Irodalom o. fejezetében.) »Nagyon szerette Mikszáth az önzetlen szép jellemeket (a *Prakovszky*-elbeszélés Gáll Piroskája irodalmunk legszebb alakjai közé tartozik), s nagyon meg tudta vetni azokat, akik meggyalázták az ember nevet. Nagyszerűen ábrázolta, mennyire rab a saját magába, önző vágyainak szűk körébe bezárt ember. Eltorzult a lelke, mint a *Prakovszky*, a siket kovácsban az öreg Gállé, „aki mindent a saját kényelme szempontjából ítelt meg”. „Nem volt az megalégedve a világon semmivel” — írta róla Mikszáth. . . A lelke volt siket az ilyen embernek. A nagyothalló Prakovszkyhoz a messi mailandi dörrenés hangja is eljutott, a lelkileg siket Gáll a közvetlen közelében felcsukló zokogást sem hallotta meg: értelmetlenül, boldogtalanul tántorgott át az életen. — Mikszáth tudta, hogy csak az őszinte, önzetlen érzések nyithatnak kaput a boldogságnak, csak azok teszik képessé az embert,

hogy meglássa a valóság minden szépségét, meghallja az élet varázsos muzsikáját. Romantikus mesében villantja legszöbb színeit a táj. Csupa költészet, zene volt itt minden: lassú, mély zúgással hívták az erdők a barna éjt, a fűvek harmattól csillámlottak a halványpiros virágaikat hullajtották a fák. Az igaz és nemes érzések közelében kiteljesedett a világ. Ezt érezte meg *Prakovszky*, a siket *kovács* fiatal diákhőse, mikor szívében az első szerelem édes melegével nézte a régóta ismerős tájt... « Mikszáth életigenlő tanítását így foglalja össze Király István: »A szép lelkek számára szép a világ, a nemes, önzetlen szenvedély fellobbantja a hétköznapokban az ünnep pirosát.« — Az elbeszélés egyik epizódfigurájával, Anton Dubekkel kapcsolatosan Király István a következő találó magyarázatot adja: »Mikszáth tolla megbicsaklott, mihelyst a modern nagyvárosi élet új típusaihoz nyúlt. Alakjai ilyenkor elveszítették valóságos körvonalalkat: vértelen papírfigurákká szegényedtek, mint pl. a *Prakovszky*, a sike *kovács* Dubekje...«

A GAVALLÉROK

Kiadások, fordítások

Kézirata nem ismeretes.

M. I. *Pesti Hírlap*. (Felelős szerk. Kenedi Géza.) 1897. március 14-április 1. (XIX. évf. 73–91. sz.) A tárcarovatban, tizenkétfolytatásban, a folytatások sorszámozása nélkül, az alábbi részletezés szerint:

1. március 14. (73. sz. 2–4. l.) Elejétől »Jobbról is, balról is, a völgyekben...« kezd. szakaszig.
2. március 16. (75. sz. 1–2. l.) Az eml. szakasztól »Gortván [eredetileg: Ortván] megint ki kellett szállnunk...« kezd. szakaszig.
3. március 18. (77. sz. 1–2. l.) Az eml. szakasztól »Az öreg is nevetett, kacagott...« kezd. szakaszig.
4. március 20. (79. sz. 1–3. l.) Az eml. szakasztól »A jó borok megtették a hatást...« kezd. szakaszig.
5. március 21. (80. sz. 1–2. l.) Az eml. szakasztól »Csak később tudtam meg, hogy az órnagyot...« kezd. szakaszig.
6. március 23. (82. sz. 1–3. l.) Az eml. szakasztól »Mind nagyobb lett a társaság...« kezd. szakaszig.
7. március 25. (84. sz. 1–2. l.) Az eml. szakasztól »És így tovább, egész hosszú sorban...« kezd. szakaszig.
8. március 27. (86. sz. 1–2. l.) Az eml. szakasztól »Egy úgynevezett „száz fiókú” szekrény állott...« kezd. szakaszig.
9. március 28. (87. sz. 5–7. l.) Az eml. szakasztól »Az öreg Csapiczky tükön ült...« kezd. szakaszig.

10. március 30. (89. sz. 1—2. l.) Az eml. szakasztól »Csak a platinát lehet még jobban nyújtani . . .« kezd. szakaszig.
 11. március 31. (90. sz. 1—2.) Az eml. szakasztól »Nagysokára mégis megérkeztünk Vándokra . . .« kezd. szakaszig.
 12. április 1. (91. sz. 1—3. l.) Az eml. szakasztól végig.

Kötetkiadások:

- II. [1. kiad. 1898.] *A gavallérok.* (1—98. l.) [Hozzáköltve:] *Ne okoskodj, Pista!* (1—106. l.) Bp. Légrády Testvérek. (Legjobb Könyvek. I. sorozat, 11. köt.)
- III. a) [2. kiad. 1902.] *A gavallérok.* (1—79. l.) — *A demokraták.* (81—145. l.) — *Ne okoskodj, Pista!* (147—230. l.) *MKM Új sorozat 7. köt.* [A teljes MKM-sorozat 19. kötete.]
- b) [3. kiad. 1904.] *Ua.*
- IV. a) [4. kiad. 1905.] *A gavallérok.* Bp. Lampel Róbert kiad. 16r. 90 l. (Magyar Könyvtár. 401—402.)
- V. [5. kiad.] 1907. *A beszélő köntös.* (1—142. l.) — *A gavallérok.* (143—219. l.) Neogrády Antal rajzaival. Bp. Franklin-Társulat. (Magyar Regényírók Képes Kiadása. Szerk. MK 51. köt.)
- VI. a) [6. kiad.] 1910. *Jk 9. köt.* Kisebb regények II. köt. *A gavallérok.* (1—65. l.) — *A sipsirica.* (67—171. l.)
- IV. b) [7. kiad. 1927.] *Ua.*, mint a IV. a) kiad., de új sorozatszámmal: Magyar Könyvtár. 1024—1025.
- VI. b) [8. kiad. 1929.] *Ua.*, mint a VI. a), de sorozat-ómlap nélkül.
- c) [9. kiad. 1930.] *MKMÉ — Fr. 35. köt.* *Ua.*, mint a VI. a) kiad., de új címlapokkal új sorozatba foglalva.
- d) [10. kiad.] Bp. 1936. MK Emlékbizottság kiad. (MK Összegyűjtött Művei.) *Ua.*, mint a VI. a) kiad., de új címlapokkal új sorozatba foglalva.
- VII. [11. kiad. Címlapon csak:] *Gavallérok.* [így!] *Tartalma: A gavallérok.* (5—74. l.) — *Kozsibrowszky üzletet köt.* (75—137. l.) — *Füli.* (139—172. l.) Bp. (1948.) Révai. (Révai Könyvtár. 19. sz.)
- VIII. [12. kiad.] Bukarest, 1949. Állami Könyvkiadó. 91 l.
- IX. [13. kiad.] *Gavallérok.* [így!] (Szász Imre bevezetésével.) Bp. 1951. Szépirodalmi Könyvkiadó. (Bevezetés: 5—8. l. Az elbeszélés: 9—55. l.) (Szépirodalmi Kiskönyvtár. 6. sz.)
- X. [14. kiad.] »Kisregények. II. köt.« (Sajtó alá rendezte: Rubinyi Mózes.) Bp. 1955. Szépirodalmi Könyvkiadó. 71—123. l. (MK Válogatott Művei.) Megjelent 12 000 példányban.
- XI. [15. kiad.] *A sipsirica.* (3—121. l.) — *A gavallérok.* (123—195. l.) (Szöveg: az 1955. évi Válogatott Művek alapján.) (Czibor János: MK élete és művei: 196—199. l.) Bp. 1956. Szépirodalmi Könyvkiadó. (Olosó Könyvtár.) Megjelent 59 800 példányban.

Fordítások (a megjelenés időrendjében):

Német:

Die Kavaliere. Autorisierte Übersetzung aus dem Ungarischen von Andor von Sponer. Leipzig, 1899. G. H. Meyer. 1—118. l. (Gesammelte Schriften von Koloman Mikszáth. 3. Bd.)

Román:

Cavalerii. Bucuresti, év nélkül. Aloalay & Co. (Bibl. Lumină.)

Spanyol:

Gente de rumbo y El caftán del Sultán. Trad. por András Révész. Madrid, 1922. Espasa Calpe. 192 l. (A beszélő köntös o. elbeszéléssel.)

Szlovák:

1. Gavalieri. Prel. Belo Klein-Tesnoskalský. Bratislava, 1935. Nakl. Bibliotheka. 204 l. (Žatva. Edícia domácieh a cudzích autorov. Svázok 2. XVIII. évf.) (A Prakovszky c. elbeszéléssel.)
2. Gavallieri. Rozprávka. (Prelož. Léra Paliková.) Bratislava, 1953. Slov. vyd. krásnej lit. 65 l.

Lengyel:

Wiłkopański gest. (Tlum. Raoul K. Porges—Marta Okolów-Podhorska.) Kraków. 1952. Czytelnik. 92 l.

Orosz:

Kavaliëri i drugie raszszakü. Prev. sz vengerszkogo. Moszkva, 1954. Gószlitizdat. 157 l. (Maszszovaja szerija.)

Keletkezése, forrása

A *gavallérok* keletkezésének körülményeiről csak annyit tudunk, amennyit az író elbeszélésében elmond. Előrebocsátja, hogy ismerős Sáros-vármegyében, gyakran megfordul ott, rokonai is, barátai is élnek azon a vidéken. Mindezek értékes adatok az író életrajzához. Egy 1892. évi sárosmegyei, eperjesi kirándulását már följegyeztük *Páva a varjúval* o. elbeszéléssel kapcsolatban. (Krk 5. köt. 266—267. l.).

Kérdéses, hogy csakugyan násznagyként ismerte meg a sárosi gavallérokat? Lehet; bár egy korábbi, rokon-tárgyú elbeszélése (*A gentry-fészek*) szerint más úton-módon is szerzett hasonló tapasztalatokat. Tény, hogy se Csapiczky Endre nevű, se Arator álnevű újságíró-társa nem volt, akire a történet alkalmazható lenne. Lehet, hogy az egész lakodalmi keret csupán írói fogás, ügyes »griff« —, ahogy MK mondani szokta. — A szereplő személyek között egyformán akadnak olyanok, akik valódi és akik költött családi nevet

viselnek. A valódi nevek beiktatásával MK történeteinek »epikai hitelét« kívánta növelni.

A történet azonban csak elbeszéléssé nyújtott anekdota maradna, ha MK nem mélyítené ki a mesét. Elbeszélésének jelentősége még jobban kitűnik, ha MK írói fejlődésének vonalán szemléljük. Mikszáth érdeklődését főleg két társadalmi osztály — a középnemes-ség és a nép — életviszonyai kötötték le. A birtokos középnemesség — a dzsentri — alkonyát és bukását már az 1880-as évek óta egyre élesebb és határozottabb vonásokkal festi; a Jókai-féle romantikus képekkel ellentétes, őszinte, reális színekkel. A színjáték ábrázolásának legjelentősebb tablója: a *Galamb a kalitkában* »második elbeszélése« (1891), *A gavallérok* (1897), *A demokraták* (1897—98). Ezt a sorozatot egyik legfőbb munkája, *A Noszty-fiú* regénye tetőzi 1908-ban.

A gavallérok is beletartozik tehát Mikszáth 90-es évekbeli, illúziókat felszámoló írásműveibe. Romantikus és realista szemléletének kettősségét pompás önismerettel ő maga hangsúlyozza egy helyen: »Tegnap a fölcsigázott illúzió, ma a szétfeszülő illúzió szemüvegén át nézegettem . . .« (229. l.). — Elítéli a romantikus illúziókat, az ócsaló szerepjátszást akkor is, midőn megállapítja *A gavallérok* hőseiről, hogy »valami Don Quijote-szerű« van bennük . . .

A gavallérok témája — a dzsentri élete és nagyzóló magatartása: — Mikszáthot ügyszólván pályakezdése óta foglalkoztatta. *A gentry-fészek* című, imént említett novellájában (1885) már bennerejlik *A gavallérok* meséjének lényege: a vagyoni alap nélkül pöffeszkedő, önáltató, sőt másokat is csalódsba ejtő életmód ábrázolása. *A gentry-fészek* színhelye nem Sáros-, hanem a szomszédos Abaúj-vármegye. A trencsén megyei, előkelő Boróth-nemzetség egy kastélyt tart itt fenn; a kastélyt ideig-óráig mindig a család egy-egy fiatal, házasulni készülő tagja bírja. Amint túlesnek a leánykerésen, s a leendő apósnak a vagyoni viszonyokat ellenőrző látogatásán, meg az esküvőn: átadják helyüket, illetőleg a kastélyt a következő házasulandó családtagnak . . . Szemfényvesztő, svihák eljárás, nem olyan »ártatlan«, mint *A gavallérok* önáltató osalása. De az ötlet kiaknázása lényegében azonos. (Csupán az ötlet, s nem egyszersmind a mese folyama! Ezért nem iktathatjuk *A gentry-fészek* o. elbeszélését *A gavallérok* előzményeként függelékül.)

Szövegváltozatok

Kiadásunk az 1902. évi kiadás (*MK M Új sorozat 7. köv.*) szövegét vette alapul. Az 1897. évi Pesti Hirlap (röv.: PH) folytatásos közlésének, továbbá az 1898. évi első kötetkiadásnak, valamint az 1906. évi Magyar Könyvtárnak (röv.: Mk), a Magyar Regényírók Képes Kiadásának (1907) és végül a Jk-nak szövegeit értesít zárójelben közöljük. Ahol az alapul vett 1902. évi kiadástól eltértünk, ott a sorrendet fölcseréljük, külön is megjelölve a forrásokat.

Mikszáth — szokása szerint — ezúttal is az első kötetkiadás alkalmával módosított legelőbbet az előzetesen folytatásokban meg-

jelent szövegen. A Krk-hoz alapul vett 1902. évi szövegen az író már aránylag kevés módosítást végzett.

A Magyar Könyvtár füzete lényegében az 1898. évi első kiadás szövegét közvetíti: de a sorozat szerkesztője, Radó Antal, néhány helyen önkényesen »belejavította« Mikszáth stílusába, mint ahogy ezt a Magyar Könyvtárba fölvev mindenik Mikszáth-elbeszéléssel tette.

Az 1907. évi kiadás egy MK által szerkesztett könyvsorozatban jelent meg. Ezt a MKm-nál újabb kiadást mégsem lehetett a Krk alapjául elfogadnunk, mert szövege több helyen hibás és hiányos; »gondozását« bizonyosan nem az író, hanem a sorozatot kiadó Franklin-Társulat valamely névtelen munkatársa végezte.

A Jk szövegmodosításai Rubinyi Mózes tollából származnak.

MK-nak ebben az elbeszélésben is előfordult néhány szembe-
ötllő tollbotlás.

Legfeltűnőbb az, hogy Mikszáth a vőlegény apjának, az öreg Csapiczkynek faluját előbb (189. lap 2. sor, 193. lap 15. és 27. sor) *Ortvá*-nak, később (a 212. lap 16. sorától kezdve végig) *Gortvá*-nak nevezi. Ez a kétféle helynév a PH első közlésétől fogva a legutóbbi kiadásokig változatlanul megmaradt, kétségtelenül zavarva a figyelmes olvasót. A jelen Krk-ban az említett első három előfordulási helyen is a későbbi egységes *Gortva*-alakra módosítottuk a falu nevét. — Az elbeszélés egyik mellékszereplőjét, báró *Kramlyt*, MK egy ízben (a PH-ban) báró *Hardy*-nak nevezte; de ezt a kettős elnevezést már az első kiadásban kijavította. — A menyasszony nevelőapját, Lazsányi őrnagyot bizalmas körben »Königgrätz apó«-nak hívják. Neve a PH-ban mindvégig hibásan írva: Königgrätz.

Lap Sor

- 185: 5 a nagy urak is *kis urak*. (1907: a nagy urak is *kicsinyek*.)
„ 7 Jk és Krk: Esterházy (PH—1907: Eszterházy). Az általában használt névalakra módosítottuk, annál is inkább, mert a *Ne okoskodj, Pista!* o. elbeszélésben (a jelen kötetben 8. l. 34. sor) szintén Esterházy névalak szerepel mindenik szövegben.
„ 12 az Alföldön (PH: az alföldön)
„ 17 e szeretetreméltó (1907 hibásan: a szeretetreméltó)
186: 16 A fekete *lány* (PH. 1898, Mk: A fekete *leány*)
19 a Katica szülőinél. (Jk: a Katica szüleinél.)
20 a Katica szülei? (1907: a Katica szülői?)
21 — A Katicának anyja van, (PH, 1898: — A Katicának *csak* anyja van.)
27 Jk és Krk: Csapiczkynek (PH—1907: Csapiczkynek)
36 — A Csapiczkyak sohasem... (PH: — A Csapiczkyak sohasem *voltak*... 1898, Mk: — A Csapiczkyak sohasem...)
38 fényes bizonyítékaim (Jk hibásan: fényes bizonyítványaim) [Ez a hiba *A gavallérok* újabb kiadásaiban — 1948, 1951, 1955 — örökletessé vált!]
187: 6 sárosi *leányt* (PH, 1898, Mk: sárosi *leányt*)

Lap Sor

- 187: 7 mert a sárosiak tudvalevőleg más megyébe (PH: mert a sárosiak, tudvalevő, más megyébe)
 18 cipődben (PH: cipőben)
 24 Krk: az interjúvolónk, (PH—1907: interviewolónk, Jk hibásan: interviewolónk,)
- 188: 1 s egy téli hónapnak a huszonötödikén (Jk: s egy téli hónapnak a huszonötödikéjén)
 4 25-én (Jk: huszonötödikén)
 8 december 2-án? (PH: december 2-ikán? Jk: december másodikán?)
- „ 13 3-ára (Jk: harmadikára)
 „ 21 érkezünk (1907: értünk)
 „ 24 osurgott (PH, 1898, Mk: csorgott)
 „ 31 hőrpéntsem (Jk: hőrpíntsem)
 „ 33 tele van kátyúval. (Jk: tele volt kátyúval.)
- 189: 6 és 8 néhány (PH: néhány)
 18 végre is egy Csapiczky (1907: végre is csak egy Csapiczky)
 19 A Csapiczkyak (PH itt: A Csapiczkyek)
 22 azonfölül (Jk: azonfelül)
 27 a lovak kantárjaira és a kis bokrétákat az ostorokra. (PH csak onnyi: a lovak kantárjaira.)
 31 PH, 1898, Mk és Krk: Itt is, ott is van valami látnivaló. (1902, 1907, Jk: Itt is, ott is valami látnivaló.)
 36 PH, 1898, Mk és Krk: a völgyekben, a fehérén kígyózó dűlőutakon, (1902, 1907, Jk: a völgyekben fehérén kígyózó dűlőutakon,)
- 190: 5 a Nedeczkyne, (1907: Nedeczkyne,)
 „ 16 csokolódzott (PH, 1898, Mk: csokolózott)
 „ 23 E találkozásoknál (1907 hibásan: E találkozásnál)
 „ 32 Szlimóczkyne (PH itt hibásan: Szlimóczkyne)
 „ 35 a kollega (Mk: a kolléga)
- 191: 4 1907, Jk és Krk: landauknak, (PH—Mk hibásan: landeauknak,)
 4 Krk: tylburyknak. (PH—Jk hibásan: tylburiknak.)
 8 1907, Jk és Krk: Kocintsunk (PH—Mk: Kocintsunk)
 10 PH, 1907 és Krk: Vidámak, gondatlanok (1898—Jk örökletes sajtóhibával: gondatlanok)
 24 mopszlija, akú mindenütt magával hordott, (Mk: mopszlija, amelyet mindenütt magával hordott,)
 „ 35 eltűnt egy lovas. (Mk hibásan: eltűnt egy lovas.)
- 192: 5 1907, Jk és Krk: oerole-t (PH: oerclét)
 „ 6 Sáros-vármegye. (Jk: Sárosmegye.)
 „ 12 velők. (Mk: velük.)
 „ 31 Jk és Krk: pár—umpárt (PH—1907: pár—umpárt)
 „ 33 Jk és Krk: Rothschild (PH—1907: Rotschild)
- 193: 4 pertu (PH, 1898: per tu)
 „ 11 Én is elmorogtam a nevemet. (1907: Én is elmormogtam a nevemet.)

- 193 : 24 szemrehányón: (Mk, 1907: szemrehányóan.)
 26 és 195 : 38 kedvéért, (PH: kedvéért,)
 29 sűrű fák között, csak a kastélyok tornyai (Jk értelemzavaró hibával: sűrű fák között, de csak a kastélyok tornyai)
 34 egy félórával hamarább (1907 hibásan: egy félórával előbb hamarább)
- 194 : 14 periferiájába (PH hibásan: perifériájába)
 „ 15 do liberiji (Mk hibásan: do librijii)
 „ 23 fiatalos gesztusokkal, (1907 hibásan: fiatal gesztusokkal,)
 „ 29 s megtelt (1907: és megtelt)
- 195 : 5 *Aki tudja, mi az, egy Motesiczky-leány!* (PH: . . . Motesiczky-leány! A Mk szövegéből hiányzik az egész mondat.)
 „ 20 mint Lengyelország. (PH: épen mint Lengyelország.)
 „ 27 bakfisektől (PH: backfischektől)
 „ 31 a kedveno (PH, 1898, Mk: kedveno)
 „ 37 a pártállása (1907: pártállása)
- 196 : 13 kijön az illetőnek az igazi értéke. Tessék ezt a . . . (PH: kijön az illetőnek az igazi értéke. Minden csat, még a természet is. Tessék ezt a . . .)
 28 a gomblyukákat, (PH: a gomblyukukat,)
 30 a Keviczkyét (PH itt: a Keviczkiét)
 31 elkérni (Jk: elkérnie)
 37 stb. (A PH-ban az újságoimek időzójelben vannak, nem kurzív szedéssel.)
- 197 : 1 Tomory vállalja a vezérséget, *Tomory nem vállalja a vezérséget.* A király haragszik. (1907 hibásan, kihagyással: Tomory vállalja a vezérséget. A király haragszik.)
 2 és 3 Krk: meginterjúvolta . . . interjú (PH—Jk: meginter-viewolta . . . interview)
 10 Mk és Krk: a Vatikánba, (PH—1902, 1907, Jk: a vatikánba,)
 „ 27 ugrásokra (Mk: ugrálásokra)
 „ 34 Ha jól nézem, (1907: Ha jól megnézem,)
- 198 : 10 egy jóképű öreg néni, (1907: egy öreg jóképű néni,)
 19 — Mari leányom, *y-nal Mary* . . . miss Mary. (1907: — Mari leányom, *y-nal Mari* . . . miss Mary. Jk kihagyással: — Mari leányom, . . . miss Mary.)
 20 Miss Mary (PH: Miss Mari)
 24 vegyített hangjába, (PH, 1898: vegyítve hangjába,)
 37 livrében. (Mk: livrékben.)
 39 Mk, Jk és Krk: Mária Terézia-korabeli huszárruhában (PH—1902, 1907: Mária Teréziabeli huszárruhában)
- 199 : 9 az apja, nagyapja (PH, 1898, Mk: apja, nagyapja)
 19 PH és Krk: Szlimóczkyné, a lorgnette lefordult róla (1898—JK örökletes sajtóhibával — az előbbi mondat hasonló szóképletének téves megismétlésével —; Szlimóczkyné, *mialatt* a lorgnette lefordult róla)
 20 beesett (Jk: beleesett)

Lap Sor

- 199 : 23 *pocsujes* (PH : *pocsujesz*)
 „ 27 *uniformisának*, (PH, 1898, Mk : *uniformisnak*,)
 200 : 4 *egy kocsmáros* (1907, Jk : *egy korcsmáros*)
 13 *szegte le* (PH, 1898, Mk : *szegte le*)
 19 *Lucullus* (PH, 1898 : *Lukullus*)
 28 *Az ember rá se mer már gyújtani* (Jk : *Az ember rá sem mer gyújtani*)
 „ 38 *kotyvadéket* (Mk, Jk : *kotyvaléket*)
 201 : 12 *mondta*, (PH, 1898, Mk : *mondotta*,)
 „ 26 *szóbuli szó lesz*, (1907 : *szóbuli szó lesz*,)
 202 : 3 *magokat*, (Mk : *magukat*,)
 14 *vendégeidnek*. (PH : *a vendégeidnek*,)
 „ 21 *a vendégeinek*, (1907 : *vendégeinek*,)
 203 : 27 *a legboldogabb napján*. (1907 : *legboldogabb napján*,)
 204 : 13 *koszorúdány*. (Jk : *koszorúleány*,)
 30 *Órnagyot nem illet meg ez a cím*. (Jk : *Órnagyot nem illet meg ez a cím*,)
 „ 34 *nehány* (PH : *nehány*)
 205 : 2 *hogya a főherceget*, (PH : *hogya a fiatal főherceget*,)
 18 *rezegteti* (Jk : *remegteti*)
 32 *1907 és Krk : s egy szemintéssel búcsút véve*, (PH—Mk, Jk : *s egy szemintéssel búcsút intve*,)
 206 : 4 és 216 : 21 *Krk : sikk* (PH—Jk : *ohic*)
 5 *A nagy, széles udvar...* (A PH-ban új bekezdéssel.)
 10 *Jk és Krk : Thököly Imre* (PH—1907 : *Tököly Imre*)
 12 *behajtani*, (PH : *behajtatni*,)
 22 *belehalványodott*, (PH, 1898, Mk, 1907 : *belehalványodott*,)
 „ 27 — *Hol a pokolba* (Mk : — *Hol a pokolban*)
 „ 37 *sorba* (Jk : *sorban*)
 207 : 5 *kalpagokban*. (Mk hibásan : *kalpagokba*,)
 26 *abban kellett hagynia*. (Mk : *abba kellett hagynia*,)
 33 *PH, 1898, Mk és Krk : — Miféle halálesetek ezek? (1902, 1907, Jk nyilván örökletes sajtóhibával : — Miféle halálesetek ezek a?)*
 208 : 33 *Kramly báróról* (PH, 1898, Mk : *Kramly báróról*)
 209 : 1 *maga Kramly* (PH, 1898 : *maga a Kramly*)
 3 *«Oh, te grobian, te grobian»* (Jk : *«Oh, du grobian, du grobian»*)
 6 *Ázután* (1907 : *Aztán*)
 7 *Mari* (1907 : *Mary*)
 10 *otthon felejtette a pénzét a másik kabátjában*, (1907 — *kihagyással, ellopva a gúnyos megjegyzést* —: *otthon felejtette a pénzét a kabátjában*,)
 14 *a tárcájokat*, (PH : *a tárcájukat*, 1907 : *tárcájokat*,)
 29 *stb. Jk és Krk : toilette* (PH—1907 : *toilet*)
 30 *A szobalány* (PH, 1898, Mk : *A szobaleány*)
 39 — *Meiner Seele* (Jk : — *Meiner Seel'*)

- 210 : 1—2 De szép is volt. Magas növésű, sugar alak, *szinte törekény. Nagyban emelte az egyszerű fehér ruha. Szőke hajára...*
(PH : De szép is volt. Magas növésű, sugar alak, *melyet még csak jobban kiemel az egyszerű fehér ruha. Szőke hajára...*)
- 22—24 finom metszetű, *melyet még csak jobban kiemel a csodálatos édes hajlású orrocška, hogy már azért is* (PH : finom metszetű, *oly csodálatos édes hajlású orrocskával, hogy már azért is* Jk : finom metszetű, melyet *csak még* jobban kiemel... stb.)
- 211 : 2 *Én is túlestem* (PH, 1898, Mk : *Én is átstem*)
2 a szükséges bemutatáson, (Jk : a szükséges bemutatásokon.)
8 stb. Jk. és Krk : *ferslágot*, (PH—1907 : *verslagot*, *illetőleg ferslagot*,)
12 stb. Krk : *Párizs* (PH—Jk : *Páris*)
13 *rue Boulogne 24.* (Jk : *24 rue Boulogne.*)
15 *csak most, éppen most.* (PH, 1898, Mk : *csak most, csak éppen most.*)
17 Krk : *mathuzálemi* (PH : *mathuzálemi*, 1898—Jk : *mathuzálemi*)
19 *kellott volna megjönnie* (Jk : *kellett volna megjönni*)
- 212 : 5 *Te pedig, Péter, vidd be* (Jk *kihagyással* : *Te pedig vidd be*)
12 *vagyis hogy a szolgál háta.* (PH : *vagyis hogy csak a szolgál háta.*)
13 *A dolmányán* (Jk *hibásan* : *A dolmányon*)
13 *olvashatón* (Jk : *olvashatóan*)
19 *egynehányat* (PH, 1898, Mk : *egynehányat*)
32 *mind a jegyzői lak, mind a templom* (1898, Mk : *mind a jegyzői lak, mint a templom*)
33 *néhány lépésnyire volt* (1907 : *néhány lépésnyire van*)
- 213 : 10 *az első mosolya* (Jk : *első mosolya*)
16 Krk : *A sablonok* (PH—Jk : *a chablonok*)
28 *Mellőzöm a tömérdek...* (Jk-ban új szakaszként, *bekezdéssel.*)
28 *bon mot-t* (1907 *hibásan* : *ben mot-t*)
- 214 : 1 PH, 1898, Mk, Jk és Krk : *Zavartan, elfogódva* (1902, 1907 *hibásan* : *Zavartalan, elfogódva*)
17 — *Attól függ, lesz-e holdvilág?* (Jk : — *Attól függ, hogy lesz-e holdvilág?*)
18 *lesz-e ma holdvilág?* (Jk *kihagyással* : *lesz-e holdvilág?*)
23 *az égitestekre.* (Jk : *az égitestre.*)
- 216 : 17 *De majd meglássátok,* (Mk : *De majd meglátjátok,*)
34 *a fülembé súgta :* (1907 : *fülembé súgta :*)
38 *a bor már bőbeszédűvé tette,* (1907 : *a bor bőbeszédűvé tette,*)
- 216 : 2 *a Dienerschaftját ;* (1907 : *Dienerschaftját ;*)
11 *apótlól?* (PH : *apótlól?*)
26 Jk és Krk : *maszkirozza* (PH, 1898, 1902, 1907 : *maskirozza* Mk ; *maskirozza*)

Lap Sor

- 217: 5 és 219: 1 Krk: *essencia* (PH—1907: *essentia*, Jk: *essencia*)
 „ 10 — Csak az kár, (PH, 1898, Mk: — Csak az a kár),
 „ 37 *elfogta* (PH: *elđfogta* Mk: *elfogta*)
 218: 3 PH, 1898 és Krk: *jóságából.* (1902: *jóságából.* Mk, 1907:
jóságából.)
 „ 3 és 19 *fundamentoma* (PH: *fundamentuma*)
 „ 14 *gróf Kozsebrovsky,* (1907: *Kozsebrovsky,*)
 „ 20 *Montecuculi* (Mk és Jk: *Montecuccoli*)
 „ 27 Jk és Krk: *waffenrokkja* (PH—1907: *waffenroktja*)
 „ 33 és kezeit (PH, 1898: és a kezeit)
 219: 20 *lecsapni.* (PH, 1898, Mk: *elcsapni.*)
 „ 35 Jk és Krk: *ovikkeren* (PH—1907: *zwickeren*)
 220: 8 báró *Kramlyra.* (PH: báró *Hardyra.*)
 „ 11 és 231: 9 *Csapiczky* (PH: *Csapitzky*)
 221: 4 Krk: *girandole-okban* (PH, 1898, 1902, Mk, Jk: *girandol-*
okban 1907 hibásan: *girandolekban*) Ld. a Tárgyi magyará-
zatokat is!
 7 itt ihassák kávéjukat, (PH: itt ihassák meg a kávéjukat,)
 10 *bontja ki* szárnyait (PH, 1898, Mk: *borítja ki* szárnyait
 1907: *bontja* szárnyait)
 „ 36 A *korhelyeknek* (PH, 1898: A *korhelyoknak*)
 „ 38 Meg is kezdte (1898 sajtóhiba: Meg is kezdete)
 222: 2 *Azonkívül* (PH: *Azonfelül*)
 9 Kubányi Sámuel (PH: itt Kubányi Sámuel, de a 232. l.
 9. sorában a PH-ban is: Kubányi Sámuel)
 „ 10 a nála lévő (Jk: a nála *levő*)
 223: 14 a legnagyobb (1907: legnagyobb)
 17 *Ejnye no.* (Mk: *Enye no.*)
 22 a komolyabbik elem (1907: a komolyabb elem)
 23 Jk és Krk: *ferbli* (PH—1907: *färbli*)
 32 Tudják ám ezek, mitől döglük a légy. (Jk: Tudják ám ezek,
hogy mitől döglük a légy.)
 224: 1 kedvtelenül, (1898, Mk: *kedvtelenül,*)
 „ 5 Jk és Krk: *grand-seigneur* (PH—Mk: *grand seigneur* 1907:
grand-sieigneur [!])
 „ 18 Krk: *tarokk* (PH— Jk: *tarok*)
 „ 22 *in Blumen.* (1907 kurzíválás nélkül közli e két szót.)
 „ 23 *fejkavarva* (1907 súlyos sajtóhibával: *fejkavarva*)
 „ 37 *mert* mind a négyen (Jk: *mind* a négyen)
 225: 9 sok elpusztult itt ma a nemzetségükből. (Jk: sok elpusztult
 itt ma *már* a nemzetségükből.)
 „ 12 a kocsisok (PH, 1898: *kocsisok*)
 226: 8 *Csendes* volt az éj és koromsötét; egy *csepp* szellő se fűjt,
 (Jk: *Csendes* volt az éj és koromsötét; egy *csöpp* szellő se
 fűjt,)
 19 miképp olvadnak le a négyesek. (1907: miképp olvadnak el
 a négyesek.)
 25 *csörgős* szánon, (Jk hibásan: *csörgő* szánon,)

- Lap Sor
- 226 : 36 Egy jó félórányira. (1907 : — Egy félórányira.)
 „ 38 — Jól ismerem a falumat, (Jk : — Jól ismerem én a falu
 mat,)
- 227 : 5 ki vékonyabban, (Mk, 1907, Jk : ki vékonyabban,)
 „ 9 szemeit (1907 : a szemeit)
 „ 26 mellettük? (Mk hibásan : mellettünk?)
 „ 39 az álmok országából (Jk : az álmok világából)
- 228 : 7 pangánétos (1907 : pangánétos)
 19 Most már egészen világos volt, (Jk kihagyással : Most
 már világos volt.)
 „ 25 a kocsmánál! (PH, 1898, Mk : a kocsmánál!)
 „ 27 A sóvári kocsmá, (PH, 1898, Mk : A sóvári kocsmá,)
 „ 30 és elkezdett (1907 : s elkezdett)
 „ 39 Jk és Krk : ekvipázsok? (PH—1907 : equipázsok?)
- 229 : 1 hatan-heten (PH : heten-heten)
 10 tegnap a fölsigázott illúzió, ma a szét/oszló illúzió szemüvegé-
 át nézegettem. (1907 kihagyással : tegnap a fölsigázott
 illúzió szemüvegén át nézegettem.)
 16 a saraglyához, [Mindenik szövegben így!]
 25 a Prunelle Naltet (PH : Prunelle Nallet)
 33 mivelhogy ez volna (PH : mivelhogy hát ez volna 1907
 miszerint ez volna)
- 230 : 11 Hiszen ezek mind (1907 sajtóhibával, újból kiszedve az előző
 mondat egy szavát : Hiszen ezek urak mind)
- 231 : 14 szegény (PH, 1898, Mk : a szegény)
- 232 : 1 az úri allure-ök, (1907 : ez úri allure-ök)
 5 Hová parancsolod, (1907 : Hová parancsolód,)
 14 emaillokkal (PH : emaillokkal)
 22 és a kezeit (1907 : s a kezeit)

Tárgyi magyarázatok

MK-nak ebben az elbeszélésében is vegyesen fordulnak elv
 valóságos és költött családnevek s helynevek. Amazokhoz alábbi
 egyenként fűzünk tájékoztatást, a költött, vagy módosított stb.
 nevekről itt szólnunk. Költött családnevek : *Csapiczky, Lazsányi,*
Pruszkay (»de genere Tasse« [!]), *Szlimóczky* (»a Kund nemzetségéből
 [!]), *Demoróczy* (»Töhötöm vezér ivadéka« [!]), *Vidaházy, somhelyi*
Garzó, bánújfaluai Nagy, báró Kramly, koronkai Csathó, Balánszky,
létai Létassy, Krivday. — Költött, módosított, illetőleg a monográfiák-
 ban és helységnevtárainkban nem található földrajzi nevek : *Bertány-*
háza, Vándok, Lásztova, Polyovka patak.

Lap Sor

- 185 : 10 *grandezza* — méltóságteljes, büszke magatartás.
 186 : 10 *Bárfia* — város Sáros megyében, gazdag művészeti emlékek-
 kel ; közelében híres gyógyfürdője.

Lap So:

- 186 : 11 *Bajnóczy* — erdélyi eredetű birtokos család (ld. Nagy Iván id. m.)
- 19 *Lazány* — Turóc és Nyitra megyében van Lazány (Luzán) nevű helység.
- 187 : 4 *Wittelsbach* — német (bajor) uralkodócsalád, melynek a történelem folyamán a magyarsággal sok kapcsolata volt.
- 19 *Kortesianó* báró *Kemény Zsigmond*ról — Újból említ Mikszáth az általa szerkesztett Magyar Regényírók Képes Kiadása 17. kötetében, Kemény »A rajongók« c. regénye elé írt bevezetésében.
- 21 *egy Isten, egy kabát* — német eredetű szállóige (ein Gott, ein Rock)
- 188 : 9 *III. Napóleon* (1808—1873) — I. Napóleon unokaöccse; 1848. dec.-tól a második francia köztársaság elnöke. 1851. dec. elején elfogatta és száműzte az ellenzék vezéreit, s 1852. dec. 2-án a franciák császárává proklamáltatta magát.
- 189 : 2 *Gortva* — Csapiczkyék faluját MK eleinte *Ortván*nak, később *Gortván*nak nevezte. (Ld. a Szövegváltozatok élen!) Ilyen helységneveket a monográfiák nem ismernek. *Ortva* minden bizonnyal a Sáros megyei Ortutova helynév változata; *Gortva* pedig a Gömör megyei Gortvakisfalud nevéből való. Ez utóbbinak alkalmazásával Nk szándékosan használt Sárosban nem létező, költött helynevet.
- 29 *Sóvár* (Tótsóvár) — kisközség Sáros megyében, Eperjestől délnyugatra, évszázadok óta művelt sóbányával. Várát Ferdinánd király 1547-ben romboltatta le. (Történetét ld. MK: *Magyarország lovagdairai* c. régi közt: MKm. 11. köt.)
- 30 »az erdei lak, melyről három költő írt versenycémdt« — Petőfi felvidéki útján (1845 tavaszán) Eperjesen meglátogatta barátját, Kerényi Frigyeset. A szintén ott tartózkodó Tompával együtt »költői versenyre« keltek, s verset írtak »Az erdei lak«-ról. Tompa följegyzései szerint: a három verset kizárólag képzeletből, s nem konkrét tárgyi emlék nyomán írták. Ennek ellenére már az 1860-as évek óta mutogatnak Eperjes bercei között egy kunyhót, mint a három költő által megénekelt erdei lakot.
- 34 *dominium* — uradalom, birtok.
- 190 : 5 *Nedeczky* — trencsénmegyei régi birtokos család volt; egyik ősiük 1223-ban nyerte Nedecét és Nedec várát. (Ld. *Beszterce ostromában* is: Krk 6. köt. 39. l.)
- 15 »a lutheránus vallásúakkal pláne csókolódzott is« — V. ö. a *Nékoskodj, Pista!* c. elbeszélés 52. 1. 6—10. sorával!
- 18 *vitaj pán brat* — jóegészséget, barátomuram!
- 29 *zeugnis* — bizonyítvány, hites írás.
- 38 *whist* — angol eredetű kártyajáték, amelyet francia kártyával játszanak.
- 39 *lorgnette* — nyeles szemüveg.

- 191: 4 A felsorolt kocsfajták: *phaeton* — félfődeles, együlésű, négykerékű hintó; *landau* — négyülésű hintó, melynek bőrből készült tetőzete előre és hátra lehajtható; *bricska* —, félig fedett könnyű kocs; *tilbury* — kisebbfajta kétkerekű kocs (angol eredetű).
- „ 14 *krajina* — tartomány, táj, vidék.
- „ 15 *bruder Danzinger* — kedélyesköd, tréfás megszólítás.
- „ 16 *havanna* — finom szivarfajta.
- „ 27 *cukedli* — cukorka.
- 192: 5 *cercle* — kör, fogadás; a magasrangú vendéglátó (király, fejedelem) beszélgetése a meghívottakkal.
- 7 *nyírjes* — nyíres, nyírfaerdő.
- 8 *Keveczky* — turócmezei eredetű hivatalnok-nemes család.
- 10 *amicco* (a latin *amicus* szlávols kicsinyítése) — barátocska.
- 31 *pár-unpár* — páros-páratlan (bazzárd-játék; már a rómaiak ismerték: par—impar).
- „ 31 *szeriaszám* — sorozat-szám, itt: a bankjegyek sorszáma.
- 194: 36 *in politica* — a politikában.
- 195: 5 *Motesiczky* — Nyitra- és trencsénmezei régi nemesi család, a Majthényiek egyik ága. MK műveiben gyakran emlégeti a Motesiczkyeket. Ld. Krk 4. köt. 113. l., Krk. 6. köt. 16. l. és jegyzeteiket.
- 20 *»elvész, mint Lengyelország«* — utalás Lengyelország második felosztására (1815) és az 1830—31. évi longyel szabadságharc leverésére.
- 20 *»Abcug Dugovics Titusz«* — le Dugovics Titusszal (Jelentését MK a továbbiakban kifejti.)
- 38—39 *Deák Ferenc sajtótörvénye* — MK ezt a szállóigét Tóth Béla 1895-ben megjelent *»Szájru! szájra«* o. gyűjteményéből vette át. Ott, a 103. lapon olvassuk: Deák Ferenc gyakran mondotta bizalmas körben: *»Ha tőlem függene, a sajtótörvénynek csak egy paragrafusna lenne: hazudni nem szabad.«*
- 196: 1—2 *»Hát van valami a természetben, ami nem hazugság? ... «* MK itt — akarva-akaratlanul — kedvelt költője, Arany János: *Vojtina ars poétikája* o. versének közismert részletét ismétli: *»Vagy felettünk nem hazud az ég? ... Minden hazugság, földön ami szép ... «*
- 196—197: *»Vegyük például a mohácsi csatát ... «* stb. — MK az 1890-es években különös előszeretettel foglalkozott a korok és emberek viszonyának s a viszonyok fölcserelésének ötletével. Az 1891-ben írt *Galamb a kalikában* (Krk 4. köt.) és az 1894-ből való *Beszterce ostroma* (Krk 6. köt.) után legjellemzőbb példa erre az 1898-ban keletkezett *Új Zrínyidisz* (Krk 10. köt.). Ez a beállítás pompás lehetőségeket nyújtott ahhoz, hogy társadalomkritikáját minél hatásosabban kifejtse. Ezáltal is hasonló groteszk gondolattal játszik: *»Milyen érdekes volna, ha már akkor jár vala a Pesti Hírlap és beszél!*

- a dolgokat napról-napra, ahogy a riporterek kiszagolták, meghallották...» stb.
- 196 : 39 *Tomory Pál* (1475?—1526) — a mohácsi ütközetben a magyar sereg fővezére; a csatával együtt életét is elvesztette. Csak habozva, kénytelenségből vállalta a fővezéri tisztelet.
- 197 : 2 *Egyetértés* — politikai napilap, a függetlenségi és 48-as párt lapja. Csávozszy Lajos alapította 1874-ben és szerkesztette 1899-ig.
- 3 *Bud. Corr.* (Budapester Correspondenz) — németnyelvű, könyvnyomatos napilap; megjelent 1875-től az első világháborúig,
- 11 *Zápolya* vagy *Szapolyai* — A mohácsi csata idején ketten szerepeltek: János, ekkor erdélyi vajda, később király, és öccse: György, szepesi gróf, a csatában Tomory Pál mellett a sereg egyik fővezére. MK utalása inkább vonatkozhat Györgyre, mint a hadaival Erdélyből közeledő Jánosra.
- 198 : 12 *pani Wrana* — Wrana asszonyosság.
- 23 *bon jour mon frere* — jónapot, bátyám
- 37 *strimpflis* — harisnyás.
- 38 *spenceres tigris* — rövidkabátos inas (a »tigris« az »arszlán«, vagyis a dandy inasa).
- 199 : 11 *enfin* — végre is.
- 32 *Vágújhely* — nyitramegyei nagyközség; prépostságát Stibor vajda alapította 1423-ban. Környékének vörös bora hajdan híres volt.
- 200 : 3 *annale* (annalis, annales) — történelmi évkönyv, följegyzés.
- 19 *Lucullus, Lucius Licinius* (id. e. 114—57) — római hadvezér; fényűző életet élt, lakomái közmondásossá tették nevét.
- „ 35 *prosopepea* — itt: fontoskodás, nagyképűség.
- 201 : 34 *amabilis konfúzio* — kedélyes zűrzavar; étkezés utáni vidám hangulat.
- 202 : 1 *jukkerasszony* — szabados viselkedésű asszony.
- 29 *Abcug, abcug! Eláll!* — le vele, le vele! eláll (a beszédétől), vagyis: hallgasson el!
- 204 : 31 *császári és királyi kamarás* — A kamarasság: udvari méltóság a feudális társadalomban. (Ld. még a *Ne okoskodj, Pista!* o. elbeszélés 20. lap 1—2. sorához fűzött tárgyi magyarázatunkat.)
- 93 *Uhlárik* — Nagy Iván id. m. szerint: ilyen nevű trencsénmegyei nemes család is volt. Az elbeszélés ilyen nevű alakja viszont »nem volt nemesember«.
- „ 37 *sótiszt az aerariumnál* — állami kincstári sótsiszt.
- 205 : 20 *»Rúkaság...«* stb. — Közismert volt Ferenc József uralkodói merevsége; az udvari szertartásosságot gépiesen követte.
- 20 *»Egy vén tábornok beszélte nekem...«* — Valószínűleg gróf Pongrácz Károly képviselő- és nyug. tábornokra utal, aki a *Bezerce ostroma* főalakjáról is sokat mesélt Mikszáthnak.
- 206 : 18 *Divéky* — régi felvidéki nemes család (Nógrádban, Nyitrában stb.)

- 206—207 »*Königrätz apó*« volt *Lazsányi őrnagy beceneve* vonatkozással bizonyos *hadi sikerekre* — gúnyos célzás az 1866. július 3-i königrátrai csatára, amelyben az osztrák hadsereg csúfos vereséget szenvedett a poroszoktól. (*Königrätz* vagy Hradec Králové: csehországi város az Adler és Elbe torkolatánál.)
- 207 : 1 *haute crème* — a társadalom »előkelő rétege«.
 15 *mannschaft* — katonai műszó: legénység.
 26 *partecédulák* — gyászjelentések.
 35 *griff* — fogás, ügyes fogás (MK-nál gyakori kifejezés).
 „ 37 *unheimlich* — kellemetlen, barátságtalan.
- 208 : 6 *Larisch-Moenich grófné* — A gothai almanach szerint: a Larisch von Moenich család felsősziléziai eredetű, régi német, illetőleg osztrák főúri familia. Számos »udvarhölgy« került ki közülök. (Ilyent említ egyet MK is.)
 „ 26 *Zsarnóc* — talán a bars megyei Zsarnóca község.
 „ 30 *sacrebleu!* — teringettét!
 „ 34 *katonai liferáns* — hadseregszállító.
- 209 : 3 *grobian* — goromba fráter.
 „ 38 *charmante!* — gyönyörű! bájos!
 „ 39 *meiner Seele!* — lellemmel istenbizony!
- 210 : 14 *Sipeky* — részint Hont, részint Nógrád megyei eredetű nemesi család.
- 211 : 8 *ferstág* — láda.
 13 *rue Boulogne* — Boulogne utca.
 17 *matuzsálemi kor* — magas kor. (Matuzsálem: bibliai alak, Enok fia, Noé nagyapja, aki állítólag 969 évig élt.)
 34 *anständig* — tisztességes, illő (dolog).
 35 *kisztni* — MK további előadásában: »deszkadoboz«.
 36 *Was sagst du dazu, alter Stefi!* — Mit szólsz hozzá, öreg Stefi?
- 212 : 3 *Um Gottes Willen* — az Istenért!
 „ 22 *a lakodalmi marsall* — az esküvő rendezője, irányítója.
- 213 : 17 *egy kenyér és só* — a házasság körülrása.
 „ 26 *denique* — végre, végül is.
 „ 28 *bon mot* — elmes mondás, élcés megjegyzés.
 „ 29 *aperçu* — észrevétel, ötlet.
- 215 : 35 *Dienserschaft* — szolgaszemélyzet.
- 216 : 4 *cotelette* — oldalszakáll, barkó.
 „ 9 *brát moj slatki* — én édes barátom.
 „ 26 *maszkirozza* — utánozza, megjátssza.
 „ 28 *lezsér* — könnyű, könnyed.
- 218 : 14 *gróf Kozsebrovsky* — MK kedvelt figurájának, a tréfacsináló gróf Kozsebrovskynak név- és alakváltozata. (Ld. a *Ne okoskodj, Pista!* c. elbeszélés 24. l. és annak jegyzetét!)
- 20 *Montecuculi* — Montecuccoli Raimund gróf, német birodalmi herceg, hadvezér (1609—1680); Zrínyi Miklós engesztelhetetlen ellensége. MK Montecuccoli egy szállóigévé lett mondatát idézi.

Lap Sor

- 218 : 27 *waffenrokk* — katonai díszkabát.
219 : 10 *fin de siècle* — a század vége (a XIX. század utolsó éveire alkalmazták).
17 *a hegyes orrú cipők periferidja* — célzás arra, hogy a múlt-század végén az előkelő körök divatja volt a hegyes orrú cipő.
17 *a dzsentrí-kaszinó* — az 1883-ban alakult Országos Kaszinó; míg a Nemzeti Kaszinó a főuraknak, ez a dzsentríknok volt a társasköre. Az *Új Zrínyiaszban* »dzsentrí klub« néven szerepel (KrK 10. köt. 112. l.)
26—29 *»Az anhalti herceg elpotyogtat medve-rendjéből egy pár példányt«* — Anhalt: németországi tartomány, az Elbo és a Saale vidékén; »birodalmi hercegség« volt. Alapítójáról, a XII. században élt Medve Albertről nevezték el az 1836-ban létesített »Medve Albert házi rend«-et, amelynek négy osztálya volt. Erre utal MK.
37 *Lancelot lovag* — Artus (Arthur) király mondai kerekasztalának hőse, Ginevra királyné lovagja.
220 : 34 *saperlott* — teringettét.
221 : 4 *girandole* (franciás alak; olasz szóalakja: girandola) — kettőnél többágú gyertyatartó.
„ 8 *post caffanum* — kávéivás után.
„ 35 *secko jedno* — mindegy.
„ 35 *behúzott egy nagy »szinórt«* — kártyakifejezés.
223 : 5 *stanügyi bácsi* — MK gúnyos, megvető kifejezése a fontoskodó pedagógusokra. (Ld. még KrK 10. köt. 204. l.)
„ 25 *stimuláló szer* — izgató szer.
224 : 15 *»hozomoz«* — kártyakifejezés: utólag befizet.
„ 19 *uniform* — szabálytalanság.
„ 22 *in Blumen* — virágnyelven.
„ 24 *szengli* — egyes, magányos; (kártyaműszó a tarokkban.)
„ 29 *»Mein Herz, was willst du noch mehr?«* — szívem, még mi a vágyad? (Tréfásan alakítva Heine »Du hast Diamanten und Perlen . . .« kezdetű dalának refrénjéből, amely így hangzik: »Mein Liebchen, was willst du mehr?«)
„ 36 *dohus* — cseflogás, csalás.
225 : 6 *konfundál* — zavar.
„ 12 *»megadta a placetet az ukázhoz«* — megadta az engedélyt a rendelkezéshez.
226 : 21 *kapitális gyerek* — itt: derék, pompás gyerek.
„ 22 *Havani István* (1718—1786) — a debreceni kollégium tudós tanára. Természettudományi kísérletei miatt boszorkánymester hírébe jutott, aki az ördögökkel cimborál. Róla szól Jókai: A magyar Faust o. elbeszélése.
228 : 7 *panganét* — puskára feltűzött szurony.
12 *Simonka* — a Sávári hegyekhez csatlakozó hegyláncolat Sáros megyében, Zemplén határán.
22 *bastrancia!* — tréfás, latinos képzésű átkozódás.

Lap Sor

- 228 : 34—35 — *Én Kohn vagyok.*
— *Én nem vagyok* — viszonzta Bogozy a bemutatási arisztokratikus gúggyel.
Hasonló párbeszéd előfordult már a *Beszterce ostroma* 1894. évi, Pesti Hírlap-beli szövegében is. (Ld. Krk 6. köt. 235. l.) A *Beszterce ostroma* kötetkiadásában MK mellőzte, itt azonban felhasználta.
- „ 39 *ekvipázsok* — fogatok.
- 229 : 4 *Niczky* — grófi és nemesi család, mely a Dunántúlról a Felvidékre is kiágazott.
- 25 *Prunelle Naltet* — finom szilvalikőr.
- 33 *Gott erhalte* . . . — Isten tartsa . . . Így kezdődött az osztrák császári himnusz, melynek zenéjét Haydn szerzette.
- 230 : 1 *pirouette* — tánomozdulat, egy lábon végzett, gyors körfordulás.
- „ 29 *sandlauer* — homokfutó; könnyű koci.
- „ 31 *paperlapap!* — ostoba beszéd!
- 231 : 5 *hojdáma* — udvarhölgy.
- 232 : 27 *domine Brányik* — Brányik úr!
- 30 *Vinkóczy-kisasszony* — A Vinkóczy-név előfordul *Beszterce ostromában* is (Krk 6. köt. 92. l.).

Irodalom

A *gavallérok* első kötetkiadása a Légrády Testvérek »Legjobb Könyvek« című sorozatában látott napvilágot. Az egykorú kritikák együtt számolnak be a kötet két elbeszéléséről (*A gavallérok, Ne okoskodj, Pista!*).

Elsőnek a Légrády Testvérek napilapja, a *Pesti Hírlap* (felelős szerk. Kenedi Géza) ismertette »MK új köteté«-t: 1898. február 27-én (20. évf. 58. sz. 5. l.). A névtelen cikkíró előbb a sorozatnak csinál reklámot, majd pedig szokványos újság-recenziót ad — mind ezt feltűnően rossz magyarsággal: »A Légrády Testvérek kiadásában megjelenő „Legjobb Könyvek” című regénytár újabb kötete kedves meglepetés az olvasóközönségre [így!], mert ez a könyv Mikszáthnak két elbeszélését foglalja magában. Az eddig megjelent tizenegy kötet közt ez már a második, amely Mikszáth nevével kezdi meg útját, nagy öröme mindazoknak, akik e nagy író olvasói közé tartoznak s akik Magyarország olvasóközönségét képezik. [A sorozat első Mikszáth-kötete a *Prakovszky* o. elbeszélés volt. Ld. ott!] MK talentuma teljes erejével, humora minden józúságával, nyelvének egész magyarosságával s ötleteinek pazar gazdagságával írta meg ezt a két elbeszélést, amelyek az irodalomban mindenkor számot tesznek, s amelyeknek olvasása igaz gyönyörűséget okoz. — Az első: *A gavallérok*. Egyike azoknak a rajzoknak, amelyek mesteri festéssel bírnak, s amelyeknek az iskoláját ő alapította meg. A sárosi embereket festi ebben, az ő nagyolászukkal [= nagyolászukkal], de egyúttal szere-

tetreméltóságukkal is. Az egész országban híres Sáros megye a színhely, amelyen a sárosi alakok vonulnak föl a maguk módja szerint. Mikszáth az ő saját szemüvegén keresztül nézi őket, de azért híven adja vissza az eredeti jellemző vonásokat, amik módfelett találóak és kedvesek. Az egész rajz egy lakodalmat mutat be s annak keretében mozognak az alapjában szegény, de nagy külső fénnel megjelenő sárosiak, akik, ámbár igen jól tudják, hogy lopott fény verődik rájuk, maguk is hisznek a csalóka képben, vagy legalább jól esik nekik abban sütkérezni. Mikszáthnak ez a műve minden eddigi munkájánál jobb, kedvesebb és tetszetősebb, s igazán méltó arra, hogy a világ minden nyelvére lefordítsák. Az ő egész nagysága megnyilatkozást talál ebben a rajzban, amely a magyar szépliteratúrának mindenkor büszkeségére szolgál.»

Az *Aurora* című társadalmi, szépirodalmi és művészeti hetilap (főszerk. Beksics Gusztávné, felelős szerk. Prém József) 1898. március 6-i számában (I. évf. 10. sz. 12. l.) átvette s majdnem teljes egészében újraközölte a Pesti Hirlap fenti reklámciikkét.

A *Magyar Kritika* (felelős szerk. Benedek Elek) 1898. március 15-i számában (I. évf. 12. sz. 198–199. l.) *Lázár Béla* foglalkozik a kötettel. A sorrendben elsőnek tárgyalt *Ne okoskodj, Pista!* című elbeszélés ismertetését azzal a kifogással fejezte be, hogy: itt még kevés a rózsza a sok dudva között . . . »De annál több a másik elbeszélésben! — Így kezdi *A gavallérok* magasztalását: »Friss, üde, most szaktott, mosolygó, finom, tüskés, ágas-bogas virágokkal szórta tele a *Gavallérok* című elbeszélését. Milyen illata van ennek a kis mesterműnek! Milyen pompás, tiszta vidéki levegője! Milyen igazak az emberei, pedig nagyító és torzító szemüvegen át mutatja be őket, éppen ezáltal váltak a jellemző vonásaik felöltölké, a szelleme szikrázik, az ötletei kedvesek és találók! Nem tudunk betelni a dicséretével. A jó szemét dicsérjük-e előbb? Vagy a nyelvének a gazdagságát? A megfigyeléseinek az eredetiségét? Mindenben kiváló ebben a művében Mikszáth, a modern magyar elbeszélés mestere. — Egy fiatal újságíró lakodalmára megy le a városi dzsentrik közé. Az úton, az esküvőn, meg az esküvő után mutatja be a dzsentri-társaságot. Milyen mulatságos rajz, milyen egészséges humorral beszél, milyen jókedvű az előadása, tele van szórva minden lapja pompás, fordulatos ötletekkel. Itt sincs meséje, de bőven kárpótol az ötleteinek, a jellemzéseinek, a kabinetalakjainak gazdagságával. Bemutathatnám őket egyenként, de jobb azt eredetiben elolvasni. Mikszáth írói tehetségének ez a legfényesebb megnyilatkozása az utóbbi években. Őszintén örvendünk rajta; ez a műve immár az irodalomé.»

Ugyanosa *Lázár Béla* ismertette az elbeszélést a *Nemze* (főszerk. Jókai, fel. szerk. Gajári Ödön) 1898. június 14-i számában is (17. évf. 163. sz.). Ez újabb, *Mikszáth* című oikkében a következő elbeszélésekről számol be: *Egy választás Magyarországon. A demokraták. A gavallérok. Ne okoskodj, Pista! Prakovszky, a siket kovács.* Közzöljük az idetartozó részt, megjegyezve, hogy *Lázár Béla* e második beszámolójának néhány mondata ismétlés és átvétel az előbbiből. A oikkben *A gavallérok* méltatása *Prakovszky* történetének ismerte-

tése után következnek. *Prakovszky*ban Lázár Béla kifogásolta, hogy a mesemondást minduntalan megakasztják a mesélő lírai reflexiói: »Az előadás formája a szerző lelki harcának az áldozata«. E megjegyzéséhez kapcsolódik *A gavallérokat* méltató szakasz: »Szatírájának élessége, gúnyjának metsző ereje ott azonban teljessé válik, ahol e harcot kikerülhet. A hanyatló, a kor fejlődésével ellentétet alkotó, a maradi, kicsinyes, nagyzóldó dzsentri-világ bemutatásánál nem köti semmiféle ifjúkori emlék. Egész világfelfogásával gyűlöli, vagy mondjuk: megveti e nevetséges nagyzóldást, e koldus gavallériát, ez üres, léha, önmagukat osaló, komikus illúziókban élő hidalgó-büszkeséget, s a *Gavallérokat* szatírájában előadásának egész erejével üldözi őket. Friss, üde, most szakított, mosolygó, tüskés, ágas-bogas rózsákkal szórta tele ezt az elbeszélését, melyben következetes maradhatott önmagához, a talpig liberális ember szemével, de torzító és nagyító szemüvegén át nézve őket. Éppen ezáltal váltak jellemző vonásaik felőlőkké, a szelleme szikrázik, az ötletei kedvesek, a fordulatai találók! Egy fiatal újságíró lakodalmára megy le a kisvárosi dzsentrik közé. Az úton, az esküvőn, meg az esküvő után mutatja be a dzsentritársaságot. Mennyi kabinetalakot mutat be. Micsoda hatalmas gúnynyal vezeti elénk ezt a sok üres gavallért!«

Nemzet-beli oikktét *Lázár Béla* »A tegnapi, a ma és a holnap« című tanulmánykötetébe is beiktatta (Bp. 1900. II. sorozat, 198—199. l.)

Az *Új Idők* (szerk. Herczeg Ferenc) 1898. április 10-i számában (4. évf. 15. sz. 332. l.) t. r. [*Tábori Róbert*] ismerteti *A gavallérokat*, a *Ne okoskodj, Pista* című elbeszéléssel együtt. Pongyola beszámolóját a Mikszáth problémái iránti érzék teljes hiánya és hazug szentimentalizmus jellemzi: »Az első elbeszélés (*A gavallérokat*) színhelye a magyar Tarascon és a mi Tartarinjainkat fényesen megrajzolja Mikszáth tolla . . . Abban azonban megegyeznek [Daudet és Mikszáth regényének főszereplői], hogy virtuóz módon színezik az élet mindennapiságát és a szegénység rongyaival úgy drapirozzák testüket, hogy a költői ragyogástól alig lehet észrevenni az élet nyomorúságát. [Rövid tartalmi ismertetés után:] Ezt a játékot végigélvezzük Mikszáth virtuóz, humortól duzzadó előadásában és tapsolunk úgy a dráma írójának, mint a szereplőknek. Mert hogy sajátképpen nem vigjáték, hanem szomorújáték az egész, kitűnik a mélabús befejezésből. Mikor a drága gránátékszert, amelyet a szép menyasszony az esküvőnél viselt, visszaviszik a zálogra kikölcsönző intézetbe és az igazgató azt mondja egyik alárendeltjének: — Az ékszert pedig csak hagyja künn, mert délután megint eljönnek érte. Egy Vinkóczy-kisasszony esküszik holnap Lásztován . . . mintha a múlt sírja föl-tárulná [így!] és megmutatná azt a nagy pusztítást, amit az idők zord járása végbevitt a hajdani dicsőségen. Elfelejtjük a kacagást és szemünkbe szökik a részvét könnye . . .«

A *Vasárnapi Újság* (szerk. Nagy Miklós) 1901. június 23-i számában (48. évf. 25. sz. 408. l.) »MK Összegyűjtött Munkái« című reklámközleményében említve találjuk ez elbeszélést, mint az új sorozat tervbevett 7. kötetének egyik darabját.

Monográfiákban és tanulmányokban:

Vincze József »Mikszáth munkái« című tanulmánya (Bp. 1900: 22—23. l.) az író társadalomszemléletét elemezve, túlozza »a kiháló nemesség gyámolítását« MK részéről, s Mikszáth humora mögött nem látja az éles szatírárt. A tanulmány szerzője szerint: »A *gavallérokban* az élet jóízű felfogása uralkodik. . . « Az elbeszélésből kiszakított két idézettel ezt a téves felfogását próbálja bizonygatni.

Kiss Ernő tanulmánya (MK. Kolozsvárt, 1910: 13, 24, 25, 40, 53. l.) Mikszáth tárgyait, meseszövegét, alakjait és előadásmódját vizsgálja. A *gavallérok*at valamennyi felsorolt szempontból tárgyalja. Témája: a pusztuló dzsentri. — Meseszövege: »a pointozásra, a váratlan és meglepő fordulatosságra« van alapítva. »Erős koncentráló tehetsége egyszerre átlátja és egybefoglalja meséjének minden ágabogát és igyekszik úgy rendezni ezeket, hogy érdeklődésünket leginkább leköss: vele. Nem veszi túlságosan komolyan meséjét és a meghatónak induló motívumokat igen könnyen fordítja komikusakká. A *gavallérok* igen jó példa Mikszáth pointozó tulajdonságára. . . A *gavallérok*nak voltaképpen alig van meséje. Csapiczky Endre lakodalmát mondja el benne az író — természetesen ő maga is ott van —, de ez a sovány mese is szinte egészen eltörlül a számtalan apró megfigyelés művészi összerakása mellett.« — Alakjairól Kiss Ernő így nyilatkozik: »Mikszáth túlzásra való hajlandósága legszembeötlőbben nyilvánul alakjai furcsaságainak, komikus vonásainak túlzásában. Ilyenkor még kevésbé törődik a valóságosság, sőt igen szívesen torzítja egészen a karikaturáig alakjait. (Jellemző példa A *gavallérok*.) Az ilyen alakok rajzában igen jó segítője Mikszáthnak a maga komikumot kedvelő hajlandóságán kívül a részletek iránt való szeretete. Mert olyan alakok ezek mind, akikre ráruházta mindazt a jól ellesett, apró vonást, melyet itt-ott az életben látott szerte egy-egy ismerősében. Ezeket az aprólékos vonásokat azután főlhalmozta egy alakban. Ám sokszor az ilyen alakok rajzában is megelégszik egyetlen vonás kiemelésével, vagyis inkább jellemző helyzeteket fest itt is, mint jellemeket.« — Előadását, nyelvét illetően: »Mikszáth nyelve alig emelkedik fölül a közönséges társalgás nyelvén — sőt sokszor olyan pongyola is. De szavai mindenkor mindnyájunknak érthetők, nincsenek mögöttük rejtett gondolatok és lappangó érzések. És hogy olyan közönségesek, éppen ezzel nyeri előadása egyik legjellemzőbb vonását: úgy hat reánk, mintha élőbeszéd volna, amit nem olvasunk, hanem hallunk; olyan könnyed, fordulatok, inkább laza szerkezetű, mint kicsiszolt vagy gondos.« (Jellemző példaként idézi A *gavallérok* egyik szakaszát: »Örült sebesen rohant az idő. Észre se vettük, mikor csak előttöppant a legérzékenyebb szcéna ideje. A nagy kakukk-óra kilencet kakukkolt, a négylovas üveges hintó előállott az udvaron. Ámbár iszen látni nem lehetett, csak hallani. . . «)

Palágyi Lajos »MK műveiről« c. tanulmányában (Nemzeti Nőnevelés, Szerk. Sebestyenné Stetina Ilona. 1909. okt.—nov., 30. évf. 8—9 füzet. 359—360. l.): »Mikszáth szatirikus vénája különösen a felszínen levő, az ország ügyeit vezető úri társadalommal szemben

mutatkozik. Az uraskodás ellen írott legkíméletlenebb szatírája *A gavalérok*, mely a sárosmegyei nemesemberek nagyozlásában az anyagilag tönkrement régi nemesség torzképét nyújtja. Vigasztalan, szomorú képe ez a pusztuló s mégis nagyozló úri osztálynak, amelyet hasztalan aranyoz be az író humora.»

Négyesy László tanulmánya (Budapesti Szemle, 1910. május, 142. köt. 401. sz. 234. l.) csak egy mellékmondatban utal erre az elbeszélésre: »*Az új Zrinyiász* Mikszáth összes szatírái közt a legkimagaslóbb, mindenestre kevésbé maliciózus, mint *A gavalérok*.»

Oláh Gábor »Írói arcképei«-ben (Bp. 1910: 50—51. l.) Mikszáth romantikus és realista ábrázolásait szemlélve — a cím megnevezése nélkül — *A gavalérokra* is utal: »Mikszáth költő volt ifjúságában: lírai költő. Hanem később ez a rózsaszínű köd mintha szétfoszlana: a józanság szele összetépi, szertezilálja. Az író fiatalos romantikája élemedettebb cinizmussá savanyodik és már nem a báját, naivságot vagy jó szívét látja kis embereinek, hanem komikus kinövéseit, groteszk tempóit, lelki félrebillenéseit... Szerellem? Hazafiság? Nagy ideális célok? Gyűlölet? Megindulás? Levegőbe fújt színes buborékok; szállanak, csillámlanak egy ideig a napfényben, aztán elpattannak. Haj, ez a világ minden dicsősége! Jó ember ez a Mikszáth, szó sincs róla; egy hangyát sajnálna eltaposni, de ha egy szent hagyományt eltaposhat egy ötlet kedvéért: megteszi. Ő maga mondja ezt magáról és Mikszáth nem rosszul ismeri Mikszáthot.« [Ezt a jellemzést az újságíró Csapiczky alkalmazza Miszáthra *A gavalérokban*.]

Várdai Béla (MK. 1910: 148—150. l.) helyes érzékkel s találon jellemzi *A gavalérok* magas művészi értékeit: »A dzsentri világából, melynek annyi mozzanatát dolgozta ki korábbi éveiben a meghatottságig érzelmes humorral írónk, került ki tárgya *A gavaléroknak* is (1897), mely legkerekebb művei közül való. Mintha egy szimmetrikusan kigyúló, aztán úgy is kialvó tűzijáték volna az egész. Legrövidebben a sérosi svihákság szatírájának nevezhetnők, de tüstént hozzátéve, hogy a szatíra itt egyáltalában nem jut kifejezésre az előadás hangjában, mert ez a vidám, alakjait bizonyos szerető érdeklődéssel méregető humoré s nem a maró gúnyé. A szatírák magában a cselekvésben, az eseményeknek hőseikre nézve kérérlhetetlenül parodisztikus hatású összeállításában találjuk meg. Nem éreztet az első részben ellenszenvet nagyozló szereplői iránt, amint hogy végül nem ólja a káröröm felkeltése sem lealcázásukon. De meg sem érdemelnek a kérérlhetetlen, swifti hangot alakjai, hisz valójában nem rossz indulatú csalók ők, csak kölcsönös itatói egymásnak az illúziók kelyhéből, kiknek egész színjátékuk, szinte azt mondhatnók, a kellő eszközök híján is érvényesülni akaró szépérezteükből folyik, a bájos, elegáns, szeretetreméltó formák kedvéért, melyekben csalók és osalatottak egyaránt oly nagy örömlüket lelik. Hiszen csak főpróbákat tartanak abból, hogy mit tennének, ha pénzük volna, mint hajdanán; összehordják mesterségesen bizonyos alkalomkor egy rakásra azt, ami az övék, csak hogy sokfelé szétosztva. De ahogy az író szemünk előtt fényességükből pórére vetközteti őket; hazaküldi

alakjait, kik úgy vonultak fel, mint a koronázásra hajtó kiskirályok, akképpen, mint az alföldi aratásról hazatérő, szekereiken összezúfolva kucorgó tótokat, ezt bizony már nem a véreire meghatottan tekintő egykori érzelmes humorista, hanem a szuverén szatirikus művész teszi velük, ki fölényes függetlenséggel kezeli már e körbeli alakjait is, anélkül, hogy előadását a régi megindultság kísérmé. Még ugyan kiérzik bizonyos rokonszenv legalább az előadásból; de maga a mese, a nagy levetkőztetés szinte a fehérneműig, ez már bizony irgalmatlan szatíra. Ezután a jelzett irányban már csak *A Noszty fiú* jön, amelyben a rokonszenv minden jelentkezése nélkül jellemzi, egész élességgel, dzsentri-alakjait.»

Zsigmond Ferenc mindkét Mikszáth-tanulmányában érinti ezt az elbeszélést.

»Mikszáth írói egyénisége mint kortörténelmi dokumentum« o, dolgozata (Debrecen, 1923 : 16, 26. l.) az elbeszélés környezetéről és alakjairól ezeket mondja : »Mikszáthot vármegyei közigazgatási szolgálata és házassága a nyolcszáz esztendő, nemzetfenntartó köznemesi osztály miliódjéhez kapcsolta. A tekintetes vármegyét, a magyar állami élet e hagyományoktól megszentelt ősi intézményét „rózsaszínű rozsdá” tette széppé az ő szemében is. Egész kötetet szentelt enémű fiatalkori emlékeinek, de azonkívül számtalan esetben száll oda ihletért, írói munkásságának úgyszólván egész témaköre közelebbi vagy távolabbi vonatkozásban van a magyar vármegyei étellel. A vidéki magyar dzsentri erényekből-hibákból kialakult sajátos világát az elműlás poézise lengi át Mikszáth műveiben, és pedig tagadhatatlan, hogy Mikszáth több poézist tud fölfedezni e társadalmi réteg hibáiban, mint erényeiben (*Rózsaszínű rozsdá, Leveles menyecske, A gavallérok* stb.). Maga is érzi ezt, de nem tehet róla . . . A hivatalnok-dzsentrinek a sok slendriánságát, könnyelműségét, nagyozolását stb. gyönyörködve nézi, és amit esze megró benne, szíve megbocsátja . . .» — Az illúziók világának rezignált szemléletéről Zsigmond Ferenc így nyilatkozik : »A haladó évek egyre gyakrabban emelték őt násznapyi méltóságba, s ennek a méltóságnak a magaslatáról bezzeg volt módja az ő éleslátású szemének az ifjúkori szerelmi illúziók múlandóságáról sok-sok megfigyelést tennie. Csakhogy a jó szem befelé is lát : lehetetlen volt nem látnia, nem éreznie Mikszáthnak, hogy ő maga sem a régi naiv ifjú ; az ő feje fölött is elszállt az idő, nem szerelmes diáknak való már ő, hanem — természetes násznagnak, aki már csak nézi a lakodalmas fiatalságot, de ezzel a látvánnyal aztán nem is tud betelni soha . . .«

Összefüggőbb jellemzést nyújt *Zsigmond Ferenc* második Mikszáth-tanulmányában (MK. Bp. 1927 : 26. l.) : »Az illúzióknak a valóságban való zsarnokoskodásában olyan enyhébb fokozat is előfordul, amely nem okoz katasztrófát. A „normális” ember megmosolyogja ugyan az őncsalásnak ezt a nemét is, de néha egyúttal talál meg is irigylit. Ilyen embereket mutat be Mikszáth *A gavallérok* o. művében. Ezek a gavallérok : a sárosmegyei „urak”. Hogy kis urak-e vagy nagy urak, az Sáros megyében egyre megy : ott a kis urak is nagy urak (t. i. előkelősködők) és a nagy urak is kis urak (t. i. vagyon-

talajok). Egy-egy sárosmegyei bálon vagy banketten mindig azt hitte az idegen, hogy száz Esterházy közt ül, pedig tudta mindenik jelenlevőről, hogy ezek voltaképpen megyei úrnokok és apró tisztviselők, akik otthon nélkülöznek, talán éheznek is, de a nyilvánosság színe előtt főúri előkelőséget tudnak kifejezni. „Van valami Don Quichote-szerű ezekben a sárosiakban” — jegyzi meg Mikszáth, s ez a megjegyzés egész pontosan utal az illúziók túltengő szerepére az ember világnézetében és viselkedésében. A sárosi gavallérok tagadhatatlanul komédiások, de ártani nem ártnak senkinek, csalmi is csak önmagukat csalják, hiszen mindnyájan jól ismerik egymás valóságos helyzetét. Ily körülmények között miért ne szépiténék meg a maguk nyomorúságát, a „valóság” kicsinyességét az illúziók aranyfüstjével? . . . Az emberi különösség e fajtájának megvan az ellentéte párja is: az alföldi dúsgazdag parasztok öltözködés- és modorbeli alacsonyrendűségében, mely sokszor már szintén nem egyéb, mint fitogtatás, akárcsak a sárosi gavallérok modora, de éppúgy természeté válik amazokban, mint emezekben. Mikszáth sok élő példáját ismerte mind a kétfajta különcségnak: Sárosmegyeivel szomszédságban volt az ő szülőföldje, az alföldi parasztnabobok típusát pedig többévi szegedi tartózkodása idején volt alkalma jól szemügyre venni (*Bagi uram frakkban*).»

Címe és párhuzama miatt megemlítendő *Baktay Ervin* »Mikszáth sárosi gavallérai — Indiában« c. cikke is (Magyarország, 1926. okt. 10., VII. évf. 230. sz. 25—26. l.). A cikk szerint Indiában általános szokás a riksaválák (az emberfogató hintót húzó kulik) beöltöztetése házi libériába. »Ez a szokás valahogy a jó sárosiak erkölcsére emlékeztet, akikről Mikszáth jóízű históriája, *A gavallérok* mesél. Mintha méltó ellenképe lenne a letört dzsentri csakazértis úrhatnámtságának, mikor kölcsönként béreslegényt bújtat a lajbuszár mundérijába, hogy az ugyancsak kölcsönként hintó bakján jelképezze az úri stílust. . .«

György Lajos »Tárgytörténeti jegyzetek Mikszáth anekdotáihoz« c. munkája bevezetésében (Bp. 1933. Irodalomtörténeti Füzetek 47. sz. 6. l.) MK anekdotáinak jelentőségét hangsúlyozva, kiemeli *A gavallérok* egyik alakját: »*A gavallérok* Königrätz apója sohasem tudja az adoma pointe-jét kihozni, mert olyan aszmatikus köhögés fogja el a nevetéstől ott, ahol nevetni való rész következik, hogy abba kell hagynia.«

Pintér Jenő Magyar irodalomtörténete (VII. köt. 1934) két mondatban szól ez elbeszélésről: A 396. lapon: »*A gavallérokban* föllépnek az elszegényedett sárosmegyei nemesurak; mosolyt keltő nagyzolásukat pompás szatírával jellemzi az író.« A 407. lapon: »*A gavallérokban* a pénz nélküli sárosi dzsentri nagyúri hivalkodását mutatja be jóízű humorral.«

Szerb Antal »Magyar irodalomtörténete«-ben (Kolozsvár, 1934. 128—130. l.) MK világának három rétegét — a parasztságot, a kisvárosi polgárságot és a dzsentrit — jellemezve, e legutóbbiról főleg *A gavallérok* alapján mondja: »A harmadik világ az apró gentry és a vármegyei urak világa. Ez a világ tragikomikus. Éles szemmel látja minden félszegségüket, a nagy távolságot pretenció és valóság

között, hogy ami fényes, azt kölcsönkérték, és ami az övék, az elkopott — de a szíve velük van. Nála mélyebben senkit meg nem bonzogtatott a nemesi Magyarország belső és gazdasági összeomlása; de eltitkolja fájdalmit és úgy tesz, mint maga a pusztuló társadalmi osztály: az utolsó percig igyekszik elhinni, hogy minden rendben van. Az úr a pokolban is úr... Ez Mikszáthnál nem korlátoltság, Mikszáth nincs bezárva az osztálytudat határai közé: ravasz palóc lelke nagyon jól tudja, hogy ez nincsen rendben. Dehát... ki mondta, hogy mindennek rendben kell lennie? A végzet néha olyan hanyag, mint egy korhely vármegyei tisztviselő... A végzetet is meg kell érteni, ez a humor alapja. — Talán igaza is volt. Az ő mestersége nem az volt, hogy ítélkezzék, hanem hogy humorista legyen. Ha komolyabban veszi az életet, elveszett volna előadásának utánozhatatlan üdösége. Így ő emelte európai és emberi magaslatra a magyar humort. Irodalmunk nagy századában, a komoly nemzeti célkitűzés komollyá tett minden nagy író — csak a század végére érkezett el az, akiben a homlok ráncai elsimultak, akiben a magyar szellem mintegy megpihent, a közeledő vészsek előtt.»

Fábián István tanulmányában (»Mikszáth világnézete és az adomák.« Debreceni Szemle, 1938. ápr.—júniusi sz. 128. l.) MK dzsentri-ábrázolásáról — részint *A gavallérok* alapján, de ennek megnevezése nélkül — a következőket mondja: »Mikszáth és a dzsentri kapcsolatát legtöbb irodalomtörténész fejtegeti. Schöpflin Aladár tanulmánya e kapcsolaton épül fel. Gyöngyössi László is megfigyeli e társadalmi osztály befolyását Mikszáth írói munkájára. Első sikerei után, amelyeket legnagyobb részben tót, palóc és szegedi parasztrajzai biztosítottak neki, a városi polgárságot akarta megrajzolni egy novella-sorozatban. Azonban ez sehogyan sem akart sikerülni. Nem volt neki való téma. A dzsentrit már a vármegye-húzárról ismerte Mikszáth, ahol fiatal korában hivatalnokoskodott. A modern közigazgatástól való idegenkedése származhatott még a vármegyétől, de az elvek semmibevevése és a „rokonszenves” gazemberek erkölcsé valószínűleg a „tisztelt Ház” folyosóin alakult ki véglegesen. Ugyancsak itt kellett megerősödni az élnivágyásnak is, amely ha gyökereiben meg is volt Mikszáthban, ilyen arányúvá csak külső befolyásra növekedhetett meg.«

Császár Elemér »A magyar regény története« című munkájában (2., átdolg. kiad. Bp, 1939: 361. l.) a *Prakovszky* mellett *A gavallérok*at nevezi meg Mikszáth ama »hosszabb elbeszélései« közül, amelyek »a regény felé közelednek«.

Kráhl Vilmos »Mikszáth, a jogász« című tanulmányában (Bp. 1941: 143. l.) a *Gavallérok* újságíró-alakjával kapcsolatosan ezeket mondja: »Életének nagyobbik részét szerkesztőségi íróasztalok mellett töltötte Mikszáth; előbb vidéken (Szegeden), majd Budapesten. Ennek dacára újságíró-szereplő — a szerkesztőségi életből vett reminiscenciáin felül — csak a *Gavallérok* című nagyobb elbeszélésben fordul elő (Csapiczky). A redakció köréből vett elbeszélései és novellái vidám, gyakran bájos vagy éppen mélyértelmű történetek, de csak mozaikdarabok, anélkül, hogy bennük a szerkesztőségi

munka lázas ütemét érzékeltetné, és anélkül, hogy az újságíró-típust megrajzolná, ahogyan például Knut Hamsun : a „Lynghe szerkesztő” című regényében — árnyékolt beállításban — teszi. Az újságíró, mint a közélet regisztrátora, vagy a szerkesztő, mint a közvélemény egyik irányítója, nincsen megrajzolva műveiben.

Schöpfung Aladár — bizonyára Várdai Béla nyomán — helyesen utal arra, hogy *A gavallérok* könnyelmű, léha figurái mögött egy későbbi nagyregénynek, *A Noszty-fiú esetének* körvonalai is kirajzolódnak . . . (MK. 1941 : 98—99. l.) Az elbeszélést a századvégi nagy gazdasági és társadalmi átalakulás keretében szemlélve, Schöpfung ezeket írja :

»Mikszáth kora a magyar polgári osztály gyors kialakulásának a kora. A városiasodással együtt járt a vagyoni egyensúly átszerveződése a társadalomban. Egyre több nagy polgári vagyon keletkezett üzlet, vállalkozás, kereskedelem, ipar révén, viszont a régi földbirtokos nemesség egyre nagyobb része ment tönkre a megváltozott gazdasági rendben. Az anyagi kérdések előtérbe tolakodtak s átváltoztatták a társadalom gondolkodásmódját is. Mikszáth jól látta ezt a nagy változást. Őt elsősorban a vidék érdekelte, a parasztság mellett a dzsentri, melyet közelebb érzett a szívéhez, mint a városi néposztályokat. Akkor a közírás és a parlamenti vita legtöbb vitatott kérdései közé tartozott a dzsentri pusztulása. Voltak, akik kárörömmel nézték, de a többség sajnálkozva vagy felháborodva látta annak az osztálynak a romlását, amely a köztudat szerint századokon át nemzetfenntartó szerepet töltött be. Mikszáth belülről, atyafiságos indulattal nézte a dzsentrit, hozzátartozónak érezte magát s ebből jogot merített szigorú bírálatára. Néha, egy-egy novellában hangot adott a pusztulás romantikájának, melancholiával nézte az öreg kúriák málladozását, az adósságok árvizében elsodródó birtokokat, a fuldokló régi családokat. Néha kedélyesen elmulatott a felvidéki dzsentri úrhatnamságán, nagyzolásán, léha mulatozásain. (*A gavallérok.*) Legtöbbször azonban bátor és éles szatírával mutatott rá a hibákra, mint a romlást előidéző okokra . . . Az otthon, ősi földjén maradt dzsentri nagy része kártvázó, négyesfogatos, agarászó, léha életét élte, és abban ment tönkre a szerényebb életmódot és jobb gazdálkodást követelő gazdasági viszonyok között. A kép, melyet Mikszáth erről rajzolt, sötét, talán túlsötét is, a dzsentri rohamos romlásának más okai is voltak, függetlenek az egyes személyektől. A nagy típusok azonban megvoltak s a szatirikus tollára kíváncsoztak. Mikszáth megmutatta egyes alakjaiban a konzervatív, régimódi patriarchális dzsentri kedves alakjait is, de dzsentri-képében mégis a szatirikus hang az uralkodó . . .»

Keményfy János »Mikszáth világa« c. tanulmánya szerint (Budapesti Szemle, 1942. márc., 262. köt. 772. sz.) : »*A gavallérok* a legnagyobb és legkedvesebb csalók, akik önmagukat csalják meg illúzióikkal«.

Várkonyi Nándor »Az újabb magyar irodalom (1880—1940)« c. monográfiájában (Bp. 1942 : 70—71. l.) MK dzsentri-ábrázolásáról — *A gavallérok* névszerinti említése nélkül — így nyilatkozik : »Összes

íróink közül Mikszáth foglalkozik a legtöbbet a dzsentrivel és sokszor emlegetett problémájával. A dzsentri tönkremenésének elsősorban a megváltozott rend volt az oka, s csak aztán könnyelműsége. Anyagi létalapját azelőtt a pátriárkális gazdálkodás szolgáltatta, az új világban a gazdálkodás üzletté vált, s a nemes, ki addig búzájáért, gyapjáért csak költeni való pénzt kapott, az üzlethez, a pénzgazdálkodáshoz nem értett. A világ megváltozott körülötte, helyzete meg-ingott, elhelyezkedést nehezen talált, mert könnyelműségében felületesen nézte helyzetét. Úgy vélte, úr a pokolban is úr; fölélt benne a hazard szellem, s kártyán, lóversenyen, váltón és a politikai élet játékein fizette meg a pénzügyi lecke tandíját. — Mikszáth a dzsentri eme hazard korszakának történetírója. Ő is pusztulásra ítéli az osztályt, de természeténél fogva csak rokonszenvezni tud minden jó és rossz tulajdonságával. Ezeket is, amazokat is szépnek, kedvesnek, csillogónak találja, életük módját, vidám gondtalanságukat, a „fenn az ernyő, nincsen kas” jellege nyílt hangoztatását elragadónak, s csipkelődése csak kedélyesebbé teszi íróniáját. Később megsúlyosodik az ítélete s a *Nosztty fiúban* már szinte a sötétenlátásig, a hideg, kiábrándult realizmusig megy . . .»

Karácsony Sándor »A cinikus Mikszáth« című tanulmányában (Bp. 1944 : 30, 66. l.) ismételten idézi *A gavallérokat* tételei igazolására. Legfőbb axiómáját, hogy tudniillik : »Mikszáth nem cinikus, hanem magyar író« — jórészt ezzel az elbeszéléssel kívánja bizonyítani. Kiindul »az idealisták vádjai«-ból, amelyek szerint : »Az a hibája Mikszáth költészetének, hogy nincsenek eszményei. Azért cinikus. Nyers realizmusa megöli a szépet, hidegen csillogó éles szeme csak a fonákságokon akad meg, kiábrándult szelleme nem hisz az emberi jószágban. — Meg kell állapítanunk (mondja Karácsony Sándor), hogy a vádak nem túloznak. Mikszáth világából valóban hiányoznak a hősök, az ideális emberek. Még akkor is hiányoznak, ha a történelem nagy alakjai közelében időzik . . .« Karácsony Sándor azonban úgy véli, hogy : »Mi keressük az eszményeket rossz helyen és a mi szemünk nem ismeri őket fel, ha igazi formájukban megmutatkoznak. Az eszmények az író látása szerint nem tények, hanem vágyak és törekvések . . . Mikszáthnál az eszmények világa így jelenik meg, mint egy nagy emberi színjáték, amit kiki a maga gyönyörűségére és a mások falkakállítása végett tudatosan játszik, egészen a maga és mások elbolondításáig. Ebben a világban aztán már csak úgy hemzseg a sok hős és egymást éri a temérdek nagy tett. *A gavallérokat* világa ez, de nem csupán ezen az egy helyen, Sáros megyében mutatkozik. Mikszáth egész embermenaszériája ilyen. Az ember megvetné önmagát és nem bírna tovább élni, ha őszintén azt látná : valójában milyen. Próbálja hát az eszményi életet s hogy sikerülhessen, komédiázik. Ez az „eszményi”. Ezt az „eszményit” viszonyítja Mikszáth a kánonhoz, mikor magatartásával „értékeli”. Az „eszményi” a való, az érték kánona: a kellő. Egyik a másikhoz képest: a jelkép, Mikszáth költészete. — Mikszáthnak azért van szüksége a sárosiakra, amiért Zrínyire. Az őszinte sárosiak felkeltik benne, ő meg felkelti bennünk a szkepszist: vajon nem egy nagy

Sáros megye az egész földkerekség? és nem csupa Zrínyiek élnek-e rajta: az emberiség? Valóságos háromszögelési pontokká válnak számára, hogy mindent relatívvá tegyen a segítségükkel. *A gentry fészek, Kaidngy Menyhért, A körtvélyesi csíny* csupa ilyen relatív Sáros megye, *Beszterce ostroma, A beszélő költő, A szeliatyei asszonyok, Farkas a Verhovinán, A Noszty fiú esete Tóth Marival, A fekete város* telisdeteli az *Új Zrínyiasz* relatív hőseivel. De nemcsak ezek. Az egész Mikszáth-oeuvre színhelye: Sáros megye, időpontja: az időtlen időben telő XVI. század. Kérlelhetetlenül józan és kiábrándult tisztánlátás, hideg tudatosság jellemzi Mikszáth művészetét. Alapszövedékében valóságos jelrendszer, mely az eszmények és értékek közötti feszültségből született. Az eszmények miatt mégis jelkép-rendszerre forrósodik a mikszáthi hangulatban, az értékek miatt szellemivé tisztul a mikszáthi áhítat erejéből. Ezért költészet és ezért klasszikus. Szerkezetének e mindvégig mellérendelően relatív formája következtében pedig: magyar.»

Tanulmányának egy későbbi fejezetében (VIII. fej.) Karácsony Sándor így foglalja össze *A gavallérokra* alapított – szerintünk: végzetesen elhibázott – Mikszáth-magyarítatát: »Az író hiába itéli el a sárosiakat, azok tovább is a maguk törvényei szerint élnek. Igen, de itt az író a prózai, a sárosiak a költői létezéselméletet képviselik, s utóbbiak részén az isteni törvény érvénye.« [!]

Rónay György »A regény és az élet« című tanulmányának (1947) Mikszáthról szóló fejezete a *Beszterce ostroma, A gavallérok* és az *Új Zrínyiasz* példáin szemlélteti MK ábrázoló művészetét. »Az anekdota – úgymond –, ami Jókainál még a jellemzés eszköze volt, Mikszáthnál mélyebbre, magába a regény lényegébe, kompozíciójába hatol be, azt változtatja meg. Mikszáthnál a mese talaja nem az objektív – vagy az elromantizált – valóság, hanem maga az író: az ő emlékezete, az ő adomázása. Az idő az ő szubjektív ideje; ebbe ágyazódik bele s ebben oldódik föl az elmondott mese saját ideje: az az idő, melyben a történet leperog... Fontos változás történik ennek következtében stílusában is. Az objektív elbeszélő hangot, a realizmusét és naturalizmusét, s a romantikáét is, mely noha lírai fűtöttségű, de objektív szándékú, fölvaltja a szubjektív. A romantikus regényíró lírai hevületét alakjaiba önti: ezzel nagytja őket emberfölöttivé; emberfölöttiségükön föllelkesülve, lírai hevületű stílusban ír róluk: ír és nem beszél. Mikszáth írva is beszél; hangját nem a tárgy szabja meg, hanem a saját, a tárgyától függetlenül is meglévő hangulata, elbeszélőkodve, adomázó tónusa. Úgy ír, ahogyan beszélne olvasójához; ez az, amit Gyulai, mint „komázó” stílust, kifogásol nála. S ezzel is idejének többsíkúságát érzékelteti; miközben cselekménye idejében haladunk, állandóan éreztet, személyes közbeszólásaival, megjegyzéseivel, a maga idejét, vagyis azt, amelyben azt a más időben lefolyt cselekményt most elmondja... Regénytípusa, szerkesztési módszere annak a társadalomnak a hangulatából, szemléletéből, alkatából született meg, amelyben élt s amelyet ábrázolt; a dekomponálódó magyar társadalomból, melyben a szerkesztő erő helyett a hangulati elemek uralkodnak, melyben az

egész valóság egységes és teljes igényű szemlélete helyett az anekdotikus részletszemlélet érvényesül, s melyben az általános érvényű és általánosan jellemzeties helyét elfoglalja az egyedi és a különös. S hogy e különös, e hangulati, e szubjektív szemlélet mennyire valóóságos a korában, s hogy Mikszáth regénytechnikája mennyire a kora lelki struktúrájának a tükré, mi sem világítja meg jobban, mint ha mögéje vetítjük azt a „tanulmány”-igényű képet, azt a látéleletet, amelyet a „Fuímus”-ban Justh Zsigmond rögzített meg. Vagy azt a másikat, amelyet Mikszáth maga nyújt *A gavallérok*-ban. *A gavallérok* tartalmi ismertetése és szemelvényes bemutatása közben (könyve 172–177. lapján) Rónay György röviden így jellemzi az elbeszélést: »De nem is a mese a lényege ennek a kisregénynek, hanem az, aminek a mese csak ürügye: a sárosi világ anekdotákkal át-meg átszótt képe.« Majd — a *Beszterce ostromával* egybevetve —: »Mi a különbség a Pongrácz István gróf meg a sárosi gavallérok játéka közt? Csak annyi, hogy azt egy főúr játssza, emezt a középnemesség; amaz örületté fajul s életre megy, ez megmarad mindvégig játéknak. Amaz egy különleges eset; emez egy különleges figurákból alakult társadalom. S ez is, az is végeredményben haláltánc, — anekdotába humorizálva, pipaszó mellett elmesélve. Mikszáth magatartásában kétségkívül van valami a „Fuímus” Czobor Lipótjából. A kesernyés gyönyörködésből a bomlásban.«

Az 1948. évi kiadásról (az ismertetések időrendjében)

Szabadság, október 15. (4. évf. 237. sz. 4. l.) »Új, olcsó, jó könyvek« főcím alatt, *g. s.* jegyű cikkrótól: »*MK Gavallérok*-jának újra megjelentetése nagyon is indokolt. A néhai magyar uralkodó osztály egyik vezető rétegének, a dzsentrinek hazug, züllött, a lát-szatot őrző életének ismerője, szellőztetője, ostorozója Mikszáth. Nem véletlen, hogy a néhai uralkodó osztályok mindent megtettek, hogy Mikszáth társadalomkritikai szempontból is magasrendű munkái — ne kerüljenek a dolgozók kezébe. Jóformán az ismeretlenségből kerül most napfényre a *Gavallérok* három kis regénye.« [Az utolsó mondatához két megjegyzést kell fűznünk: 1. *A gavallérok* c. elbeszélés 1948-ban nem »az ismeretlenségből került napfényre«, mert — mint a kiadások lajstromából látható — ez már a 11-ik kiadás, s többek között két népszerű sorozatban (a Magyar Könyvtárban és a Magyar Regényírók Képes Kiadásában) is megjelent. 2. »*A Gavallérok* három kis regénye«: könnyen félreérthető kifejezés; a kötetben ugyanis három különböző elbeszélés található !]

Politika, október 16. (2. évf. 42. sz. 8. l.) »Írók — írások« c. rovatban, ism.: *A. G.*: »Mikszáthnak több olyan regénye van, amelyeket jóformán most „fedeztünk fel”, a nagy könyvkiadók államosítása után. A feudális-reakciós Magyarországot elrejtette ezeket a regényeket, többek között a *Gavallérok* című kisregényt, amelyben Mikszáth egy báli tudósítónév kopott dzsentri Potemkin-lakodalmát írta meg, és ezt a történetet éppen úgy a valóságból merítette, mint a *Különös házasságot*. A Csapiczkyak persze összefogtak a könyv ellen, de sem saját sorsukat, sem a regény igazságának sikerét nem

kerülhették el. A Mikszáth által megénekelte „sárosi svihákság”-ot a múlt század utolsó éveiben kedélyes époszként is fel lehetett fogni, mint ahogyan a szintén igen éles *Új Zrinyiász*on az érdekeltek is kedélyesen kacarásztak. Ma már látjuk, hogy Mikszáth regényei többek a mulattatásnál, többek a kultúrtörténeti adaléknál. A *Gavallérok* vádirat, nem egyszerűen és mereven ostorozza hőseit, hanem veséjükig hatolva figyel, kutatja őket. Ambrus Zoltán írja valahol, hogy „Mikszáth igen hasonlít Csehovhoz : szereti is, gyűlöli is hőseit”. Ma már megvan a megfelelő távlatunk annak a belátásához, hogy a nagy írók, tehát Csehov is, Mikszáth is, túlvannak a „szeretet” és a „gyűlölet” szokványos fogalmain. „Vádirata” mélyreható, nevelő, a lényegest a lényegtelenről elválasztó, a „dolgok légkörét” érzékeltető, szóval valóban művészi alkotás. A kiadói pincék homályából felbukkant *Gavallérok* újabb nyomatékot ad irodalmi életünknek arra vonatkozólag, hogy MK-tól tanuljunk, hogy a mikszáthi hagyományokat értékesítsük és folytassuk jövő-alakító küzdelmünkben.

Világ, október 16. (1013. sz. 2. l.) *Köszegi Imre* három olcsó könyvet ismertet *Három »fecske«* címmel: »Az olcsó könyvpiac elsőfecskei megérkeztek. Örömmel kell előljáróban leszögeznünk, hogy a mérséklés csak az árra vonatkozik, értékben jóval többet kaptunk az utolsó hónapok könyvtermésének átlagánál. Az új könyvekbe — akár a textiliákba — kitörülhetetlenül nyomták bele az árat. Talán még azt is megérjük, hogy a magyar könyvek bevallják — születési évüket is! Különösen a most sűrűn megjelenő, valóban értékes ismeretterjesztő műveknél lenne ez fontos. De jól esik tudni azt is, hogy mikor jelent meg először MK nagyszerű regénye, a *Gavallérok*, amelyet most új, — 10 forintos! — kiadásban tett közzé a Révai. Hány évtizeden át olvastuk krockinak [így!] a sárosi koldusdzsentrí svihákságairól szóló, páratlanul mulatságos kis regényt, míg most — és ezért érdemes újból elolvasni — már olyan tökéletesen klasszikus szatírának találjuk, hogy a méltatásban Swift és a világ-irodalom más legnagyobbjai között kell helyét kijelölnünk. Hetvenöt oldalas mikro-vízceppben az egész 914 előtti magyar élet pocsolyájának kozmosza: az írásművészet csúcspontja. S nagy tanulság a türelmetlen olvasók számára: minden kor megtermi a maga remekműveit, csak a kortársak sokszor nem fedezik fel őket...»

Népszava, október 27. (76. évf. 248. sz. 6. l.) A »Könyvespolca o. rovatban ismerteti (sz. zs.): »MK-t fiatal újságíró korában nász-nagynak hívták nemes Csapiczky Endre és Bajnóczy Katica esküvőjére Sárosmegyébe. Az eladósodott ifjú dzsentrinek ugyancsak kapóra jött a vagyonos házasság, — nem csoda hát, hogy a Csapiczky család nagy dinom-dánommal ünnepelte a legénybúcsút. Négyfogatú hintókon mennek a leányosházhoz, meseszép ruhában, sok gyémánttal ékesítve lép a menyasszony lakodalomra, 50 000 forintról szóló kötelezvényvel kedveskedik az após az ifjú férjnek, 60 000 forintos váltót ad át az öreg Csapiczky tüpéznül az újdonsült menyecskének. „Úriemberek” mind, tetőtől talpig, — egymást licitálják túl az „úriembérségben”. Reggelig megy az eszem-izom, a tánc, ezresekben a tarokk és a ferblí. Reggel aztán kifogják a pompás kölesön-

lovakat a hintókból és visszaviszik a ruhákat a kölcsönzőbe, a gyémántokat az ékszeréshez. A kötelezvényre és a váltóra egy-egy nyakig eladódott birtok a fedezet, — csalás, öncsalás volt az egész.

— Mikszáth derűsen veszi tudomásul a sárosi gavallérok szemfényvesztő svindlijét és értelmetlen gögjét. De az író ízesen gúnyos és látszólag pártatlan leírásából élesen kicseng az ítélet: egy feleslegessé vált osztály halálának ítélete.»

Köznevelés, november 1. (4. évf. 21. sz. 544. l.), ism.: sz. a.

»A három elbeszélés közül, amelyet ebben a kis kötetben találunk, a címadó kisregény a legjellemzőbb az íróra és társadalmára egyaránt. Egy sárosi nemesi esküvőre pompázó négylovas hintókon sereglenek egybe a meghívottak, gazdag nászajándékokat hoznak, mesés hozományt kap menyasszony és vőlegény, a királyi udvar főnye vetül [?] a lakodalmas házra. Mikor azonban a végtelenbe nyúló lakoma után a sereg széjjeloszlik, kiderül, hogy a paripák kölcsönvett honvédelmi lovak, a kocsik élelmes kereskedőké, a menyasszonyi ékszerek a bankárié, a libériák pedig kimustrált színházi jelmezek, amelyek ilyen alkalmakkor kézről-kézre járnak a családok között. A főúri gavallérokról pedig kiderül, hogy kishivatalnok kurtanemesek. — Ez az elbeszélés maró szatírával megirt társadalmi állapotrajz. Egy osztály túlélté önnönmagát, s mikor már elsüllyedőben van, a talmi fénnel kompenzálja fennmaradásának indokolhatatlanságát. Itt azonban ennél is súlyosabb diagnózist állapított meg Mikszáth: itt az a társadalmi réteg, amelyik ezt a kétségbeesett játékot űzi, már nincs is, csupán jelmezekben és mámoros éjszakákban. A szervezett szemfényvesztés eszközei arra mutatnak, hogy a beteg társadalom már érzékszerveinek épségét veszti el. Itt már nem arról van szó, hogy fenntartanak hagyományos szokásokat, hanem arról, hogy mindannyiok világos tudtával történik minden ámitó pompázás, tehát a kötelező józanág veszélyeket jelző műszerei romlottak meg. Vádoló írás ezért Mikszáthnak ez az elbeszélése, — maga is ennek szánta, mert hangja több keserűséggel szól, mint általában szokott: nincs benne az az emberi melegség és bölcsesség, amelyben a humor nedvei megteremnének. Kiméletlen szatírárt ír, akárcsak a másik két elbeszélésben, amelyek egyike egy szélhámós felvidéki nemes birtokeladását, másika egy bolygó „szegény rokon” sorsát rajzolja meg.»

Hírlap, november 12. (3. évf. 261. sz. 5. l.) A »Könyvekről« c. rovatban ism. t. e. [*Tamás Ernő*]: »MK írói varázsa nem csupán magával ragadó, frissen és bőven csorduló mesemondásban rejlik, abban a derűs és fáradhatatlan elbeszélő modorban, amelyben érthetően sajátmagának is kedve telik. És nem is csupán jóízű elbeszélő és mindent megértő, tehát megbocsátó humanista, mint akinek korábban jellemezni igyekeztek. Az igazi Mikszáth tréfásan hangzó, váratlan és meglepő képekben, fordulatokban villódzó hasonlatai és jellemzései telvék ironiával, gyakran éles gúnyorral. Elítélő megállapításai megbújnak látszólagos tréfálfalozásai mögé, amint szinte dévaj kárörömmel vagy humorba olvadó elképedéssel fordítja ki clénk az emberi természetnek és az életnek felszint és látszatot meghazudtoló fonákját. Humorában buggyan ki filozófiája, mely oly

egyszerűnek és természetosnak tűnik, mint a magyar parasztnak tapasztalataiból sarjadt életbölcssége. A *Gavallérokban* is így vetkezetteti pörére az emberi gyöngöségeket, hibákat, vétkeket. Egy sárosmegyei lakodalom lezajlásának furcsa történetében a talaját vesztett és hiú káprázatokban tetszelgő dzsentri társadalmi rajzát villantja elénk. A kötetet kiegészítő két kisebb novella is ennek az idejétmúlt társadalmi rétegnek alakjait jellemzi a nagy író egyéni módszerével.»

Szabad Szó, november 26. (50. évf. 273. sz. 6. l.), ism. : —j— :
MK három búbajos kis novelláját adta ki a Révai Könyvkiadó olcsó könyvsorozatában. Mind a három novella egy letűnt világ emlékét idézi, s ami meglepő : nem úgy mint a múltban. Lassankint ráébred a közvélemény és a kritika, hogy Mikszáth írásai a változott, mai légkörben új kicsengést nyernek. Nem véletlen, hogy régebbi írónk közül éppen Mikszáth az, aki köztársaságunk pár esztendeje alatt leginkább megszólal. — A múlt irodalom-kritikája, hűségesen kiszolgálva a rendszer igényeit, következetesen elsikkasztotta Mikszáthból a gondolkodót, a problémalátót, és inkább a humoristát emelték ki, aki meglátja ugyan a kérdéseket, de egy jó anekdota ürtügyén a közönséggel együtt elneveti azokat. Ideje volna, hogy az eddigi kísérletek után az irodalmi kritika és könyvkiadás komolyabb revízió alá vegye Mikszáth életművét. A kis kötetben közzétett három novella egytől-egyig hű kifejezője az igazi mikszáthi világnak. Felvidéki tárgyú történetek, közülük a legjelentékenyebb, a *Gavallérok* című, Sárosban játszódik. Megdöbbentő képet rajzol elénk a sárosi középnemesség önzestől illúzióiról és pusztulásáról : az olvasónak ajkára fagy a mosoly. Sáros országa Mikszáth írásában váratlanul kitarul : mintha az egész millenáris Magyarország képe volna. Ezek az urak, eltele a történelmi hagyományokkal és főrendi szokásokkal : kezükben a koldusbottal is büszkén akarják tovább játszani a történelmi szerepet. Hazájukat színpadnak tekintik, ahol az éppen idősebb hatalmat szolgálva, a népet lenézve, félrevezetve, ők játszószák a főszerepet. Közben kitűnik, hogy nem a népet, magukat vezetik félre — a közélet siralmas kis mellékszereplői egytől-egyig. — Mikszáth ismert írói tulajdonságai, elméssége, csillogó humora, ízes magyar nyelve, fordulatos stílusa ezekben a rövidke frásokban is maradéktalanul érvényesülnek. Biztosra vesszük, hogy a népszerűsége szünetelt kis könyvnek nagy sikere lesz a szélesebb olvasórétegek közt.»

Szabad Nép, december 10. (6. évf. 285. sz. 8. l.) »A hét könyveim címmel, névtelen cikk : »Ezt a három kétségkívül nagy művészettel és valóságismerettel megírt novellát a romantikus antikapitalizmus hozta létre, de ez nem jelenti azt, hogy Mikszáth szomorkás anakdotázásán keresztül nem bírálatai is egyszersmind a dzsentri-romantikának. Ha a sárosmegyei lakodalomra felvonnul, hamis és kölcsönként pompával, a régi formák utánajátszásával kérkedő dzsentri életformáját Mikszáth szebbnek is tartja az alföldi kulákénál (elég nehéz választás), tudja, hogy ezzel a renddel nagy bajok vannak. Mikszáth szereti osztályát, de nem annyira, hogy játékosan, morok kedélyességgel oda ne döngölje orra alá az igazat.»

Független Magyarország, december 20. (10. évf. 63. sz. 4. l.)
 „Ezt olvastuk» c. rovatban ism. (9-8): »A *Különös házasság* szin-
 padi sikere után fokozott érdeklődéssel fordul a magyar olvasó-
 közönség újra Mikszáth felé. A könyvpiacn most megjelent kis
 Mikszáth-könyv, a *Gavallérok*, meg is érdemli ezt az újult érdeklő-
 dést. Nem időszerűtlen, a friss írás üdőségével és a friss társadalom-
 kritika grúnyba-öltöztetett élességével hat. Csapiczky Endre hírlap-
 író „különös házassága” egy halálraítélt és halódó réteg, a dzsentri
 még önmagát is becsapó nagy ugratása. A sárosi urak kölesönként
 fogatai, ruhái és a „fényes” múltból kölesönzött élete mögött egy
 katzenjammeres reggel hűvösségében meglátni a valót: játék,
 hazugság az úri osztály önáltatása az egész. Milyen régen volt, amikor
 Mikszáth megírta művét! S az úriosztály ittmaradtjai, az ittlelejt-
 kezett dzsentrik még milyen sokáig folytatták a *Gavallérok* kulissza-
 életét! Most már vége — de a könyv vidám olvasmány marad és
 emlékeztető: ezek között éltünk...»

Szász Imre az elbeszélés 1951. évi kiadásának előszavában
 ezeket írja: »Mikszáth műveiben legtöbbször a dzsentrivel talál-
 kozunk. A kapitalizmus fejlődésével a nemesség egy részének lába
 alól kiesszik a talaj s a vármegye hivatalai felé tódul, hogy meg-
 élhetését biztosítsa. Szolgája lesz a feudál-kapitalista szövetségnek:
 szolgabírói, jegyzői hivatalában segédcsoport a nép elnyomására.
 A dzsentri régi életformáját, „úri gesztusait” azonban haldoklásában
 sem adja fel, s legalább viselkedésében, szokásaiban igyekszik meg-
 őrizni a múlt ragyogását — a múlt vagyona nélkül. Életének ezt a
 kettősségét ábrázolja Mikszáth a dzsentrikről szóló írásában...
 A *gavallérok* fenn az ernyő nincsen kas nemessége nagyúri formákkal
 igyekszik elfeledni és elfeledtetni nincstelenségét és élősi tengődését.
 Mikszáth látta a dzsentri-réteg pusztulásának jeleit, de nemcsak
 bírálta, hanem gyakran mosolygó elnézéssel szemlélte őket. Félre-
 vezette a középnemesség 48-as szerepe s úgy érezte, a történelem még
 fontos feladatokat tartogat a dzsentrieknek. Ez a tévedés magyarázza
 Mikszáth kritikájának értékei mellett a hibáit: a satirikus, gúnyos
 ábrázolás árnyékában az elnéző részvétet. — A *gavallérok* című kis-
 regénye is a dzsentri-réteg hazug életét leplezi le. A vagyonuk roncsait
 ónámításba, nagyképmű szerepjátszásba elrakótázó sárosmegyei
 dzsentrik egy napra, egy esküvő napjára újra a nemesség régi gőg-
 jében, bőségében csillognak. Az esküvő hajnalára azonban lekopik
 róluk az aranyozás és úgy állnak előttünk, mint az úri Magyarország
 jelentéktelen, furcsa szolgái. A kölesönként négyesfogatok, ékszer-
 es, díszmagyarok eltűnnek — s megmarad az önmagát túlélt, élősködő
 dzsentri társaság. Mikszáth nagyszerű művészete nemcsak a néhány
 nagyuraskodó sárosmegyei nemest leplezi le: tipikus alakjaival
 bemutatja az egész réteg elkerülhetetlen sorsát.»

Az 1951. évi kiadásról két ismertetés:

Kis Újság, március 22. (5. évf. 68. sz. 5. l.), ism.: 28. e. Idézi
 az elbeszélés kezdőszakaszának egy részét, majd így folytatja: »Már
 e bevezető sorok elárulják, hogy a *Különös házasság* Mikszáthja

helyett, aki gyilkos gúnnyal ostromozta a nagybirtokos arisztokrácia és a főpapság népellenes érdekszövetségét, és kíméletlen realizmussal mutatta meg a feudál-kapitalista magyar társadalom belső rothadását, itt a dzsentriréteg haldoklását elnéző részvétellel szemlélő Mikszáthtal találkozzunk, aki az elszegényedett középnemesség úrhatnám-sága feletti élcelődése közben nem is akarja eltitkolni, hogy fájlalja az egykor életerős és még 48-ban is értékes tulajdonságokat hordozó réteg feltartóztatathatatlan pusztulását. Hamisítatlan sárosi esküvő zajlik le előttünk a *Gavallérok* lapjain, s feltáruul előttünk a vagyona maradványaival — sőt birtokát vesztetten is — nagyurat játszó, elszegényedett dzsentriréteg önmagával szemben is hazug élete. A megélhetés napi gondjai elől a megyei és állami hivatalok apró-cseprő állásaiba húzódott s ily módon a feudál-kapitalista érdekszövetség szolgálatába züllött „nemes urak” egyetlen napra, az esküvő napjára visszavarázsolják maguk köré a régi dicsőség ragyogó, bőségben és pompában tobzódó életét. Kölesönként négyesfogatok, ékszeres és díszmagyarok csillogásában huszonnégy órán át színdarabot játszanak önmaguknak, aztán reggelre, az esküvő után következő hétköznap szürke hajnalára eloszlik a varázs s a csillogó nemesi társaság tagjai visszavedlenek filléres gondokkal küzdő kishivatalnokokká. Mikszáth főlényes emberábrázoló művészete remekbe faragott figurákat vonultat el előttünk. A haldokló dzsentri-réteg tipikus alakjait, akiken keresztül megérezzük a lába alól talajt vesztett nemesség pusztulásának elkerülhetetlenségét.»

Köznevelés, június 1. (7. évf. 11. sz. 510. l.), ism.: M. J. »Mikszáth kritikai realista írásai lehetővé teszik, hogy műveit forrásként használhassuk fel az érintett kor megismerésére vonatkozóan. Nagyobb regényei egymásután jelentek meg az utóbbi években, igazi értékelésüket csak most kapják meg igazán. Kisebb terjedelmű írásai közül ügyesen választották ki a Szépirodalmi Kiskönyvtár szerkesztői ezt a rövid, negyedfél ív terjedelmű „kisregényt”. A „fenn az ernyő, nincsen kas” hazug életformát jobban és tömörebben már nem is lehetett volna ábrázolni. Egy lakodalmat ír le itt Mikszáth. Sokszor olvashattunk már széles, pontos, hű beszámolót egy-egy pompás, fényes lakodalomról, de az itt közölték nagyon különböznek a hasonló témafeldolgozásoktól. Lélegzetelállító az az előkelőség, az a pompa, fényűzés, melyben részünk van — és minden részvevő nagyúr, dzsentri, hétvezér-ivadék élvezi a fényt és a pompát, pedig csak szerepet játszanak. Az inasok libériáját úgy viszik át az egyik házból a másikba, ahogy a vendégsereg halad: a négylovas hintókhöz az előfogatokat a szomszéd faluból kéri kölesön; a menyasszony nyakán csillogó „ősi” ékszer a városi takarékpénztár tulajdona (ahová gyorsan vissza kell azt vinni, mert másnap már más menyasszony „családi ékszerének” szerepét kell játszania). — Ezért is élnek olyan zárkózott életet ezek a dzsentrik: ők elnézik egymásnak azt, hogy játszanak. „Mi sárosiak nem érünk rá a szegénységünkre gondolni . . . stb.” Így vall az egyik nagyúr a kisregény végén, amikor az is kiderül, hogy az ő ragyogó vagyona is csak a holdban van, foglalkozása pedig: telekkönyvi iktató. A millénium hamis ragyogá-

sának hú tükre ez a könyvecske: bemutatja a kor vezető egyéniségeit, a vidék nagyjait, akiknek „a flanc második természetükké vált”, akik „tartják a szép, ősi formákat. Hisz ez olyan kedves!” — Minden pedagógusnak el kell olvasnia ezt a kis könyvecskét, mert a történelmi adatok ismerete mellett hiteles tükörképet kap erről az úri, urizáló, ragyogva ünneplő, megbékélten kiegyezőkorról, amikor „kitántorgott Amerikába másfélmillió emberünk”.⁴

Király István (MK. 1952: 120–122. l.) az »Úri don quijoté« (a *Beszterce ostroma* hőse és *A mi örökös barátunk*) társaságában mutatja be *A gavallérokat*. Határozott, éles vonásokkal jellemzi a művet:

»Eszmei tartalmában, Don Quijote-szerű témájában, de a megírás időpontjában is a *Beszterce ostroma* közelében született Mikszáth *Gavallérok* című művészi kis regénye. A történelmi-társadalmi valóság s a fölötte tengő-lengő úri nemesi illúziók ellentétére épült ennek az elbeszélésnek a cselekménye is. Nyugtalanítón foglalkoztatta ez a kérdés a kilencvenes években Mikszáthot. Nem alkuvó valóságyszeretete érezte, hogy az egész úri Magyarország esze gorbén hordott körülötte. A Milleneum nagy önáltatásának esztendejében szakadtak ki keserű szavai a délibábos gondolkodók ellen, akik számára a valóság mit sem jelent, mert szerintük „minden úgy történik, ahogy ők elgondolják”.

Mikszáth a *Gavallérokban* első személyben beszélt el, hogyan hívták meg násznagynak egy sárosmegyei dzsentri-esküvőre. Eleinte úgy érezte, mintha megannyi herceg társaságába került volna. „A kordován csizmák csikorogtak, a kardok kevélyen csörögtek, a nőkön a selyemruhák rejtélyesen suhogtak” — választa fel Mikszáth nagyszerű megjelenítő ereje a környezetet. A dolyfős nagyúri allűrök elrejtették előle a valóságot: a züllést, a pusztulást. A csillogó esküvői ünnepség végére érve azonban szertefoszlott a káprázat. Mikszáth hangulat-teremtő művészetének remeke volt a befejezés: a folyvást visszatérő természeti képek felerősítették, elmélyítették az alaphangulatot, jelezték komor, sötétlő színeit. Ahogy a bűvös, romantikus éj ködös, fázós hajnalba fordult, úgy szegényedtek a büszke négyesfogatok kétlovas batárokká, amelyeken „összegyömöszölve, mint az arató tótok”, ültek a tegnapi hercegek és hercegnők, s az éjszaka gavallérai „piszkos inggallérú”, „gyűröttruhájú és arcú”, kifizetésű megyei tisztviselőkké vedlettek át. A varázslat véget ért: a csillogó illúziókat nevetésbe fullasztotta a mikszáthi szatíra.

Az elbeszélés gúnyos hangját nemegyszer tompította ugyan, hogy az író olykor maga is gyönyörködött hőseinek színes hazugságaiban. A kapitalizmus költőietlensége ellen tiltakozó művészt vonzotta a tónus finomsága, a formák szépsége, a sárosi urak „hercegi grandezáját” szembeállította „az alföldi ripőkök” garaskuporgató fukarságával. De nem a felszín kedélyes, joviális humora, hanem a mögötte bujkáló s a befejezésben lelepleződő, hűvösen gúnyos mosoly jelezte a *Gavallérok* alaphangulatát. Mint Mikszáthnak számos művében, itt is az elbeszélés felszín alatti árama hordozta a tulajdonképpeni mondanivalót: a jóízű anekdotában kíméletlen szatíra rejtett.

A befejezés komor színei felől nézve, a történet több volt, mintsem kedélyes csipkélődés a dzsentri úrhatnámú sáron, a sárosi nagyzóláson. De több volt az úri nemesi illúziók hazugságának leleplezésénél is. Mikszáth itt a lényegig hatolt: a szerte röpködő illúziók kiváltó okát tárta fel. A dzsentri kishivatalnokok mulatságos ábrándkergetése az úri-nemesi világ pusztulásáról vallott, abban gyökerezett. Ezzel a világgal szemben ellenségessé vált a valóság, az emberek itt már nem tudnak szembenézni a tényekkel, igazi életüket rossz álomnak tekintik csupán, hazugságokba kénytelenek menekülni előle — hirdette a kisregény művészi igazsága.

Az elbeszélés elitélő humora olyankor fakadt fel legélesebben, mikor a nagyúri hazugságok mögött felfeslett a takargatni akart valóság vigasztalansága. Nemcsak a metsző satirájú befejezés állította szembe a hazug álmokat a kietlen valósággal: Mikszáth gúnyos szeme minduntalan rálelt a nagyúri színjáték díszleteinek repedéseire. Az előkelő világiakban lépten-nyomon megmutatta a züllött dzsentrit, aki ostobán, bután azt szerette volna, hogy a világ másként fogjon rá, mint ahogy fogogna kell. Gavallérjai nem bírták elviselni életük igazságát, göröcsös, komikus igyekezettel sáncolták el magukat álmaik közé. Legszívesebben olyan éktelen dühvel hurrogták volna le a megváltozhatatlan tényeket, mint ahogy az öreg Csapiczky kiabált rá a szép strimflis uniformisú Janóra, aki semmiképp sem akarta tudomásul venni, hogy őt az előkelő Jean név illeti meg: „Hallod-e, te számár, hát mit bámészkodol? Hát nem mondtam már, hogy te vagy a Jean?!” Az a félelem játszott velük nagyzoló, fura színjátékait, amely bukásra ítelt társadalmi osztályokat tölt el az ellenük dolgozó valósággal szemben. Groteszk önáltatásukban egy homlásnak indult világ igyekezett letagadni saját maga előtt is kikerülhetetlen pusztulását, egy idejét múlt társadalmi rend védekezett sötétlő végzete ellen. A nemesi címerek griffjei, oroszlánjai, zergéi ágaskodtak a kapitalizmus szimbolizáló méh ellen. „Egy méh? Sárosban? Mit szemtelenkedik itt egy méh?” — kérdezték meg-rökönyödve, ostobán a gavallérok öncsaló álmai.

A Szépirodalmi Könyvkiadó 1955. évi kiadásának névtelen utószavában *A gavallérokra* vonatkozó szakaszok a következők: »A századforduló körüli évek Mikszáth világnézeti fejlődésében fontos állomást jelentenek. Felismeri az uralkodó osztály züllöttségét, a dzsentri elaljasodását, a közéleti rendszer romlottságát. S ítélező hangját nem lágyítja meg többé sem a szabadelvű párt megtévesztő, hazug liberalizmusa, sem a régi nemesi erények tisztelete. — A valóság alapos és sokrétű ábrázolásának igénye a szélesebb formák, a regény felé vezet. A karcolatok, a kisebb elbeszélések megritkulnak. De a kisregények vonalát tovább folytatja; egy-egy kedveno története aligha futotta volna egy regényre, a satirikus helyzetképek bemutatására is ez látszott legalkalmasabb formának. Késői kisregényeiben együtt van az élesen bíráló, a fölényesen gúnyos, a nagy eszményeket a romantikus mesékben kereső Mikszáth. — A szegregények eszmei mondanivalójához, Mikszáth életművének fő vonalához *A gavallérok* és *A sipéirica* állnak a legközelebb. Mikszáth világnézeti fejlőd-

dése, tisztulása ezeken mérhető le legjobban. *A gavallérok* a dzsentri-világ éles szatirája, szinte előképe *A Noszty-fiúnak*. A sárosmegyei urak a megkopott címerekkel, s hazug illúziókkal akarják leplezni, hogy milyen mélyre süllyedtek. Mikszáth itt már nem a régi szeretettel néz a vármegye uraira, jól látja, hogy a hatalommal is dacoló kisurak helyén gyűrött gallérú hivatalnokok ülnek. Noha a történet szerint Mikszáth az esetnél személyesen is jelen van, mégis a kívülről fölényével és biztonságával ítéli meg az esetet...»

Czibor János az 1956. évi »Olosó Könyvtár«-beli kiadás utószavában az elbeszélést így jellemzi: »*A gavallérok* — a nagyzolásaikról híres sárosmegyei dzsentrik esküvői története — a csillogó illúziók, a nagyúri káprázatok, s a kérlelhetetlen ridegségű valóság mesteri komédiája. Együtt van itt, egyetlen bűvös-romantikus éjszaka, s a rákövetkező sivár hajnal történetében mindaz a képtelen önámítás, amivel a századvégi dzsentri körülbástyázta magát, s mindaz a súfító, remeklő írásművészet, amellyel Mikszáth oly kivédhetetlenül tudta szétfoszlatni korának színes hazugságait.« — Mikszáth dzsentri-ábrázolásáról az utószó szerzője így nyilatkozik: »A szegény nép, és másfelől az arisztokrácia iránt kezdetől fogva egyértelmű Mikszáth írói magatartása, — a pusztuló köznemesség, az elősködővé züllő „dzsentri” volt a társadalomnak az a rétege, amelynek a hiteles, az igazságot kimondó ábrázolásáért Mikszáthnak meg kellett küzdenie. Noha kezdetben még elnézően mosolyog a dzsentri-erkölcs legendáin, pályáján előrehaladva, egyre élesebb bírálattal illetve a cinizmusból aljasságba süllyedő dzsentri-világot...«

A KÉPMELLÉKLETEKRŐL.

- I. *A Nagy kutya a vicebíró* című elbeszélés kötetben először 1896-ban jelent meg, a Légrády Testvéreknél. A kötet címe: *Kisérlet Lublón és egyéb elbeszélések*. A szóbanlevő elbeszélést Jankó János jeles grafikusművész (1833—1896) négy rajza díszíti. A kötetünkben közölt két illusztráció az elbeszélés következő szakaszaihoz tartozik: 1. » — A pénzt akarjuk. Adja elő! 2. » — Gyere csak közelebb, kis leányom!«
- II. Koloman Mikszáth: *Die grüne Fliege*. Novellen. Wien, [1937.] — *A zöld légy és a sárga mókus* és Mikszáth egyéb novellái német nyelvű kiadásának borítéklapja.

TARTALOM

Az első szám a szövegre, a második a jegyzetekre utal

NE OKOSKODJ, PISTA I.....	5	235
NAGY KUTYA A VICEBÍRÓ	59	255
A ZÖLD LÉGY ÉS A SÁRGA MÓKUS	77	263
PRAKOVSZKY, A SIKET KOVÁCS	95	270
I. fejezet. A lányok, a szomszédok és a hadnagy..	97	
II. Ámor szekerét ökrök húzzák.....	108	
III. A tiszteletesné dinnyéi	113	
IV. Gáll és családja	123	
V. Éva és az alma	128	
VI. A csehek Krizsnócon	138	
VII. Első csalódás	145	
VIII. Idill az erdőben	153	
IX. Manci	162	
X. Dubek úr szerencséje	167	
XI. „ A lövés	174	
A GAVALLÉROK.....	183	308

